SELANİK'İN YÜKSELİŞİ

JÖN TÜRKLER ABDÜLHAMİD'E KARŞI
1908 İHTİLÂLİ

NECMETTİN ALKAN

SELANİK'İN YÜKSELİŞİ
Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı
1908 İhtilâli
Necmettin Alkan

TİMAŞ YAYINLARI | 2844
Osmanlı Tarihi Dizisi | 76

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

PROJE EDİTÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

Kapak tasarımında, Sultan II. Abdülhamid resminin sağında Resneli Niyazi'nin, solunda Enver Paşa'nın resmi bulunmaktadır.

1. BASKI
Ağustos 2012, İstanbul

ISBN
978-605-08-0434-8

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

SELANİK'İN YÜKSELİŞİ
Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilâli

Necmettin Alkan

TİMAŞ

Necmettin Alkan

Gümüşhane'nin Köse İlçesi Altuntaş Köyü'nde doğdu. 1984'te Ümraniye Lisesi'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki yüksek tahsilinin ardından Almanya'nın Freiburg şehrinde Albert Ludwig Üniversitesi Felsefe Fakültesi Tarih Bölümü'nde doktorasını yaptı.

2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. olarak öğretim üyeliğine başlayan yazar, 2009'da doçent oldu. Hâlen KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Alkan'ın başlıca çalışma alanları: Özelde "Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi", genelde ise "Yakınçağ Osmanlı Siyasî Tarihi", "Osmanlı Yenileşme Tarihi" ve "Osmanlı-Alman Münasebetleri". Ayrıca yazar "Bosna Tarihi", "Medeniyet Tarihi" ve "Tarih Felsefesi"yle de ilgilenmektedir.

Birçok sempozyumda tebliğler sunan ve akademik etkinliklere iştirak eden; çeşitli dergilerde ve gazetelerde 80'nin üzerinde makalesi yayınlanan yazarın telif ve tercüme eserleri ise şunlardır:

- *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995.
- *Die deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse 1890-1909*, Lit Verlag, Münster 2003.
- Aaronsohn, Alexander: *Türk Ordusuyla Filistin'de: Bir Yahudi Askerin Birinci Dünya Savaşı Notları*, Selis Kitaplar, İstanbul 2003.
- Feldmann, Wilhelm: *İstanbul'da Savaş Günleri: Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı*, Selis Kitaplar, İstanbul 2004.
- *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, Selis Kitaplar, İstanbul 2006.
- *Mutlakiyetten Meşrûtiyete II. Abdülhamid ve Jöntürkler*, Selis Kitaplar, İstanbul 2009.
- *Selanik İstanbul'a Karşı; Sultan II. Abdülhamid ve 31 Mart Vak'ası*, Timaş Yayınları 2011.

İthaf

Rahmetli Annem *Gülnaz Alkan*'a: "Dünyanın yuvarlık olduğunu ve güneşin etrafında döndüğünü anlatmaya çalıştığım, fakat bir türlü inandıramadığım; İstanbul'a göç ederken dağlardan, taşlardan ve kuşlardan hellallik isteyen rahmetli anneme, bu çalışmamı ithaf ediyorum."

"Tarih için, keşfedilecek nesne salt olay değil, onda dile gelen düşüncedir. O düşünceyi keşfetmek zaten onu anlamaktır.[...] Tarihçi ne olup bittiğini bilince, neden olup bittiğini zaten bilir."

R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı.*

"Her tarihçinin peşinde olduğu şey, birbiriyle irtibatsız vakıaların kuru bir nakli değil, her olayın, olduğu gibi normal yerine oturduğu ve anlamlı bir bütüne ait olduğu muntazam bir tahkiyedir."

W. H. Walsh, *Tarih Felsefesine Giriş.*

"Françios [...] Simiand'a göre, yıkılması gereken üç put vardı. Birincisi, "siyaset putu": Siyasi olaylara abartılı bir önem verilerek sürekli siyasi tarihle, siyasi olaylarla uğraşma". İkincisi, "birey putu": başka bir anlatımla, sözüm ona büyük adamlara verilen ölçüsüz önem. [...] Sonuncu olarak ise, "kronoloji putu": yani, köken incelemelerine dalıp kendini kaybetme alışkanlığı."

Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu.*

"Türk aydını her mevsim bir başka meçhulün sevdalısı. Geçen asrın ortalarından ıslahatçıdır, sonra ihtilalci olur, sonra inkılapçı.[...] Aydın, iki yüz yıldan beri yenilik peşinde. Bu kara sevdanın "ekânim-i selâse"si: İhtilâl, inkılâp, devrim."

Cemil Meriç, *Mağaradakiler.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 13
GİRİŞ / 15

1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ:
YATAY BOYUTTA İHTİLÂL SÜRECİNİN ŞEKİLLENMESİ
ISLAHATTAN MODERNLEŞMEYE OSMANLI YENİLEŞMESİ / 27
OSMANLI MODERNLEŞMESİ'NİN DÖNEMLERİ / 31
HER ALANDA BATI AVRUPA'YA EKLEMLENME / 33
AVRUPA'YA RAĞMEN AVRUPALILAŞMAK / 36

2. JÖN TÜRKLER VE
İTTİHÂD VE TERAKKİ CEMİYETİ
JÖN TÜRK KAVRAMI / 42
JÖN TÜRK HAREKETİ / 45
Genç Osmanlılar: Birinci Kuşak Gençlik Hareketi / 45
Jön Türkler: İkinci Kuşak Gençlik Hareketi / 47
İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Kurulması / 48
JÖN TÜRKLERİN FİKRÎ YAPILARI / 68

3. 1908 JÖN TÜRK İHTİLÂLİ'NİN NEDENLERİ
ABDÜLHAMİD YÖNETİMİNİN JÖN TÜRK HAREKETİ'NE VE
İHTİLÂL SÜRECİNE KATKILARI / 76
Abdülhamidî Yenileşme Faaliyetleri:
Yönetim Karşıtlarının Yetişmesi / 76
Hareketin Propaganda Araçları: Olabildiğince Yayılma / 85
Meşrutî Yönetim: Modern Yönetimde İlk Tecrübe / 89
Jön Türklerle Mücadele: İhtilâl Sürecinin Hızlanması / 90
KOMİTALAR, TERÖR HAREKETLERİ VE İHTİLÂLLER / 102
1789 Fransız İhtilâli ve İhtilâl Dalgası: Teori ve
Pratiğin Ortaya Çıkması / 103

Komşu Devletlerdeki İhtilâller:
İhtilâl Örneğinin Yakınlaşması / 108
Komitacılıktan Etkilenme: Pratiğin Ayağa Kadar Gelmesi / 110
Masonluktan Etkilenme ve Mason Yardımı:
Kritik Zamanda Kritik Destek / 120
Yabancıların Yardımları: İhtilâl Öncesinde Dış Yardım / 131

SELANİK VE DÖNMELER / 135
Selanik: "Mehdi-i Hürriyet" ya da "Kâbe-i Hürriyet" / 135
Dönmeler: Jön Türklerin Selanik'teki Müttefikleri / 140

DIŞ MÜDAHALELER / 144
Makedonya: İç Müdahaleye Tipik Örnek / 148
Mürzsteg Kararları: İçişlerine Müdahalede Son Nokta / 154
Reval Görüşmesi: Amaç Propaganda / 164

İKTİSADÎ ÇÖZÜLME VE MÂLÎ KRİZ / 174
İktisadî ve Mâlî Alana Dış Müdahale:
Millî Hislerin Zedelenmesi / 175
Subayların İktisadî Sorunları: Mağduriyet / 177

4. 1908 İHTİLÂLİ AREFESİNDEKİ HAREKETLİLİK

İHTİLÂL ÖNCESİNDE SİVİL VE ASKERÎ İSYANLAR / 181
Sivil İsyanlar: İhtilâle Dönüşmeyen Tepkiler / 182
Askerî İsyanlar: Ordudaki Tehlikeli Hareketlilik / 187

YAKLAŞAN İHTİLÂLİN AYAK SESLERİ / 189
Talat Bey'in ve Karasu'nun İstanbul Ziyaretleri:
İhtilâle Nabız Yoklama / 190
Enver Bey'in Eniştesi Nâzım Bey'e Suikast:
İhtilâl Yolunda İlk Kurşun / 192
Selanik'e Gelen Araştırma Heyeti:
Hareketliliğin Yıldız'da Fark Edilmesi / 195

5. JÖN TÜRK İHTİLÂLİ

RESNELİ NİYAZİ BEY'İN İSYANI:
ASKERÎ İSYANIN İHTİLÂLE DÖNÜŞMESİ / 199
İsyan Hazırlıklarının Öğrenilmesi ve İsyan / 202
Eyüp Sabri Bey'in Çetesiyle Birleşme / 222

ENVER BEY'İN İSYANI: SELANİK'TEN KAÇIŞ VE BEKLEYİŞ / 228
Enver Bey'in Selanik'i Gizlice Terk Etmesi / 228
Enver Bey Kaçtı mı? İsyan mı Etti? / 233

Enver Bey'in İsyan Günleri ve Faaliyetleri / 234

FİRZOVİK TOPLANTISI: NEYE NİYET KİME KISMET? / 238

Firzovik Toplantısı Ne Zaman ve Nasıl Başladı? / 238

Toplantının Jön Türklerin Kontrolüne Girmesi ve Propaganda / 243

Firzovik'i Gerçekte Kim Organize Etmişti? / 255

ŞEMSİ PAŞA'NIN KATLİ: İHTİLÂL ÖNÜNDEKİ ÖNEMLİ ENGELİN KALDIRILMASI / 259

Jön Türklerin Korkulu Rüyası Şemsi Paşa / 260

Şemsi Paşa'nın İsyanı Bastırmakla Görevlendirilmesi / 261

Şemsi Paşa'nın Katledilmesi / 266

EYÜP SABRİ BEY'İN İSYANI VE OSMAN PAŞA'NIN ESİR ALINMASI: İHTİLÂL YOLUNDA SON HAMLE / 272

Eyüp Sabri Bey'in İsyan Etmesi ve Millî Alayın Kurulması / 273

Müşir Osman Fevzi Paşa'nın Esir Alınması / 276

6. ABDÜLHAMİDÎ YÖNETİMİN İSYAN KARŞISINDA HAMLELERİ VE MEŞRUTİYET'İN YENİDEN İLAN EDİLMESİ

İSYANA KARŞI HAMLELERİ / 282

Başarısız Askerî Hamleleri / 282

Yeni Kabinenin Kurulması ve Uzlaşma Arayışları / 286

MEŞRUTÎ YÖNETİMİN İADE EDİLMESİ / 288

Yeni Kabinenin Kurulması ve Kritik Toplantı / 288

Meşrutî Yönetime Geçilmesinin Kabul Edilmesi / 290

7. 1908 JÖN TÜRK İHTİLÂLİ'NİN AVRUPA MATBUATINA YANSIMASI

BASIN ORGANLARINA GÖRE İSYAN / 296

MEŞRUTİYET'İN YENİDEN İLANI VE SEVİNÇ GÖSTERİLERİ / 303

İstanbul'daki Kutlamalar ve Coşku / 303

Selanik'teki İhtilâl Merasimleri / 305

İHTİLÂLİN GENEL YORUMLARI / 310

Jön Türk Hareketi'nin ve İhtilâlin Sosyo-İktisadî Analizi / 312

İHTİLÂL VE AVRUPALI DEVLETLER / 323

Almanya'ya ve İngiltere'ye Göre 1908 Jön Türk İhtilâli / 324

Avrupalı Diğer Devletler ve 1908 Jön Türk İhtilâli / 331

8. JÖN TÜRK "İNKILÂBI" MI YOKSA "İHTİLÂLİ" Mİ?
ÖZET VE SONUÇ / 339
HÂDİSENİN KRONOJİSİ / 349
KAYNAKÇA / 355
İNDEKS / 373

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecini konu edinen üç kitaplık serinin birincisini teşkil eden bu çalışmamızın zeminini, Osmanlı modernleşmesinin/yenileşmesinin en önemli aşamalarından "*Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri*"nin neden olduğu çok boyutlu sonuçları oluşturmaktadır. Devleti kurtarmak ve ömrünü uzatmak için girişilen bu hummalı faaliyetler, belli bir süre sonra kurumsal ve toplumsal anlamda oldukça farklı boyutlarda yeni gelişmelere sebebiyet vermiş ve sonuçlar doğurmuştur. Bu sürecin bir devamı ve modernleşme hamlesinin önemli saç ayağı olan II. Abdülhamid yönetimi ve bu yönetimin icraatları, aynı şekilde konumuz açısında ayrı bir ehemmiyeti haizdir. Nitekim bu süreçte abdülhamidî yönetime tepki olarak ortaya çıkan ikinci nesil gençlik siyasî hareketin mensubu Jön Türklerin, varlık sebepleri olan bu yönetimle mücadelesi ilgili serinin ilk kitabının ana konusunu meydana getirmektedir.

Nasıl ki, adı geçen yenileşme faaliyetleri II. Abdülhamid yönetiminin oluşmasına etki etmiş, II. Abdülhamid'in uygulamaları Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkmasına ve en sonunda 1908 İhtilâli'nin patlak vermesine neden olmuştur. Aynı şekilde, bu ihtilâlin ardından başlayan yeni süreç ve gelişmeler de 31 Mart Vak'ası'nın vuku' bulmasına sebebiyet vermiştir. Hâdise; bu serinin ikinci kitabı olan *Selanik İstanbul'a Karşı: 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi* adlı çalışmamızda sebepleri, sonuçları ve bütün tartışmalarıyla birlikte teferruatıyla ele alınmaktadır. Yukarıda temas edilen Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecini ele alan bu serimizin üçüncü

kitabımızın konusu ise, şu an üzerinde çalıştığımız Balkan Savaşı olacaktır.

Kitabın hazırlık aşamasında konuyla alakalı Almanya'da bulunan kaynaklara ulaşmada bana yardımcı olan kardeşim *Resul Alkan*'a desteklerinden dolayı çok teşekkür ediyorum. Bunun dışında kitabımızın gözden geçirilmesindeki katkılarından dolayı bölümümüzün araştırma görevlilerinden *Yücel Dursun*'a ve yayın aşamasındaki yardımları için Timaş Yayınları Tarih Editörü *Adem Koçal*'a da müteşekkirim.

Kitabımız hakkındaki şahsi değerlendirmeleriniz bizim için çok önemlidir. Müsbet veya menfî kişisel değerlendirmelerinizi *necmettinalkan@gmail.com* adresine göndermeniz suretiyle, ileride yapacağımız çalışmalarda bizlere yol göstermiş olacaksınız. İlginize için teşekkür ediyoruz.

Necmettin Alkan

Mart 2012, Trabzon

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN METODUNA DAİR

Tarihçilik, zihinsel bir *kurgulama* eylemidir; tarihçi ise, elindeki araştırma malzemelerini değerlendirerek tarihî olguları bir mantık silsilesinde zihninde *yeniden canlandırmak* suretiyle kurgulama *gayretinde* olan kişidir. Bu kurguyu yaparken, elindeki malzemeleri süzerek çıkardığı verilerden hareket etmektedir. Tarihçi, olayların kurgulanmasında veya yeniden canlandırılmasında bazı zorluklarla karşılaşabilmektedir.

Tarih araştırmalarının başında, ele alınmak istenen konunu gündeme getirildiğinde karşılaşılan ilk zorluk, araştırılmak istenen konunun önceden yeterince ele alındığı iddiasıdır. Fakat hiçbir konu tam anlamıyla araştırıldı diye, rafa kaldırılamaz. Her konu farklı zamanlarda ve değişik tarihçiler tarafından yeniden ele alınabilir. Bu, hiçbir zaman konunun tekrar edilmesi anlamına gelmemektedir. Mevcut şartlar ve zaman dilimi ister istemez konuya bakış açısını bir şekilde etkilemektedir. Kaldı ki, aynı vesikalar aynı zaman diliminde ve farklı ellerde dahi farklı şekillerde ele alınabilir ve yorumlanabilir. Araştırmalardaki diğer bir zorluk ise malzeme/kaynak eksikliğidir. Tarih araştırmalarında vesikaların çeşitliliği ve dağınıklığından dolayı, bunların tam olarak tespit ve temin edilmesinde her zaman bazı zorluklarla karşılaşılmaktadır. Ne kadar iyi bir araştırma yapılırsa yapılsın, konu hakkındaki kaynakların tamamı hiçbir zaman temin edilemeyecektir.

Araştırma malzemelerinin değerlendirilmesi aşamasında bu kez başka bir sorun güdeme gelmektedir: Eldeki malzeme kime, neye

göre ve nasıl değerlendirilecektir? Masanın üzerinde cansız olarak bekleyen dağınık ve birbirinden kopuk bilgi parçalarını ihtiva eden malzemeleri kim, nasıl bir araya getirecek; olup bitmiş bir konuyu nasıl yeniden inşa edecek ve bunu nasıl değerlendirecektir? Bütün bunlar dikkate alındığında, tarihî hâdiselerin sağlıklı ve doyurucu bir şekilde ele alınmasında/yorumlanmasında bir şeylerin eksik kaldığı her zaman görülecektir. Tarihçi, zaten aynı zamanda bu eksikliklerin farkında olup; buna göre hareket etmektedir.

Aslında yapılan çalışmada, eldeki malzemenin harmanlanması ve yorumlanmasında karşılaşılan başka zorluklar da bulunmaktadır. Bu kapsamda zikredilebilecek ilk husus tarihçilerin sahip oldukları "*kültür yapıları*", "*dünya görüşleri*" ve "*hayal dünyaları*"dır. Özellikle de tarihçilerin dünya görüşleri, dikkatli olmaları gereken gezindikleri mayın tarlaları gibidir. Bundan dolayı, tarihçinin araştırma konularını ele alırken "*mümkün*" olduğu kadar kendi dünya görüşüne/fikirlerine dikkat etmesi; "*olabildiğince*" bunlardan "*sıyrılması*" gerekiyor.

Şayet bunu yapmazsa, tarihçi ilgili hâdisede taraf olur; sempati duyduğu tarihî şahsiyetin veya gurubun temsilcisi olur; bunların bir takım icraatlarını ve yanlışlarını meşrulaştırmaya çalışır. Hâlbuki tarihçinin görevi, bu tür hataların veya yanlışların meşrulaştırması; bunlara bir kulp takması veya mazeret bulması değil; aksine, bunları araştırması ve analiz etmesidir. Bu bağlamda yapması gereken şey, mümkün olduğu kadar tarafsız olmaya gayret etmek; "*kasıtlı*" bir "*duygusallıktan*" ve "*tarafgirlik*"ten uzak durmaktır. Tarihçi, "*kasıtlı tarafgirlikten*" uzaklaştığı oranda başarılı olacaktır.

Tarih çalışmalarında karşılaşılan diğer bir engel ise, tarihî olayların yeniden canlandırılması sırasında içinde bulunulan zaman diliminden ve bunun etkilerinden sıyrılamamaktır. Tarihçi, zamanının ürünüdür; sevinçlerinde, kederlerinde, nefretlerinde; kısacası her şeyinde çağının izini; artılarını veya eksilerini taşır. Bunlar, duruma göre tarihçinin zayıf noktaları olabilmektedir. Çalışması sırasında bunlara dikkat etmesi ve mümkün olduğu kadar bu etkilerden uzaklaşarak, ele aldığı tarihî olayı cereyan ettiği çağın mantığı içinde anlamaya

çalışmalıdır. Bunun farkında olarak, içinde bulunduğu zaman diliminin değer yargılarından sıyrılarak, ilgili tarihî olayın gerçekleştiği süreci mümkün olduğunca "*hayal*" etmesi; o günkü şartları zihninde "*yeniden canlandırması*" gerekiyor. Burada söz konusu olan sadece kuru bir canlandırma değil, o dönemin "*anlaşılması*" ve "*hissedilmesi*" eylemleridir. Yeterince anlaşılamadan ve hissedilmeden yapılan bir çalışmada bazı şeyler eksik kalacaktır.

Böylesi bir canlandırmada karşılaşılan en önemli zorluk, tarihî hâdiselerde rol oynayan kahramanların veya ikinci ve üçüncü derecede etkili olan şahsiyetlerin, olaylar sırasındaki düşüncelerinin tam olarak anlaşılamamasıdır. Aslında bu türde bir imkân da mevcut şartlarda söz konusu değildir. İlgili kahramanı/kahramanları karşımıza alıp, "bu olayı gerçekleştirirken gerçekten ne düşünüyordunuz ve bunu niçin yaptınız", diye sorma imkânına sahip değiliz. Bu mümkün olmadığına göre, kendisinin veya muasırlarının geride bıraktıkları hatıralar başta olmak üzere, o yıllardan kalan diğer vesikalara mümkün olduğunca müracaat edilmelidir.

Söz hatırata gelmişken, bunlardaki bazı sıkıntılara da temas etmek gerekiyor. Hatıraların çoğu, ilgili gelişmeler sonrasında kaleme alındığı için ne kadar sağlıklı ve gerçekçi oldukları tartışmalıdır. Hatıralar, varılan neticeden/noktadan geriye doğru gidilerek, yaşanılan sürecin kahramanının kendisini merkeze yerleştirerek yazdığı/kurguladığı için çoğu kez taraflıdır. Hatıra sahibi, neticeden hareket ederek kendi rolünü ve konumunu merkeze yerleştirirken, ilgili süreçte etkili olan, fakat elde edilen sonuçla bir şekilde ters düşenleri ister istemez ya ikinci plana atmakta ya da duruma göre tamamen dışarıda bırakmaktadır. Bu kez aynı olayda etkisi olan, fakat yaptıkları önemsizleştirilen veya dışarıda bırakılan kişi/gurup ise, kendi gerçek rolünü kendisine göre ispatlayabilmek için kalemi eline almaktadır.

Aslında burada, geçmişte yaşanan mücadelenin devamı farklı bir boyutta cereyan etmektedir. Kazananlar, kendilerinin dâhil olduğu tarihî süreci kendilerine göre kaleme alırken, aynı süreçte mücadele hâlinde olduklarını tam tersine kötülemektedirler. İlgili olayın diğer

tarafındakiler veya kaybedenler ise, bunlara cevap vererek kendi haklılıklarını gündeme getirmeye gayret etmektedirler. Böylece bir olay hakkında çok farklı rivayetlerin teşkil ettiği hatırat külliyatı ortaya çıkmaktadır. Bu ise, olayları farklı kanallardan öğrenme ve mukayese etme imkânı vermesi bakımından bir zenginliktir.

Temas edilen bu sorunlar, aslında sadece tarihçi için değil, aynı zamanda okuyucu için de geçerlidir. Herhangi bir dönemle alakalı bir tarih çalışmasını eline alan okuyucu, mümkün olduğunca kitabın konusunun anlatıldığı döneme gitmelidir. Gözleri kitabın satırlarında gidip gelirken, aynı anda konunun geçtiği bölgede zihnen gezmelidir. Olayları ve kahramanları yaşadığı zaman dilimine taşımak yerine, bizzat kendisi hayal dünyasında onların "*ayağına*" gitmeli; ilgili tarihî süreci tahayyül ederek anlamaya çalışmalıdır. Bunu yaparken, tıpkı kitabın müellifi gibi, kendi dünya görüşünden de mümkün olduğu kadar sıyrılmaya gayret etmelidir. Kendi modern siyasî ve fikrî telakkileriyle; birikimleriyle ve endişeleriyle ilgili olayı yargılamamalıdır. Olayı kendi şartları içinde anlamaya çalışmalıdır.

Bu şekilde bir "*algılama*" ve "*yeniden kurgulama*" eylemi olarak ortaya konan tarih araştırmalarında, "*mutlak*" ve "*tek*" doğru yoktur; ancak, kişilere ve mevcut belge ve bilgilerin algılanmasına göre değişen "*şahsî*" doğrular bulunmaktadır. Bu hâliyle tarih araştırmaları, aslında iç içe geçmiş paradokslar yumağından ibarettir. Birilerinin doğru dediğine, diğerleri yanlış diyebilmektedir. Bundan dolayı, tarihî konularda ve buna bağlı olarak gündeme gelen güncel mevzularda, yoğun bir tartışma ve bazen de çatışma yaşanabilmektedir.

Aslında bu itilafların salt bir algılamanın neticesi olarak ortaya çıkması durumunda, ortaya çıkacak olan sonuçlar/fikirler, toplumsal anlamda ciddî bir entelektüel kazanım olabilmektedir. Fakat durum gerçekte bundan ibaret değildir. Özellikle de tarihî hâdiseler ekseninde cereyan eden tartışmaların temelinde, araştırma malzemelerinin farklı şekillerde algılanması değil, aksine bunların üzerinden yapılmak istenen siyasî bir hesaplaşma yatmaktadır. Taraflar, tarihî süreci olduğu gibi değil, aksine kendi ideolojik tercihlerinden hare-

ket ederek inandıkları doğruların ispatı şeklinde, onu kurgulamaya gayret etmektedirler. Bu yüzden tarihin yeniden kurgulanmasında ciddî tahrifatlar olabilmektedir. Bu bağlamda belli bir tarih kurgusuna tezat teşkil edebilecek olay/belge ya görmezlikten gelinebilmekte, ya da başka bir bağlamda değerlendirilmektedir. Böylece tahrifat üzerine bina edilen tarih araştırmaları/tartışmaları, toplumun entelektüel anlamda zenginleşmesi veya gelişmesine hizmet etmekten daha ziyade, bilgi kirliliğine neden olabilmektedir.

Böylesi bir tarihçiliğin neden olduğu önemli sorunlardan biri ise, tarafların kendilerine göre önemsedikleri özel olayların algısından hareket ederek, belli bir tarihî süreci genel geçer sonuçlarla bir bütün olarak yargılamaları; kafalarındaki kesin yargılarla bunu toptan kötülemeleri veya tam tersine idealize etmeleridir. Bu durum, meşhur "*körlerin fili tarif etmesi*" misaliyle mukayese edilebilir. Belli bir konu hakkında ortaya konan farklı tasvirler ve bilgiler, bir bütün hâlinde ele alındığında çoğunluğun kabul edebileceği genel bir resim ancak ortaya çıkarılabilir.

KONUNUN TAKDİMİ VE CEVABI ARANAN SORULAR

1908 Jön Türk İhtilâli ve devamındaki süreç, gerek Türk tarihçileri ve gerekse yabancı tarihçiler tarafından fazlaca ele alınan önemli tarihî olgular arasında yer almaktadır. Fakat ihtilâl 104 yıl önce cereyan ettiği ve hakkında bu kadar fazla yayın yapıldığı halde, ihtilâlin üzerine yapılan tartışmalar bitmemiştir. Bitmediği gibi, bu konudaki yayın hareketliliği devam edecek gibi görünmektedir.

Yayınların çokluğuna rağmen, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ve dönemi, tarih araştırmalarındaki paradoksa ve tarihçiler arasındaki algı farklılığına en güzel örnekler arasında yer almaktadır. II. Abdülhamid ve saltanat yılları, yükselme dönemi de dâhil olmak üzere diğer Osmanlı sultanları ve Osmanlı tarihinin farklı dönemleri arasında en fazla ilgi gören, hakkında en çok araştırma yapılan padişah ve dönemdir. Daha da önemlisi Sultan II. Abdülhamid gibi sürekli gündemde kalan ikinci bir Osmanlı sultanı bulunmamaktadır. Türk ve yabancı akademisyenlerden pek çok kişi, II. Abdülhamid'i

kendileri için vazgeçilmez bir araştırma konusu seçerek, onun oldukça farklı yönlerini ve siyasî tutumlarını araştırmışlardır. Buna bir de popüler/amatör tarihçiler eklenirse, ilgili araştırmaların sayısı daha da artacaktır.

Sultan II. Abdülhamid'in ve döneminin bu kadar alaka görmesi ve hâlen tartışılır olmasının nedeni genel olarak üç madde hâlinde izah edilebilir: Birincisi, II. Abdülhamid'in gerek Osmanlı ve gerekse Avrupa tarihinin en kritik olaylarının ve hesaplaşmalarının yaşandığı; tarihî süreç olarak kısa, ama bu süreç içinde cereyan eden hâdiselerle uzun olan 19. yüzyılın padişahı; padişahlıktan da öte en önemli aktörlerinden biri olmasıdır. İkinci olarak, II. Abdülhamid'in o ilginç karmaşık kişiliği ve seleflerinin başlattıkları Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri'ni devam ettirmesi; kendi döneminde bunların kurum ve kadro olarak meyvelerini vermesi zikredilebilir. En son belirtilmesi gereken nokta ise, tarihî kökleri Abdülhamid-Jön Türk mücadelesine kadar giden ve etkileri günümüzde de hissedilen II. Abdülhamid ve mirası üzerinden ciddî bir siyasî hesaplaşmanın yaşanmasıdır. Bu şekilde, II. Abdülhamid ve mirası Türk tarihçiliğinin önemli "*hesaplaşma*" araçlarından ve dolayısıyla da "*ayrışma*" konularından biri olarak popülaritesini korumaktadır. Bundan sonra da korumaya devam edecektir.

Bu dönemin dikkatleri çeken en önemli hususlardan biri, II. Abdülhamid-Jön Türk mücadelesidir. Meşrutî yönetim ve diğer modern fikirleri savunan Jön Türkler, bunların hayata geçirilmesi için II. Abdülhamid'le yoğun bir mücadeleye girişmişlerdi. Genel kanaate göre, 1908 İhtilâli'ne kadar devam eden bu mücadelede, II. Abdülhamid bütün imkânlarını kullanarak tabiri caizse Jön Türklere göz açtırmamaya gayret etmiştir. Bazı araştırmalarda ve Jön Türklerin hatıralarında, "*müstebit*" olarak adlandırılan II. Abdülhamid'in bunlara uyguladığı "*acımasız*" siyasetten bahsedilmektedir. Bu siyaset kapsamında II. Abdülhamid, idam, hapis, sürgün, işkence, sansür gibi çeşitli yasaklarla; duruma göre makam ve para vaatleriyle karşıtlarını etkisiz hâle getirmeye gayret etmiştir.

Bütün bu baskılara rağmen, Jön Türkler sonunda II. Abdülhamid'i mağlup etmişler; önce Meşrutiyeti iade edilmesini sağlamışlar ve ardından bu sürecin beklenen bir "*finali*" olarak onu tahttan indirmesini bilmişlerdir. II. Abdülhamid-Jön Türk mücadelesi ana hatlarıyla bu şekilde cereyan etmiş ve nihaî olarak Jön Türklerin galibiyetiyle sona ermiştir. Bu Jön Türk zaferi, Osmanlı ve Türk tarihi için yeni bir sürecin ve dönemin başlangıcı olmuştur. Bu süreç Cumhuriyet Türkiyesi'nin kurulmasıyla son bulmuştur.

Hâdiselerin görünen boyutu veya hâkim olan genel kanaat bu şekilde olmasına rağmen, aslında bu mücadelede gözden kaçırılan ve farklı yorumlara yol açabilecek; dolayısıyla yukarıdaki paragraflarda belirtilen tarih araştırmalarındaki paradoksa tipik bir örnek teşkil edecek değişik noktalar bulunmaktadır. Nitekim aşağıda örnekleriyle izah edildiği gibi, 33 yıl süren II. Abdülhamid'in saltanatı, Jön Türk İhtilâli'ni doğuran "*ana*" nedenlerden biri olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarındaki icraatlarının hemen hemen hepsi ihtilâl sürecini ya doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiş yahut sürecin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Onun birbirleriyle tezatmış gibi görünen icraatları, ilginç bir bütünlük içinde birbirini tamamlar bir şekilde cereyan etmiştir. Sultan, lehte veya aleyhte ne yapmışsa eninde sonunda Jön Türklerin yararına olmuştur. Kısacası, II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde yetişen Jön Türk kadroları, yine kendisinin uyguladığı siyaset ve en kritik zamanlarda verdiği kararlar sonucunda onun saltanatının sonunu hazırlamıştır.

Bir çalışmanın olmazsa olmazlarından biri, hiç şüphesiz araştırılan konu hakkında bazı soruların tespit edilmesi ve ilgili çalışma kapsamında bunlara cevap aranmasıdır. Araştırma yapılırken, ortaya konacak en önemli katkı, sualler ve bunlara verilecek cevaplar olacaktır.

Tarih araştırmalarında ekseriyetle "*ne oldu*" ve "*nasıl oldu*" sorularının cevabı aranmaktadır. *Ne* sorusuyla araştırılan tarihi olgunun kendisi ortaya konurken, *nasıl* sualiyle birlikte geriye gidilerek hâdisenin kronolojik seyrî tespit edilmeye çalışılmaktadır. *Nasıl* sorusuna cevap aranırken, yüzeysel de olsa ele alınan konunun nedenlerine

kısmen temas edilebilmektedir. Fakat yine de tarihî hâdiselerin bu iki soruya indirgenerek, "*olay merkezli*" veya "*mekanik*" olarak tek düze bir şekilde ele alınması okuyucular için çok fazla doyurucu olmasa gerekir. Çünkü sadece *ne* ve *nasıl* suallerine cevap veren bir çalışmada, tarihin mekanik bir yapı üzerinde ve tek düze hâlinde cereyan ettiği kurgusu ekseriyetle öne çıkmaktadır. Böylesi bir araştırmada, çok yönlü ve boyutlu bir tarih kurgusundan uzaklaşılmış olunmaktadır. Bu türde dar bir kurgunun aşılabilmesi için, *ne* ve *nasıl* gibi temel sorularının yanına üçüncü bir sualin de eklenmesi gerekiyor.

"*Neden böyle oldu*", gündeme getirilmesi gereken son sorudur. İlk iki soruda aranan cevaplar, kısa vadede vakıada etkili olan nedenler ile süreçlerle alakalı olup; genel itibarıyla ilgililer tarafından gözlemlenebilirler. Yine bunlar, aslında bir şekilde önceki dönemin "sonuçları"dırlar ve hiç bir zaman "nedenlerin" yerini alamazlar. Bundan dolayı sonuçların da ötesine veya öncesine gitmek gerekiyor. Yani araştırılan konunun patlak vermesine neden olan bir önceki olayın veya sürecin sonuçlarının ortaya çıkmasına neden olan sebeplere ulaşmak gerekiyor. İşte alakalı olayın *neden böyle* olduğu sorusunda, bu hâdisenin nedenlerinin ana kaynağına, yani sonuçların ortaya çıkmasına vesile olan asıl kaynağa inilmektedir. Buna, nedenlerin nedenine veya kaynağına ulaşma da denebilir.

Bütün bu söylenenleri 1908 Jön Türk İhtilâli misaliyle somutlaştırmak gerekirse; hâl-i hazırdaki eserlerin çoğunluğu, bu olayın *nasıl* cereyan ettiğine cevap veren kronolojik bilgileri ihtiva etmektedir. Az da olsa ihtilâlin *neden*lerine değinilmektedir. Fakat bunların *neden böyle* olduğu, yani nedenlerin nedeni genellikle ihmâl edilmekte; ihtilâlin ana kaynağına pek fazla gidilememektedir. Gidilse dâhi, belirtilmesi gereken önemli noktalar daha ziyade satır aralarında âdeta kayıp olmakta; çoğu zaman bunlar okuyucular tarafından fark bile edilememektedir.

Bu çalışmada, Jön Türk İhtilâli'nin *neden* patlak verdiği sorusunun cevaplarının somut başlıklar altında ele alınmasına gayret edilmiştir. Yine bu soruya cevap olarak tespit edilen sebeplerin kaynağını

bulabilmek için *neden böyle* bir hareket ve eylem ortaya çıktı sorusu yöneltilerek, nedenlerin kaynağına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu üç sorunun cevaplarına, hem ilgili bölümlerde metin içinde yer verilmekte hem de çalışmanın son kısmını teşkil eden sonuç/değerlendirme başlığı altında temas edilmektedir.

Çalışma, girişle ve sonuçla birlikte on bölümden oluşmaktadır. Girişte, konunun ele alınmasıyla alakalı bazı teorik noktalara temas edilmekle birlikte, istifade edilen başlıca eserler tanıtılmaktadır. Osmanlı modernleşmesinin bilinmeden, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin de bilinemeyeceğini düşündüğümüz için, birinci bölümde bu mevzu ele alınmaktadır. Osmanlı Modernleşmesi veya batılılaşması sürecinin Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel yapıyı dönüştürmesinin tabiî bir sonucu olarak her alanda kırılmalar ve yeni oluşumlar yaşanmıştır. İşte bunlar, Jön Türk Hareketi'nin doğmasına ve 1908 İhtilâli sürecinin şekillenmesine neden olmuştur. İkinci bölümde, Osmanlı Modernleşmesi'nin tipik sonucu olarak ortaya çıkan Jön Türk Hareketi'nin tarihinde kısa bir gezinti yapılmaktadır.

Üçüncü bölümde bu ihtilâlin patlak vermesinin nedenleri gerek iç ve gerek dış dinamikler bağlamında tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çeşitli alt başlıklardan oluşan bu bölüm kitabımızın en önemli konularından birini teşkil etmektedir. İhtilâlin habercisi olarak değerlendirilebilecek bazı gelişmeler; dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Özellikle bazı sivil ve askeri isyanlar bu noktada önemlidir. Ayrıca Talat Bey ve Emanuel Karasu'nun ihtilâlden kısa bir süre önce yaptıkları İstanbul seyahati ve Nâzım Paşa'nın Selanik'te vurulması gibi gelişmeler de ele alınmıştır.

Beşinci bölümde ise, çalışmasının asıl konusunu teşkil eden 1908 Jön Türk İhtilâli'nin nasıl başladığı, nasıl geliştiği ve neticelendiği üzerinde durulmaktadır. Başta Resneli Niyazi Bey'in 3 Temmuz 1908 tarihinde dağa çıkmasıyla başlayan ihtilâl süreciyle alakalı gelişmeler olmak üzere, Enver Bey ve Eyüb Sabri Bey'in isyanları gibi olaylar bu başlığın ana konularını teşkil etmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in meşrutî yönetimi yeniden ilan edilmesini kabul etmesiyle alakalı

gelişmeler, çalışmamızın altıncı bölümünü oluşturmaktadır. Burada özellikle de Yıldız Sarayı'nın karşı hamleleri ve devamında yeni yönetimin ilan edilmesine nasıl karar verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Yedinci bölümde 1908 Jön Türk İhtilâli ve sürecinin Avrupa matbuatına nasıl yansıdığı ele alınmaktadır. Bu bağlamda özellikle ihtilâlin nedenleri, bu süreçte nelerin yaşandığı ve bunun Avrupalı devletlerle olan alakası üzerinde durulmaktadır. "İhtilâl", "inkılâb" ve "II. Meşrutiyet" kavramları kullanılması üzerinde ciddî tartışmalar vardır. Gerek muasır kaynaklar ve gerekse günümüzdeki kaynaklara müracaat ederek bu kavramların nasıl ve neden kullanıldıklarına sekizinci bölümde temas edilmektedir. Son bölümde ise bu çalışmanın vardığı sonuçlara ve bazı değerlendirmelere yer verilmektedir.

KONU HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARIN BİR ENVANTERİ

Araştırmada istifade edilen ana kaynaklar ve ikinci elden dört başlık altında toplanabilir: Arşiv vesikaları, hatıralar, dönemin süreli yayınları ve araştırma eserleri. İSAM'da bulunan Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı, Alman Askerî Arşivi, yayınlanan Alman Dışişleri Arşivi ve yine yayınlanan İngiliz Dışişler Arşivi Vesikaları'na müracaat edilmiştir. Bunlar arasında Hüseyin Hilmi Paşa'nın evrakından çıkan ve Resneli Niyazi'nin isyan edeceğine dair bilgileri ihtiva eden belgeler oldukça önemlidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İsmail Hakkı Uzunçarşılı bunları bazı ufak farklı okumalarla makalesinde yayınlamasına rağmen yeterince değerlendirmemiştir. Muhtevalarına ilgili bölümde yer verilen bu belgeler ve bunlarla alakalı bazı iddialar çalışmamızı daha da önemli kılmaktadır.

Ayrıca birinci elden kaynak olarak hatıralar, temel kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Öncelikle 1908 Jön Türk İhtilâli'ne bir şekilde karışmış ve ilgili gelişmelere şahitlik etmiş olan şahsiyetlerin hatıratlarına müracaat edilmiştir. Fakat hatıralarla alakalı bir sıkıntının burada dile getirilmesi gerekiyor: Jön Türkler dışındaki farklı çevrelerin konuyla alakalı hatıraları pek yoktur. Bu sürecin olabildiğince doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve Jön Türkler tarafından gündeme getirilen iddiaların test edilebilmesi için, Jön Türk

karşıtlarının da hatıralarının yeterince elimizde olması gerekiyor. Fakat ilgili hatıralar pek de yeterli değildir. Buna en güzel örnek, Şemsi Paşa'nın oğlu Müfid Şemsi'nin hatıratıdır. Müfid Şemsi, katledilen babası hakkındaki Jön Türklerin ağır ithamlarına cevap vererek, en azından hâdiselerin babasının ve daha da önemlisi o günkü meşru yönetim taraftarlarının veçhesinden nasıl algılandığına bir nebze de olsa bakma imkânı vermektedir. Sultan II. Abdülhamid taraftarı diğer devlet adamlarının hatıraları sayıca yeterli olsaydı, 1908 İhtilâli daha zengin bir bakış açısıyla ele alınabilecekti.

Konuyla alakalı araştırma malzemeleri arasında en önemli hatırat, 1908 İhtilâli'nin tartışmasız tek kahramanı olan Resneli Niyazi Bey'e aittir. Niyazi Bey'in söz konusu bu hatıratında girişte devletin içinde bulunduğu ahval hakkında bilgiler vermekte ve böylece ihtilâlin nedenlerine temas etmektedir. Sonraki bölümlerde ise kendisinin Resne'de isyanı başlatmasından Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar geçen sürede başından geçen olayları anlatmaktadır. 1908 Jön Türk İhtilâli'nin "tartışmalı" kahramanı Enver Bey'in hatırasına da önemli bir kaynak olarak müracaat edilmiştir. Enver Bey'in neden tartışmalı kahraman olduğuna ilgili bölümde temas edilmektedir. Mustafa Ragıb'ın hatıratı da, gerek ihtilâlin önemli hâdiseleri ve gerekse İttihâd ve Terakkî Cemiyeti hakkında oldukça zengin bilgileri ihtiva etmektedir. Süleyman Külçe'nin hatıratı ise, ihtilâlin bütününe bir katkı getirmese de Firzovik Toplantısı ve Şemsi Paşa'nın katledilmesiyle alakalı çok önemli bilgileri içermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bunun dışında ihtilâl öncesindeki ve sırasındaki gelişmelere şahit olan veya bunlarda rol alan bir takım şahsiyetlerin kaleme aldıkları hatıralar, bu sürece temas etmişlerdir. Bu bağlamda Mithat Şükrü Bleda, Kâzım Nâmi Duru ve İbrahim Temo gibi cemiyetin kurucusu ve üyesi önemli şahısların hatıratlarına müracaat edilmiştir. Yine Ahmed Bedevî Kuran ve İsmail Kemal Bey gibi bazı muhaliflerin bu konular hakkındaki eserlerine başvurulmuştur. Bu şekilde hem cemiyetten hem de daha sonra cemiyetten ayrılan zevatın hatıraları da kullanılmıştır. Ayrıca, ihtilâl sırasında ve hemen sonrasında Os-

manlı sınırları dâhilinde bulunan yabancıların hatıratlarından da istifade edilmiştir.

Araştırma eserlerine gelince, Yusuf Hikmet Bayur'un çalışması ilk sırada zikredilmelidir. Aykut Kansu'nun çalışması da yine zikredilmesi gereken önemli diğer bir eserdir. Bunun dışında, her ne kadar 1908 İhtilâli hakkında doğrudan bir çalışması olmasa da, Şükrü Hanioğlu'nun Jön Türk Hareketi ile İttihâd ve Terakkî Cemiyeti üzerine yaptığı önemli yayınlardan olabildiğince istifade edilmiştir. Bunlar hâricinde Jön Türkler hakkında önemli bilgileri ihtiva eden Şerif Mardin, Faroz Ahmad ve Ernst E. Ramsour gibi akademisyen ve araştırmacıların ilgili eserlerine müracaat edilmiştir.

Süreli yayınlardan, muasır *İkdâm*, *Neyyir-i Hakîkat* ve *Balkân* gibi gazeteler ile *Beyânü'l-Hak*, *Servet-i Fünûn* ve *Resimli Kitâb* gibi dergilerden yararlanılmıştır. Bunların dışında Meşrutiyet'in ilanının 100. yılı münasebetiyle özel sayılar halinde çıkan *Toplumsal Tarih*, *Doğu-Batı*, *Türkiye Günlüğü* ve *Türk Edebiyatı* gibi dergilerden istifade edilmiştir.

Almanya'da yayınlanan ve farklı ideolojik görüşlerden beslenen *Germania*, *Frankfurter Zeitung*, *Köllnische Zeitung*, *Vossische Zeitung* ve *Vorwärts* gazetelerinin yanı sıra; *Alldeutsche Blätter*, *Preusische Jahrbücher*, *Sozialistische Monatshefte* gibi süreli yayınlar da taranmıştır. Bunlar konu hakkında oldukça önemli bilgiler ve yorumlar ihtiva etmektedirler. Aynı şekilde Avusturya'dan *Pester Lloyd*, *Wiener Abendzeitung* ve *Neue Freie Presse* gibi gazetelerden de istifade edilmiştir. Bunların dışında Almanca yayınlanan Macar matbuatına da müracaat edilmiştir. Ayrıca Alman gazetelerinde geçen farklı devletlere ait matbuattan haberlere ve yorumlara yer verilmiştir.

1
OSMANLI MODERNLEŞMESİ: YATAY BOYUTTA İHTİLÂL SÜRECİNİN ŞEKİLLENMESİ

"Abdülhamidî yönetimin, Jön Türk Hareketi'nin ve 1908 Jön Türk İhtilâli'nin ana nedeni Osmanlı Modernleşmesi'dir."

Osmanlı Modernleşmesi, muhtevası ve sonuçları itibarıyla Osmanlı tarihinin en önemli gelişmelerinden bir tanesidir. Modernleşmeye birlikte Osmanlı Devleti radikal bir değişim ve dönüşüm sürecini yaşamıştır. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde, klasik Osmanlı Devleti ve klasik Osmanlı toplum Batı Avrupa örnek alınarak tepeden tırnağa âdeta yeniden inşa edilmek istenmiştir. Bu inşaa faaliyetlerinin neden olduğu sonuçlar, bu çalışmamızda ele alınan konularla; yani abdülhamidî yönetim, Jön Türkler ve 1908 İhtilâli ile doğrudan alakası olduğunu düşünüyoruz. Alakadan da öte bunlar, ilgili hâdiselerin yatay boyutta oluşan nedenlerini teşkil etmektedir.

Bundan dolayı ana konulara geçmeden önce, bu araziyi tanımak; ilgili süreci ve bunların neden olduğu kırılma noktalarını genel hatlarıyla tespit edilmektedir. Burada genel olarak Osmanlı Modernleşmesi'nin nasıl başladığı, geliştiği ve siyasî-toplumsal ne tür değişim ve dönüşümlere neden olduğu gibi hususlar üzerinde durulmaktadır.

ISLAHATTAN MODERNLEŞMEYE OSMANLI YENİLEŞMESİ

Osmanlı Devleti, kurulduğu ilk günden itibaren yüzünü Batı'ya çevirmiş ve bu istikameti kendisi için tabiî bir fetih yönü olarak seçmişti.

Nitekim kademeli olarak yaptığı askerî seferlerle önce Anadolu'nun batısının, ardından Balkanlar'ın ve nihayetinde Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmını sınırlarına katmasını bilmişti. Kısa bir süre zarfında Orta Avrupa'nın giriş kapısı olan Viyana'ya dayanmış; burasını 1529 ve 1683 yıllarında iki defa kuşatmasına rağmen düşürememişti. Böylece Osmanlı-Avrupa arasındaki sınır, Viyana olarak kalmıştır. Fakat yine de Batı Avrupa'ya yönelik Osmanlı akınları kuzeyden ve güneyden uzun süre devam etmiş; Osmanlı tehdidi Avrupa'nın iç bölgelerine kadar uzanmış ve buralardaki ahaliyi tedirgin etmiş ve korkutmuştu.

Osmanlı-Avrupa münasebetlerinin bu birinci döneminde etkin ve saldıran; tehdit eden ve korkutan taraf Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı tehdidi Avrupalı zihninde ve psikolojisinde öylesine derin etkiler yapmıştır ki, "*Türk korkusu*" Avrupa tarihinin en önemli konularından ve hatta "*olgularından*" bir tanesi olarak yerini almıştır. Nitekim gerek muasır ve gerekse günümüz kaynaklarındaki "*Türk korkusu*" Avrupalıların gündemlerini fazlasıyla işgal etmiş ve başta tarih olmak üzere din, edebiyat ve görsel alanlarda araştırmalara konu olmuş; zengin bir "*Türk korkusu*" külliyatı ortaya çıkmıştır.[1]

"Her yükselişin bir düşüşü; her çıkışın bir inişi vardır" kural, Osmanlı için de geçerliydi. Osmanlı Devleti, belli bir süre sonra Avrupa karşısındaki mutlak üstünlüğünü kademeli olarak kaybetmeye; Avru-

1 Bkz. Martin Luther, *Schriften wider Juden und Türken*, Walter Holbsten (Yay.), München 1938; Richard Ebermann, *Die Türkenfurcht*, Halle 1904; Carl Göllner, *Turcica. Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, Cilt 1-3, Bükreş/Baden- Baden 1978, Jean Delumeau, *Angst im Abendland. Die Geschichte kollektiver Aengste im Europa des 14. bis 18. Jahrhunderts*, Hamburg 1985; Margret Spohn, *Alles getürkt. 500 Jahre (Vor)urteile der Deutschen über die Türken*, Oldenburg 1993, bu önemli eserin Türkçe tercümesi: *Her Şey Türk İşi. Almanların Türkler Hakkında 500 Yıllık (Ön) Yargıları*, Leyla Serdaroğlu (Trc.), İstanbul 2000; Höfert Almut, *Den Feind beschreiben. Türkengefahr und europäisches Wissen über das osmanische Reich 1450- 1600*, Frankfurt 2003; Leyla Coşan, *16. Yüzyılda Almanların Türklerden Korunmak İçin Yazdığı Dualar. Tanrım Bizi Türklerden Koru*, İstanbul 2009.

pa ise güç kazanmaya başlamıştı. Bu kaybedişte; aynı zamanda rollerin değiştiğini gösteren dört gelişme veya kırılma noktası yaşanmıştır:

Bu bağlamdaki ilk önemli olay, *1606 Zitvatorok Anlaşması* olmuştur. Osmanlıların Avrupa seferlerini bir paratoner gibi durduran ve Batı Avrupa'ya girmesine engel olan Habsburglularla yapılan bu anlaşma, Osmanlı Devleti'nin Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, dolayısıyla Batı Avrupa üzerindeki hâkimiyet düşüncesini bitirmiştir. Nitekim söz konusu anlaşmaya göre, Osmanlı hükümdarı ile Habsburgu imparatoru, dolayısıyla iki devlet artık eşit olacaktı. Eşitlik ifadesi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısındaki üstünlüğünün diplomatik olarak sona erdiğini göstermektedir. Bu diplomasiyle sınırlı kalmayacak, başta askerî olmak üzere diğer alanlarda da kendini gösterecekti.

Başarısız *1683 II. Viyana Muhasarası*, Osmanlı-Avrupa tarihinde ve münasebetlerinde yeni bir sürecin başlamasında ikinci önemli hâdise olmuştur. Bu aynı zamanda, iki taraf arasındaki münasebetlerde bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Doğrudan askerî durumla alakalı olan bu kırılmanın sonuçları, bir cihâd ve gaza devleti olan Osmanlı Devleti için ağır sonuçlara yol açmıştır. Nitekim Avrupalılar, Osmanlı'nın askerî olarak mağlup edilebileceğini fark etmişler ve karşı saldırı için cesaretlenmişlerdi. Osmanlı ordularının mağlup edilebileceğini gören/anlayan Avrupa devletleri, -özellikle de Osmanlı tehdidini doğrudan hissedenler-, karşı taarruza geçerek daha önceden kaybettikleri toprakları geri alma hevesine ve gayretine girmişlerdi. Osmanlı tarafı ise kendi topraklarını savunma durumuna gelmişti. Bu ise, kum saatinin dolu tarafının artık Avrupa tarafına döndüğünü göstermekteydi.

Üçüncü kırılma noktası, *1699 Karlofça Anlaşması*'dır. Bu anlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa üzerindeki fetih iddiasının sona erdiğini, Avrupa karşısında toprak kayıp ettiğini ve daha da önemlisi Avrupa ile sınırının Viyana'dan Belgrad bölgesine kadar geri çekildiğini tanımak zorunda kalmıştır. Bu nihaî bir geri çekilme idi. Nitekim Karlofça, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşında askerî ve diplomasi alanında üstünlüğünü tam olarak kaybettiğini teyit eden

diplomatik bir metin olmuştur. Gelinen bu noktada bundan sonra bir daha geri dönüş olmadığı gibi, işler daha da kötüye gidecekti.

Osmanlı Devleti, bu karşı saldırılar ve kendi ricatı arasında başlangıçta belli bir denge sağlayarak mevcut geleneksel askerî kuvvetleriyle ve donanımlarıyla mukavemet göstermesini bilmişti. Geri çekilse de Belgrad bölgesinde bir savunma hattı oluşturarak uzun süre başarılı bir müdafaa savaşı vermişti. Bir taraftan müdafaa yaparken de diğer taraftan Avrupa karşısında kaybettiği toprakların tekrar geri alınabileceği ümidini devam ettiriyordu. Fakat ilerleyen yüzyıllarda bu direnç de kırılmış ve mevcut toprakların da kaybedilebileceği endişesi ortaya çıkmıştır.

1792 Yaş Anlaşması'yla Kırım'ın Ruslar'a nihaî olarak terk edilmesi, dördüncü kırılma noktası olmuştur. 1100 yıllık Türk-İslâm toprağı, herşeyi ile Osmanlı coğrafyasının bir parçası ve önemli çekirdek topraklarından biri olan Kırım'ın kaybedilmesi, sonuçları açısından Osmanlıların Macar topraklarının Karlofça ile elden çıkması gibi olmamıştır. Bu kayıp Osmanlı devlet adamlarının zihinlerinde derin yaralar açmıştır. Kırım'ın nihaî olarak kaybedilmesinin zihinsel bir travmaya neden olduğu ve diğer çekirdek toprakların da kayıp edilmesi endişesini de doğurduğu söylenebilir. Gelinen bu noktada Osmanlılar, tehdit unsuru olmaktan uzaklaştıklarını anlamaktan öte, tabiî bir fetih alanı olarak gördükleri Avrupa coğrafyasından gelen tehdidi mevcut geleneksel kuvvetleriyle ve imkânlarıyla savamayacaklarını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Daha da önemlisi, çekirdek toprakların tehdit altında olduğunu doğrudan hisseder olmuşlardı.

Bunu gören devlet adamları, Avrupa'dan gelen bu tehdidin bazı askerî zaafiyetlerden kaynaklandığını görerek veya düşünerek, öncelikli olarak askerî alanda ıslahat teşebbüslerine girişmişlerdi. Bunlarla birlikte, malî alanda da belli ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde başlayan Osmanlı tarihinin ilk ıslahat faaliyetleri, ilerleyen dönemlerde gelişerek ve dönüşerek geniş kapsamlı bir değişim/dönüşüm projesi şeklini almıştır. Osmanlı tarihini her şeyi ile etkileyecek ve belirleyecek olan bu faaliyetler zinciri aynı zamanda "Osmanlı Modernleşmesi"ni

ya da diğer adıyla "Osmanlı Yenileşme Faaliyetleri"ni teşkil etmiştir. Bunlar genel olarak üç dönem ve başlık altında ele alınabilir: Geleneksel Tarzda, Geçiş Dönemi ve Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri.

OSMANLI MODERNLEŞMESİ'NİN DÖNEMLERİ

"*Geleneksel Tarzda Yenileşme Faaliyetleri*" olarak adlandırabileceğimiz birinci dönem, Sultan II. Osman'ın (1617-1622) ve Sultan IV. Mehmed'in (1648-1687) hükümdarlık yıllarını ihtiva etmektedir. Klasik tabirle ıslahat olarak tanımlanan bu faaliyetlerdeki hareketi noktası, "*Kânûn-ı Kadîm*"in yeniden tesis edilmesi ve "*Altın Çağ*"a geri dönülmesidir.[2] Bunun için yapılması gereken başlıca şeyler, askerî ve iktisadî alanda baş gösteren bazı sıkıntıların giderilmesiydi. Buradaki temel düşünce, bu sorunların içeride baş gösteren olumsuz gelişmelerden ve sapmalardan; daha doğru ifadeyle kadîm gelenekten uzaklaşmaktan kaynaklandığı idi. Asıl sorun içeride görüldüğü için, çözüm de dâhilde aranıyordu.

Bu süreçteki sorunların tespiti ve bunlara karşı geliştirilen çözümler, muasır Osmanlı müelliflerinin bu bağlamdaki tespitleriyle de birebir örtüşmektedir. Kâtip Çelebi'den (1609-1657) tutun Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya (ölümü 1717) kadar dönemin yazarları ve devlet adamları kaleme aldıkları eserlerinde devletin sıkıntıların hep içe dönük tespitlerle izah etmişler; bunların çözümlerini de yine içeride aramışlardı. Avrupa, bu sıralarda ne sorun ne de çözüm bağlamında gündeme getirilmekteydi.

Bu düşünceler çerçevesinde yapılan bazı ıslahat teşebbüslerine rağmen istenilen sonuçların bir türlü alınamaması ve Avrupa karşısında geri çekilmenin devam etmesi; bu kez başka arayışları gündeme getirmişti. Böylece Osmanlı Modernleşmesi'nde "*Geçiş Döneminde Yenileşme Faaliyetler*" diye adlandırabileceğimiz ikinci dönem

2 Bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, 2. Baskı, İstanbul 2005; Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düsturu'l-amel li-ıslahi'l-halel)*, Ali Can (Haz.), Ankara 1982; Danışman, Zuhurî (Yay.), *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1997; Zeki Arslantürk, *Nâima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, Ankara 1989.

başlamıştır. Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) Lâle Devri ve Sultan III. Selim'in (1789-1807) Nizâm-ı Cedîd faaliyetlerini ihtiva eden bu dönemde,[3] mevcut askerî ve iktisadî kurumlarda belli ıslahatlar yapılsa da bunlara paralel olarak yeni bazı kurumlar inşa edilmiştir. Avrupa ile doğrudan kültürel temasların artması, devlet matbaasının açılması, bazı tercümelerin yapılması, daimî elçiliklerin açılması ve ilk modern ordu Nizâm-ı Cedîd'in Fransız Ordusu model alınarak kurulması kısaca zikredilmesi gereken ilgili faaliyetlerdir.

Bu faaliyetlerden de anlaşılacağı gibi modern Avrupa, içerideki sorunların çözülmesinde araç olarak görülürken, Avrupa'da ortaya çıkan mevcut bazı kurumlar ve daha da önemlisi Avrupa'daki kültürel gelişmeler Osmanlı'nın ilgi alanına girmeye başlamıştır. Böylece kadîm Osmanlı algısındaki klasik Avrupa ve Avrupalı değişmiştir. Avrupa, artık cihâd edilecek bir coğrafya olmaktan çıkmış, kültürel anlamda ilgi çeker olmuştur. Bu faaliyetler, aynı şekilde dönemin bazı müelliflerinin eserlerinde geçen Avrupa tasvirlerine de uygundur. Örneğin muhtedî İbrahim Müteferrika'nın (1670-1745) ve Mahmud Raif'in (ölümü 1807) eserlerindeki Avrupa, geleneksel algıdaki Avrupa'nın çok ötesinde her yönüyle gelişmiş bir medeniyet havzasıdır. Dolayısıyla söz konusu tarihlerde yapılan yenileşme faaliyetleri de aynı şekilde yeni Avrupa algısıyla örtüşmektedir.

Geçiş Dönemi'ni takip eden "*Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri*" dönemi, Osmanlı Modernleşmesi'nde çok önemli ve ayrı bir yere sahiptir. Sultan II. Mahmud (1808-1839) ile Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) hükümdarlık yıllarına tekabül eden bu dönemde,[4] bir şekilde Avrupalı devletlerin tasallutundan ve saldırılarından kur-

3 Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt 5, 5. Baskı, s. 60-73; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 87-125; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Mehmet Harmancı (Trc.), Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 317-324; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (Trc.), 3. Baskı, Ankara 1988, s. 57-74.

4 Bkz. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 41-94; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 219-320; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 46-60.

tulabilmek; devletin ömrünü uzatabilmek için son çare olarak bu faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Askerî ve iktisadî alanla sınırlı kalan daha önceki yenileşme faaliyetleri, artık devletin ve toplumun bütün alanlarına sıçramıştır. Başta yönetim olmak üzere, eğitim, hukuk ve ticaret gibi birçok alanda modernleşme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Bu şekilde Osmanlı Devleti ve Osmanlı toplumu modern anlamda tepeden tırnağa dönüştürülmekteydi. Kaynağını, rengini ve tonunu kadîm Şark dünyasından ve İslâm'dan alan klasik devletten ve yine bunlara göre sistem içindeki konumları belirlenen halklar topluluğundan; modern ve lâik bir devlet ve tek tip bir seküler millet oluşturulmaya, inşaa edilmeye çalışılmaktaydı. Bu dönüşümün merkezinde ise, Avrupa'nın modern kazanımları ve mevcut yapısı yer almaktaydı. Yeni sistemi oluşturacak/taşıyacak modern kurumlar, askerî ve sivil bürokratlar ile memurlar bu yenileşme faaliyetleri sürecinde ortaya çıkmıştır.

HER ALANDA BATI AVRUPA'YA EKLEMLENME

Bu şekilde devlet ve toplum bir bütün hâlinde modernleşirken/çağdaşlaşırken, aynı zamanda Batı Avrupa Medeniyeti havzasına eklemlenmekteydi. Yapılan bu yöndeki faaliyetler, ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, Osmanlı Devleti'ni her anlamda ve alanda modern Avrupa'nın bir parçası hâline getirmiş; onun bir çarkı olmuştur. Bu eklemlenme sürecinde etkili olan altı önemli gelişme ise şunlardı:

İngiltere ile imzalanan, fakat daha sonra Avrupalı belli başlı diğer devletlere teşmil edilen *1838 Balta Limanı Anlaşması*[5], zikredilmesi gereken ilk önemli gelişmedir. Bu anlaşma ile tespit edilen hükümler vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile İngiltere ve daha sonra Avrupa'nın diğer devletleri arasında bir nevi gümrük birliği sağlanmıştır. Sanayi İnkılâbı'nı gerçekleştirerek seri' üretime geçen ve sermaye meselesini halleden kapitalist Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zayıf durumdan ve bu anlaşmanın getirdiği imtiyazlardan

5 Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974, s. 92-117.

istifade etmek suretiyle Osmanlı memleketlerini kendileri için âdeta açık bir iç pazar haline getirmişlerdi. Böylece Osmanlı Devleti, Batı Avrupa kapitalist iktisadî tüketim sistemine eklemlenmiştir. Şevket Pamuk da haklı olarak, 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerle cereyan eden bu tür iktisadî gelişmeleri, "*Osmanlı toplumsal kuruluşunun dünya ekonomisiyle bütünleşmesi*" ve yine Osmanlı iktisadî sisteminin "*çevreleşmesi*" olarak değerlendirmektedir.[6] İktisadî alanda yaşanan bu gelişme, daha sonra diğer alanlarda da gerçekleşmiştir.

İkinci eklemlenme ise, Sultan Abdülmecid'in *1839 Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu*'nu ilan etmesinin ardından yapılan faaliyetler neticesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı sultanı ve İslâm halifesi Abdülmecid, bu vesikanın altına mührünü basmak suretiyle Batı Avrupa'nın mevcut gelişmişlik hâlini, devlet ve toplum modeli olarak aldığını resmen kabul etmiştir. Ardından bunun gereklerinin yerine getirilmesi anlamına gelen faaliyetler vasıtasıyla, Osmanlı'yı farklı kılan özelliklerinden ardı ardına sıyrılarak bürokrasi, hukuk, eğitim, sosyal ve kültür alanlarında çok önemli yenilikler alınmıştır. Tepeden inmeci bu yenileşme faaliyetleriyle ki, modernleşme dediğimiz yenileşme projesine zaten başka bir şekilde başlanamazdı, Avrupa ile olan şekilsel anlamdaki farklılıklar giderilmiş ve bu alt kıtayla bütünleşme yolunda önemli bir adım daha atılmıştır. Sultan Abdülmecid'in halefleri bu faaliyetleri kaldıkları yerden devam ettirmek suretiyle, bu sürece olumlu katkıda bulunmuşlardır.

1853-1856 Kırım Harbi sırasında ve sonrasında cereyan eden bir takım gelişmeleri de Osmanlı'nın Avrupa'ya eklemlendirilmesi bağlamında tamamlayıcı bir unsur olarak zikretmek gerekiyor. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin Kırım Harbi esnasında ilk defa *dış borç* alması[7] ve borç verenlerin Avrupalı olması önemli bir gelişmedir. Avrupalı finans çevrelerinden alınan dış borçların, istihdama yönelik ciddî yatırımlara dönüştürülmeyip, doğrudan tüketime yönelik harcanması

6 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, 3. Baskı, İstanbul 2005, s. 1.

7 Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1856-1861*, Cilt 6, 3. Baskı, Ankara 1983, s. 211.

neticesinde belli bir süre sonra devlet malî iflasın eşiğine gelmiş, alınan borçların faizleri dahi ödeyemeyecek duruma düşmüştür. Bu malî yükün altından kalkabilmek ve sağlıklı borç ödemesinin yapılabilmesi için bünyesinde alacaklı devletlerin üyelerinin görev yaptığı, Düyûn-ı Umûmî yönetimi kurulmuştur.[8] Bu ise, devletin malî olarak Batı Avrupa finans sistemine eklemlenmesi veya bağlanması anlamına gelmekteydi. Böylece Osmanlı vergi sistemi bu finans çevrelerinin kontrolüne girmiş oldu.

Kırım Harbi neticesinde imzalanan *1856 Paris Anlaşması*'na göre, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri hukukundan ve haklarından istifade edeceği; Avrupa devletler ailesine katıldığı ve bu devletlerin Osmanlı toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına kefil oldukları ilan edilmiştir.[9] Bu ilan Osman Devleti için oldukça önemlidir. Zîrâ öteden beri yapılmak istenen modernleşme faaliyetleriyle istenen sonuç elde edilmiş ve devlet Avrupa devletleri ailesine katılmıştır. Osmanlı Devleti, artık hukuken bir Avrupa devletiydi. Peki bu fiilen böyle miydi? Hayır, Osmanlı Devleti gerçekten hukukî olarak bir Avrupa devleti olarak ne kabul edilmiş ne de böylesine bir muameleye tabi tutulmuştur. Fakat yine de, Avrupalı Büyük Devletlerin imzaladıkları ve dolayısıyla kefil oldukları böylesine bir milletlerarası anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin bu şekilde kabul görmesi, her şeye rağmen önemli bir gelişmeydi.

Daha önceden ilan edilen *Islahat Fermânı*'nın, bu anlaşmanın 9. maddedesinde zikredilmesi de üzerinde durulması gereken diğer bir husustur.[10] Bu şekilde tamamen Osmanlı iç işlerine yönelik bir fermanın milletler arası bir anlaşmaya eklenmesi, bu anlaşmaya imza atan Düvel-i Muazzama'nın Osmanlı Devleti'nin dâhili işlerine müdahale etmesine hukukî bir zemin hazırlamıştır. Ayrıca Islahat Fermanı'nın

8 Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi, Düyunıumumiye,* Ali İhsan Dalgıç (Trc.), İstanbul 1979, s. 86-189; Karal, *Osmanlı Tarihi,* Cilt 8, s. 426-429.

9 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Cilt 4, İstanbul 1955, s. 181.

10 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* s. 176.

kendisi de bir bütün olarak ayrı bir ehemmiyeti hâizdir. Sosyal ve iktisadî açında durumları zaten iyi olan gayrimüslim Osmanlı tebaası, bu fermanla birlikte mevcut durumları daha da perçinlemişlerdir. Böylece 1838 Balta Limanı Anlaşması'yla sağlanan şartlar çerçevesinde kapitalist devletlerle ticarî ortaklık ve diğer alanlarda işbirliği yapılabilmesine ortam hazırlanmıştır. Osmanlı tebaası gayrimüslimler için yapılan iyileştirmelere rağmen, onların devlete olan bağlılıkları ve sadakatleri bir türlü pekişmemiş; devlete olan nikâhlarını tazelemesine vesile olmamıştır. Aksine ayrılıkları daha da tetiklenmiştir.

AVRUPA'YA RAĞMEN AVRUPALILAŞMAK

Osmanlı Devleti, modernleşmede Batı Avrupa'yı kendisine model almak suretiyle, bu coğrafya üzerindeki kadîm iddiasından vazgeçtiğini de bir şekilde kabul etmişti. Nitekim Avrupa bundan böyle, cihâd edilecek ve ilâ-yı kelimetullah uğruna askerî seferler düzenlenecek topraklar olmaktan çıkmış; model alınacak ve her alanda onunla bütünleşilecek bir coğrafya olmuştur.

Böylece Osmanlı tarafı tarihî anlamda varoluş gâyesinin en önemlilerinin birinden taviz verirken, model alınan Avrupalılar bunun tam tersine farklı bir davranış tarzını benimsemişlerdi. Osmanlılar hummalı bir şekilde "*Avrupalılaşırken*", aynı anda Avrupalı devletlerden bazılarıyla savunma amaçlı olarak savaşmak veya bunların desteklediği iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalıyordu. Osmanlı tarihindeki iç isyanların istisnasız hepsi birer iç mesele olarak başlasa da, daha sonra bunlar Avrupalı devletlerin devreye girmesiyle bir dış mesele hâlini alıyordu. Bu durum modernleşme açısından bir sorundu ve Osmanlı Devleti bunu bir türlü aşamamıştı. Böylece Osmanlı, bir şekilde "*Avrupa'ya rağmen Avrupalılaşmak*" için çırpınıp duruyordu.

Bunlara örnek olarak zikredilebilecek olaylardan bazıları: III. Selim döneminde Fransa model alınarak yapılmak istenen ıslahat teşebbüsleri devam ederken, Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgaliyle birlikte savaşlar dizisi başlamış ve 1804 Sırp İsyanı cereyan etmişti. II. Mahmud'un başlattığı Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri her alanda yoğun şekilde yapılırken, aynı sıralarda 1806-1812 Rus Harbi,

1815-1817 Sırp İsyanı, 1821-1830 Yunan İsyanı, 1826-1828 Rus Harbi, 1830 Fransa'nın Cezayir'i işgali, 1832-1839 Mehmed Ali Paşa İsyanı gibi savaş ve isyanlar vuku' bulmuştu.

Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in saltanat yıllarında yapılmaya çalışılan ve âdeta Osmanlı Devleti'nin yeniden şekillendirilmesi anlamına gelen modernleşme faaliyetleri sırasında 1839-1841 Mısır Meselesi, 1853-56 Kırım Savaşı, 1860-1861 Suriye Olayları, 1866-1867 Girit İsyanı ve 1875 Hersek İsyanı gibi hâdiselerle de meşgul olunmaktaydı. En son olarak Osmanlı Modernleşmesi'nin doruk noktası olarak adlandırabileceğimiz II. Abdülhamid döneminde Osmanlı tarihinde ilk defa meşrutî yönetime geçilmesinin hemen ardından ve sonrasında sırasıyla 1877-1878 Rus Harbi, 1878-1898 Girit İsyanı, 1897 Yunan Harbi, 1890'lı yıllardaki Ermeni İsyanları ve Makedonya Hâdiseleri meydana gelmekteydi.

Bu durum sadece 1908 Jön Türk İhtilâli öncesiyle sınırlı kalmamış, aksine meşrutî yönetimin yeniden ilan edilmesinin neden olduğu sevinç ve rehâvet hâli henüz daha atılmadan, 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna'yı iltihak etmişti. Bunların haricinde, yeni yönetim tam olarak oturmadan, İtalya ile 1911-1912 Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları ve devletin sonu anlamına gelen 1914-1918 Cihan Harbi patlak vermiştir.

Çeşitli aralıklarla yapılmak istenen yenileşme faaliyetleri henüz daha olumlu sonuç vermeden; ilgili kurumlar tam olarak oturmadan böylesine savaşların ve isyanların çıkmasının, ilgili ıslahat teşebbüslerinden istenilen sonuçların alınamamasında birinci derecede etkili olduğunu düşünüyoruz. Olumlu bir neticenin alınması bir tarafa, yapılan faaliyetler devletin kuvvetine kuvvet katmaktan ziyade çözülme sürecini daha da hızlandırmıştır. Bu noktadaki temel problem, Avrupalı siyaset ve entelektüel çevrelerin iddia ettikleri gibi, Osmanlı Devleti'nin yenileşme yolundaki "kabiliyetsizliği" ve "başarısızlığı" değil, aksine bizzat Avrupalıların kendilerinin buna fırsat vermemesiydi.

Bu şekilde "*Avrupa'ya rağmen Avrupalılaşmak*" gayreti, sosyo-psikolojik anlamda daha önemli bir sorunu da doğurmuştur. Avrupalı devletlerin ve kamuoyunun bu şekildeki çelişkili hareket tarzı, geniş halk kitlelerinin başta bu tür yenileşme faaliyetleri olmak üzere, bunları yapan devlet adamlarına ve modernleşmeyi entelektüel anlamda savunan fikir adamlarına karşı olumsuz bakmalarına ve onlara karşı mesafeli durmalarına neden olmuştur. Nitekim Jön Türklerin geniş halk kitlelerine inememesi ve sonuna kadar, seçkin belli zümrelerin hareketi olarak kalması; daha da önemlisi yaptıkları 1908 İhtilâli'nde sivil desteğin olmaması bundan dolayı olsa gerekir.

Osmanlı Modernleşmesi'nde, çalışmada ele aldığımız konuyla alakası olan iki önemli noktayı daha hatırlatmak istiyoruz: Bu bağlamda klasik dönemin aydınları olan ilmiye mensuplarının dışında sivil yeni aydınların yetişmesi ve bunların takip ettikleri modern siyasî fikir akımlarının ortaya çıkması, birinci önemli gelişmedir. Bunlar, devletin önündeki sıkıntıların temelinde mevcut geleneksel yönetimin olduğunu düşünmüşler ve buna karşı örgütlenerek siyasî faaliyetlere girişmişlerdir. Aşağıdaki bölümlerde de teferruatlı bir şekilde temas edildiği gibi bu tür muhalif siyasî hareketler, devletin kurtuluşunu klasik Osmanlı yönetim biçiminin, modern avrupaî meşrutî bir yönetimle değiştirilmesinde görmüşlerdir. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa mevcut yönetim biçimi sorgulanmaya başlamıştır. Bu da beraberinde Osmanlı Devleti'nde siyasî guruplaşmaları ve mücadeleleri getirmiştir.

Belirtilmesi gereken ikinci nokta, bu tür fikirlere sahip aydın, bürokrat ve subayların teşkil ettikleri siyasî oluşumların mevcut yönetimi değiştirmeye yönelik teşebbüsleri ve neticesinde yaptıkları ihtilâllerdir. Böylece kadîm Osmanlı tarihinde görülen klasik Yeniçeri İsyanları, artık modern siyasî askerî darbelere ya da ihtilâllere dönüşmüştü.[11] Özellikle de 1876'dan itibaren yakın tarihimizde görülen askerî darbelerin ekseriyetini bu kapsamda ele almak gerekiyor.

11 Bkz. Necmettin Alkan, "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi", *DoğuBatı*, Sayı 51, Ankara 2010, s. 51-67.

Bu kitabımıza konu edindiğimiz Sultan II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi ve 1908 Jön Türk İhtilâli, Osmanlı tarihinde bu özellikleri taşıyan ikinci ihtilâldir. Bu serinin ikinci kitabında aldığımız 31 Mart Vak'ası, Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesi ve mer'i Osmanlı hukuk sistemini ihlâl ederek Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle alakalı gelişmeler de modern askerî darbeler geleneğinin üçüncü örneği olarak görülebilir.[12] Bu gelenek Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla sona ermemiş; aksine, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi, modern Türkiye'ye miras kalmıştır.

Böylece genel hatlarını çizdiğimiz Osmanlı modernleşmesi ve yenileşme faaliyetleri ve bunların neden olduğu geniş kapsamlı değişim ve dönüşüm; II. Abdülhamid yönetiminin, Jön Türk Hareketi'nin ve 1908 Jön Türk İhtilâli'nin ortaya çıkmasına neden olan zemini teşkil etmiştir. Bu zemin, aynı zamanda ilgili gelişmelerin temel sebeplerinin oluşmasına yatay boyut olarak yol açmıştır.

12 Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı, 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*, İstanbul 2011.

2
JÖN TÜRKLER VE İTTİHÂD VE TERAKKİ CEMİYETİ

"Her genç Türk kendi zihniyetine göre, Jön Türk de sayılırdı."

Muhalif hareketler Osmanlı tarihinde hep ola gelmiştir ve bunların ilk örnekleri, klasik döneme kadar geri gitmektedir. Klasik Osmanlı tarihinde vuku' bulan Yeniçeri ve sivil Celalî gibi isyanlar, bir nevi kadîm örgütlü muhalif hareketlerdir. Fakat bunların hareketleri ve eylemleri modern anlamda hiçbir zaman geleneksel yönetimi hedef almamıştır. Bunların tepkileri, o günkü şartlarda ortaya çıkan bazı iktisadî ve sosyal olumsuzluklara dayanmaktaydı. Bunlar, söz konusu sorunların giderilmesiyle dağılan yapılardı. Dolayısıyla bu tür unsurların tepkileri ve varoluşları uzun soluklu değildi.

Modernleşme sürecinin üçüncü aşaması olarak kavramsallaştırdığımız "*Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri*", bu tür muhalif hareketleri de değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Nasıl ki Batı Avrupa Tarzında Yenişleşme Faaliyetleri, geleneksel devleti ve kurumları taşıyan klasik aktörler "*seyfiye/asker*", "*kalemiye/yönetici*" ve "*ilmiye/aydın*" zümrelerini tasfiye etmiş ve yerlerine yenilerinin yetişmesine vesile olmuş; buna paralel olarak muhalif hareketleri de yeniden inşaa etmiştir. Yeni yetişen sivil ve askerî aktörlerle birlikte kadîm örgütlü muhalif oluşumların yerini, örgütlü modern siyasî muhalif hareketler almıştır. Muhtevası hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız *Fedâîler Hareketi* (1859) bu bağlamda bir geçiş olarak kabul edilirse, en belirgin ve somut Osmanlı örgütlü modern siyasî

muhalif hareketleri gerçekleştirenler *Genç Osmanlılar* (1865-1876) ve *Jön Türkler* (1889-1918) olmuşlardır.

Çalışmamızın merkezinde yer alan aktörlerden olan ve örgütlü modern siyasî muhalif hareketlerden üçüncüsünü teşkil eden Jön Türkler ve bunların kurdukları İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, Osmanlı tarihinin en önemli tarihî olguları arasında yer almaktadırlar. Jön Türkler, öncelikle Osmanlı siyasî tarihinin son dönemlerine damgalarını vurmuşlar ve yönetimde oldukları sürede aldıkları kararları ve yaptıkları uygulamalarıyla, devletin ve Osmanlı coğrafyasının âdeta kaderini belirlemişlerdir. Onların siyasî tarih dışında gündeme getirdikleri fikirlerinin, siyasî örgütlenmelerinin ve kaleme aldıkları eserlerinin Osmanlı/Türk düşünce dünyasına yaptıkları katkılar da ayrı bir ehemmiyeti haizdir.

Jön Türk Hareketi'nin nasıl başladığı, kimlerden oluştuğu ve hangi siyasî fikirleri benimsediği gibi konulara geçmeden Jön Türk kavramının ne olduğunun ve ne zaman ortaya çıktığının tespit edilmesi gerekiyor.

JÖN TÜRK KAVRAMI

Jön Türk kavramı, Fransızca "*Jeune*" Türkçe telaffuzuyla "*Jön*" ve "*Turquie*" kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olup, Türkçesi "*Genç/Yeni Türk*" mânâsına gelmektedir. Mevcut bilgilerimize göre, İstanbul'u ziyaret eden İngiliz seyyah Mac Farlane bu kavramı ilk defa 1828 yılında "*Genç Türkler/Joung Turks*" şeklinde kullanmıştır.[1]

Fakat Mac Farlane'nın bu şekilde telaffuz ettiği Jön Türkler ile çalışmamızda ele alınan hâdiselerin merkezinde yer alan Jön Türkler arasında hiç bir bağlantı yoktur. İngiliz seyyah, Avrupa'da 1820'li yıllardaki moda gençlik hareketlerinden mülhem "*yeni Osmanlı neslini*" ifade etmek için bu kavramı kullanmış olabilir. Kaldı ki 1828 yılı itibarıyla böyle bir tabiri hak edecek bir "*Genç Türk*", hele hele

1 M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, Cilt 23, s. 584.

bunun çoğulu olabilecek neslin yetişmesi söz konusu değildir. Bu türde bir oluşumdan bahsedebilmek için, III. Selim'in yaptığı ıslahat faaliyetlerinin herhangi bir kesintiye uğramadan II. Mahmud'a intikal etmesi gerekiyordu. Böylesine istikrarlı ve birbirini tamamlayan faaliyetlerin ardından ancak bahsedilen yeni bir nesil yetişebilirdi. Nitekim her iki sultan arasında ıslahat faaliyetlerinde böylesi bir süreklilik yaşanmamış; III. Selim katledilmiş ve yaptığı yenileşme faaliyetleri kurumsallaşamadan akamete uğramıştı.

Bu yüzden, 1828 yılı avrupaî anlamda böylesi bir modern neslin ortaya çıkması için çok erkendir. Bu yıl itibarıyla, olsa olsa II. Mahmud'un gerçekleştirmiş olduğu o köklü ıslahat faaliyetlerinden ve dolayısıyla yeni neslin yetişmesi için gerekli altyapının hazırlanmasından, ancak bahsedilebilir. Bu faaliyetlerin bir ürünü olarak avrupaî tarzda modern bir gençlik hareketi, kendisinden çok sonraları takriben 25 yıl sonra ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Mac Farlane'nin bu kavramı ne amaçla kullandığını tahmin etmek zor görünmekle birlikte, Genç Türkler kavramıyla 1821 yılında tesis edilen Tercüme Odası'nda yabancı dil öğrenen öğrencileri kastetmiş olabilir. Kaldı ki bunun da etkili hizmet yapması ancak 1830'dan sonra olmuştur.[2]

Jön Türkler kimdir ve Jön Türk Hareketi nedir, suallerine gelince; buna bir çırpıda cevap vermek, öyle kolay görünmüyor. Jön Türk, tıpkı teşkilatları gibi çok çetrefilli bir kavramdır. Nitekim döneme şahitlik eden Fransız Fesch de hatıratında "*Jön Türk*" kelimesine atfedilen pek çok tanımı "*saymanın ve yorumlamanın*" zorluğu üzerinde durarak, Jön Türk kelimesinin işaret ettiği anlamlar arasında "*farklı ve derin değişmelerin*"[3] olduğunu belirtmektedir. Fakat bu zorluğa rağmen yine de genel bir tanımlama yapmak gerekiyor. Bize göre Jön Türk, 19. yüzyılın başlarından itibaren cereyan eden Batılılaşma faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan siyasî muhalif oluşumların ve gençlik hareketlerinin ortak adıdır. Bu anlamda her ne kadar da ortak

2 Cahit Bilim, "Tercüme odası", *OTAM*, Sayı 1, Ankara 1990, s. 30-43.

3 Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, Erol Üyepazarcı (Trc.), İstanbul 1999, s. 334.

isim olarak Jön Türk üzerinde uzlaşılsa da, bu ad altında homojen bir oluşumdan bahsedilmez. Zaten, Goltz'ün haklı olarak belirttiği gibi, "*bir siyasî düşünce*" etrafında oluşan ve "*tek merkezden*" idare edilen "*homojen siyasî bir topluluk*" anlamında bir Jön Türk Hareketi hiçbir zaman olmamıştır.[4]

Jön Türk ismi altında birbirinden bağımsız ve farklı pek çok muhalif oluşum ortaya çıkmıştır. Fakat bunlar arasında Jön Türk Hareketi ana damar olarak kalmıştır. Bu hareketin kendisinin ve siyasî teşkilatının ortaya çıkması ise, üç aşamada gerçekleşmiştir: Genç Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî. Kronolojik olarak Genç Osmanlılar, Jön Türkler'in selefidir. İttihat ve Terakkî Cemiyeti ise, Jön Türkler'in önce teşkilatlanmış örgütleri, sonra siyasî partileri olmuştur. Bu şekilde Genç Osmanlılar'la başlayan ve daha sonraları Jön Türkler'le devam eden bu yenilikçi Osmanlı "*gençlik*" hareketi, genel hatlarıyla ilginç bir bütünlük arz etmektedir.

Nitekim Jön Türk cemiyetinin kurucularından İbrahim Temo da hatıratının girişinde "*gençler hareketi*" tabirini kullanarak bunu iki döneme ayırması oldukça önemlidir. Temo, Sultan Abdülaziz döneminde başlayıp "*menba-i istipdad ve fesad olan Lâne*" olarak adlandırdığı, fakat adını vermediği II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına kadar geçen süreci "*gençler hareketinin birinci devri*" olarak adlandırmaktadır. Daha sonraki yıllarda ise, özellikle de Nâmık Kemal'in şiirlerinden ve eserlerinden etkilenenler "*ikinci ve esaslı genç Türklerin cemiyet-i hafiyesi*"ni teşkil ettiklerini belirtmektedir.[5] Döneme şahitlik etmiş olan ve uzun süre İstanbul'da görev yapan Alman gazeteci Bernard Stern benzer bir tespitle bu hareketi bir bütün olarak ele alarak Genç Osmanlıları, "*ilk Jön Türkler*" olarak

4 C. Freiherrn v. d. Goltz, "Die innerpolitische Umwälzung in der Türkei", *Deutscher Rundschau*, Sayı 35/4, Berlin 1909s. 10; D. Imhoff, "Die Entstehung und der Zweck des comtes für Einheit und Fortschritt", *Die Welt des İslams*, Cilt 1, Sayı 3-4, 1913, s. 171.

5 İbrahim Temo, *İttihad ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım*, Mecidiye 1939, s. 4.

adlandırmaktadır.[6] Jön Türkler uzmanı Tunaya da, bu ayırıma haklı olarak destek vererek, Osmanlı tarihindeki "*hürriyet*" ve "*meşrutiyet*"i amaçlayan siyasî hareketleri birbirinin devamı olarak bütün hâlinde, ancak iki başlık altında; "*birinci Jön Türk hareketi*" ve "*ikinci Jön Türk hareketi*" şeklinde ele almaktadır.[7]

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Modernleşmesi'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan Osmanlı Gençlik Hareketleri genel olarak iki alt başlık altında ele alınabilir: Genç Osmanlılar ve Jön Türkler.

JÖN TÜRK HAREKETİ

Bu başlık altında Genç Osmanlı Hareketi'nden başlayarak Jön Türk Hareketi'nin kronolojik tarihi ve ilgili gelişmeler ele alınmaktadır.

Genç Osmanlılar: Birinci Kuşak Gençlik Hareketi

Genç Osmanlılar ya da bazı kaynaklarda da geçtiği şekliyle Yeni Osmanlılar, tıpkı Jön Türk'de olduğu gibi Fransızca "*Jeune*", "*Genç/Yeni*" kelimesinin Osmanlı'ya eklenmesiyle oluşturulmuş bir kavramdır. Bunlar, Batı Avrupa Tarzında Yenileşme Faaliyetleri sürecinde ortaya çıkan yeni nesil bürokratların ve aydınların meydana getirdikleri; Osmanlı tarihindeki "*birinci kuşak örgütlü modern siyasî gençlik*" hareketini meydana getirmektedirler. Bu hareket ilk olarak 1865'de İstanbul'da ortaya çıkmasına rağmen, 1867 yılında Sadrazam Âlî Paşa'nın kovuşturmasından dolayı yurtdışına kaçan aydınlar tarafından aynı yıl içinde Paris'te "*Genç Osmanlılar Cemiyeti*" adıyla kurulmuştur.[8] Bunlar arasında Nâmık Kemâl Bey, Ziya Paşa ve Ali Suavî gibi önemli edebiyatçılar da yer almaktaydı.

---

6 Bernhard Stern, *Jungtürken und Verschwörer. Die inere Lage der Türkei unter Abdul Hamid II.*, 2. Baskı, Leipzig 1901, s. 107.

7 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 79; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 2004, s. 60.

8 Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, Şemsettin Kutlu (Yay.), İstanbul 2006, s. 70-130.

Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni kuranlar, II. Mahmud döneminde yapılan ıslahat faaliyetleri çerçevesinde kurulan bazı müesseselerde yetişen devlet ve fikir adamlarıydılar. Özellikle de Tercüme Odası bu şahısların yetişmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Tercüme Odası'nda yeterince yabancı dil öğrenen bu zevat, burada söz konusu olan Fransızca idi, Batı Avrupa'daki gelişmeleri ve yayınları doğrudan takip eder bir duruma gelmişlerdi. Bununla birlikte Genç Osmanlıların, çeşitli vesilelere Avrupa'nın değişik merkezlerine gitmeleri ve oralarda yaşamaya başlamaları bu etkileşmenin kanallarını daha da çeşitlendirmişti.

Genç Osmanlı Hareketi'ne mensup aydınlar, Batı'daki gelişmeler ve fikirlerden etkilenmelerine rağmen Osmanlı geleneksel değer yargılarını bir kenara bırakmamışlar; Osmanlı toplumuna henüz yabancılaşmamışlardı. Avrupa'dan alınmasını istedikleri yenilikleri halka izah edebilmek için geleneksel Osmanlı/İslâm terminolojisini kullanıyorlardı. Bu mânâda Batı Avrupa ve Osmanlı'yı sentezleyen bir yaklaşıma sahiptiler.[9] Sadece bir örnek vermek gerekirse, Genç Osmanlılar kendilerinin ve daha sonraki kuşak olan Jön Türklerin savundukları temel yeniliklerden olan "*meşrutî*" yönetimin gerekliliğini anlatırken islâmî kaynaklara müracaat ederek, mesala Kur'ân-ı Kerim'den delillerle izah etmeye gayret etmekteydiler. Buna benzer örnekleri aynı şekilde farklı kavramlarla da çoğaltmak mümkündür.

Genç Osmanlılar, mücadele hâlinde oldukları Âlî Paşa'nın 1871 yılında vefat etmesi ve yeni sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın genel af ilan etmesi üzerine memlekete geri dönmüşlerdi. Bu hareket, memlekete avdet eden üyelerinin Osmanlı bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev almalarıyla sona ermiştir. Hareketin en önemli somut başarıları arasında ise, Mithat Paşa liderliğinde 1876 yılında Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edilmesi, meşrutiyetî yönetime geçilmesi ve Meclis-i Mebûsan'ın açılması zikredilebilir. Bunların yanı sıra aynı zamanda eskiden beri Osmanlı düşüncesinde var olan "vatan" ve

9 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Mümtaz'er Türköne/ Fahri Unan/İrfan Erdoğan(Trc.), İstanbul 1966, s. 95-122.

"millet" gibi bir takım kavramların, modern devletin gereği olarak Osmanlı Devleti için gerekliliğini gündeme getirirken bunlar geleneksel referanslarla temellendirerek Osmanlı fikir dünyasına takdim etmeleri, diğer önemli hizmetleridir.

Jön Türkler: İkinci Kuşak Gençlik Hareketi

Tunaya'nın "*ikinci Jön Türk hareketi*" olarak adlandırdığı[10] Jön Türk Hareketi, Osmanlı tarihinde modern siyasî fikirleri ve bunların pratiğini savunan ikinci nesil en uzun soluklu, aynı zamanda en etkin örgütlü siyasî teşekküldür. Bazı noktalarda farklılık arz etmekle birlikte Jön Türk Hareketi'ni Genç Osmanlılar'ın bir devamı olarak kabul etmek gerekiyor. Nitekim Jön Türk Hareketi'ne mensup olan ve dönemin önemli şahsiyetlerinden Yahya Kemal de Genç Osmanlılar ile Jön Türkler ya da İttihâd Terakkî arasındaki bağlantıyı, "*1860'la 1876 arasındaki Genç Osmanlı hayallerinin 1895'le 1908 arasındaki cisimlenmesi olan İttihâd ü Terakkî*" şeklinde belirtmektedir.[11]

Jön Türk, geniş bir cephede çok farklı amaçlarla mevcut yönetim karşıtı faaliyetlerde bulunan herkes için, daha genel bir anlamda kullanılmıştır. Daha teknik bir tabirle, hangi siyasî görüşe mensup olursa olsun, öncelikle II. Abdulhamid'e muhalif olan ve muhalifliğini ilan eden herkes Jön Türk olarak adlandırılmaktaydı. Nitekim 1 Mart 1899 tarihli *Osmanlı Gazetesi*, Jön Türk tanımını şu şekilde yapmaktaydı: "*Vatanın içinde bulunan mahalliği ta'dir ile tahlisi için ahkâm-ı şer'iye ve kanuniyenin bir an evvel istihal-i mer'iyyetine çalışan, mütehassis, fedakâr bülând-i amel, yirmi otuz yaşındaki Osmanlılar daha doğrusu genç gönüllü, genç fikirli umum Osmanlılar.*"[12] Goltz'ün Jön Türk tanımı ise daha genel bir adlandırma idi: Uzun süreden beri "*her genç Türk kendi zihniyetine göre, Jön Türk de sayılırdı.*"[13]

10 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 102.

11 Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 1973, s. 175.

12 Gökhan Kaya, *İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Basın Yayın Faaliyetleri (1876-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklinsans Tezi, Ankara1999, s. 12.

13 Goltz, "Die innerpolitische Umwälzung in der Türkei", s. 10.

İhtilâl sırasında İstanbul'da görev yapan Alman Elçi von Kiderlen ise, Jön Türk tanımına farklı bir boyut getirecek şu tespiti yapmaktadır: "*Bir memur veya subay memnun olunmayan bir fikir sarf ettiğinde hemen "Jön Türk" olarak jurnallenmektedir.*"[14] Bunlarla birlikte tam tersine siyasetle hiç bir alakası olmadığı halde, hafiyeler veya birileri tarafından bir iftiraya uğrayıp bu zanla takibata uğrayanlar ile Sultan'dan maddî bir menfaat koparmak için meydana çıkan şantajcılar dâhil herkes aynı şekilde Jön Türk adıyla bu geniş muhalif cephesine dâhil edilmekteydi.

İftiraya uğrayarak Jön Türk muamelesi yapılanlara en güzel örnek, Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* romanındaki kahraman Nurullah'tır. Nurullah, Jön Türklerle hiçbir alakası olmadığı halde kendisini seven Ceylan tarafından "*evrak-ı muzırra*"nın gizlice odasına konulması ve ardından şikâyet edilmesiyle tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İstanbul'a geri dönmüştür.[15]

Bir kez daha vurgulamak gerekirse, Jön Türk ismi Osmanlı tarihinin son dönemlerinde ortaya çıkan muhalif siyasî oluşumların ve II. Abdülhamid karşıtlığının, tarih terminolojisindeki ortak adıdır, diyebiliriz.

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Kurulması

Bu başlık altında her ne kadar İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin ortaya çıkması ve ihtilâle kadar geçen süreçte cemiyette meydana gelen önemli gelişmelere temas edilecekse de, Jön Türk Hareketi içinde veya buna atfedilen farklı; fakat uzun ömürlü olmayan pek çok cemiyetin kurulduğunun belirtilmesi gerekiyor. Bunlardan bazıları şu şekildeydi:

"*Osmanlı İttihat ve İhtilâl Cemiyeti*", "*Osmanlı Uzlaşma Cemiyeti*", "*Cemiyet-i İnkılâbiyet*", "*Canverir*", "*Vatan ve Hürriyet Cemi-*

14 *Die Grosse Politik der Euroäischen Kabinette 1871-1914*, Johann Lepsius/ Albrecht M. Bartholdy/Friedrich Thimme (Yay.), Cilt 25, 2. Kısım, Berlin 1927, s. 558.

15 Ahmed Midhat Efendi, *Jön Türk*, İstanbul 1326.

yeti", "*Harbiye ve Yüksek Mektepler İttihâdı*", "*Selamet-i Ümmet*" ve "*Ahd-ı Osmanî*" gibi cemiyetler, hem faaliyet hem de etkinlik olarak mahallî kalmışlar ve belli işlevlerini icra ettikten sonra ya İttihâd ve Terakkî'yle birleşmişler ya da sönüp gitmişler; dolayısıyla da kısa ömürlü olmuşlardı.[16] Yine Hanioğlu ise, "*İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne atfedilen muhalefet hareketleri*" adı altında "*Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti*", "*Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye*" ve "*Türk-Suriye Komitesi*" gibi daha başka cemiyetlerden bahsetmektedir.[17] Bayur da ihtilâlden bir sene evvel Ohri'de Bulgar ve Rum çetelerine karşı kurulan "*Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyyesi*" adında bir cemiyetin kurulduğunu ve bunun daha sonra İttihâd ve Terakkî ile bileştiğini belirtmektedir.[18]

Bunlar ve adlarını daha sayamadığımız pek çok cemiyet arasında sadece İttihâd ve Terakkî Cemiyeti etkinliğini devam ettirmiş ve yeri geldiğinde diğer cemiyetlerle birleşerek Jön Türk Hareketi'nin adeta geleneksel tek cemiyeti halini almış; Meşrutiyet'in ilanının ardından cemiyetin siyasî partisi olarak bundan sonraki Osmanlı siyasî hayatına hükmetmiştir. Bu etki sadece Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmamış, Cumhuriyet Türkiyesi'nin kurulmasında ve şekillenmesin de aynı şekilde kendini fazlasıyla hissetmiştir. Zirâ Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran sivil ve askerî kadrolar, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin "B" kadrosunu teşkil ediyorlardı. Cihan Harbi'nin kaybedilmesi ve Anadolu'nun işgali üzerine tasfiye edilen *Şahinlerin*, yani "A" kadrosunun yerini bunlar almışlardır. Böylece İttihâd ve Terakkî Cemiyeti modern Türkiye'nin yakın tarihinin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin kuruluş yılı, kuruculardan İbrahim Temo'nun[19] ve Mehmed Reşid'in[20] hatıratları doğrultusunda genel bir

16 Bkz. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Mazlum Beyhan/Ayşe Hacıhasanoğlu (Trc.), İstanbul 1974, s.235-266.

17 M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1885, s. 75-112.

18 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, 4. Baskı, Ankara 1991, s. 441.

19 Temo, *İttihâd ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü*, s. 18.

20 Cevrî [Mehmed Reşid], *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, Mısır 1909, s. 26.

kanaat olarak 1889 verilse de[21] Ahmet Bedevî Kuran, 1892'yi kabul etmektedir.[22] Kuran, diğer bir eserinde cemiyetin kuruluş tarihini 21 Mayıs 1889 olarak vermektedir.[23] Bu tarihlere itiraz eden Ali Birinci, cemiyetin kuruluş senesinin 1895 olduğunu belirtmektedir.[24] Farklı rivayetlere rağmen genel kanaat, 2 Haziran 1889 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî ve Mehmed Reşid'in bir araya gelerek "*İttihâd-ı Osmanî*" cemiyetini kurdukları şeklindedir.[25] Daha sonra Paris'te Ahmed Rıza Bey'in teklifiyle cemiyetin ismi "*Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti*" olarak değiştirilmiştir.[26]

Mücadelenin ve Faaliyetlerin Başlaması

Cemiyet kurulduktan sonra daha ziyade gizlice yapılan birebir diyaloglarla üye sayısı artırılmaya çalışıyordu. Üye olanlar, Yusuf Kemal Tengirşek'in bildirdiğine göre, İstanbul'un çeşitli okullarında özellikle de "*çalışkan*" öğrencileri kazanmaya gayret ediyorlardı. Bu ve benzeri yollarla kazanılan cemiyet üyeleri, Avrupa'dan yayınlar gelmediği için başlangıçta ekseriyetle başta Nâmık Kemal olmak üzere bazı edebiyatçıların "*hürriyet*" ve "*vatan sevgisi*" ile alakalı eserleri gizlice toplanarak tenha yerlerde okurlardı.[27] Ayrıca Mizancı Murad'ın özellikle de "*Turfamı Turfandamı*" adlı romanı[28] gizlice

21 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 64; Ernst Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Nuran Yavuz (Trc.), İstanbul 2007, s. 31; Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 98.

22 Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 45.

23 Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1956, s. 135.

24 Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnâmesi (1895)", *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 403.

25 İbrahim Temo, *İttihâd ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü*, s. 16-18; M. Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 476.

26 Bülent Demirbaş (Yay.), *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul 1988, s. 23; Cevrî, *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, s. 51.

27 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara 1981, s. 31-33.

28 Leskovikli Mehmet Rauf'un adını zikrettiği romanın doğru adı: Murad Bey, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, İstanbul 1308.

üyelere dağıtılmaktaydı. Nitekim Leskovikli Mehmet Rauf, bunları dağıtırken yakalanmıştır.[29] Cemiyetin gizli örgütlenmesinde üyelerin veya henüz daha cemiyete girmeyen, fakat sempatizan durumunda olanların bilinçlendirilmesinde Namık Kemal'in nasıl etkili olduğunu Kâzım Nami'nin hatıratlarında anlatırken duyduğu heyecan cümlelerinde hissedilmektedir:

"*Ben daha Manastır Askerî İdadisinde iken Namık Kemal'in eserlerini okumağa, hattâ elime geçirdiğim yazma Celâleddin-i Harzemşah'ı gizlice kopya etmeğe başlamıştım. Namık Kemal, bende o kadar kudretli bir heyecan uyandırmıştı ki onu bir okuyuşumda kendimi hürriyet şahikalarında kanat çırpan bir kartal sanıyordum. Vatan, Vatan sevgisini, Vatan fedailiğini, hürriyet aşkını hep ondan öğrendim.*"[30]

II. Abdülhamid, Jön Türklerin başlangıçta gizli faaliyetlerle üye kazanma ve gizlice buluşup bir takım eserleri okumalarından 1892 senesinde haberdar olmuştur.[31] Cemiyetin ismini ilk defa duyurduğu eylemi ise, 1895'de el ilanlarının dağıtılmasıydı. Bu sıralarda İstanbul'da cereyan eden Ermeni Olayları nedeniyle örgüt üyeleri tarafından duvarlara asılan ve dağıtılan el ilanlarında Jön Türk ve cemiyetin ismi gün yüzüne çıkmıştır. Bu el ilanlarından iki örnek hatıralarda geçmektedir. İbrahim Temo'nun hatıratındaki geçen bildiride şunlar denmekteydi:

"*Müslümanlar ve ey sevgili vatandaşlarımız Türkler! Ermeniler devletimizin en büyük makamı olan ve bütün Avrupalılarca tanılıp hürmet gören Babıâli'yi basmağa kadar cür'et ettiler. Payitahtımızı sarstılar. Ermeni vatandaşlarımızın bu küstahane hareketleri mucib-i teessüfümüzdür; lâkin hakikatte zulüm, istibdad ve idaresizlik, bu mucib-i teessür ve teessüf hâdiseleri doğurmaktadır. Biz Türkler'de umum Osmanlılar gibi bu müstebid hükûmetten ıslahat ve hürriyet isteriz. Cemiyetimiz bu maksadla çalışıyor. Biz bugün, Ermenileri tedibe*

29 Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakkî Ne İdi*, Bülent Demirbaş (Yay.), İstanbul 1991, s. 44-57.

30 Kâzım Nâmi Duru, "*İttihat ve Terakkî*" *Hatıralarını*, İstanbul 1957, s. 6.

31 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 36-37.

çalışacağımıza idaresizliğin, zulüm ve istibdadın merkezi olan Babıâli, Şeyhulislâm kapısını, Yıldız'ı basarak bu daireleri müstebidlerin başına yıkalım, elele verelim, toplanalım, çoğalalım. Bizim de hürriyete, serbestiye âşık ve müstahak olduğumuzu âlem-i medeniyete gösterelim. Osmanlı İttihâd ve Terakkî cemiyeti."[32]

Jön Türklerin dağıttıkları bildiri örneklerinden diğer bir tanesi, Karal'a göre bu dağıtılan ilk beyannâmedir,[33] Mehmed Reşid'in hatıratında geçmektedir. Bu bildiride özetle "*anâsır-ı muhtelife-i Osmaniye'nin ittihâd edüb hükûmet-i müstebideyi yıkmak ve devirmek*" için birlikte çalışılması istendikten sonra, şunlar denmektedir: "*maḥvımızı istemiyorsak Türk, Ermeni, Rum, Arab, Kürd, Arnavud, ḫâṣılı bütün anâsır-ı Osmaniye birleşelim istirdâd-ı hukuk ve hürriyet için çalışalım.*"[34]

İsimleri duyulan Jön Türkler, bundan sonra hükûmet kuvvetleri tarafından takibata alınmışlardır. Özellikle de 1896 yılında II. Abdulhamid'in tahttan indirilerek, yerine Veliaht Mehmed Reşad'ı geçirecekleri iddialarının ortaya çıkmasıyla, Jön Türkler üzerindeki hükûmet baskısı artmıştır.[35] Bundan dolayı birçok Jön Türk İstanbul'u terk ederek başta Paris olmak üzere, Cenevre ve Mısır gibi çeşitli merkezlere kaçmak zorunda kalmışlardı. Böylece Jön Türkler için uzun yıllar sürecek gurbet dönemi başlamış ve Sultan II. Abdülhamid'le aralarındaki amansız mücadele yeni bir boyut kazanmıştır.

Mücadelenin bu aşamasında basın yoluyla yapılan yoğun bir propaganda taarruzuna şahit olmaktayız. Böylesi bir propagandanın etkili bir şekilde yürütülebilmesi için müracaat edilen araçların başında, çeşitli aralıklarla yayınlanan gazeteler gelmekteydi. Kuran, Jön Türklerin Osmanlı sınırları hâricinde 95 Türkçe, 12 Fransızca, 8

32 Temo, *İttihâd ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü*, s. 48-49
33 Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, s. 514-515.
34 Cevrî, *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, s. 31.
35 Hanioğlu, *Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük*, s. 217.

Arapça ve bir tane İbranice olmak üzere toplam 116[36]; Gökhan Kaya ise, 153 farklı gazete yayınladıklarını belirtmektedir.[37]

Jön Türkler, çıkardıkları bu gazetlerde ve sayısız broşürde "*Kızıl Sultan*" olarak adlandırdıkları ve bütün kötülüklerin anası olarak gördükleri II. Abdulhamid'i ve onun istibdâd yönetimini kıyasıya eleştirmişlerdi. Jön Türklerin fikirlerini ihtiva eden bu gazeteler, ancak el altından memlekete sokulmakta ve dağıtılmaktaydı. Bu tür yayınlarda Sultan II. Abdülhamid için kullanılan ifadelerden bazıları şu şekildeydi: "*tahta oturmuş ifritin ta kendisi*", "*insanlık tarihi bu âdemden daha aşağılık, daha açgözlü ve daha mendebur bir hükümdar görmemiştir*", "*yeni Yezit*" ve "*Sultan değil, karayılan, Cihan padişahı değil, sarıakrep*".[38] Bunların dışında yine aynı tarihlerde yayınlanan ve doğrudan II. Abdülhamid'le alakalı karikatürler de aynı şekilde çok ağır, çirkin ve negatif tasvirleri ihtiva etmekteydi.[39] Hatta bunların, yine o sıralarda Avrupa'nın çeşitli devletlerinde yayınlanan II. Abdülhamid'le alakalı karikatürlerle mukayese edildiğinde, çok daha ağır tasvirleri içerdikleri görülebilir.[40]

Sultan II. Abdülhamid, bu mücadelenin ilk yıllarında beklenmedik bir hamle yaparak, 1897'de Jön Türkleri bazı vaatlerle, vatana geri getirmeyi denemiştir. Bunları mücadeleden koparabilmek için Avrupa'ya elçiler göndererek, yayınlarına son verip geri dönmeleri durumunda genel af ilan edileceği ve daha da önemlisi yeteneklerine göre memuriyetler verileceği taahhüdünde bulunmuştur. Paris Sefareti de bu meyanda somut adım atarak bir tebliğ yayınlamış ve Avrupa'da "*muzır*" yayınlarda bulunanların padişah tarafından affedildiği; geri dönecek olanlara, parasız pasaport ve harcırah verileceği; liyakatlerine göre memuriyetlere alınacakları ve Avrupa'da

36 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 61.

37 Kaya, *İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Basın Yayın Faaliyetleri (1876-1908)*, s. 21-25.

38 Aktaran, Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, s. 192-193.

39 Bkz. Ali Nouri, *Abdul-Hamid in Karikatur; Intimes aus Yildiz-Kiosk in Wort und Bild*, Zürih 1905, 21-119.

40 Bkz. Necmettin Alkan, *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, İstanbul 2006.

okuyanlara ise maaş bağlanacağı gibi taahhüdünde bulunmuştu. II. Abdülhamid'in bu hamlesi etkisiz kalmamış; teklifleri kabul eden Mizancı Murad, İshak Sükûtî, Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, Ali Kemal gibi önemli isimlerle birlikte bazıları bulundukları yerlerde bazıları ise geri dönerek çeşitli memurluklar almışlardı. Böylece II. Abdülhamid bu aşamada Jön Türk cephesini bölmeyi ve gücünü önemli oranda azaltmayı başarmıştı.[41] Fakat yukarıdaki sayfalarda da belirtildiği gibi, Sultan'ın bu hamlesi ilk etapta kendi lehineymiş gibi görünse de, uzun vadede aleyhine dönmüştür.

Birinci Jön Türk Kongresi: Hareketteki Fikir Ayrılıkları ve Bölünme

4-9 Şubat 1902 tarihinde, Jön Türk Hareketi'nin ilk büyük kongresi tertip edilmiştir. Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Çerkez, Yunan, Bulgar, Yahudi ve Ermeni gibi farklı milletlere mensup 47 delegenin iştirak etmesiyle Paris'te Fransa Enstitüsü üyesi M. Lefevre-Politalis'in evinde bu kongre gerçekleştirilmiştir.[42] Bu arada kongrenin yapılmasında karşılaşılan önemli bir sorunun aşılmasına temas etmek gerekiyor. Aslında başlangıçta Paris'teki Osmanlı Büyükelçisi'nin teşebbüsleri neticesinde Fransız Hükûmeti kongrenin iznini iptal etmesine rağmen, daha sonra başbakan ve içişleri bakanı kongrenin yapılmasına izin vermişlerdi.[43] Bu yasağın kaldırılması için kimlerin niçin devreye girdiği sorusu, Jön Türk tarihi açısından cevaplandırılması gereken sorunlardan bir tanesidir.

Kongrenin açılış konuşmasını yapan Prens Sabahaddin, mevcut Osmanlı yönetimini eleştirmiştir. Hiçbir din ve millet farkı olmadan Türkiye'yi harekete geçiren terakkî, müsamaha ve hürriyet fikirlerini göklere çıkarmıştır. Amaçlarının ise tam eşitliğin sağlanması, şerefli

41 Hanioğlu, *Osmanlı İttihâd ve Terakkî ve Jön Türklük*, s. 304-309.

42 Osman Nurî, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı. Hayât-ı Husûsiye ve Siyâsiyesi*, Cit 3, İstanbul 1327; s. 1093; M. Şükrü Hanioğlu, "Der jungtürkische Kongress von Paris (1902) und seine Ergebnisse", *Die Welt des Islams*, Sayı 33, 1993, s. 49.

43 *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, Adnan İsmailoğulları/Rubin Huxsa (Trc.), İstanbul 2009, s. 218.

ve insanî bir rejimin kurulması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bütün Avrupalı milletlerin de istediği, Şark Meselesi'nin Doğulular tarafından çözülmesinin genel barışın sağlanmasını garanti edeceğini de ifade etmiştir. Devamında görüşmelerin Türkçe ve Fransızca yapıldığı bu kongrede, anayasayı garanti edecek hürriyet ve adalet rejimini getirecek bir yönetim için mevcut yönetime karşı ihtilâl yapılması kabul edilmiştir.[44] Bu şekilde ortak amaç birliği ifade edilse de, bunun gerçekleştirilmesindeki farklı düşünceler, Jön Türkler arasındaki ilk ciddî fikrî ayrılığı ve dolayısıyla bölünmeyi ortaya çıkarmıştır.

Bu kongreyle birlikte Jön Türklerin siyasî fikirleri ve bunların icra edilmesindeki usûl konusunda iki gurup tebarüz etmiştir: "*Milliyetçi*" diye adlandırılan Ahmet Rıza önderliğindeki gurup, milliyetçiliği esas kabul ve Osmanlı Devleti'ne yapılabilecek her türlü dış müdahaleyi ret etmiştir. "*Adem-i Merkeziyetçi/Serbesti/liberal*" diye kabul edilen Prens Sabahaddin liderliğindeki ikinci gurup ise, meşruti yönetimin tekrar başlaması, gayrimüslim azınlıklarla uzlaşma ve birlikte hareket etme, yönetimde adem-i merkeziyetçilik, federalizm ve başarıya ulaşmada dış müdahale gibi ilginç düşüncelere sahipti.[45]

Bu bölünmeyle birlikte cemiyetin ana kolu Ahmet Rıza liderliğindeki milliyetçi ve merkeziyetçi gurupta toplanırken, Prens Sabahaddin'in liderliğindeki daha zayıf ikinci kol 1918'e kadar geçen süreçte İttihâd ve Terakkî ile sürekli mücadele hâlinde muhalefette kalmıştır. Bu bölünme Osmanlı ve Türk siyasî hayatındaki en önemli kırılmalardan bir tanesi olmuştur. Bunun olumsuz etkileri, devletin sonuna kadar kendini fazlasıyla göstermiştir. Bu bölünmenin dışında "*ihtilâl*" ve "*kuvvet kullanma*" dâhil pek çok hususun gündeme geldiği bu kongrede, açıklanan kararlardan birinci madde zikredilmeye değer görünmektedir: "*Bugünkü rejimi âdil ve özgür bir rejime dönüştürmek,*

44 *Neue Freie Presse*, "Jungtürkischer Congress in Paris", 11 Şubat 1902, Sayı 13458, s. 9.

45 Osman Nurî, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı. Hayât-ı Husûsiye ve Siyâsiyesi*, Cit 3, s. 1101; Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 190-191; Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 86-92; Fesch, *Abdülhamidin Son Günlerinde İstanbul*, s. 376-390.

anayasanın geri getirilmesini sağlamak,[...]"[46] Burada öncelikli hedef, meşrutî yönetimin iade edilmesi olarak gösterilmektedir.

İlk Darbe Teşebbüsü: İngiliz Desteğiyle ve Parasıyla Abdülhamid'i Devirmek

İhtilâl alternatifinin gündeme getirildiği bu ilk kongrenin ardından takriben bir yıl sonra 1903 yılında bu kez ilk ihtilâl teşebbüsüne girişilmiştir. Bu darbe planında görev alan önemli aktörler arasında İsmail Kemal Bey, Prens Sabahaddin, İngiltere'nin Paris Sefiri Sir Edmund Monson ve Bingazi'deki Osmanlı Ordu Komutanı Recep Paşa yer almaktaydı. Buna göre, Prens Sabahaddin'in bilgisi ve İngiltere'nin Paris Sefiri'nin yardım vaatleri dâhilinde, Bingazi'deki Osmanlı Ordusu komutanı Recep Paşa'yla irtibata geçilerek, askerî birliklerin bir kısmı buradan yabancı bayrağı altında deniz yoluyla Çanakkale Boğazı'ndan geçirilerek, daha önceden bazı subaylarla anlaşılan noktaya getirileceklerdi. Bu kuvvetle birlikte hareket edilerek hükûmet düşürülecek ve Kânûn-ı Esâsî ilan edilecekti.[47]

Bu darbeyle alakalı ilk görüşmeler Malta Adası'nda gerçekleştirilmişti. Prens Sabahaddin ve Fazlı Bey, Malta'da Recep Paşa adına Şevket Bey'le bir araya gelerek, darbenin nasıl gerçekleştirileceği üzerinde durmuşlardır. Burada başlangıçta Arnavutluk'tan hareket edilmesi fikri gündeme gelmiş, fakat İstanbul dışından yapılacak bir hareketin Sultan II. Abdülhamid'e vakit kazandırabileceği endişesiyle bundan vazgeçilerek, yukarıdaki plan üzerinde anlaşmışlardır. Recep Paşa'nın da bunu kabul etmesiyle görev dağılımı yapılmıştır. Buna göre, Prens Sabahaddin Bey ve İsmail Kemal Bey darbenin malî ve siyasî işleri ile gemilerin temin edilmesiyle; Recep Paşa ise askerî kısmıyla ilgilenecekti.[48]İsmail Kemal Bey de hatırasında bu darbe teşebbüsünün askerî plan hakkında benzer bilgileri verdikten sonra, başarı için asıl meselenin maddî imkânların temin edilmesi

46 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 93.

47 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 195-206; Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 97-103.

48 Cemal Kutay, *Prens Sebahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihad ve Terakki*, İstanbul 1964, s. 158.

ve "*imparatorluğun muhafazasından yana olan devletlerin, bilhassa Büyük Britanya'nın diplomatik desteğinin peşinen sağlanması*" olduğunu belirtmektedir.[49] Devamında, kendi iddiasına göre, İngiltere'nin Paris'teki Büyükelçisi Sir Edmund Monson'la ilgili görüşmeler yapıp destek mektuplarını aldıktan sonra Londra'ya geçmiştir. Burada konuyla alakalı birçok diplomatla görüşmüş ve gerekli yardım vaatleri almıştır. Ardında bu kez Kahire'ye de geçerek burada benzer şekilde destek temin etmiştir.[50]

Darbenin malî ve siyasî boyutuyla alakalı olarak Londra'da yapılan toplantılardan birine davet edilen ve ilgili görüşmelere bizzat şahit olan Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar hatırasında bu mevzuda ilginç bilgiler vermektedir. Ali Haydar Mithat'ın anlattığına göre, bu hal' planının gerçekleştirilmesi için İngiliz Banker Sir Ernst Cassel'den 10 000 altın borç alınmıştı. Bunun üzerine Prens Sabahaddin Bey, teşekkür bâbında Banker Cassel'e duygusal şu konuşmayı yapmıştır: "*Verdiğiniz şu para insaniyete en büyük hizmeti ifa edecektir. Abdülhamit gibi bir zâlimin elinden milleti kurtaracak ve sizi, Osmanlılar, ilanihaye minnet ve şükrân ile yad ederek, namınıza heykel dikeceklerdir.*"[51]

Londra'da yapılan görüşmelerde İngiltere'nin askerî olarak yapacağı iki yardım da gündeme gelmiştir: Darbe hareketinin başlayacağı sırada İngiltere'nin Akdeniz'deki donanması Beşike civarında bulunduracaktı ve ihtilâl başlangıcının dışarıda duyulmaması için Eastern Telgraf Kablosu'nun Odesa ve Köstence kısımları kesilecekti.[52]

Bütün bu bağlantılar ve planlamalar yapılmasına rağmen işler istenildiği gibi gitmemişti: Öncelikle İngiliz Banker'den alınan para bir şekilde bitmiş ve bu kez Mısır Hidivi Abbas Paşa'dan borç para istenmiş ve Lord Kerri Bankası vasıtasıyla 4 000 altın daha temin edilmişti. Bu arada Prens Sabahaddin Bey, babası Damad Mahmud Paşa'nın bu sıralarda vefat etmesine rağmen plan için gerekli malî

49 *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 220.
50 *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 220-221.
51 Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım, 1872-1942*, İstanbul 1946, s. 170.
52 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 197; Kutay, *Prens Sebahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihad ve Terakki*, s. 160.

desteği sağlamış ve üç Yunan gemisinin Bingazi'ye hareket etmek üzere beklediğini İsmail Kemal Bey'e bildirmişti. Atina'ya gelen İsmail Kemal Bey, kendisini bekleyen Yunan gemilerini bulamamıştı. Neticede kesin bir anlaşmanın yapılmadığını görmüş ve böylelikle ihtilâl planı icraya konulmadan suya düşmüştü.[53]

Ramsaur'un bu bilgilerinin aksine Ali Haydar Mithat daha farklı bir neden ileri sürmektedir. Buna göre, Hidiv Abbas'ın bu ihtilâl planından II. Abdülhamid'i haberdar etmesi üzerine bütün planlar altüst olmuştur. Fakat İsmail Kemal Bey, Recep Paşa'yı ikna ederek askerin Arnavutluk'a çıkarılarak bağımsızlığının temin ve bu şekilde II. Abdülhamid'in tehdit edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Fakat bu da gerçekleşememiştir. Alınan borç paranın 7 000 altını geri verilmiş, geri kalanı ise Prens Sabahaddin tarafından faizi ile birlikte ödenmiştir.[54]

Ali Haydar Mithat'ın anlattığına göre şayet bu darbe teşebbüsünün başarılı olması hâlinde, Recep Paşa'nın komutasındaki ihtilâlci askerler İstanbul'a vardığında okunacak beyannâme dahi hazırlanmıştı. İsmail Kemal Bey'in okuyacağı bu beyannâmenin girişi şu şekildeydi: "*Bugün, Yıldız tepesinde oturan Abdülhamidi yerinden yıkmazsanız, şu diğer tepede bulunan Ayasofya ve Sultan Ahmet camilerinin kubbelerine haç dikilecektir.*"[55]

Birinci Jön Türk Kongresi'nin ardından yapılmak istenen bu ilk ihtilâl denemesinin, teşebbüse geçilemeden akâmete uğramasına rağmen, bu kongreyi Jön Türk Hareketi tarihi için oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirmek gerekmektedir. II. Abdülhamid'in askerî ihtilâl yoluyla tahttan indirilmesinin ciddî olarak gündeme getirilmesi ve hatta bunun için bir planın yapılması daha sonraki ihtilâl için teorik anlamda bir katkıda bulunmuştur. Aşağıdaki sayfalarda da temas edildiği gibi, aynı şekilde ikinci Jön Türk kongresinde Sultan'ın ihtilâl yoluyla tahttan indirilmesi kararı alınmış ve aradan çok fazla

53 *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 222; Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım*, 171-172.
54 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 99.
55 Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım, 1872-1942*, s. 171.

bir zaman geçmeden bu plan başarılı bir şekilde pratiğe aktarılarak Meşrutiyet tekrar ilan edilmişti.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Kurulması: İhtilâl Yolunda İlk Önemli Adım

Gerek Jön Türk Hareketi tarihindeki ve gerekse 1908 Jön Türk İhtilâli sürecindeki en önemli gelişmelerden biri "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*"nin ortaya çıkmasıdır. Cemiyetin kurucularından olan Mithat Şükrü Bleda'nın anlattığına göre, Osmanlı Hürriyeti'nin kurulması Selanik'teki Beş Çınar Bahçesi'nde toplantıyla kararlaştırılmıştır.[56] Cemiyetin kurucularından olan Kâzım Nami Bey ise, cemiyetin kurulması hakkında şu bilgileri zikretmektedir:

Selanik'te İsmail Canbolat Bey'in Baron Hirş Hastahanesi'nin yakınlarındaki yalısında 1906 Temmuz ayının bir Cuma günü toplanarak bir cemiyetin kurulması noktasında anlaşmışlardı. Askerî Rüştiye Müdürü Bursalı Mehmed Tahir Bey, Askerî Rüştiye Fransızca Öğretmeni Nâki Bey, Selanik-Manastır-İşkodra Vilâyetleri Posta Müdürlüğü Başkâtibi Talat Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü Bey, Kâzım Nami Bey, Hakkı Baha Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat Bey ve Edip Servet Bey'in katıldıkları bu toplantıyı benzer toplantılar takip etmişti. Bütün bunların ardından Eylül 1906'da Mithat Şükrü Bleda'nın evinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuşlardı.[57]

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşu hakkında benzer bilgileri veren Resneli Niyazi Bey'le birlikte 1908 İhtilâli'nin en önemli aktörlerinden olan Eyüb Sabri Bey'in oğlu Galip Vardar, bu cemiyetin amacını şu şekilde özetlemektedir: "*Abdülhamid idaresini devirmek, memlekete şâmil geniş bir hürriyet ilânını başarmak, halkın hâkimiyetine dayanan meşrutî idâreyi tesis ve Meclis-i Mebûsânın mübârekesini temin eylemek, vatandaşlara hukûk-ı beşer beyânnâmesinin sağladığı hakları bahşetmek, hâkimiyetin hükümdarlarla millet arasında müsâvî bir şekilde tasarrufunu tahakkuk ettirmek. Bu neticenin istihsâline kadar*

56 Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979, s.21.
57 Duru, *"İttihat ve Terakki" Hatıralarım*, s. 13.

mücadele edilecek ve Cemiyete genç, münevver, idealist vatandaşlar alınacaktı."[58]

Başlangıçta Paris'teki cemiyetle bir bağlantısı olmayan ve sadece dışarıdan gelen yayınları dağıtan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, özellikle de Üçüncü Ordu'da görev yapan genç subaylar arasında büyük bir alaka görmüş ve bu subayların hemen hemen hepsi buraya dâhil olmuşlardı.[59] Bu cemiyetin Manastır şubesini ise, 30 Kasım 1906 tarihinde Kâzım Karabekir ile Enver Paşa kurmuşlar ve görüştükleri zabit arkadaşlarını da ikna ederek çevre yerleşim birimlerinde diğer şubelerin teşkil edilmesini sağlamışlardı.[60]

Bleda cemiyetin gelişmesi hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Cemiyet, Bleda diyor, Rumeli'nin "*her tarafında yayılmış, dal budak salmıştı.*" Resneli Niyazi Bey Manastır'da, Necip Draga Bey Üsküp'te ve Eyüb Sabri Bey Ohri'de "*asker*" gibi çalışıyor ve cemiyete yeni üyeler kazandırmaya gayret ediyorlardı. Askerlerin ardından bu kez sıra mülkî yöneticilere ve memurlara gelmişti. Bleda devamında şunları demektedir: "*Yavaş yavaş valileri de kendi tarafımıza çekmeye başlamıştık. Bu konuda ilk hedef olarak Manastır Valisi Hıfzı Paşa'yı ele aldık.*" Nitekim buna örnek olarak halasının kocası Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa'yı veren Bleda, önce Hıfzı Paşa'yla bizzat kendisinin konuştuğunu, ardından halasının oğlu Nüzhet Bey'le haber gönderdiğini belirterek durumu bir kez daha şu şekilde anlatmıştır: "*Babana söyle... İş onun tahmin ettiğinden çok daha ciddidir. Sakın bizlere karşı bir tutum almasın, aksi halde hayatı tehlikeye girer. Bunu ona anlat ve telkin et.*" Belli ki bu haber etkili olmuştu ve Hıfzı Paşa bundan sonra "*olup bitenleri eskisi gibi mabeyne haber vermiyordu. Yıldız'ın kulağına giden işleri küçümseyerek ortalığın sakin olduğunu ustalıkla*

58 Galib Vardar, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, Samih Nafiz Tansu (Yaz.), İstanbul 2003, s. 71.

59 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 142.

60 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti 1896-1908*, İstanbul 1993, s. 139-144.

anlatıyordu. Abdülhamid gibi rüzgârdan işgillenen bir padişahı savsaklayıp avutabilmek için büyük hüner gösterdi."[61]

Bu iknânın ne zaman olduğu konusunda, Bleda herhangi bir tarih bildirmiyor. Fakat gelişmelerden anlaşıldığına göre 1908 yılında olma ihtimali çok yüksek görünüyor. İhtilâl sürecinin başarılı olmasında bölgedeki idarecilerin sempati veya tehdit yoluyla kazanılması veya sindirilmesi, çok önemli ve kritik bir işlev görmüştür. Nitekim bölgenin en önemli yöneticisi, bir mumarası olan Vilâyet-i Selâse Müfettiş-i Umûmîsi Hüseyin Hilmi Paşa'nın da aynı şekilde bu süreçten başlayarak meşrutî yönetimin ilan edilmesine kadar cemiyet lehine hareket ettiği söylenebilir. Bleda, Hüseyin Hilmi Paşa'nın cemiyetleri hakkında daima "*mülayim*" tutum takındığının ve aleyhlerinde "*hiç bir girişimde*" bulunmadığının altını çizmektedir.[62] Bu bilgiye ilerleyen sayfalarda tekrar bir atıfta bulunulacaktır.

1908 yılında patlayacak olan Jön Türk İhtilâli'nin kahramanlarını çatısı altında toplayan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ortaya çıkması ve üyelerinin sayısını artırması önemli bir gelişmedir. Nitekim bu süreçte etkili olan bütün zâbitler başta olmak üzere en kritik kararları alan diğer önemli şahsiyetler özelde Manastır Şubesi'nin ve genelde ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti üyesi idiler. Dolayısıyla burada Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ihtilâl sürecinde oynadığı rolü bir kez daha vurgulamak gerekiyor. Nitekim Galip Vardar haklı olarak bu konu hakkında şu tespitleri yapmaktadır: "*İttihâd ve Terakkî'nin hakiki bünyesi Makedonya'da kurulmuş, en mühim şahsiyetleri burada ortaya çıkmış, cemiyete hedefini tâyin etmek kudreti, burada bulunmuş, İttihâd ve Terakkî ancak burada mana iktisab etmiştir.*" Vardar, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin gerçek kurucuları olarak ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları olan ve yukarıda isimleri zikredilen şahısların adlarını vermektedir.[63]

61 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 33-34.
62 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 41.
63 Vardar, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, s. 40.

İki Cemiyetin Birleşmesi: Sivil ve Askerî Kanadın Güçbirliği

1907 yılı, ihtilâl için kum saatinin çevrildiği bir yıl olmuştur. Jön Türkler'in, II. Abdülhamid karşısındaki mücadelelerinde Meşrutiyet'in ilan edilmesi yolunda bitirici hamleleri bu süreçte atılmıştır. Zikredilmesi gereken ilk hamle, yukarıda belirtilen Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Paris merkezli İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin 27 Eylül 1907 tarihinde birleşmeleri ve önce "*Osmanlı Terakkî ve İttihâd Cemiyeti*", daha sonra ise "*Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti*" adını almasıdır.[64]

Mithat Şükrü Bleda bu cemiyetlerin birleşmesinin gerçekleşmesi ve isminin değiştirilmesiyle alakalı gelişmeyi şu şekilde anlatmaktadır: Paris'ten gelmek isteyen Dr. Nâzım Bey, Rum Komitacıları'nın yardımlarıyla gizlice Selanik'e sokulmuş ve kıyafet değiştirerek Hoca Yakup Efendi ismiyle burada faaliyetlere başlamıştı. Bu arada cemiyet, faaliyetlerine devam ediyor ve üyelerinin sayısını artırıyordu. Yapılan toplantılar sırasında çıkan tartışmalarda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ismi de mevzû bahis olmuştu.

Bu ismi beğenmeyenler arasında yer alan Dr. Nâzım Bey, alternatif olarak Ahmed Rıza Bey'in "*Terakki ve İttihat*" ismini gündeme getirmişti. Fakat Bleda, Nâzım Bey'in bu teklifi üzerine üyelere mektup gönderilerek isim değişikliği fikrinin danışıldığını ve bunun "*Osmanlı İttihat ve Terakki*" olarak değiştirilmesi konusunda ne düşündüklerinin sorulduğunu belirtmektedir. Gelen cevaplar neticesinde çoğunluğun Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinde fikir beyan etmesi üzerine böylece değiştirilmiştir.[65] Halil Menteşe'nin bu konuda yazdığına göre, görüşmeler neticesinde çoğunluğun kabul etmesiyle cemiyetin ismi değiştirilmiş; böylece, "*Selanik teşkilatı, dahilde İttihad ve Terakki'nin merkezi, Paris'teki İttihad ve Terakki'nin harici merkezi*"[66], olmuştu.

---

64 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 316; Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 146.

65 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 30-31.

66 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul 1986, s. 123.

Bu arada ismi geçen Terakkî ve İttihâd Cemiyeti hakkında bilgi vermek gerekiyor. Bu cemiyetin kurulması hakkında üç rivayet bulunmaktadır. Bunlardan Ahmet Eyicil'in belirttiğine göre, adı geçen cemiyet Paris'e gelen Dr. Nâzım Bey tarafından 1894 senesinde kurulmuştur.[67] İkinci görüşe göre ise, 1902 yılındaki genel kurulla birlikte başlayan fikir ayrılıklarından dolayı Ahmed Rıza Bey, Osmanlı Terakkî ve İttihâd Cemiyeti'ni Paris'te kurmuştur.[68] Buna karşın Şükrü Hanioğlu çok daha geç bir tarih vermektedir. Hanioğlu, Osmanlı Terakkî ve İttihâd Cemiyeti'nin Avrupa'ya kaçan Dr. Bahâeddin Şâkir tarafından 1906 yılında kurulduğunu iddia etmektedir.[69]

Makedonya'da gayrimüslim çetelere karşı mücadele ederek pişen ve yönetime karşı bilenen Jön Türk subaylarının pek çoğunun dâhil olduğu Hürriyet Cemiyeti ile Avrupa'da fikir bazında mücadeleyi yürüten Jön Türk cemiyeti kuvvetlerini birleştirmişlerdir. Bu birleşme, artık abdülhamidî mutlakî yönetimin sonunun geldiğinin önemli bir işareti olmuştur. Nitekim aradan fazla bir süre geçmeden, takriben 10 ay sonra bu birleşmenin sonuçları kendini göstermiştir.

İkinci Jön Türk Kongresi: Abdülhamidî Yönetim İçin Sonun Başlangıcı

Aynı yılın sonlarına doğru Paris'te gerçekleştirilen ve Jön Türkler'in de katıldığı bir toplantı ihtilâlin ikinci önemli habercisi olmuştur. II. Abdülhamid'e karşı mücadele eden önemli muhalif örgütleri bir araya getiren bu kongre, 14 Ağustos 1896'da başta Osmanlı Bankası baskını olmak üzere aynı anda nüfusun yoğun olduğu İstanbul'un diğer yerlerinde yaptıkları ve birçok masum insanın katledildiği

67 Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *Türkler*, Cilt 13, Ankara 2002, s. 229-232.
68 Temo, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Teşekkülü*, s. 200-2002.
69 M. Şükrü Hanioğlu, *"İttihat ve Terakkî Cemiyeti"*, s. 479.

anarşist eylemleri[70] gerçekleştiren Ermeni Taşnaksutyun Örgütü'nün[71] davetiyle, İttihâd ve Terakkî ile Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet örgütlerinin iştirakleriyle Paris'te 27-29 Aralık 1907 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.[72] İç Makedon Devrimci Örgütü de bu toplantıya davet edilmişti, fakat örgüt, "*Türkiye'nin yeniden doğmasına*" yardım etmeye hazır olmadıklarını belirterek, buraya iştirak etmemişlerdi.[73] Katılanların ortak kararıyla Sultan'a karşı bir "*ihtilâl*" planı hazırlanarak beyanname ile ilan edilmiştir. Bu beyannâmede, bütün "*Osmanlı milletlerinin ve muhalefetin birleştiği*" söylenerek üç istek belirtilmiştir: "*Sultan Hamid'in tahttan inmesi, bugünkü idarenin değişmesi, Meşrûtiyet ve meşveret usullerinin kurulması.*" Eylem planı ise şu şekilde belirlenmiştir:

"*1. Hükûmetin ef'al ve harekâtına karşı silâh ile mukavemet.*

2. Siyasî ve iktisadî tatil-i işgalât ile silahsız mukavemet (polis ve hükûmet memurlarının tatil-i meşguliyeti).

3. Hükûmet-i haziraya vergi vermemek.

4. Ordular dahilinde telkinat: Asker ve evlâd-ı vatan, erbab-ı kıyama karşı yürümeğe davet olunacak.

---

70 İstanbul'da bir çok noktada aynı anda gerçekleştirilen ve hayatı felç eden bu terör saldırıları için bkz. Necmettin Alkan, "Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul'daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD'deki 11 Eylül Saldırıyla Bir Mukayese)", *Türk Yurdu*, Cilt 26, Sayı 225, Ankara 2006, s. 73-81.

71 Taşnaksutyun, II. Abdülhamid'in saltanatı yıllarında cereyan eden bazı isyanlarda ve terör saldırılarında en etkin olan sosyalist terör örgütüdür. 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnaksutyun, diğer ideolojik amaçları dışında Osmanlı sınırları içinde Ermeniler'in yaşadıkları bölgelerde bağımsız Ermenistan kurulmasını hedeflemekteydi. Eylem programlarından bazı maddeleri şu şekildeydi: Gerilla gurupları oluşturmak; halkı silahlandırmak; komiteler kurmak; devletin kurumlarına, muhbir ve hainlere saldırmak. M. Kalman, *Batı Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid*, İstanbul 1994, s. 44-46.

72 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 287; Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 148.

73 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İhsan Catay (Ter.), İstanbul 1996, s. 260-261.

5. Kıyam-ı umumî.

6. Hâdisatın gösterdiği lüzuma göre sair vesâit-i icraât."[74]

Üzerinde uzlaşılan bu ortak planında dikkatleri çeken önemli noktalar; katılan cemiyetlerin hükûmete karşı silah kullanılması, polis ve memurların boykot etmesi, vergi verilmemesi, askerin isyana davet edilmesi ve genel bir isyanın yapılması gibi eylemlerde uzlaşmalarıdır. Bütün bu maddeler, özellikle de Makedonya'da ve Anadolu'da Osmanlı yönetimine karşı mücadele eden terör örgütlerinin yıllardır yapa geldikleri eylemeler fazlasıyla örtüşmektedir.

Bu ilginç kararlarına altına imza atan oluşumların adları ise şu şekildeydi: "*Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti*", "*Ermeni İhtilal Heyeti Müttefikası-Taşnaksutyun*", "*Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*", "*Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi*", "*Hilâfet*" heyet-i tahririyesi, "*Armenya*" gazetesi heyet-i idaresi, "*Razmig*" heyet-i idaresi, "*Hayrenk*" heyet-i idaresi, "*Ahd-ı Osmanî Cemiyeti*".[75]

Bu kongre hakkında yapılması gereken ilk tespit, bunun aslında bir Jön Türk kongresinden daha ziyade II. Abdülhamid karşıtı bütün muhaliflerin katıldıkları bir ihtilâl toplantısı olduğu şeklindedir. Kongreye katılan cemiyetlerin hepsi cebir ve şiddet kullanmak yoluyla meşrutî yönetime geçilmesini kabul etmek suretiyle, bu süreçte yaşananları meşrulaştırmış oluyorlardı. Takip edilen hedefler doğrultusunda meşrulaştırılan eylemlerin başında hükûmete karşı silahla karşılık vermek, siyaseti ve iktisadı meşgul etmek, bir şekilde sabotaj yapmak, hükûmete vergi vermemek, askerî birlikler arasında propaganda yapmak, genel isyan ve duruma göre diğer icraat yapmak gibi eylemler yer almaktaydı. Aslında bu, yapılmak istenen ihtilâlin yol haritasından başka bir şey değildi.

II. Abdülhamid'in muhaliflerinin ihtilâl yolunda nihaî olarak birleştiklerini gösteren bu toplantıda alınan kararlar, abdülhamidî mutlakî yönetime son verebilmek için komita/terör geleneğinin metot

74 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 295; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 399.

75 Bkz. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, s. 266.

olarak kabul edildiğini göstermektedir. Komita veya terör geleneği daha önceleri açıkça red edilmişken veya çok sınırlı bir çevrede kabul görmüşken; gelinen noktada bu, artık Osmanlı muhalif hareketlerinin ortak paydası olmuştur. Komita/terör geleneğini metot olarak kabul eden böylesi birleşik muhalefet cephesi karşısında II. Abdülhamid'in işi bir hayli zordu.

Ramsour, haklı olarak bu radikal kararlara şu ilginç yorumu getirmektedir: "*Yukarıdaki önerilerden de anlaşılacağı gibi, Türk örgütleri uzun süreden beri Ermeni cemiyetleri tarafından uygulanan ve 1905 Rus İhtilâli'nde radikal grupların uygulamaya çalıştıkları taktiklerden yararlanmaya artık hazırdılar.*"[76] Böylesine farklı etnik, dinî ve siyasî görüşlere mensup oluşumların bir araya gelmesi ve "*asgarî bir hareket planı*" üzerine anlaşmaları, bunlar arasındaki "*ideolojik farklılıkların*" ortadan "*kaldırılması*" anlamına gelmemekteydi. Aksine bunlar sadece belli bir süre için "*ertelenmişti.*"[77] Macar kökenli Alman tarihçi Josef Matuz'un bu tespitinde ne kadar haklı olduğunu, 1908 İhtilâli'nin hemen ardından cereyan eden gelişmeler ortaya çıkarmıştır. Nitekim muhalif grupların Katolik nikâhıyla bir araya gelmedikleri, aksine bunun geçici bir izdivaç olduğu sonradan anlaşılmıştır. Zîrâ ihtilâl sonrasında ilgili grupların "kendi" ideolojik hedefleri ve hesapları gündeme gelmiştir.

Jön Türklerin Tartışmalı Sayısı

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin şube sayısı 1907 yılı itibarıyla toplam 17 idi.[78] Üye sayısı konusunda ise kesin bir rakam telaffuz etmek zordur. İlgili çalışmalarda birbirinden farklı sayılar geçmektedir. Şükrü Hanioğlu, cemiyetin üye sayısının sadece Makedonya'da 2000'i geçtiğini belirtmektedir.[79] Yabancıların Jön Türkler hakkında verdikleri sayılar bundan çok daha kabarıktır. Üsküp'teki Rus Konso-

76 Ramsour, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 151.

77 Josef Matuz, *Das Osmanlische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, 3. Baskı, Darmstadt 1996, s. 251.

78 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2 Kısım 4, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 56.

79 Hanioğlu, "Jön Türkler", s. 586.

los Orvlov'un, 17 Haziran 1908 tarihli raporunda, Türk ordusundaki subayların %75'nin Jön Türk "*partilerine*" girdiğini belirtmektedir. Yine başka bir bilgiye göre, sadece Makedonya'daki Jön Türk "*örgütlerinin*" üye sayısı 15 bini geçmiştir.[80] Knight ise, ihtilâl öncesinde Makedonya'da cemiyete mensup olan üye sayısının 15 000 olduğunu yazmaktadır.[81] 1906-1918 yılları arasında İstanbul'da Avusturya'nın büyükelçisi olarak görev yapan Pallavicini'nin vermiş olduğu rakamlar da Rus Diplomat Orvlov'un verdiği orana yakındır. Pallavicini, 1908 İhtilâli sonrasındaki ve 31 Mart Vak'ası öncesindeki gelişmeleri anlattığı raporunda komitenin üye sayısının tahmini olarak 20 000 civarında olduğunu belirtmektedir.[82]

1908 İhtilâli öncesinde bölgede subay olarak görev yapan ve cemiyete dâhil olan Süleyman Külçe cemiyetin Selânik, Manastır ve Kosova vilayetlerinin sınırları dâhilinde etkin olduğunu ve üye sayısının ise "*birkaç yüz kişiyi*" geçmediğini yazmaktadır.[83] Külçe'nin bu tespitine Selim Sırrı da katılmaktadır. Kendisi, Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesinden iki gün sonra cemiyetin İstanbul'daki gücünü anlatırken şunları demektedir: "*Çünkü 10 Temmuzda Rumeli'de Meşrutiyet ilan edildikten sonra, biz İstanbul'da İttihat ve Terakkî mensupları Oniki Temmuz 1324 Pazar günü Tahtaburun hanında toplandığımız zaman cemiyetin cem'an yekûn âzası yirmi kişiden ibaret idi. Meşrutiyetin ilk günlerinde cemiyet blöften ibaret idi. Abdülhamidin korktuğu umacanın aslı astarı yoktu. Meydan genişledikten sonra at oynatanlar çok oldu. [...]*"[84] Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinden önce cemiyete giren Hüseyin Kâzım Kadri, Meşrutiyet'in ilan edildiği gün İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin İstanbul'daki üye sayısının "*yalnız on bir (!) kimseden ziyade*" olmadığını iddia etmektedir.[85]

80 Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, s. 303.
81 Edward F. Knight, *The Awakening of Turkey. A History of the Türkish Revolution 1908*, Boston 2005, s. 109.
82 Francis Roy Bridge, "Die jungtürkische Revolution aus österreihisch-ungarischer Sicht", *Österreichische Ostheft*, Sayı 38/1, Viyana 1996, s. 33.
83 Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir 1944, s. 67.
84 "Selim Sırrının İttihatçılığı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, [1962] İstanbul, s. 189.
85 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*,

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin gerek şube ve gerekse üye sayısı konusunda net bilgilere sahip değiliz. Bu konudaki itilaflı verileri normal karşılamak gerekiyor. O günkü şartlarda gizli olarak kurulan ve faaliyetlerini aynı şekilde gizlilik içinde yürüten cemiyetin, gerçek şube ve üye sayısının da aynen gizli olması gerekiyordu. Ortada dolaşan rakamlar daha ziyade o günkü şartlarda yapılan tahminlere dayanmaktadır. Cemiyet hakkındaki rakamsal itilaflar bir tarafa, kesin olan bir şey varsa, o da cemiyetin Vilâyet-i Selâse'de çok etkili olduğuydu. Nitekim ihtilâlin bu bölgede patlak vermesi, tesadüf olmasa gerekir.

JÖN TÜRKLERİN FİKRÎ YAPILARI

Müntesipleri bakımından homojen bir yapı arz etmeyen Jön Türk Hareketi, kendine has bir siyasî fikre ve felsefeye sahip değildi. Aynı şekilde Jön Türkler, kendi varlık sebepleri olan, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun içinde bulunduğu siyasî, iktisadî ve sosyal ve toplumsal sorunlara yönelik ciddî bir çözüm projesinden de yoksundular. Bu bağlamda Şükrü Hanioğlu da haklı olarak, Jön Türklerin "*hepsini kapsayan genel bir ideolojiden*" bahsetmenin "*çok zor*" olduğunu ifade etmektedir.[86]

Genel bir Jön Türk siyasî düşüncesi olmamasına karşın, bu şemsiye altında faaliyet gösteren her Jön Türk, kendine has belli bir siyasî fikre ve dünya görüşüne sahipti. Fakat bu tespiti yapmakla birlikte, Şerif Mardin'in belirttiği gibi, Jön Türklerin fikirlerinin "*derin bir teori*"ye dayanmadığını ve "*özgün bir siyasî formül veya zihinleri devamlı olarak uğraştırmış bir ideoloji ortaya*" koyamadıklarının,[87] altının çizilmesi gerekmektedir. Bu tespitini Tunaya'ya atfen yapan Mardin, Jön Türklerin bu fikirlerinin kaynağını şu şekilde izah etmektedir:

"*Jön Türkler siyasî bir fikir boşluklarını iki şekilde kapatmaya çalışmışlardır. Bir yandan kendi devirlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin "popülarize" edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmışlar*

İsmail Kara (Haz.), 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 70.

86 Hanioğlu, "Jön Türkler", s. 587.

87 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 22.

ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettimişlerdir. [...] Öte yandan Jön Türkler uzun zaman fikirsizlikten kendileri de şikâyet ettikten sonra Abdülhamit devrinde ihtilalci çevrelerin dışında geliştirilmiş bazı siyasî ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardı."[88] Nitekim benzer tespitlere, Alman Elçi Kiderlen'in Berlin'e gönderdiği raporda da rastlanmaktadır. Kiderlen Jön Türkleri, *"derin bir bilgisi olmadan Batı Avrupa kavramlarından dolayı yanıp tutuşan, belki biraz da sebeple hastalanmış; herhangi bir Avrupa şablonuna göre parlamanter sistemin uygulanmasıyla vatanlarının kurtulacağı rüyasını gören insanlar olarak"* tasvir etmektedir.[89]

Jön Türk Hareketi'ne mensup olan Yahya Kemâl Beyatlı da bu bağlamda benzer tespitlerde bulunmaktadır. Özelde kendisi de dâhil olmak üzere, Jön Türklerdeki ve genelde ise muasır Osmanlı entelektüel çevrelerdeki fikrî yapının kısırlığına dikkat çeken Beyatlı, II. Abdülhamid'le de bir mukayese yaparak şu ilginç tespiti yapmaktadır:

Pierre Qillard'ın Ahmed Rızâ Bey'e birgün: "Sizin siyâsî fikirlerinizle Abdülhamid'in siyasî fikirleri arasında zerre kadar fark yoktur!" demesi, Ahmed Rızâ Bey'in o zaman zannettiği gibi, asla bir tahkir değildi. Bir tahkîkdi, bir hakikati ifade ediyordu. Bu hüküm doğru idi. Ahmed Rızâ Bey'in ve hepimizin o zamanki fikirlerimiz, tıpkı Abdülhamid'in fikirleri gibi, mevcud Memâlik-i Osmâniye'de kendi milli tefevvukumuzu temin etmek hedefine müteveccihti. Ancak Abdülhamid re'sen padişah olduğu için bu teveffukun ancak kahir bir istibdad ile kaim olduğu neticesine varmıştı. Biz ise muhâlif olduğumuzdan bu tefevvukun bir meşrûtiyyet şekliyle meşrûiyyet kesbedeceğini tevehhüm ediyorduk."[90] Bu alıntıdan da anlaşıldığı gibi, Jön Türklerin meşrutî yönetimin yeniden tesis edilmesinden başka herhangi ciddî bir sosyo-iktisadî, siyasî ve felsefî fikirleri ve projeleri bulunmamaktaydı.

88 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 22-23.

89 *Die Grosse Politik der Euroäischen Kabinette 1871-1914*, 25. Cilt, 2. Kısım, s. 557.

90 Beyatlı, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, s. 180

Jön Türkler hakkında yapılan bu eleştiri veya tespit ilerleyen yıllarda hareketin karşısına çıkacak en önemli handikaplarından biri olmuştur. Bununla birlikte Jön Türklerin, sonraki dönemlerde özellikle de başarılı 1908 İhtilâli'nin ardından yüzleşmek zorunda kaldıkları diğer bir sorun ise, hareketin şemsiyesi altında yer alan şahısların kendi aralarında homojen bir yapıyı bir türlü sağlayamamalarıydı. Üyelerini homojen bir siyasî ve felsefî düşünce potasında eritemeyen Jön Türk Hareketi'ndeki bu kırılgan yapıyı gösteren en güzel delil, aşağıda isimlerini verdiğimiz önemli bazı müntesipleri olsa gerekir.

İleri derecede August Comte "*şakirdi*"[91] pozitivist ve millî bir duruşa sahip Türk Ahmed Rıza;[92] başlangıçta dindar, fakat daha sonrasında "*biyolojik materyalist*" Kürt Abdullah Cevdet;[93] "*Türkler'den nefret ediyorum*" diyebilecek, Arnavut çetelerine yardım edecek kadar Arnavut milliyetçisi ve materyalist Arnavut İbrahim Temo;[94] "*Pantürkizmin manifestosu*" olarak kabul edilen Üç Tarz-ı Siyaset'in yazarı Türkçü Yusuf Akçura;[95] "*İttihâd-ı İslâm*"ı savunan ve meşveretin kaynağını "*şeriatta*" arayan Mizancı Murad;[96] "*liberal*", Anglo-Sakson geleneğe bağlı adem-i merkeziyetçi ve dış müdahale taraftarı Sultan II. Abdülhamid'in yeğeni Prens Sabahaddin;[97] Marunî Hristiyan Halil Ganem[98]; Ulah N. Constanin Batzaria,[99] Yahudi ve Mason locası üstadı Emanuel Karasu;[100] Dönme Cavid Bey,[101] Melamî Tarikatı müridi

91 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 196.
92 Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1986, s. 250-273.
93 Mehmet Akgün, *Materyalizm'in Türkiye'ye Giriş ve İlk Etkisi*, Ankara 1988, s. 378-414
94 Hanioğlu, *Osmanlı İttihâd ve Cemiyeti ve Jön Türklük*, s. 627-628.
95 Franzçois Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Alev Er (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 6-50.
96 Abdullah Uçman, "Mizancı Murad", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 215.
97 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türker*, s. 189-193;
98 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 38-39.
99 Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, s. 243-282.
100 Necmettin Alkan, "Emanuel Karasu'nun Biyografisine Katkı I. Karasu ve II. Abdülhamid ile İlişkisi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 170, İstanbul 2008, s. 65.
101 Gershom Scholem, "Die Krypto-jüdische Sekte der Dönme(Sabbatianer) in der Türkei", *Numen*, Cilt 7, Sayı 2, s. 112.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi;[102] ulemadan/ilmiyeden olmakla birlikte bir takım siyasî ve içtimaî meselelere modernist yorumlar getiren Boşnak Hoca Kadri;[103] Ulemadan ve daha sonra şeyhülislâmlık yapan Ürgüplü Hayri Efendi[104], Bektaşî ve Mason Talat Paşa[105] ve modern Türkiye'nin bânisi Mustafa Kemal Atatürk de hâkeza cemiyete üye olmuş ve kongre başkanlığı yapmıştı.[106]

Jön Türkler ve dolayısıyla İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ndeki bu karmaşık yapıya Yahya Kemal de dikkatleri çekmektedir. Beyatlı, birbirine çok zıt gurupların ve şahısların bir araya gelerek teşkil ettikleri bu ilginç oluşumu şu şekilde tasvir etmektedir: "*En dinsiz masonların yanında en şedîd İslâm İttihâdcıları; en geniş inâniyetçi ve medeniyetçiler yanında en dar kafalı milliyetçiler bulunduğu gibi, en seciyeli tanınmış adamlarla seciyesizlikleri herkesce mâlûm adamlar, maddî menfaatlerden uzak, temiz vatanperverlerle vurguncular ve harb zenginleri yan yana ve birbirini çok sever olarak görülüyordu.*"[107]

Jön Türk cephesinin bu yapısı ve görüntüsü, aslında çok milletli ve dinli olan karmaşık ve renkli bir yapı arz eden Osmanlı Devleti gerçeğiyle fazlasıyla örtüşmektedir. Jön Türk oluşumunda çok renkli ve desenli Osmanlı mozaiğinin bir yansımasından öte bir anlam taşımamaktadır. Bu bağlamda Jön Türkleri bir imparatorluk gerçeği olarak değerlendirmek gerekiyor. Türkler, Arnavutlar, Kürtler, Boş-

102 Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 453-461; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, Fikri Yavuz/İsmail Özen (Haz.), Cilt 1, İstanbul [?], s. 1-4.

103 Ayla Ekkazan Özcan, *Aykırı Bir Jön Türk: Hoca Kadri'nin Siyasal ve Toplumsal Düşünceleri*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 1-7.

104 Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 62-64.

105 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 136.

106 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eserleri. Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Cilt 1, Ankara 1990, s. 27-28; Mustafa Gencer, "Jön Türkler ve Mustafa Kemal Paşa (1908-1926)", Osman Köse (Yay.), *İlk Adımdan Cumhuriyet'e Milli Mücadele*, Samsun 2008, s.48.

107 Beyatlı, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, s. 171-172.

naklar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler; Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler gibi farklı etnik ve dinî unsurlara mensup üyeler bu mozaiği teşkil etmekteydiler. Bunlar da kendi aralarında pozitivistler, materyalistler, etnik ayrılıkçılar, masonlar, serbestî/liberaller, milliyetçiler, islâmcılar; Melamî, Rufaî ve Bektaşî gibi siyasî ve dinî alt guruplara ayrılmaktaydılar. Bütün bunların hepsi mevcut yönetimden rahatsızdılar ve bu yönetime karşı bir araya gelmişlerdi.

Bunların hâricinde iftiraya uğrayanların, açıkgözlerin, para ve makam düşkünlerinin, menfaatperestlerin ve çeşitli nedenlerle ortaya çıkan şantajcıların da hareket içinde bulunduklarının belirtilmesi gerekiyor. Nitekim seyyah Bresnitz von Sydacoff hatıratında, yaşadığı zaman diliminde Avrupa'ya kaçan ve basın yoluyla Jön Türk fikirlerini yaymaya çalışan bazı şahısların "*sadece kendi egoist hedeflerine hizmet ettiklerini*", bunlara ulaştıktan sonra ise "*öfkelerini terk ettiklerini*" yazmakta ve bu iddiasını somutlaştırmak için bazı isimleri eserinde zikretmektedir.[108] İstanbul'da uzun süre yaşayan Alman gazeteci Bernard Stern de eserinde, bu tespitleri tasdik ederek "*altın*" ve "*makam*" için gazete çıkartan, dolayısıyla Jön Türk olarak adlandırılanlardan bahsetmektedir.[109] Meşhur Şarkiyatçı Vambery de, "*bu ismi*" menfaatleri için kullananların olduğunu; bunların, II. Abdülhamid'den para sızdırdıklarını ve sonunda onunla anlaşarak harekete "*ihanet*" ettiklerini belirtmektedir.[110]

Gerek hareketin bu karmaşık yapısı ve gerekse Osmanlı Devleti'nin farklı etnik ve dinî yapısı, Jön Türklerin yönetim karşıtı propagandalarını da belirlemiştir. Karal'ın tespitiyle Jön Türkler halka, ekseriyetle Arapların meskûn oldukları bölgelerde yaptıkları yayınlarda "*Müslümanlar*", Türkler ve Hristiyanların karışık yaşadıkları yerlerde

108 Bresnitz von Syndacoff, *Aus dem Reiche Abdul Hamids. Ein offenes Wort über die mazedonische Frage und die türkische Shreckensherrschaft*, 2. Baskı, Leipzig 1903, s. 83-84.

109 Berhard Stern, *Der Sultan und seine Poitik. Erinnerungen und Beobachtungen eines Journalisten*, Leipzig 1906, s. 81-85.

110 Mim Kemal Öke, *Saraydaki Casus. Gizli Belgelerle Abdulhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery*, 4. Baskı, İstanbul 1991, s. 259.

"*Osmanlılar*" ve sadece Türklerin bulunduğu yerleşim birimlerinde ise "*Türkler*" diye hitap etmekteydiler.[111] Hitaplardaki bu seçiciliğin yanı sıra, yayınların muhtevasında aynı şekilde nüfusun dinî ve etnik yapısına göre de farklılıklar söz konusuydu.[112] Nitekim Ahmet Rıza'nın yayınladığı *Meşveret* örneğinde olduğu gibi, Avrupa'da çıkarılan yayınlardan farklı bir yayın siyaseti takip edilerek pozitivist fikirleri konu edinen yayınlar yapılmaktaydı.[113] Ahmet Rıza Bey'in gazetesinde pozitivist fikirlere yer vermesi Jön Türkler arasındaki mektuplaşmalarda tartışılmış ve bunların İstanbul'da duyulması durumunda cemiyete ciddî zarar verebileceği endişeleri kendi aralarında mevzu edilmiştir.[114]

Böylesine karmaşık yapıya rağmen Jön Türkler, Osmanlı siyasî ve düşünce tarihinin en etkili ve istikrarlı muhalif hareketi olmuştur. Farklı etnik, dinî ve siyasî yapılara mensup insanların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bu hareket, sadece bir şemsiye veya bir çatı fonksiyonu görmüştür. Nitekim Jön Türk Hareketi bünyesinde bulundurduğu kesimleri homojen bir yapı içinde eritememiştir. Fakat bütün bu farklı unsurlar bir araya getiren öncelikli ortak bir hedef vardı: Sultan II. Abdülhamid ve abdülhamidî yönetimin karşıtlığı. Devletin varlığı için bir "tehlike" olarak görülen ve "müstebid" olarak adlandırılan II. Abdülhamid'in yönetimine karşı mücadele etmek, Jön Türkleri ve benzer oluşumları birleştiren sihirli tutkaldı. Mücadelenin hedefi olan meşruti yönetime geçilmesiyle ve yine mücadelenin kaynağı olan abdülhamidî yönetimine son verilmesiyle birlikte, bu tutkal çözülmüş ve her unsur kendi gizli gündemine bir şekilde dönmüştür. Bu ise, Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamıştır.

111 Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, s. 523.
112 Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 224-532
113 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 199.
114 Bkz. Temo, *İttihâd ve Terakkî*, s. 82-84.

3
1908 JÖN TÜRK İHTİLÂLİ'NİN NEDENLERİ

"Abdülhamid Han, Jön Türklerin babasıdır."

1908 Jön Türk İhtilâli'nin nedenleri ve bu ihtilâlin başarılı bir şekilde gerçekleşmesine etki eden faktörler çok boyutlu ve çeşitlidir. Bunların bir kısmı Osmanlı içerisindeki gelişmelerle, diğer kısmı ise dışındakilerle bağlantılıdır. İç nedenler, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı öncesindeki bazı faaliyetler ve bizzat abdülhamidî yönetiminin icraatlarının ve uygulamalarının sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıdaki sayfalarda da anlatıldığı gibi, özellikle de Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri bu nedenlerin doğmasındaki ve gelişmesindeki en önemli gelişmedir. Bu faaliyetlerin sonucunda geleneksel Osmanlı devlet ile toplum yapısının değişmesi ve dönüşmesiyle birlikte yaşanan bir takım iktisadî ve siyasî rahatsızlıklar, yönetim karşıtlarının ve dolayısıyla da 1908 Jön Türk İhtilâli'ni gerçekleştirecek kadroların yetişmesine neden olmuştur.

Dış nedenler ise, özellikle de Avrupa'da cereyan eden bazı gelişmeler ve Osmanlı Devleti üzerinde hesapları olan devletlerin bunlara yönelik siyasetleriyle doğrudan alakalıdır. Burada sadece yabancı devletler söz konusu değildir. Aynı zamanda devletler ve milletler üstü yabancı bazı kuruluşlar da önemli fonksiyon görmüşlerdir. İhtilâlle alakalı dış nedenlerin işlevi ise iki yönlü olmuştur: Bunlar bir taraftan içerideki bu tür yönetim karşıtlarının ortaya çıkmasını ve devamında ihtilâlin patlak vermesini tetikleyen şartları doğrudan veya dolaylı olarak oluştururken; diğer taraftan da ihtilâl yolunda muhaliflere

önemli stratejik yardımlarda bulunmuşlardır. Böyle dış nedenler 1908 İhtilâli'nin şartlarının oluşmasında ve sürecin hızlanmasında etkili olmuştur.

İşte bütün bu iç ve dış nedenlerin ve faktörlerin bir araya gelmesiyle birlikte 1908 Jön Türk İhtilâli patlak vermiştir. Bu bölümde ilgili nedenler, çeşitli alt başlıklar şeklinde teferruatlı olarak tespit edilmektedir.

ABDÜLHAMİD YÖNETİMİNİN JÖN TÜRK HAREKETİ'NE VE İHTİLÂL SÜRECİNE KATKILARI

İki alt başlıktan oluşan bu bölümün ilkinde, özellikle II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında genel yenileşme faaliyetleri kapsamında yapılan icraatlara temas edilmektedir. Selefleri döneminde yapılan yenileşme faaliyetlerinin bir devamı olarak II. Abdülhamid tarafından gerçekleştirilen bu icraatların, Jön Türk Hareketi'nin ve bu harekete mensup genç subay, memur ve aydınların yetişmelerine zemin hazırlaması üzerinde durulmaktadır. İkinci alt başlıkta ise, Sultan II. Abdülhamid'in kendi yönetimine karşı çeşitli şekillerde bayrak açan ve dönemin en etkili gizli örgütlenmesine sahip olan Jön Türklere karşı yaptığı müdahale tarzına; uygulamalarına ve bunlarla alakalı aldığı bazı kararlarına temas edilmektedir. II. Abdülhamid'in bu mücadele tarzının Jön Türk Hareketi'nin sonunu getirmekten daha ziyade, bu hareketin daha da büyümesine ve en sonunda ihtilâli başarılı bir şekilde gerçekleştirmelerine zemin hazırladığı, bu bölümde ele alınmaktadır.

Abdülhamidî Yenileşme Faaliyetleri: Yönetim Karşıtlarının Yetişmesi

Siyasî muhalif hareketler, fikir ve eylem bakımından belli insan topluluklarıyla ortaya çıkarlar ve belli çevrelerde kabul görerek uygulama alanı bulurlar. Bunun için öncelikle mevcut yönetimden ve uygulamalardan rahatsız olan belli bir sayıda öncü kadronun yetişmesi gerekiyor. Hâl-i hazırdaki gelişmelerden rahatsız olan ve belli siyasî ortak paydalarda bir araya gelenlerden oluşan bu kadro, gizli örgütlenmenin ve siyasî bilinçlenmenin ardından dışarıya açılarak

yönetimden duydukları rahatsızlıklarını ve bunlara karşı taleplerini propaganda faaliyetleriyle topluma anlatmaya gayret ederler.

Propaganda bu tür oluşumların mücadele araçlarından bir tanesidir. Bunlar, propaganda vasıtalarıyla hem yönetim karşısında toplumsal bir destek hem de toplum indinde bir meşruiyet kazanmaya çalışırlar. Yönetimle çatışma hâlinde oldukları için, toplumsal destek ve meşruiyetle ancak mücadelelerinde başarılı olurlar. Toplumsal destekten kasıt, dile getirilen rahatsızlıkları ve bunlara karşı yürütülen mücadeleyi anlayabilecek belli bir çevrenin kazanılmasıdır. Bunlar, belli eğitim almış; devletin çeşitli kademelerinde görev yapan şahsiyetlerdir. Muhaliflerce yapılmak istenen, bulundukları toplumlarda ulaşabildikleri sosyal çevrelerin çeşitliliğini artırmak, çok farklı guruplara ulaşarak taraftar bulmak ve nüfûz alanlarını genişletmektir. Burada fonksiyon bakımından önemli üç gurup dikkat çekmektedir: Sivil ve askerî mekteplerde yüksek tahsil gören "gençler", bürokraside görev alan "memurlar" ve "subaylar". Bu üç gurup, bu tür hareketlerin olmazsa olmazlarındadır.

Bu tür siyasî muhalif oluşumlar, üç aşamalı bir mücadele içinde olurlar: "Örgütlenme", "propaganda" ve "eylem". Bu aşamalar, bazen birbirlerini tamamlar şekilde cereyan ederken; bazen de aynı anda üçü birlikte paralel olarak gerçekleşirler. Bu şekilde dile getirilen bütün bu süreçler, Jön Türk Hareketi için de fazlasıyla geçerlidir. Abdülhamidî Yenileşme Faaliyetleri'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan Jön Türkler, aynı yolu takip ederek, sivil ve askerî olmak üzere zengin bir yelpazede etkin olmaya gayret etmişlerdir. Bu hareketin en önemli temsilcilerinin birbirini tamamlar bir şekilde ortaya çıkması veya yetişmesi iki alt başlıkta ele alınabilir: Hareketin fikrî anlamda teorisyenleri sivil kanat ve nihayetinde bu hareketi silah gücüyle iktidara taşıyacak askerî kanat.

Bunlara geçmeden önce Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Modernleşmesi'ndeki yerinin tespit edilmesi gerekiyor. II. Abdülhamid, Osmanlı Modernleşme tarihinin en önemli hükümdârlarından biridir. Dedesi Sultan II. Mahmud devrinde başlayan ve babası Sultan Ab-

dülmecid döneminde devlet siyaseti hâline gelen Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri'nin gerek kurum ve gerekse yetişmiş kadro olarak gerçek anlamda sonuçlarını vermesi, onun saltanat yıllarında olmuştur. Bu bir yorum veya tespit değildir. Tarihî bir olgudur. Nitekim II. Abdülhamid'in devrinde yapılan yenileşme faaliyetleriyle ilgili tarihî gerçekler, gerek muasırları ve gerekse günümüz tarihçileri tarafından fazlasıyla zikredilmektedir. Bunlardan bazılarının konu hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

Aynı dönemde yaşamış Alman Hans Barth önemli eserinde, Sultan II. Abdülhamid'in yaptığı yenileşme faaliyetleri örnekleri ile vererek, bu dönemi Osmanlı Devleti için bir "*millî uyanış*" olarak adlandırmaktadır.[1] Yine başka bir Alman Karl Küntzer, benzer tespitlerde bulunarak II. Abdülhamid'in "*hükümdâr olduğu günden beri modern devletin gereği olan kurumlarla memleketini donattığı*"nı[2], belirtmektedir. Osmanlı Devleti'ne dışarıdan bakan bu iki müellifin bu tespitleri dikkat çekicidir.

Günümüz tarihçileri de benzer tespitleri fazlasıyla yapmaktadırlar. Nitekim bunlardan Karpat'a göre, II. Abdülhamid, "*Tanzimat reformlarının hiçbirini askıya almamış veya ilga etmemiş [...],*"[3] "*[...] gerçek anlamda ekonomik büyüme, toplumsal değişim ve idarede profesyonelleşmeyi [...]*"[4] tamamlamıştır. Koloğlu'nun belirttiği gibi, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının kurumsal ve idareci anlamında eksikleriyle birlikte uygulama alanı bulması; bu sürecin en azından "*bir bölümünün tamamlanması*" ancak II. Abdülhamid'in saltanatı yıllarında gerçekleşmiştir.[5] Lewis, "*Bütün Tanzimat hareketinin -hukuk, idare ve eğitim reformunun- Abdülhamit idaresinin bu ilk yıllarında gerçekleştiğini ve zirvesine eriştiğini[...]*" belirtmenin abartılı olma-

1 Hans Barth, *Türke, Wehre Dich!*, 2. Baskı, Leipzig 1898, s. 261-272.

2 Karl Küntzer, *Abdul Hamid II. und die Reformen in der Türkei*, Dresden/Leipzig 1897, s. 20.

3 Kemal H. Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, Şiar Yalçın (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 326.

4 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, Akile Zorlu Durukan/Kaan Durukan (Trc.), İstanbul 2002, s. 102.

5 Orhan Koloğlu, *Avrupa Kıskacında Abdülhamit*, İstanbul 1998, s. 309.

yacağına inanmaktadır.[6] Shaw da bu bilgileri tasdik ederek, şunları demektedir: II. Abdülhamid, "*[...] Osmanlı düzenini modernleştirme çalışmalarını yavaş yavaş tamamlamıştır*"[7]

Feroz Ahmad ise, kurumsal anlamda tamamlanan bu süreçte gerçekleşen başka bir önemli oluşuma da dikkatleri çekerek, II. Abdühamid'in yaptığı ıslahat faaliyetlerinin geleneksel Osmanlı toplumunda "*yeni bir sosyal*" sınıfı ortaya çıkarmasından bahsetmektedir. Buna göre, bu reformların bir yan ürünü olarak "*[...] geleneksel seçkinlerden ayrı ve çıkarları onlarınkine ters olan ve Osmanlı toplumunda çok daha geniş bir temele sahip bulunan sosyal sınıf [...]*" yetişmiştir.[8] Böylece öncelikle uzun süreden beri arzu edilen kurumsallaşma tamamlanmış ve devamında bu kurumları işletecek kadrolar yetiştirilmiştir. Fakat ilginçtir, bu kadrolar daha sonraki süreçte abdülhamidî yönetimin sivil ve askerî karşıtları olmuşlardır.

Hareketin Sivil Kanadı: Teorisyenlerin Yetişmesi

Bu başlık altında, Jön Türk Hareketi'nin kurucu kadrolarını teşkil eden sivil kanadın ortaya çıkmasında etkili olan sivil eğitim kurumlarının oluşması, öncelikle ele alınmaktadır. Böylesi bir kadronun yetişebilmesi için, eğitim sisteminin ve kurumlarının günün şartlarına uygun şekilde yapılandırılması gerekiyordu. Nitekim Batı Avrupa'yı bir bakıma "*bizzat model*"[9] olarak alınan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında, eğitim için bir takım faaliyetler icra edilmiş[10] ve modern mânâda merkezî ve taşra eğitim sistemi kurulmuştur. Daha da önemlisi yine bu dönemde, "*kitle eğitimi ilköğretim düzeyine kadar yayılmıştır.*"[11]

6 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 177.
7 Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, 2. Baskı, s. 272.
8 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktay (Trc.), İstanbul 1985, s. 11.
9 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder (Der.), 4. Baskı, İstanbul 1995, s. 15.
10 Goltz, "Die innerpolitische Umwälzung in der Türkei", s. 9.
11 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 126.

Bu şekilde modern eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte, ilk ve orta eğitim alanlarının sayısı da doğal olarak artmıştır. Temel eğitimi alan bu çocuklar, daha sonraki bir üst kademede eğitimlerine ve öğretimlerine devam etmişlerdir. Nitekim bu durum II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında fark edilerek, yüksek okullar da aynı şekilde ciddî olarak gözden geçirilmiş ve modernize edilmiştir. Yeni açılan veya genişletilen mülkiye, tıb ve hukuk gibi birçok alandaki meslek ve ihtisas yüksek okullarının yanı sıra Darü'l-Fünûn'nun açılmasıyla,[12] buralarda modern eğitim almış "*seçkin*" bir zümre yetişmiştir.[13]

Yetişen bu gençler arasından abdülhamidî yönetim karşıtlığı başlamış, ardından bu Jön Türk Hareketi'ne dönüşmüştür. Bu gelişmenin ipuçlarını hareketin önemli isimlerinin ve dönemin öğrencilerinin hatıralarında takip etmek mümkündür: Nitekim bunlardan biri olan Ahmet Bedevî Kuran, "*yüksek mektep talebelerinden*" pek çoğunun İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne "*intisap*" etmede tereddüt göstermediklerinin altını çizmektedir.[14] Aynı şekilde Leskovikli Mehmed Rauf, Mekteb-i Tıbbiye'yi "*hürriyet fikrinin beşiği*" olarak adlandırdıktan sonra, yapılan faaliyetlerle bu fikirlerin Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Harbiye'de zamanla yayıldığını belirtmektedir.[15] Cevrî müstear ismiyle hatıratlarını telif eden Mehmed Reşid ise Mekteb-i Tıbbiye'yi cemiyetin "*mehd-i zuhuru*" olarak adlandırmaktadır.[16]

Yüksek okulların cemiyetin kurulması ve üye sayısının artmasına neden olmasıyla birlikte, bu kez yine aynı yıllarda paralel buna olarak yaygınlaştırılan orta dereceli okullar, zamanla Jön Türklerin âdeta "*arka bahçeleri*" hâline gelmiştir. Jön Türkler, orta dereceli okullardaki öğrencilere ulaşarak belli yaştakileri cemiyete ve fikirlerine sempatizan

12 Bkz. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, Cilt 3-4, s. 839-1595; Bayram Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1988, s. 163-164.

13 Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, s. 312.

14 Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 137.

15 Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakkî Ne İdi*, s. 29; Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 30.

16 Cevrî, *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, s. 32.

olarak kazandırmaya gayret etmişlerdir. Bunda da bir hayli başarılı olmuşlardır. Bunun en güzel kanıtı, yine dönemin şahitlerinden Yusuf Kemal Tengirşek'in hatıratında geçmektedir. Tengirşek'in belirttiğine göre, Jön Türkler İstanbul'un çeşitli okullarında özellikle de "*çalışkan*" öğrencileri kazanmaya gayret ediyorlardı. Kendisi, bir arkadaşı vasıtasıyla Tunalı Hilmi Bey'le yaptığı böylesi bir ikili görüşme neticesinde cemiyete dâhil olduğunu belirtmektedir. Namık Kemal'in eserlerini 12 yaşından beri okuduğunu belirten Yusuf Kemal Bey, kendisine anlatılanları "*memnuniyetle*" kabul ederek cemiyete girmiştir.[17]

Sultan II. Abdülhamid ile Jön Türkler arasındaki bu paradoksal ilişkiye işaret edenlerden biri de Hoca Mehmed Kadri Nasih'tir. Asaf Turgay'ın Hoca Kadri'den zikrettiği sözkonusu tespit şu şekildedir: "*Abdülhamid Han, Jön Türklerin babasıdır. O mecnun, şu pis maymunları doğurttu ve yetiştirdi; onun evhamı olmasaydı, maymunların nam ve nişanı belli olmazdı.[...]*"[18]

Böylece II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında açılan, gelişen ve yaygınlaşan orta ve yüksek eğitim kurumları Jön Türk Hareketi ve İhtilâli'ne olumlu olarak iki önemli katkıda bulunmuştur. Birincisi, bu okullar vasıtasıyla standart bir eğitim alan ve bu hareketin savunduğu yönetim karşıtı fikirleri olabildiğince anlayabilecek/taşıyabilecek; en azından bunların yayınlarını takip edebilecek eğitimli bir genç gurup yetişmiştir. İkinci olarak ise, bu okullardan mezun olanlar vasıtasıyla genç taraftarlar kazanılmıştır. Özellikle de ortaöğretimin yaygınlaşması ve buralardan kazanılan başarılı ve zeki çocuklar, cemiyetin büyümesi ve faaliyetlerinin uzun soluklu bir hareket hâlini almasında önemli bir rol oynamışlardır.

Yine bu dönemde Batı Avrupa lisanlarını bilen gençlerin sayısının artması, Jön Türk Hareketi için Sultan II. Abdülhamid'in olumlu icraatlarına verilebilecek bir örneği teşkil etmektedir. Bu noktadaki ilginç bilgileri, kendisiyle bizzat görüşen ve Osmanlı Devleti'ndeki

17 Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 31-32.

18 Zkr. Asaf Tuğay, *İbret, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul 1935, s. 11.

her türlü gelişmeyi yakînen takip eden Şarkiyatçı ve Türkolog meşhur H. Arminius Vámbéry vermektedir. Osmanlı Devleti'nde bulunup kendi tecrübelerini kaleme alan Vámbéry, II. Abdülhamid döneminde açılan okullarla birlikte Fransızca, İngilizce ve Almanca "*anlayanların*" sayısının "*fevkalâde*" arttığını belirtmektedir. Devamında ise, "*[...] anadili yanında bir veya birden çok Avrupa lisanını bilenlerin sayısı, Avrupa'nın ilgili çevrelerindekilere göre oldukça çok daha fazla[...]*", olduğu iddiasında bulunmaktadır.[19] Böylece başta Fransızca olmak üzere İngilizce ve Almanca bilen Osmanlı gençlerinin sayısının artmasıyla, Avrupa'yı ve buradaki gelişmeler ile fikirleri doğrudan takip eden; dolayısıyla da bunlardan etkilenen genç ve dinamik, yetişmiş bir elit gurubu temsil eden insanlar belli bir sayıya ulaşmıştır.

II. Abülhamid yönetiminin eğitim alanında olumlu anlamda yaptığı bu icraatların yanı sıra, gözden kaçırılmaması gereken diğer bir katkısı ise, bu eğitim kurumlarında genel müfredat programı kapsamında öğrencilere verilmeye çalışılan "*hamiyet-i milliye*" duygusunun belli bir süre sonra Jön Türklerin "*şiarı*" haline gelmesidir.[20] Daha da önemlisi, dönemin sonlarına doğru "*siyasî düşünce anlamında "Türkçülük" okulların amaçları arasına girmeye başlamıştır.*"[21] Başka bir tespite göre ise, Sultan II. Abdülhamid döneminde gerek askerî okullarda ve gerekse mülkî okullarda oluşturulan müfredatta "*İslâm-Türk Sentezi*"ni ihtiva eden yaklaşımlara yer verilmiştir.[22]

Bu şekilde II. Abdülhamid, hem açmış olduğu eğitim kurumları yoluyla Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkmasını sağlayacak elemanların yetişmesine vesile olmuş, hem de buralarda o günkü şartlarda öğrencilere verilmeye çalışılan islâmî ve millî duygular yoluyla, Jön Türklerin bu yöndeki propagandalarını kolaylaştıracak ve daha da

19 H. Vámbéry, "Türkische Reformen seit Vierzig Jahren", *Cosmopolis*, Sayı 15, Berlin 1897, s. 886.

20 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 145.

21 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 164.

22 Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara 2000, s. 8.

önemlisi bunları anlayabilecek bir alt yapının oluşmasına yardımcı olmuştur. Bütün bunlar birbirini tamamlar bir şekilde cereyan etmiştir.

Temas edilen bu eğitim faaliyetlerinin neticesinde, Jön Türk Hareketi'nin en önemli iki dayanak noktasından biri olan sivil kanat ortaya çıkmıştır. Sivil kanat, hem hareketin başlamasında hem de hareketin toplumsal anlamda meşruiyet kazanması noktasında önemli bir işlev yerine getirmiştir. Bunların ortaya çıkmasında etkili olan eğitim kurumlarının yanı sıra aynı şekilde askerî alanda da ciddî bir atılım yaşanmıştır. Bunlar ise, hareketin askerî kanadının oluşmasında rol oynamışlardır.

Hareketin Askerî Kanadı: Pratisyenlerin Yetişmesi

Osmanlı Devleti'ndeki modern bir subay sınıfın yetiştirilmesi gayretleri II. Abdülhamid'in saltanat yıllarının çok öncesinde onun selefleri döneminde başlamıştı. Sultan III. Selim'in başlattığı bu süreçte, geleneksel Osmanlı zabitlerinin yanı sıra avrupaî tarzda eğitim almış ve yabancı dil bilen modern subayların sayısı kademeli olarak artmıştır. II. Abdülhamid, seleflerinin yapmış oldukları bu yöndeki faaliyetleri, kesintiye uğratmadan kendisinden önce oluşan bu geleneği devam ettirmiştir. Saltanatı yıllarında modern askerî eğitiminin verildiği okullar çoğaltımış, devletin geneline yaygınlaştırılmış, önceden açılanlar modernize edilmiş ve eğitim için yurtdışına özellikle de Almanya'ya birçok subay gönderilmiştir.[23]

Bu şekilde yaygınlaşarak faaliyet gösteren askerî okullarda, Goltz'ün belirttiğine göre, 1883 yılında kendisinin göreve geldiği sıralarda yılda 100'ün üzerinde subay Osmanlı Ordusu'nda göreve başlarken, bu sayı daha sonra dört kat artmış ve en son olarak 700'e kadar yükselmiştir.[24] Mekteb-i Harbiye mezunu genç subayların sayısı, ilerleyen yıllarda artmaya devam etmiştir. Nitekim bir bilgiye göre, 1900'ün başlarında 18 000 olan muvazzaf subaylar arasında mektepli

23 Osman Nurî, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı. Hayât-ı Husûsiye ve Siyâsiyesi*, Cit 3, s. 1125.

24 Goltz, "Die innerpolitische Umwälzung in der Türkei", s. 9.

olanların oranı %25'e ulaşmıştır.[25] Modern fikirlerin Osmanlı toplumunda temsil edilmesi ve gündeme getirilmesinde; daha da önemlisi bunların pratiğe aktarılması için askerî anlamda eylemlerin yapılması noktasında bu oran oldukça önemlidir.

Özellikle de eğitim için Almanya'dan subayların tercih edilmesi üzerinde durulması gereken, diğer önemli bir husustur. Osmanlı hizmetinde istihdam edilen yabancı subaylar ve öğretmenler ki, burada Almanların ciddî bir ağırlığı vardı, ilgili alanda verdikleri dersler dışında, subay adaylarını çok yönlü olarak etkilemekteydiler. Nitekim Makedonya'da ihtilâl ateşini tutuşturan ve ihtilâli başarılı bir şekilde gerçekleştiren subayların önemli bir kısmının rahle-i tedrisinden geçtiği Goltz[26], makalesinde bu etkiyi açık bir şekilde dile getirmektedir.[27]

Kaiser II. Wilhelm de, Londra'daki Alman büyükelçisinin göndermiş olduğu raporun sonunda yapmış olduğu şahsî değerlendirmede, abartılı olsa da, bu etkiye ve Alman subaylarının rolüne işaret etmektedir. II. Wilhelm, eğitici Alman subaylarının ihtilâli gerçekleştiren Osmanlı subayları üzerindeki etkisini şu şekilde belirtmektedir: "*İhtilâl Paris ve Londra'daki Jön Türkler tarafından değil, sadece ordu, aslına bakılırsa Almanya'da eğitilen "Alman subayı olarak adlandırılanlar" tarafından yapılmıştır. Bu tam bir askerî ihtilâldir. Subaylar, defterleri elinde tam bir Alman gibidirler.*"[28] Benzer bir tespiti Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Tümgeneral Bäck de yapmaktadır. Bäck, Türk subay çevrelerinin "*siyasî ve ruhî gelişmelerinde onun nüfûzu*"nun, yani Goltz'ün olduğuna inanmaktadır. Yine devamındaki tespitine göre ise, şayet Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu'ndaki reform

25 François Georgeon, Sultan II. Abdülhamid, Ali Berktay (Trc.), İstanbul 2006, s. 289.

26 Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militärshilfe. Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düssledorf 1976, s. 64-95; Odile Moreau, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Misyonları", *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 342.

27 Goltz, "Die innerpolitische Umwälzung in der Türkei", s. 10.

28 *Die Grosse Politik der Euroäischen Kabinette 1871-1914*, Cilt 25, 2. Kısım, Berlin 1927, s. 557.

faaliyetleri olmasaydı, "*Türkiye için hayatî ehemmiyeti haiz olan ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan bu ihtilâl gerçekleştirilemezdi.*"[29]

Bu şekilde yetişen ve sayıları bir hayli artan Osmanlı subaylarının, aldıkları eğitimle kazandıkları iki önemli özellik; Jön Türk Hareketi ve daha sonra patlak verecek olan ihtilâlde etkili olmuştur: Birinci olarak gerek kendilerine eğitim veren yabancı subaylar vasıtasıyla ve gerekse Avrupa lisanlarını iyi derece öğrenmeleriyle birlikte, Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmeleri daha da yoğunlaşmıştır. İkinci olarak ise, tahsil gördükleri mekteplerde aldıkları müfredata uygun olarak modern anlamda vatan ve millet düşüncesi gelişmiştir. Bu iki duygunun dönemin Jön Türk zabitleri için ne kadar önemli olduğunu, kaleme almış oldukları hatıralardan tespit etmek mümkündür. Nitekim uygulamış olduğu yanlış siyasetle bu mukaddes iki varlığı tehdit ettiğine inandıkları II. Abdülhamid ve yönetimine karşı mücadeleye girişmişlerdir.

Böylece, Sultan II. Abdülhamid'in iktidarı sırasında uygulanan sivil ve askerî eğitim siyasetinin bir sonucu olarak, ihtilâl fikrini taşıyacak ve işleyecek olan sivil aydın zümreyle birlikte, bunları teoriden pratiğe aktaracak askerî kanat da yetişmiştir. Nitekim 1908 İhtilâli, bu iki gurubun birbirlerini tamamlar bir şekilde icra ettikleri faaliyetleri ve ortak hareketlerinin bir neticesi olarak gerçekleştirilmiştir.

Hareketin Propaganda Araçları: Olabildiğince Yayılma

II. Abdülhamid iktidarında Jön Türk Hareketi'ni taşıyacak ve ihtilâli gerçekleştirecek kadroların ortaya çıkmasıyla alakalı olarak eğitim alanında yapmış olduğu katkıların yanı sıra, aynı zamanda hareketin ve bunların siyasî, aslında yönetim karşıtı taleplerinin yayılmasına yardımcı olacak çeşitli alanlarda önemli yatırımlar yapılmıştır. Basın ve yayın araçlarının yaygınlaşması, demiryolları ve telgraf hatlarının genişletilmesi gibi hizmetlerin, Jön Türklerin pro-

29 Bundes Militaerarchiv RH 61/413.

paganda faaliyetlerinin yayılmasında ciddî katkıları olmuştur. Bu başlık altında ilgili gelişmeler ve bunların neticeleri ele alınmaktadır.

Yayın ve fikir hayatının hareketlenmesini sağlayan en önemli gelişme hiç şüphesiz, hizmet veren matbaa sayısının artmasıdır. Öncelikle belirtmek gerekirse, II. Abdülhamid'in hükümdarlık yıllarında "*modern kitap basımının temelleri atılmış, kitap ve basınla ilgili Avrupa anlayışı benimsenmişti.*"[30] Nitekim II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında faaliyete geçen matbaa sayısındaki artışa bakılırsa, 1883 yılında resmî olarak 54 matbaa faal iken, bu rakam 1908'de 99'a[31] yükselmiştir. Matbaa sayısının artmasıyla birlikte basılan kitapların miktarında da ciddî bir artış yaşanmıştır. Nitekim tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden önceki dönemlerde (1729-1875) toplam 3074 kitap yayınlamışken,[32] Orhan Koloğlu'nun tahmini tespitlerine göre II. Abdülhamid devrinin ilk ve son yılı hariç 1877-1908 arasında çeşitli alanlarda toplam 8094 eser basılmıştır.[33]

Bu sayıların mutlak olmadığı ve yapılan araştırmalarla daha da artacağı bir vakıa olmasına rağmen, sayılar dahi artış oranını net bir şekilde göstermektedir. Buna benzer bir gelişme, süreli yayınlarda da yaşanmış; gazete ve dergilerin yayın sayısı bir hayli artmış ve çeşitlenmiştir. Jön Türklerin yurt dışında veya yurt içinde farklı lisanlarda çıkardıkları gazetelerin sayısı konusunda 116[34] ve 153[35] gibi iki farklı bilgi bulunmasına ve bunlardan bazılarının kısa süreli olmasına rağmen, ulaşılan bu rakamlar oldukça önemlidir. Siyasî bir hareketin böylesine geniş bir yelpazede ve zenginlikte basın organına sahip olması, mevcut iktidar karşıtı yayınların çeşitliliğini ve etkisini göstermektedir.

30 Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, s. 245.
31 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 186
32 Nuri Akbayar, "Osmanlı Yayıncılığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1985, s. 1686.
33 Orhan Koloğlu, *Abdühamit Gerçeği*, 3. Baskı, İstanbul 2002, s. 375.
34 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, s. 61.
35 Gökhan Kaya, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Basın Yayın Faaliyetleri (1876-1908)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 21-25.

Georgeon'un belirttiği gibi, Jön Türklerin, Sultan II. Abdülhamid'i ve yönetimini hedef alan propaganda araçları oldukça çeşitliydi. "*Dergiler, broşürler, hiciv şiirleri gizlice dağıtılmakta, trenlerin camlarından atılmakta, el altından memurlara dağıtılmakta ve hemen yok edilmektedir. Karikatürler elden ele*" dolaşmaktaydı.[36] Bunlar arasında dışarıda basılan ve gizlice içeriye sokulan yerli veya yabancı karikatürlerde, II. Abdülhamid oldukça negatif; insanları katleden, parçalara ayırıp denizlere atan ve zevk düşkünü; görsel olarak ise, bazen vahşi hayvanlara benzetilerek, siyahî ve korkunç olarak tasvir edilmekteydi.[37]

Bu tür yayınlar, Jön Türk fikirlerinin ve daha da önemlisi II. Abdülhamid karşıtlığının Osmanlı memleketlerindeki eğitim alan kesimlere ulaşmasında önemli propaganda araçları olarak görev ifa etmiştir. Uygulanan bir takım sansür, kısıtlamalar ve yasaklamalara rağmen, elden ele gizlice dolaşan gazeteler ve kitaplar yeni yetişen pek çok Osmanlı gencinin Jön Türk Hareketi'ne ya sempatiyle bakmasına ya da doğrudan iştirak etmesine vesile olmuştur. Harekete katılımın artmasından öte ihtilâl sürecinin hızlandırılmasında da bu propaganda etkili olmuştur. Nitekim aşağıdaki bölümlerde gündeme getirilen Reval Görüşmesi bu bağlamdaki en somut örnektedir. Sonuçları itibarıyla yurt dışında basılan gazeteler ve dergiler ilginç vasıtalar ve yardımlarla sınırlardan sokularak Osmanlı coğrafyasının en ücra farklı noktalarına ulaşmıştır.

Bu tür muhalif yayınların dönemin gençlerini nasıl etkilediğine dair en güzel örnekleri, Jön Türkler'in hatıralarında görmek mümkündür. Mesela Kâzım Karabekir, henüz daha 15 yaşındayken ağabeyleri vasıtasıyla gizlice temin ettikleri gazeteleri okurken neler öğrendiklerini, bunları okurken nasıl heyecanlandığını ve bunlardan etkilendiğini şu şekilde anlatmaktadır:

36 Georgeon, *Sultan II. Abdülhamid*, s. 438-439.

37 Bkz. Alkan, *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, s. 24-313; Ali Nouri, *Abdul-Hamid in Karikatur, Intimes aus Yildiz-Kiosk*, Zürih 1904, s. 21-115.

"Ay ne lezzetli şeylermiş bunlar, dedim. Gazeteler "İttihad ve Terakkî" Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatı klişesini de taşıyordu. Okudukça neler öğreniyordum: Milletin fedakâr ve münevver gençleri çöllere sürülüyormuş, boğuluyor, denize atılıyormuş. Milletin parasını hafiyeler ve saray halkı yiyormuş. Avrupa Terakkî ederken cahil ve katil padişah milletimizin her türlü Terakkîsine engel oluyormuş. Memleketimizde ilme ve emeğe hürmet yerine yalan, riya ve irtikâp hâkim imiş. Haksızlık, zulüm, israf, sefahat saraylarda ve büyük yerlerde kökleşmiş, halk fakir ve benliğinden mahrum bir halde müstemleke halkı imiş. Medeni milletlerin meclisleri beş paranın hesabını sorarken ve milletten alınan paraları millet hayrına sarfedereken bizim padişahlar fakir halkımızı soyarak milyonlarca altınları saray yapmak, cariye almak, dalkavuk ve hafiye beslemek gibi murdarlıklarda harcediyormuş. Hülâsa işler böyle giderse mahfımız muhakkakmış!"[38] Karabekir'in henüz daha delikanlılık çağlarında okuduğu gazetelerden yaptığı bu özet, o günlerde gündeme getirilen iddiaların önemli bir kısmının tarihî gerçeklikten yoksun, tipik propaganda amaçlı metinler olduğunu göstermektedir.

Bunların yanı sıra Sultan II. Abdülhamid döneminde azımsanmayacak oranda inşa edilen demiryolları,[39] posta ve telgraf gibi ulaşım-iletişim alanlarında yapılan iyileşmeler ve atılımlar,[40] bu süreci tamamlar bir şekilde görev ifa etmiştir. Nitekim bu vesileyle modern geniş ulaşım ve iletişim araçları, Jön Türkler'in en kritik dönemlerde kendi aralarında irtibat sağlamalarına; fikirlerinin geniş Osmanlı coğrafyasına yayılmasına yardımcı olmuştur. *Zürcher* de eğitim ve iletişim alanlarında yapılan faaliyetlere dikkat çekerek, bunların *"büyük bir muhalefet hareketinin doğmasını mümkün kıldığı"*nı haklı olarak

38 Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*, s. 37.

39 Murat Özyüksel, *Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988; Necmettin Alkan, *Deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe, Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse 1890-1909*, Münster 2003, s. 53-63.

40 Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", *Osmanlı, Siyaset*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 284; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1995, s. 117-119.

belirtmektedir.[41] Demiryollarının yaygınlaşmasının diğer bir önemli etkisini ise, Vámbéry tespit etmiştir: "*demiryolu hatları Osmanlı Devleti'nin iç bölgelerine doğru ne kadar genişlenirse, trafik o kadar canlanacak ve Şark ile Garb'ı ayıran sınırlar o kadar kolay yıkılacaktır.*"[42]

Burada Doğu ile Batı'yı ayıran sınırların kalkmasından kastın, iki dünya arasındaki etkileşimin daha da kolaylaşması olmakla birlikte, aslında modern Avrupa'nın Osmanlı coğrafyasına nüfûz etme kanallarının çoğalması olarak düşünmek gerekiyor. Bu durum Jön Türklerin de işine yaramıştır. Nitekim bu vasıtalardan çok iyi istifade etmek suretiyle, Jön Türkler hem dış dünya ile ve kendi aralarında irtibat sağlama ve hem de neşriyatlarını ve dolayısıyla düşüncelerini Osmanlı içinde yayma imkânı bulmuşlardır. Böylece bütün bu araçlar, Jön Türk Hareketi'nin içini kolaylaştırmış ve Osmanlı Devleti'nin ihtilâl sürecine girmesine önemli derece katkıda bulunmuştur.

Meşrutî Yönetim: Modern Yönetimde İlk Tecrübe

Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkması yolunda Sultan II. Abdülhamid'in eğitim, basın, yayın, ulaşım ve iletişim alanlarında yapmış olduğu yenileşme faaliyetlerinin yanı sıra çok önemli diğer bir faaliyet alanı ise, onun geleneksel Osmanlı yönetim biçimini değiştirerek, meşrutî yönetimi geçmesidir. Her ne kadar Sultan V. Murad'ın akıl hastası olmasından dolayı Mithat Paşa'nın, Abdülhamid'in şehzâdeliği sırasında bizzat kendisiyle birkaç kez yapmış olduğu görüşmeler veya pazarlıklar[43] neticesinde Kânûn-ı Esâsî ilan edilip Meclis-i Mebusân açılsa da ve bu vesileyle meşrutî yönetime geçilse de; önemli olan bunların altında II. Abdülhamid'in imzasının bulunmasıdır.

Osmanlı siyasî ve kültür tarihinin en önemli kilometre taşlarından biri olan meşrutî yönetime bu şekilde geçilmesi, ilk Osmanlı siyasî

41 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele ve İttihatçılık*, Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 38.

42 H. Vámbéry, "Türkische Reformen seit Vierzig Jahren", *Cosmopolis*, Sayı 15, Berlin 1897, s. 892.

43 Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat, Târih-i Mahmud Celâleddin Paşa*, Cilt 1, İstanbul 1326, s. 168; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri*, Cilt 7, 3. Baskı, Ankara 1983, s. 215-216.

muhalif gençlik hareketi Genç Osmanlılar'ın devletin kurtarılması yolundaki en önemli reçetesiydi ve onlar bu uğurda mücadele vermişlerdi. Bunun elde edilebilmesi yolunda çok kısa bir süre zarfında üç padişah değişikliği yaşanmış. Abdülaziz şaibeli bir şekilde hayatını kaybetmiş, V. Murat ise aklını yitirmiş ve nihayet hesapta olmayan üçüncü padişah II. Abdülhamid yapılan pazarlıklar neticesinde dahi olsa meşrutî yönetimi tesis etmiştir. Yönetim alanındaki bu değişim, Genç Osmanlıların izinden giden Jön Türk Hareketi için önemli bir tecrübe olmuştur. Jön Türkler, bu yakın tecrübeye istinaden mücadelelerini başlatmışlardır.

Yönetim bağlamında belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, II. Abdülhamid'in bu kez Meclis-i Mebûsân'ı tatil etmesi[44] ve dolayısıyla mutlakî yönetime dönmesiydi. Bu iki gelişmeden dolayı tepki olarak yeni nesil siyasî gençlik hareketi olan Jön Türkler ortaya çıkmıştır. Böylece Jön Türklerin varlık nedeni olan bir mücadele alanı oluşmuştur. Bilindiği gibi, Jön Türkler II. Abdühamid'e karşı yaptıkları eleştiride, üzerinde durdukları en önemli noktalardan biri meclisin tatil edilerek Kânûn-ı Esâsî'nin askıya alınması ve mutlakî yönetime geçilmesiydi. Gündeme getirdikleri taleplerin başında ise, Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesi ve meclisin açılması gelmekteydi. Böylece II. Abdülahmid'in olumsuz bu icraatı, kendilerine bu mücadeleyi başlatma alanı ve imkânı vermiştir.

Jön Türklerle Mücadele: İhtilâl Sürecinin Hızlanması

Bu başlık altında, yukarıda anlatılan II. Abdülhamid'in yenileşme faaliyetlerini tamamlar bir şekilde fonksiyon icra eden, II. Abdülhamid'in yönetimine karşı siyasî faaliyetlere başlayan ve bununla da yetinmeyip kendisini tahttan indirerek yerine kardeşi Mehmed Reşad'ı geçirmeye yönelik darbe teşebbüsü içinde olan Jön Türklere karşı uyguladığı mücadele tarzı üzerinde durulmaktadır. Bu mücadele kapsamında II. Abdülhamid'in Jön Türk Hareketi mensuplarını Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine sürgüne göndermesinin, on-

44 Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 7, s. 240-241.

lara bir takım mevkiler vermesinin ve nihayet aldığı bazı kararların bu harekete kazandırdığı olumlu etkilere; hatta ihtilâl sürecini nasıl hızlandırdığına temas edilmektedir.

Sürgün ve Makam Arasında Jön Türk Faaliyetleri: Yönetimle Yönetime Karşı

II. Abdülhamid, Jön Türklerin 1895'den itibaren İstanbul'da duvarlara yapıştırdıkları veya dağıttıkları beyannâmelerden[45] ve özellikle de 1896 yılında kendisini tahttan indirerek, yerine kardeşi Veliaht Mehmed Reşad'ın geçirilmesiyle alakalı ilk ihtilâl planlarından[46] dolayı, bunlara karşı harekete geçerek bu harekete mensup olanların tutuklanması sürecini başlatmıştır. Bunun üzerine Jön Türklerin önemli isimleri yurtdışına, özellikle de Avrupa'nın önemli başşehirlerine kaçmışlardır. Yurt dışına kaçan Jön Türkleri takip eden II. Abdülhamid, öncelikle bu gençlerle bir takım pazarlıklar yaparak devlet kademelerinde bazı memurluklar karşılığında onları mücadelelerinden vazgeçirmeyi denemiştir. Nitekim 1897 yılındaki bu denemesi başarılı olmuş ve yurtdışında bulunan Jön Türklerin bir kısmı geri dönerek kaymakamlık, mektupçuluk, mutasarrıflık, maârif, şura-yı devlet üyeliği gibi önemli görevler almışlardır.[47]

Sultan II. Abdülhamid'in, böylesi bir metodu tercih etmesini onun ağzından Ali Vehbi şu şekilde anlatmaktadır: "*Bunlar yolunu şaşırmış kuzular gibidir. Onlara karşı sert davranmak evvelce tatbik edilmiş ve çok zararları görülmüş usuldür. Bu usulü tekrarlamaktan ise, avare kuzuları tatlılıkla sürüye katmak, aynı zamanda kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmek demektir. Bu suretle ve kendilerine memuriyet verilerek olanları minnettar bir hizmetkâr haline getirmek de mümkündür.*"[48]

45 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, s. 46.

46 M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1885, s. 217; Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 48-50.

47 Mehmed Selâhaddin, *Bildiklerim. İttihâd ve Terakkî Cem'iyyeti'nin Maksadı, Te'sis ve Suret-i Teşkili ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin Sebeb-i Felâketi ve İnkisâmı*, Kahire 1918, s. 8.

48 Ali Vehbi'den aktaran: Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, s. 538.

II. Abdülhamid, bu şekilde bir takım makam ve mevkiler yoluyla Jön Türkleri kazanmayı ve böylece bunları kendi yönetimiyle uzlaştırma; dolayısıyla da pasivize etmeyi düşünmüştür.

Sultan II. Abdülhamid'in başkâtiplerinden Tahsin Paşa da hatıratında bu sürgünlere temas etmektedir. Buna göre İstanbul'da haklarında jurnal verilen pek çok kişi çeşitli vilâyetlere sürgün edilmişlerdi. Bunların bir kısmı "*hiçbir vazifeyi hâiz olmayarak sadece bir maaşla ikamete memur edilirdi, bir kısmı da memuriyetle görevlendirilirdi.*"[49]

II. Abdülhamid'e karşı siyasî faaliyette bulunan Jön Türklerin çeşitli görevlere getirilmesi suretiyle "*minnettar bir hizmetkâr*" hâline sokulmasında arzu edilen sonuç uzun vadede alınamamıştı. Aksine belli makamlara getirilen Jön Türklerden bazıları, muhalif faaliyetlerden tamamen vazgeçmemişler ve hâlen aktif olan dava arkadaşlarından kopmamışlardı. Aldıkları maaşlarla da, gurbetteki Jön Türk faaliyetlerine destek vermeye gayret etmişlerdi. Buna verilebilecek en güzel örnek, 1500 Frank maaş karşılığında Madrid Sefareti'nde başkâtip olarak görevlendirilen önemli simalardan Tunalı Hilmi Bey'dir. Hilmi Bey, almış olduğu maaşla bu tür faaliyetlere maddi destek vermiştir. Onun Madrid'de yaptığı ilk iş, "Murad" risalesini hazırlayarak Kahire'de bastırması ve dağıtması olmuştur. Tunalı Hilmi Bey, ayrıca gurbette bulunan bazı Jön Türklerin kendisi gibi görev almasına gayret etmişti; bu şekilde bunların "*sefaletten*" kurtularak "*daha ciddi mücadele*" yapabileceğini ve "*zarurete maruz kalmadan istibdad idaresi ve Yıldız Sarayı hırpalanır fikri*"ni savunuyordu.[50]

Vatana geri dönen Jön Türkler görev için gittikleri yerlerde veya sürgüne gönderilenler sürgün yerlerinde etkinliklerini, fikirlerini ve siyasî taleplerini geniş Osmanlı sathına yayma fırsatı elde etmişlerdi. Böylece hareket mahallî olmaktan çıkarak genele yayılmıştır. Bu ilginç uygulama, Jön Türklerin lehine, dolayısıyla II. Abdülhamid

49 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları. Sultan Abdülhamid*, Ali Ergenekon (Yay.), 4. Baskı, İstanbul 1996, s. 200.

50 Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 286-291.

yönetimi aleyhine olmuştur. Özellikle de 1896 yılında gerçekleştirilmesi düşünülen darbe planlarının ortaya çıkmasıyla buna karışanlar başta olmak üzere, "*muzır*" yayınları dağıtan Jön Türkler belli bir tutuklama ve sorgulamanın ardından sürgüne gönderilmişlerdir. Mevcut hukuk kurallarına göre bu hareket, meşrû yönetimi devirmeye yönelik siyasî bir örgütün ihtilâl planıydı ve buna katılanların mer'î kurallara göre daha ağır bir şekilde cezalandırılması gerekiyordu. Günümüzde dahi yönetim karşıtı ihtilâl yapmak isteyen oluşumlara ve teşebbüslere en ağır cezalar verilirken, II Abdülhamid'in bu şekilde sürgün cezası vermesi ilginçtir. Nitekim Bernard Lewis, bu ilk ihtilâl planına değinerek II. Abdülhamid'in, "*[...] kendisine karşı silâhlı fitne hareketleriyle uğraşırken bile, idareci elit mensuplarının kanını dökmektense, ılımlılığın son sınırına kadar gitmeyi tercih*"[51] ettiğini ifade etmektedir.

Sürgüne gönderilenlerin bir kısmı firar ederken, diğer bir kısmı ise gittikleri yerlerde çeşitli memurluklarda istihdam edilmişlerdir. Memur olarak istihdam edilenler, görevleri sırasında bulundukları bölgelerde muhalif faaliyetlerine ara vermemişler; aynı şekilde ve hızda devam etmişlerdir. Böylece Osmanlı sathında yasak yayınların dağıtılması, okunması, Jön Türk Hareketi'nin mahallî şubelerinin açılması ve yeni üyeler kazanılması mümkün olmuştur. Bunlara ilişkin bazı örnekler şunlardır:

Jön Türk faaliyetlerinde bulunan ve İstanbul'da yakalanan Mehmed Rauf Selanik'e sürüldükten sonra orada Vilayet Mekteb-i Sanayi müdür muavinliğine tayin olunmuştur. Görevde olduğu süre zarfında Jön Türklerle olan irtibatını sürdürmüş ve tıpkı İstanbul'da olduğu gibi "*muzır*" yayınları dağıtmaya devam etmiştir. Mehmed Rauf bu faaliyetlerinden dolayı memurluktan alınmasına rağmen, bir süre sonra Mendelik Kazası kaymakamlığına tayin edilmiştir. Mehmed Rauf Bey, bu şekilde görev yaptığı süre zarfında yönetim karşıtı Jön Türklerin siyasî faaliyetlerine devam etmiştir. Konu ile alakalı kendi ifadesi şöyledir: "*Memuriyete geçtikten sonra etrafımdaki hürriyetçiler*

51 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 218.

ile ilişki kurmaya teşebbüs eyledim. Çok geçmeden Selanik'de mevcut cemiyet taraftarlarının tamamıyla samimi, belli ilişkiler kurdum ve hemen hürriyetçi düşüncenin yayılması ve gelişmesini sağlayacak vasıtaların oluşmasına teşebbüs eyledik."[52]

Benzer bir tayin olayını 1897 yılında Mekteb-i Mülkiye mezunu Tahsin Uzer de yaşamıştır. Tahsin Uzer cemiyete daha okul yıllarında dâhil olmuştur. Hatıratında anlattığına göre, Avrupa'dan Fransa Sefareti'ne gelen yasak yayınları Beyoğlu'ndaki bir Alman birahanesinin sahibi teslim almaktaydı. Tahsin Bey'in görevi birahaneye giderek bu yasak yayınları alıp, dağıtmaktı. Kendisi mezun olduktan sonra bu dağıtımı yaparken yakalanıp, sorgulandıktan ve zindanda belli bir süre mahpus kaldıktan sonra, 19 yaşında Selanik'e bağlı Pürsıçan Nahiyesi müdürlüğüne tayin edilmiştir. Tahsin Bey de aynı şekilde müdürlük yaptığı yerlerde benzer faaliyetlerine ara vermediğini ve bütün hızıyla devam ettirdiğini hatıratında anlatmaktadır.[53]

Talat Bey'in, sonraki yıllarda Osmanlı tarihinin en önemli aktörlerinden meşhur Talat Paşa, başından geçen sürgün aynı kapsamda zikredilebilecek ilginç diğer bir misaldir. Hükûmet karşıtı faaliyetlerine Edirne'de başlayan Talat Bey, hapse mahkûm edilmiş; Edirne'deki mahkûmiyetini tamamladıktan sonra bu kez Selanik'te "*ikâmete*" mecbur kılınmıştır. Kendisine tahsis edilen maaşla bu şehirde yaşamaya başlayan Talat Bey, burada da gizli veya açık siyasî faaliyetlerine ara vermeyerek bunları devam ettirmiş ve daha sonra cemiyetin en etkili ve kilit simalarından biri olmuştur.[54] Talat Bey'in Selanik'e sürgün edilmesinden başka bu bağlamdaki diğer önemli gelişme kendisinin ilk görevinin seyyar posta memurluğu olmasıdır. Mithat Şükrü Bleda'nın hatırasında anlattığı bu görev, başlangıçta Talat Bey'in hoşuna gitmemişti. Fakat biraz düşündükten sonra bunu

52 Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakkî Ne İdi*, s. 88-113.

53 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3. Baskı, Ankara 1999, s. 17-21.

54 Tevfik Çavdar, *Talât Paşa. Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara 1995, s. 15-86.

kabul etmişti. Bleda, Talata Bey'in bu görevi kabul etmesini şu şekilde izah etmektedir:

"*Talât vazife gereği posta çantasıyla sınır bölgesine kadar gidip gelecekti. Bunun bizim faaliyetlerimiz bakımından önemli olduğunu idrak etmişti. Böylece arzu ettiği kimselerle ilişki kurup önerilerini yapmaya, eline geçen gazeteleri gizlice dağıtmaya vakit ve fırsat bulacaktı. Durumu bize anlattığı zaman hepimiz sevindik.*"[55] Böylesine teşkilatçı bir kişinin posta dağıtıcılığına getirilmesi, yönetim açısından ciddî bir stratejik hata olsa gerekir. Tam tersine cemiyet açısından ise, Bleda'nın de düşündüğü gibi, bu büyük bir imkânın cemiyetin ayağına gelmesi anlamı taşıyordu.

Mustafa Kemal Bey de henüz daha genç bir delikanlı iken böylesi bir sürgün yaşamıştır. 1905 senesinde, Bayur'a göre 1904'ün başlarında,[56] askerî okuldan mezun olan Mustafa Kemal, Bâyezid'e yerleştikten sonra siyasî faaliyetlerinden dolayı arkadaşlarıyla birlikte tutuklanmıştır. Birkaç ay sorgulanan ve hapis yatan Mustafa Kemal, Şam'daki Beşinci Ordu'ya tayin edilerek bu şehre sürgün edilmiştir. Şam'a tayin edilen Mustafa Kemal, burada faaliyetlerine ara vermemiş ve bir yıl sonra arkadaşlarıyla birlikte "*Vatan ve Hürriyet*" adıyla bir cemiyet kurmuştur. Sonra bu tür faaliyetlerin merkezi olan Selânik'e tayin olmuş ve burada da aynı şekilde cemiyet çalışmalarına devam etmiştir.[57]

Zikredilebilecek diğer bir misal ise, aynı faaliyetlerden dolayı Erzurum'da mecburî ikamete tabi olan Mekteb-i Tıbbiye talebeleridir.[58] Bunlar daha sonra şehre gelen Hüseyin Tosun Bey'le birlikte ihtilâlci fikirleri yayma faaliyetlerine devam etmişler ve daha da önemlisi 1906-1907 olayları sırasında halkı yönetime karşı kışkırtarak etkili

55 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 23-24.
56 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I Kısım 1, s. 196.
57 Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, 12. Baskı, Aralık 1994, s. 36-41; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I Kısım 1, s. 196.
58 Muammer Demirel, *II. Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, Ankara 1990, s. 12.

olmuşlardır.[59] Kastamonu'da Fırka Komutanı Ferik Ali Rıza Paşa da aynı şekilde zorunlu "*ikamet*" için bu şehre gönderilmiş bir şahıstı. Kendisi "*hükûmet*" karşıtı olduğu halde bu şehirde görev yapmış ve 1906 olayları sırasında halka karşı mukavemet etmemiş ve olaylara dolaylı yönde destek vermiştir.[60]

Aynı şekilde sürgüne gönderilenlerin bir kısmı gittikleri yerde cemiyetin bir şubesini kurarak, faaliyetlerine devam etmişlerdir. Örneğin 1897 yılında Trablusgarp'a sürgüne gönderilen 78 Jön Türk'ten serbest kalanlar, burada İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bir şubesini açarak, fikirlerini bu uzak Osmanlı coğrafyasına taşımışlardır.[61] Daha da ilginci Trablusgarp'ta sürgün hayatı devam ettiği sırada Avrupa'da basılan ve normalde yasak olan yayınlar, "*Meşveret*" ve "*Osmanlı*" gibi gazeteler, sürgünlerin eline "*muntazaman*" geçmekteydi. Bu şekilde sürgündekiler, hareketin âdeta beyni olan Avrupa'daki Jön Türklerden tamamen kopmamışlar, gelişmeleri mümkün olabildiğince takip edebilme imkânına sahip olmuşlardır. Hatta bu sıralarda "*Hâtıra*", "*Merhale*" ve "*Menfada*" gibi bazı neşriyatta dahi bulunabilmişlerdir.[62]

Böylece bazı örnekleri verilen II. Abdülhamid'in sürgün siyaseti, Jön Türk Hareketi'nin sonunu getirmemiş, aksine olumlu olarak akışını belirlemiş; başlangıçta sadece İstanbul'la sınırlı olan hareket bu şekilde başta Anadolu olmak üzere geniş Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Nitekim dönemin şahitlerinden olan İmhoff, bu durumu ve bunun sonuçlarını şu şekilde yorumlamaktadır: "*Yıldız'ın hoşuna gitmeyen kişiyi sürdüğü Anadolu, anayasa ve meşrutiyet fikirlerini halka götüren Jön Türk Komitesi'nin pek çok üyesinin ana merkezi olmuştur.*"[63]

---

59 Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, Ahmet Fidan (Yay.), İstanbul 2005, s. 76-82; Demirel, *Erzurum'da Halk Hareketleri*, s. 20-49.

60 M. Ziyaeddin Demircioğlu, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan Olundu*, Kastamonu 1968, s. 5.

61 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 53.

62 Ali Fahri [Ağababa], "Şeref Kurbanları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 4, İstanbul 1963, s. 10-11; Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler. İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 1999, s. 259-260.

63 Imhoff, "Die Entstehung und der Zweck des comtes für Einheit und Fortschritt", s. 173.

Rus yazar Petrosyan da bu tespitlere destek vermektedir. Kendisi, II. Abdülhamid'in Jön Türkleri affederek sürgüne göndermesini "*göz yumucu bir tavır*" olarak adlandırmakta ve Sultan'ın neden böyle bir tavır takındığını tam olarak kestirmenin zor olduğunu ifade etmektedir.[64] Petrosyan kitabının ilerleyen sayfalarında bu duruma bir kez daha temas ederek, Anadolu'nun "*en ıssız köşelerine dağıtılmış politik sürgünlerin -Jön Türklerin-[...]*" varlığına temas ederek, bunların 1906-1907 arasında Anadolu'nun bazı yerleşim birimlerinde çıkan halk olaylarında oynadıkları kışkırtıcı rollerden bahsetmektedir.[65]

Ramsour de, özellikle başarısız darbe denemesinin ardından olaya katılanların sürgüne gönderilmesi üzerinde durmakta ve II. Abdülhamid'in bu ilginç uygulamasının "*mantık çizgisinin*" tespit edilmesinin bir "*hayli güç*" olduğunu belirterek ihanet suçunu işleyenlerin normalde "*idam edilmeleri*" gerekirken, sürgün edilmelerini şu şekilde yorumlamaktadır: "*Böylelikle padişah bir yandan ülkesi dâhilindeki en tehlikeli mikrop yuvasını dağıtırken, öte yandan hastalığın çok daha geniş bir alana yayılmasına göz yummuş oluyordu.*"[66]

II. Abdülhamid'in Jön Türkleri bu şekilde taşraya sürgün etmesinin cemiyetin fikirlerinin yayılmasına olumlu etki yaptığını düşünenlerin arasında muasır Mehmed Selâhaddin de bulunmaktadır. Mehmed Selâhaddin bu görüşünü şu şekilde izah etmektedir: "*Taşraya nefy ve tağrib olunan cemiyet efrâdı da gittikleri mahallerde bazı sebükmağzâniyi iğfâl itmek suretiyle bu fikrin uyanmasına kendilerine tarafdâr peydâsına muvâfık olduklarından, bundan istifâdeye kalkışan İstanbul Cemiyet-i Merkeziyesi takîb ve tecessüsden yakalarını kurtarak maksadlarının dahi emin ve ser'î bir sûrette cereyânı içün Anadolu ve Rumeli vilâyetinin birinde de bir merkez küşadını taht-ı karâra alıp bu fikirlerinin husûlü çaresine tevessül*"[67] edilmiştir. Mehmed Selâhaddin burada, Jön Türklerin taşraya sürgünler yoluyla fikirlerini taşraya yaydıkları ve taraftar topladıklarını; İstanbul'un

64 Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, s. 178.
65 Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, s. 234.
66 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 51-52.
67 Mehmed Selâhaddin, *Bildiklerim*, s. 8.

baskısından ve kontrolünden kurtularak, Anadolu ve Rumeli'nin pek çok vilâyetinde çeşitli merkezler oluşturarak siyasî fikirlerini yaymaya çalıştıklarını haklı olarak belirtmektedir.

Sultan II. Abdülhamid, bütün bu anlatıların tam aksine davranıp, yakalanan Jön Türkleri sürgün etmeyip bulundukları yerlerde yargılayıp, çok daha ağır cezalara çarptırsaydı ki, bu süreçte ceza kapsamında idâm da gündeme gelecekti, Jön Türk Hareketi'nin akıbeti çok daha farklı olurdu. Fakat II. Abdülhamid çok farklı bir siyaset takip etmiş ve bu uygulamasıyla Jön Türklerin sonunu hazırlamamış, tersine bunların vatan sathına yayılarak kontrol dışına çıkmalarına ve kendisi karşısındaki muhalif cephenin daha da genişlemesine neden olmuştur.

II. Abdülhamid'in Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkmasına olumlu etki eden diğer uygulaması ise tarih terminolojisine "*istibdâd*" şeklinde geçen ve dönemiyle âdeta özdeşleşen "*baskıcı*" yönetimidir. II. Abdülhamid bir taraftan yukarıda bahsedilen birçok okulun ve kurumun açılmasına ve yaygınlaşmasına imza atarken, diğer taraftan da buralardaki öğrencileri "*baskı*" ve "*gözetim*" altında tutmuştur. Başta Jön Türk Hareketi'ne mensup olanlar olmak üzere, döneme şahitlik eden pek çok kişi, II. Abdülhamid'in "*istibdâd*" yönetiminden mağdur olmuş ve hatıratlarında bu durumu fazlasıyla dile getirmişlerdir. Sonuçları itibarıyla Sultan'ın bu yönetimi, gençler arasında bir "*tepki dalgasının*" doğmasına neden olmuştur.[68] Bu dalga, bilindiği gibi genel olarak Jön Türk Hareketi'ne dönüşmüştür.

Tekrar başa dönersek, Sultan II. Abdülhamid, seleflerinin başlatmış olduğu Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetlerini kesintiye uğratmayarak, bunları daha da geliştirerek modern bir Osmanlı Devleti tesis etmeye gayret etmiştir. Başta bürokrasi olmak üzere, askerî, iktisadî, eğitim, basın, iletişim ve ulaşım gibi birçok alanda ciddî başarılar elde ederek, II. Mahmud'la başlayan modern merkezî bir devlet oluşturma gayretlerini, o günkü şartlarda önemli oranda gerçekleştirmiştir. Bu

68 François Georgeon, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 270.

süreç, en sonunda kendi yönetimini devirecek olacak modern fikir akımlarının, taleplerin ve bunları gerçekleştirecek olan modern muhalif siyasî gençlik hareketin de doğmasına neden olmuştur.

Gerek yukarıda belirtilen yenileşme faaliyetleri ve gerekse ilgili bazı yorumlar ilk etapta abartılı görülebilir. Özellikle de muasır Batı Avrupa devletleriyle mukayese edildiğinde, bu faaliyetlerin yeterli olmadığı görülecektir. Fakat her tarihî olgu, ortaya çıktığı coğrafyanın tarihî tecrübesine göre bir önem ve anlam kazanır; buna göre ele alınır. Batı Avrupa, kendisine has dinamiklerle çok uzun bir tarihî süreçte ciddî bir değişimi ve dönüşümü yaşayarak, askerî, siyasî, iktisadî ve kültürel olmak üzere çeşitli alanlarda önemli modern ürünler ortaya koymuştur. Batı Avrupa, elde ettiği bu kazanımlarla bütün dünyaya meydan okumuştur. Batı Avrupa'daki bu gelişmelerin olumsuz sonuçlarından etkilenen Batı Avrupa dışında kalan devletler, Batı Avrupa'ya kuvvet verdiğine inandıkları Batı Avrupa'nın modern kurumlarını kendilerine model alarak, hummalı bir şekilde bunların benzerlerini tesis etmeye gayret etmişlerdir. Yapılmak istenen şey, Avrupa'nın gelişim çizgisindeki o uzun tarihî süreç göz ardı edilerek, sadece sonuçtan hareket edilerek kısa yoldan kurumsallaşmaktı. Fakat aslında Avrupa tarihinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mevcut kurumsal ve kültürel yapının öyle hemen istenilen sonuçları vermesini beklemek, bu tür devletler ve milletler için hayal olmaktan öte bir şey değildi. Bu mayanın tutması için, uzun süre beklemek gerekiyordu.

Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nde yapılmak istenen yenileşme faaliyetleri için de geçerliydi. Osmanlı devlet adamları, Avrupalı devletlerin tasallutundan kurtulabilmek, dolayısıyla devletin ömrünü uzatabilmek için, aynı şekilde sonuçtan hareket ederek Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri'ne girişmişlerdir. Batı Avrupa'nın modern devlet şekli ile kurumlarının model hâline gelmesinin ve bu yönde iki önemli fermanın ilan edilmesinin ardından bir takım yeniliklerin yapılmasına rağmen, istenilen sonuçlar kısa vadede bir türlü alınamamıştır.

Örneğin kurumların yerine modern müesseseler bu aşamada teşkil edildiği halde, bunlar uzun süre sadece ismen var olmuşlar; pratikte hizmet edecek konuma ve kıvama henüz daha gelememişlerdir. Daha da önemlisi bunları işletecek idareciler dahi henüz yetişmediği gibi, bunlardan hizmet alabilecek belli bir eğitim seviyesine ulaşmış bir halk tabakası da oluşmamıştır. Dolayısıyla modern temel eğitimin taşraya kadar ve daha da önemlisi eğitimin belli bir yaş gurubuna teşmil edilmesi elzemdi. Yaygın eğitiminden geçen çocukların kendilerini yetiştirebilecekleri ve uzmanlaşmalarını sağlayacak; bunlardan hareketle modern zümrelerin olabilmesi için çeşitli yüksek öğretim kurumlarına ihtiyaç vardı. Yine kitle iletişim araçlarının başında gelen gazetelerin sayısı oldukça azdı. Bunlara paralel olarak mevcut haberleşme ağları ve hizmetleriyse, merkezin taşraya; fikir akımlarının ve bir takım yeniliklerin memleketin farklı bölgelerine ulaşmasında hiç mi hiç yeterli değildi. Bütün eksikliklerin bu hâliyle devam etmesi durumunda, Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkması ve ihtilâlin gerçekleştirilmesi için uzun süre beklemek gerekecekti. İşte bu kurgu içinde temas edilen II. Abdülhamid'in faaliyetleri daha bir anlam kazanmakta; yapbozun parçaları tamamlanmaktadır.

II. Abdülhamid tarafından icra edilen bu faaliyetlerin yapılmadığını farz ederek bu tarihî süreci tersine doğru şöyle bir tasavvur edelim: II. Abdülhamid, selefleri döneminde başlayan bu ıslahat teşebbüslerine devam etmeyerek, bu çabaları tamamen atıl bıraksaydı; kötü bir senaryo ile geleneksel yapıya tekrar dönseydi ve yukarıda temas edilen yatırımların hiç birini yapmasaydı ne olurdu? Yine aynı şekilde bu dönemde mücadele hâlinde olduğu Jön Türklerle, tıpkı o tarihlerde Avrupa devletlerinde siyasî muhaliflere yapıldığı gibi, çok daha sert müdahale edip; bunları fizikî olarak ortadan kaldırmaya çalışsaydı, bu hareketin akıbeti nasıl olurdu? Mithat Paşa'nın pazarlığıyla da olsa 1876 yılında Kânûn-ı Esâsî'yi ilan etmeseydi ve Meclis-i Mebûsan'ı hiç açmasaydı; dolayısıyla bu tecrübelere sahip olunmasaydı Meşrutiyet tecrübesi bundan nasıl etkilenirdi? Koyu ve kuru bir saltanat sevdasına tutularak veya en azından resmî otorite ve devletin başı olarak, yönetime karşı isyan eden Resneli Niyazi

Bey'in başlattığı bu askerî isyanla ne pahasına olursa olsun mücadele etseydi, ihtilâl süreci nasıl şekillenirdi?

II. Abdülhamid döneminin bir bütün hâlinde olumsuz değerlendirilmesi ve bir "geriye dönüş" gibi algılanmasının yanlış olduğunu belirten Koloğlu'nun haklı tespitiyle, Sultan şayet "*[...]Tanzimat'ın çağdaşlaşma adımlarını frenleseydi böyle bir değerlendirmeye layık olurdu. Aksine büyükbabası zamanında ilk ivmesi verilen girişimler en çok onun zamanında ürünlerini vermişti. Gerek eğitim kurumları, gerek altyapı tesisleri ve gerekse Batı'dan alınmış yasalar, nizamnameler en çok onun zamanında uygulanmaya konulmuştur.*"[69] Nitekim II. Abdülhamid'in ortaya koyduğu bu pratik, sonuçları itibarıyla Jön Türk Hareketi'ne ve daha da önemlisi 1908 İhtilâli'nin başarıya ulaşmasında olumlu katkılar sağlamıştır.

Yukarıda da örnekleriyle izah edildiği gibi, II. Abdülhamid'in yönetiminin bizzat kendisi ve yine saltanat yıllarında gerçekleştirilen yenileşme faaliyetleri üç aşamalı olarak Jön Türk Hareketi ile 1908 İhtilâli'ne olumlu etki etmiştir: İlk olarak Sultan II. Abdülhamid kendisinden önceki ıslahat faaliyetlerini kesintiye uğratmayarak, yenileşmeci geleneği devam ettirmiş; bunların bir neticesi olarak Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkmasına vesile olan kadroların yetişmesini sağlamıştır. İkinci aşamada ise, yine II. Abdülhamid yönetiminin bazı uygulamalarından rahatsız olan bu kadrolar, bir araya gelerek sultan karşıtı mücadelelerini başlatmışlardır. Sultan ise, yönetim karşıtı olan bu muhalif siyasî hareket mensuplarını etkisiz hale getirmeye gayret etmekteydi. Bu ilginç mücadelede her iki tarafın aslında ortak bir amacı bulunmaktaydı: Devleti kurtarmak.

Jön Türkler, II. Abdülhamid'in mevcut yönetiminin devleti çöküntüye götürdüğüne inandıkları için mücadelelerini başlatmışlardır. Buna karşın II. Abdülhamid ise, devletin ve merkezî otoritenin başı olarak bu oluşumun gerek mücadelesini ve gerekse yine bunların Osmanlı Devleti karşıtı bir takım farklı mihraklarla irtibatlı olmalarını devletin varlığı açısından bir tehlike olarak görmekteydi. Dolayısıyla,

69 Koloğlu, *Avrupa Kıskacında Abdülhamit*, s. 308.

bunlara engel olunması gerektiğine inanmaktaydı. Bu şekilde her iki taraf da birbirine karşı "ortak bir amaç" için mücadeleye girişmişlerdir. Üçüncü ve son aşama ise en kritik olanıdır. Bu aşamada yapmış olduğu tercihle, Sultan II. Abdülhamid'in Resneli Ahmed Niyazi Bey'in isyanına çok daha sert bir şekilde müdahalede bulunmamıştır. Ne pahasına olursa olsun, isyanı bastırmaya kalkmamıştır. Bir iki hamlenin ardından geri adım atmıştır. Bu durum Jön Türklerin işini bir hâyli kolaylaştırmıştır.

Klasik ihtilâl hareketlerinde olduğu gibi, 1908 Jöntürk İhtilâli'nde de rol alan üç zümre "sivil aydın", "bürokrat" ve "modern subaylar" II. Abdülhamid'in açtığı eğitim kurumlarında tahsil görerek yetişmişlerdir. Aynı şekilde onun ihdas etmiş olduğu müesseselerde mesleklerini icra etme fırsatı bulmuşlar ve buralarda tecrübe kazanmışlardır. Devamında ise, II. Abdülhamid'in yanlış bir takım siyasî, iktisadî ve sosyal uygulamalarından rahatsız olan ve memleketin kötüye gittiğine inanan bu üç gurup işbirliği yaparak Rumeli'deki isyanın başarılı olmasını sağlamışlardı. Böylece, II. Abdülhamid kendi hükümdarlığının sonunu getirecek muhalif kadroları yine kendisi yetiştirmiştir.

KOMİTALAR, TERÖR HAREKETLERİ VE İHTİLÂLLER

Tıpkı 1789 Fransız İhtilâli misalinde olduğu gibi, tarihin belli dönemlerinde ortaya çıkan siyasî hareketlerin bir kısmı, patlak verdikleri devletler ve bölgelerle sınırlı kalmayarak, dalga teorisi misali, belli bir merkezden başlayarak çevre coğrafyalara ulaşıp, farklı milletleri ciddî olarak etkilemiştir. Bunların siyasî fikirleri ve hareket usulleri, çok uzaklarda içinde bulundukları olumsuz siyasî ve sosyal şartlardan memnun olmayan milletlerden çıkan siyasî guruplar için, bir model olmuştur. Bu guruplar, etkilendikleri ve pratiğini gördükleri siyasî hareketi veya ihtilâlin kendilerine göre "faydalı" sonuçlarını, toplumları için bir kurtuluş görerek, bunları elde edebilmek için harekete geçmişlerdir.

Benzer bir etkileşim sürecini Jön Türkler de yaşamıştır. Fransa'da, ardından diğer ülkelerde patlak veren ihtilâller ve ortaya çıkan siyasî

fikirler dalga misali Osmanlı sınırlarına ulaşarak, önce Genç Osmanlıları etkilemiş, ardından bunların ikinci nesli olarak nitelendirilebilecek Jön Türklere tesir etmiştir. 1789 Fransız İhtilâli merkezli başlayan bu süreçte, çok boyutlu bir etkileşim söz konusudur. Yine bu noktada bazı komşu devletlerdeki ihtilâler ve Osmanlı hâkimiyetine karşı isyan eden gayrimüslim komitaların hareket tarzları Jön Türkleri eylem aşamasında da etkilemiştir. Bu başlık altında Jön Türk Hareketi'nin bu tür gençlik hareketlerinin hangilerinden ve nasıl etkilendiklerine temas edilmektedir.

1789 Fransız İhtilâli ve İhtilâl Dalgası: Teori ve Pratiğin Ortaya Çıkması

Avrupa merkezli siyasî fikirler, gizli örgütlenmeler ve bu coğrafyada patlak veren ihtilâllerin etkileri ele alınırken, yapılması gereken ilk iş, hiç şüphesiz 1789 Fransız İhtilâli'nin merkeze yerleştirilmesidir. Çok boyutlu ve kapsamlı 1789 Fransız İhtilâli merkezli etkileşim, öncelikle Avrupa'nın bütün bölgelerini kasıp kavurduktan sonra, ardından Osmanlı Devleti ve Osmanlı tebaasını; hatta neredeyse bütün dünyayı cazibesi altına almıştır. Bundan dolayı olsa gerekir, Immanul Wallerstein Fransız İhtilâli'ni "*bir dünya-tarihsel olay*" olarak adlandırırken;[70] Hobswam ise, bu ihtilâlin "*dünyayı kapsama niteliğine sahip*" olduğunu ifade etmektedir.[71] Böylesi geniş bir etkileşimin bütün boyutuyla bu çalışmanın kapsamında ele alınması mümkün değildir. Birçok bağımsız araştırmanın neticesinde ancak bu etkileşimin gerçek boyutu mümkün olduğunca gün yüzüne çıkabilir. Bu başlık altında, sadece önemli görülen belli etkileşim alanlarına ve ihtilâlin Osmanlı coğrafyasına yönelik tesirlerine kısaca temas edilmektedir.

İhtilâl Kavramının ve Modern Fikirlerin İthâl Edilmesi

Burada belirtilmesi gereken ilk tesir, ihtilâl/revolution kelimesinin "*mevcut siyasî ve sosyal düzeni kuvvet kullanarak devirmek,*

70 Immanuel Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek. 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, Taylan Doğan (Trc.), İstanbul 1997, s. 15.

71 Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, Bahadır Sina Şener (Trc.), 4. Baskı, Ankara 2005, s.64.

değiştirmek" anlamında kullanılmasının Fransız İhtilâli'nin etkisiyle başlamasıdır.[72] Bundan da anlaşılacağı gibi, belli fikirler etrafında oluşan ve örgütlenen siyasî grupların, hedeflerine ulaşmak için yerleşik düzeni devirerek yerine, inandıkları yeni sistemi kurmak için "*ihtilâl*" yapmanın modern pratiği 1789 yılında Fransa'da icra edilmiştir. Nitekim bu misalin ardından, başta Avrupa olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde ihtilâller ardı ardına patlak vererek, sistem bazında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Avrupa kıtasının siyasî rengi âdeta yeniden belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki muhalif gençlik hareketleri de bu gelişmelere kayıtsız kalmamışlardı. Önemli muhalif hareket olan Jön Türkler de, aynı şekilde başta ilk örnek Fransız İhtilâli olmak üzere, daha sonraki yıllarda Avrupa'nın farklı coğrafyalarında cereyan eden ihtilâl örneklerinden etkilenmişlerdir.

Fransız İhtilâli'nin neden olduğu diğer bir etki ise, bu ihtilâlle birlikte moda hâline gelen liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi bazı modern fikir akımları ve yanı sıra meşrutî yönetim biçimidir.[73] Bunlar, 1789 İhtilâli'nin ardından dört bir tarafa yayılan meşhur modern akımlardırlar. Özellikle de ihtilâlin en etkili parolası "*hürriyet, eşitlik ve kardeşlik*" üçlemesi muasır birçok siyasî hareketin de sloganı olmuştur. Bunları gerçekleştirme yolunda ise "*ihtilâlcilik*" model olarak alınmıştır. Bu fikirlerle yola çıkan birçok hareket ya meşrutî bir yönetim, ya başka bir devletin hâkimiyetinden kurtularak millî bir devlet ya da bir millete ait devletçikleri birleştirerek tek bir devlet kurma mücadelesine ve gayretine düşmüştür.

Böylece başlayan bu modern ihtilâl hareketleri dalgası, kısa süre zarfında Avrupa'nın birçok bölgesine sıçrayarak 1820-1848 arasında bu coğrafyadaki kurulu düzenleri sarsmıştır veya değiştirmiştir. Neticede anayasal ve parlamenter monarşiler başta olmak üzere, bağımsız yeni millî devletler ve birliğini sağlamış imparatorluklar peş peşe

72 Duden, Das Herkunftswörterbuch, s. 591; Meriç, *Mağaradakiler*, s. 112-114.
73 Bkz. Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Burcu Çığman/Elif Topçugil/Kudret Emiroğlu/Suat Kaya (Trc.), Ankara 2006, s. 849-888.

zuhur etmiştir.[74] Jön Türkler de aynı şekilde bu ihtilâller dalgasından veya modasından fazlasıyla nasiplerini almışlardı.

"*Jön/Türk*" isminin ortaya çıkmasındaki esin kaynağı da yine Avrupa'dır. Türkçe karşılığı "*yeni*" veya "*genç*" anlamına gelen "*Jön*" kelimesi asıl olarak Fransızca "*Jeune*"den ithaldir. Jeune/genç tabiri Avrupa'da başlayan gizli siyasî; milliyetçi ve ihtilâlci eğilimler taşıyan gençlik hareketlerine verilen ortak isimdir. İlk olarak 1831'de İtalyan Giuseppe Mazzini'nin kurduğu "*Giovane İtalia*/Genç İtalya" gizli örgütlenmesiyle başlamıştır. Mazzini, başarısız ayaklanma denemesinin ardından İsviçre'ye sürgün edilmesinden sonra bu kez 1833 yılında "*La Giovane Europa*/Genç Avrupa"yı kurmuştur. Genç Avrupa'nın kurulmasını takip eden benzer oluşumlar Avrupa'nın diğer bölgelerine de sıçramıştır: "*Genç Fransa*", "*Genç Almanya*", "*Genç İsviçre*", "*Genç İspanya*", "*Genç Polonya*" gibi adlar altında pek çok gizli örgüt aynı sıralarda ortaya çıkmıştır. Bunlar aynı zamanda siyaset ve edebiyat akımı şeklini almıştır.[75] Bu bilgiler ışığında, İhsan Sungu'nun Jön akımlarının kökenini Fransa olduğu tespitinin[76] tashih edilmesi gerekiyor. Nitekim yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi, aslında hareketin menşeî Mazzini'nin kurduğu "*Giovine İtalia*", dolayısıyla İtalya'dır.

Bu şekilde başlayan Avrupa merkezli "*Jön/Jeune*" isimli gençlik siyasî akımları, birbirini deviren domino taşı misali, Avrupa'nın diğer devletlerini etkileyerek, en sonunda Osmanlı Devleti'ne kadar ulaşmış ve buradaki çeşitli genç muhalif hareketleri etkilemiştir. Aynı şekilde, Genç Osmanlılar ve Jön Türkler gibi Osmanlı tarihindeki modern

74 Bkz. Georg Srebiber, "Politische Entwicklungen", *Weltgeschichte. Fürstenhöfe und Fabriken*, Heinrich Pleticha (Yay.), Cilt 10, Gütersloh 1996, s. 23-5; Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, s. 145.

75 G. Bippart, "Junges Europa", Allgemeine Encylopädie der Wissenschaften und Kunste, Zweite Section, Leipzig 1852, s. 1-8; Klaus von Beyme, *Politische Theorien im Zeitalter der Ideologien 1879-1945*, Wiesbaden 2002, s. 247-255.

76 İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat*, Cilt 2, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 777.

ilk örgütlü siyasî muhalif hareketler de, bu etkilenme neticesinde ortaya çıkmışlardır.

Osmanlı Jön Türklerinin Avrupa'daki moda gençlik hareketi "*Jeune*"lerden etkilendiklerini belirtmekle birlikte, hareketin Avrupa'daki söz konusu hareketlerin bir kopyası olmadığının ve Osmanlı örneğinde farklılıkların bulunduğunun altının çizilmesi gerekiyor. Batı Avrupa'da ortaya çıkan *Jeune* Hareketleri'nin temel üç özelliği vardı: Milliyetçi, liberal ve ihtilâlci. "*Jeune*"nin Osmanlı versiyonuna bakıldığında aradaki farklılıklar net bir şekilde görülecektir. Jön Türk Hareketi belli bir döneme kadar etnik bir guruba dayanan milliyetçiliği gütmemiş, aksine bütün Osmanlı unsurlarını bir arada tutmayı hedefleyen Osmanlıcılığı savunmuştur. Liberalizm/serbestîcilik ise, Prens Sebahaddin ve ona destek veren çok küçük bir gurubun dışında hiçbir zaman hareket içinde destek bulmamıştır. En son olarak ise, ihtilâlcilik Jön Türk Hareketi içinde ancak 1907'den sonra metot olarak kabul görmüştür. Bunun öncesinde, ihtilâl düşüncesi hareket içinde hep azınlıkta kalmıştır. Bu şekilde Avrupa Jönleri'nin temel üç özelliği, Osmanlı Jön Türk Hareketi'nin tamamını homojen olarak değil, sadece sınırlı belli grupları etkilemiş; hareketin geneline hâkim olmamıştır. Bundan dolayı olsa gerekir ki, Mim Kemal Öke, Jön Türklerin aslında etnik olarak ne tam "*Türk*"; Avrupa'daki siyasî talepler bakımından ise ne de bir "*Jön*" olduğuna inanmaktadır.[77]

İtalyan, "*Carbonari*/kömürcüler" gizli siyasî cemiyetinin Jön Türk Hareketi'ni örgütlenme açısından etkilemesi, üzerinde durulması gereken diğer bir noktadır. Carbonari, 19. yüzyılında başlarında İtalya ve Fransa'da etkili olmuş gizli bir ihtilâl cemiyetidir. Bazı noktalarda Masonluk'tan ayrılsa da Masonluğun bir kolu olduğu iddia edilen Carbonari, İtalya'nın güneyinde Napolyon Savaşları sırasında kurulmuştur. Cemiyet üyeleri arasında soylular, subaylar, memurlar, din adamları ve fakirler gibi çok farklı kesimlerden insanlar yer almaktaydı. Teşkilatlanma olarak ise Masonluk ve Hristiyanlık'tan izler

77 Mim Kemal Öke, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. Osmanlılar 3*, Cilt 12, İstanbul 1989, s. 242.

taşımaktaydı.[78] Masonların pek çoğu da cemiyete üye idi.[79] Belli bir süre gizli faaliyetten sonra yönetim karşıtı olarak gün yüzüne çıkmışlardır. Cemiyet üyeleri, 1820 yılındaki askerî isyanla anayasanın ilan edilmesini sağlamışlardır. Fakat aradan fazla bir süre geçmeden örgüt yasaklanmış ve örgüte üyelik vatan hainliğiyle eş tutulmuştu. Fakat Mazzini'yle birlikte cemiyet, etkinliğini tekrar sağlamaya başlamış ve Avrupa'nın diğer bölgelerini de etkilemiştir.[80]

Jön Türkler, gizli "*hücre*" örgütlenme biçimlerini işte bu Carbonari modelinden almışlardır. Buna göre, cemiyet birbirinden bağımsız hücreler halinde örgütlenmiştir. Her hücre içinde her üyeye bir numara ve kesir sayı verilmişti. Üyeler birbirlerini ancak bu sayılarla tanıyabiliyorlardı.[81] Örnek olarak belirtmek gerekirse, birinci hücrenin birinci üyesi İbrahim Temo'nun numarası, 1/1 idi.[82] Carbonari örgütlenmesinin alınmasında İbrahim Temo'nun İtalya ziyaretinin etkili olduğu iddia edilmektedir. Ramsour'un, Temo'nun arkadaşı Fehmi Caner'den bizzat aldığı mektuba dayanarak bildirdiğine göre, İbrahim Temo cemiyetin kurulmasından önce İtalya ziyareti sırasında Mason locasını ziyaret etmiş ve Carbonari tarihi ile örgütlenmesi hakkında bilgiler almıştı. Caner, bu önemli bilgileri doğrudan İbrahim Temo'dan aldığını belirtmekle[83] birlikte, Temo hatıratında bu konu hakkında herhangi bir atıfta bulunmamaktadır.

Bu şekilde ortaya konulduğu üzere, Jön Türk Hareketi gerek siyasî söylem olarak ve gerekse teşkilatlanma olarak Avrupa'daki muhalif gençlik hareketlerinden birebir etkilenmiştir. Bütün bunların neş'et ettiği asıl kaynak ise 1789 Fransız İhtilâli olmuştur. Fransız İhtilâl hem örgütlenme, hem söylem hem de eylem olarak Jön Türk tarihini fazlasıyla şekillendirmiştir.

78 http://www.1911encyclopedia.org/Carbonari, 27 Temmuz 2008.
79 Dieter Diefenbach, *Stendlıal und die Freimaurei*, Tübingen 1991, s. 26.
80 "Carbonari", *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie*, Cilt 2, 7. Baskı, Leipzig 1827, s. 455-457.
81 Ramsour, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 32.
82 Temo, *İttihad ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü*, s. 20.
83 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 32-33.

Komşu Devletlerdeki İhtilâller: İhtilâl Örneğinin Yakınlaşması

Jön Türk İhtilâli'ne etki eden ikinci ihtilâl dalgası bu kez çok uzaklardan değil, Osmanlı Devleti'nin kapı komşuları Rusya ve İran'dan gelmiştir. Bu iki devlette ardı ardına patlak veren isyanlar ve neticesinde bunların meşrutî yönetime geçmeleri, Jön Türk Hareketi açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. İhtilâllerin, binlerce kilometre uzakta Avrupa'nın merkezinde değil, artık Osmanlı Devleti'nin yanı başında komşularında gerçekleşmesi, Jön Türkler için ihtilâl pratiğine bir adım daha yaklaşma anlamı taşımaktaydı. Bundan dolayı iki komşu devletteki ihtillâlleri hatırlatmak istiyoruz.

Rus ve İran İhtilâlleri: Biz de Neden Olmasın?

Bunlardan ilk olarak 1905 Rus İhtilâli üzerinde kısaca durmak gerekirse; Ocak ayının ilk günlerinde başlayan genel işçi grevine Rus askerlerinin silahla müdahale etmesi ve birçok insanın katledilmesiyle, hareket büyüyerek ihtilâl halini almıştır. Neticede Çar II. Nikola (1894-1917), 17 Ekim'de "*Ekim Manifastosu*"nu imzalamak suretiyle Rus Meclisi Duma'nın açılmasını kabul etmiştir. Fakat Duma'nın ömrü kısa olmuş ve 1906 yılında dağıtılmıştır.[84] Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin komşusu Rusya'da şiddet kullanılmak suretiyle Rus Çarı'nın meclisi açmaya zorlanması; daha da önemlisi bundan bir neticenin alınması Jön Türk Hareketi için önemli bir gelişme veya pratik olsa gerekir.

Rus tarihçi Petrosyan bu etkiye atıfta bulunarak, Sultan II. Abdülhamid'in bunu kontrol altına almak için bazı tedbirler aldığından bahsetmektedir.[85] Bayur da aynı şekilde Rusya'daki 1905 İhtilâli'nin Jön Türkler için bir "*örnek*" olduğunu belirtmektedir.[86] Nitekim Jön Türk matubatından *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesi Rusya'daki gelişmelere ilgisiz kalmamış; gelişmelerin başından itibaren geniş

84 Peter Scheibert, "Das Petrinische Kaiserreich", *Fischer Weltgeschichte. Russland*, Cilt 31, Frankfurt 1989,s. 246-255.

85 Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, s. 229-230.

86 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 339.

yorumlarla buradaki ihtilâle yer vermiştir. Mesala 5 Şubat 1905 tarihli sayısında "Rusya'da Harekât-ı Fikriyye" başlığıyla uzun bir değerlendirme yayınlamıştır. Bu yazının son paragrafında Rusya'daki hareketlilikten dolayı Osmanlı vatandaşları için yapılan şu çağrı, etkiyi göstermesi bakımından önemli olsa gerekir: "*Osmânlılar! İbret alınız. Siz hiçbir zamân Rusyalılar gibi esir değildiniz. Dâimâ âzâde, dâimâ müteheyyic idiniz.*"[87] Yorumun sonunda yer alan daima "*hür*" ve "*heyecanlı idiniz*", ifadesi önemli bir vurgu olsa gerekir.

Yine Filibe'de yayınlanan *Balkân* gazetesi de Rus İhtilâli hakkında haberlere ve yorumlara yer vermiştir. Bunlardan bir tanesinde bu konuda içe yönelik şu temenniler de bulunulmaktadır: "*Bize kalırsa Rusya'da tesisi başlayan adl ü hürriyetin tekâmülünü ve bu fevz ü feyzin bizlere de, Müslümanlara Türklere de tevcihini, insâniyet, adâlet, hürriyet ve uhûvvetin zavallı bizlerin de rûh ve efkârımızda hakkıyla takrir ve tecellisini her ân ve dakika temenni ederiz.*"[88] Burada, Rusya'da başlayan "*adalet ve hürriyet*"in Müslüman Türklere de yönelmesi temennisi dikkat çekicidir.

Jön Türkler için ikinci tesir bölgesi ise, devletin hemen doğusundaki komşusu İran olmuştur. İran'daki ihtilâl süreci, Şah Abbas Mirza (1789-1833) tarafından 1812'de ilk matbaanın Tebriz'de açılması ve ardından 1815'de bu kez Londra'ya beş öğrenci gönderilmesiyle başlayan ve daha sonraki yıllarda çeşitlenen Batılılaşma faaliyetlerinin bir sonucu olarak yetişen muhaliflerin meşrutî yönetim talepleriyle ortaya çıkmıştır.[89] Devletin içinde bulunduğu sosyal ve iktisadî sorunlar nedeniyle mollaların da bu harekete destek vermesiyle, Muzafferüddin Şah meclisin açılmasını kabul etmek zorunda kalmış ve İran'ın ilk meclisi 7 Ekim 1906 tarihinde açılmıştı. Şah, ardından 30 Aralık'ta ilk anayasayı da imzalamıştır.[90]

87 *Şûrâ-yı Ümmet*, "Rusya'da Harekât-ı Fikriyye", 5 Şubat 1905, Sayı 68, s. 2.
88 *Balkân*, 28 Teşrîn-i Evvel 1322, Sayı 86, s. 2.
89 Bkz. Hafız Fermân Fermâyâ, "19.yy İran'ın Modernleşme Güçleri: Tarihi Mütalaâ", *Ortadoğu'da Modernleşme*, William R. Polk/Richard L. Cahmbers (Yay.), İstanbul 1995, s. 169-213.
90 İsmail Safa Üstün, "İran. Saraviler'den Günümüze", *Türkiye Diyanet Vakfı*

Bu şekilde, Osmanlı Devleti'nin iki önemli komşusunun birer yıl arayla kuvvet kullanılarak meşrutî yönetime geçmesi, Jön Türk İhtilâli'nin etkileşim kaynaklarından biri olmuştur. Özellikle İran'da böyle bir gelişmenin yaşanması Rusya'daki ihtilâlin etkisinden daha önemlidir. Zîrâ İran'daki gelişme İran'ın bir İslâm devleti olması dolayısıyla Osmanlı Devleti veya daha doğrusu meşrutî yönetim taraftarları üzerinde daha fazla etkili olmuştur. Alman *Germania*'da çıkan bir yorumda da, aynı şekilde İran ve Rusya'da vuku' bulan ihtilâllerin Jön Türk Hareketi'ne etkisinden bahsedilmektedir. Nitekim bu yorumda belirtildiğine göre, "*son yıllarda Rusya ve İran'da cereyan eden gelişmeler Osmanlılar tarafından takip edilmekteydi ve bütün bunlar 30 sene önce kaldırılan anayasanın tekrar ilan edilmesi düşüncesini tekrar gündeme alınmasına neden olmuştur.*"[91] Amerikalı tarihçi Finkel'in ifadesiyle de İran'daki patlak veren ihtilâl, "*çabalarını yoğunlaştırma zamanı*"nın geldiğini düşünmeleri hususunda Jön Türkleri "*cesaretlendirmiş*"tir.[92]

Komitacılıktan Etkilenme: Pratiğin Ayağa Kadar Gelmesi

Osmanlı tarihinde başta iktisadî ve sosyal olmak üzere, çeşitli nedenlerden dolayı isyanlar hep ola gelmiştir. Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde, farklı gurupların neden olduğu bu tür isyanlar veya olaylar, uzun soluklu ve planlı olmayıp bazı mahallî uygulamalara karşı yapılan "*mahallî tepkiler*" olarak değerlendirilebilir. Nitekim talep edilen sosyal ve iktisadî sıkıntıların giderilmesi ve bunlara neden olduğuna inanılan devlet adamlarının görevden el çektirilmesiyle, isyanlar yatıştırılmış/bastırılmış; neticesinde asayiş sağlanmıştır. Fakat sonraki dönemlerde, aynı bölgelerde patlak veren isyanların muhtevası ve amaçları farklılaşarak bu tür teşebbüsler değişik bir boyut kazanmıştır. Özellikle de 19. ve 20. yüzyıllarda cereyan eden

İslâm Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 402; J. H. Kramers, "İran", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5/2, Ankara 1997, s. 1026.

91 *Germania*, 21 Temmuz 1909, Sayı 168, Erstes Blatt, s. 1.

92 Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Zülal Kılıç (Trc.), İstanbul 2007, s. 449.

ayaklanmalar, daha ziyade Osmanlı hâkimiyeti "*karşıtı*" ve "*ayrılıkçı*" bir özelliğe bürünmüştür. Homojen bir milletin belli bir bölgedeki bağımsızlığını kazanması talebini amaç edinen bu türde eylemler, zamanla şekil değiştirseler de şu iki özelliğini hep devam ettirmişlerdir:

Öncelikle bu milletler Düvel-i Muazzama olmak üzere, Avrupa kamuoyunun her türlü maddî ve manevî "*desteklerini*" her hâl ü kârda arkalarında bulmuşlardır. Başta 1806 Sırp ve 1821 Grek İsyanları olmak üzere daha sonraki süreçte Balkanlar'da ve Anadolu'da patlak veren pek çok ayaklanmada, Büyük Devletler ve Avrupa kamuoyu âsîleri; günümüz tabiriyle "ayrılıkçı teröristleri" desteklemişlerdir. Bu isyanları/terör hareketlerini bastırmak isteyen Osmanlı Devleti'ne karşı, şartsız olarak maddî ve manevî destekleriyle isyancıların yanlarında olmuşlardır. Avrupalı güçlerin diplomasi, aynî ve nakdî yardım ve propaganda desteklerinin yanı sıra, yeri gelmiş, ilgili devletler isyancılar lehine Osmanlı Devleti'ne savaş dahi ilan etmişlerdir. Özellikle de Osmanlı askerî kuvvetlerinin bu ayaklanmaları bastırdığı/bastıracağı sıralarda doğrudan devreye girmişlerdir. İkinci olarak, Avrupa devletlerinin ve kamuoyunun bu sınırsız destekleriyle meşruiyet kazanan ayaklanmalar ve terör saldırıları, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının en etkili araçlarından olmuştur. Nitekim son dönemlerde kaybedilen toprakların önemli bir kısmı, böylesi isyanlar ve devamındaki gelişmeler neticesinde olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki Ayrılıkçı Hareketlerin Evrimleşmesi

Bu ayrılıkçı hareketler/ayaklanmalar ilginç bir şekilde üç aşamalı bir "*evrimleşme*" süreci takip etmiştir. Takriben 19. yüzyılın başlarından itibaren devlet karşıtı olarak patlak veren isyanlar dizisinin birinci döneminde "*çete*" hareketleri dikkatleri çekmektedir. Özellikle de ilk etapta Balkanlar'da patlak veren bu isyanlar, başlangıçta bölgesel ve idarî bir takım problemlerden dolayı çete hareketleri şeklinde başlayarak, zamanla bir takım faktörlerin de araya girmesiyle Osmanlı yönetimi karşıtı siyasî bir mücadele aracı hâlini almıştır. Bu aşamada cereyan eden çete faaliyetlerinde, öylesine hareket edilmekteydi ki, âsilerin kendi kontrollerinde kurulacak olan homojen "*millî*" devlet-

lerinin geleceği için Müslüman tebaaya karşı yağma, katliam ve islâmî kültürel eserlerin tahrip edilmesi acımasız bir şekilde uygulanarak, âdeta "*etnik temizlik*" ve "*kültürel temizlik*" yapılmaktaydı. Bu şekilde hem millî bir devlet kurma, hem de aynı anda bu uğurda terör yaparak bölgedeki etnik yapıyı kendi lehlerine değiştirme gibi çete hareketleri Sırplarla başlamış[93] ve daha sonra Mora Yarımadası'ndaki Grekler'le/Rumlar'la devam etmiştir.

İkinci dönemde ise, artık doğrudan etnik ve siyasî nedenlerle ortaya çıkan hareketler görülmeye başlanmıştır. Özellikle de başta Balkanlar olmak üzere Anadolu'da 19. yüzyılın sonlarına doğru patlak veren "*komita*" hareketleri yine etnik ve siyasî hedefler çerçevesinde eşkıyalığın biraz daha gelişmiş şekliyle ortaya çıkmıştır. Bunlara özellikle de Makedonya'da mücadele eden Bulgar, Sırp ve Yunan ayrılıkçı komitalar örnek olarak verilebilir.[94] Söz konusu ayrılıkçı etnik guruplar eşkıyacılığın yanı sıra siyasî hedefleri için mücadele etmişlerdir.

Üçüncü ve son aşamada Anadolu'da karşımıza çıkan "*terör*" hareketleri ise, nihaî hedefleri aynı olsa da dönemin aktüel siyasî akımlarından etkilenmeleri; örgütlenme biçimleri ve eylemleriyle ilk iki biçimden farklılaşmışlardır. Bunlar Avrupa'daki anarşist fikirler ile millî devlet kurmanın yanı sıra, yine Batı'daki modern siyasî akımlardan etkilenerek tamamen ideolojik ihtilâl hareketleri halini almışlar; kurdukları örgütlerle terör saldırıları gerçekleştirerek mensup oldukları modern ideolojilerin hâkim olacağı "*millî*" devlet kurmaya gayret etmişlerdi. Bu hedeflere matuf Ermenilerin kurdukları terör örgütlerinin Anadolu'nun irili ufaklı birçok yerleşim biriminde gerçekleştirdikleri saldırılar, tedhiş hareketleri ve katliamlar, bu aşamadaki eylemlere verilecek tipik örneklerdir.[95]

---

93 Nizamettin Nazif Tepedelenli, *Sultan Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılık*, 5. Baskı, İstanbul 1992, s. 28.

94 Bkz. Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 108-271; Meltem Begüm Saatçi, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler*, Cilt 13, Ankara 2002, s. 111-115.

95 Ermeni taraftarı olduğu anlaşılan Kalman'ın kitabı, kurulan Ermeni örgütlerinin nasıl ideolojik olduklarını ve sahip oldukları siyasî görüşleri yayınladıkları tüzükleri ve bildirileriyle anlatmaktadır. Bkz.: Kalman, *Batı Ermenistan (Kürt İlişkileri) ve Jenosid*, s. 52-64.

Bu şekilde Osmanlı hâkimiyetine karşı silahlı mücadele veren etnik ve siyasî oluşumların uyguladıkları şiddet eylemleri, böylesine ilginç bir evrimleşme geçirmiştir. Ortak hedef olan millî devlete ulaşmada, araç olarak müracaat edilen basit ve sade eşkıya eylemlerinden, zamanla karmaşık ve çok boyutlu siyasî örgütlenmelere ve modern ideolojik hedeflere uzanan uzun soluklu bir mücadeleye girilmiştir. Bu değişim aslında bir biçimde Avrupa'daki siyasî gelişmelere, modern fikir ve anarşist akımlara paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. 1789 Fransız İhtilâli'ni takip eden süreçte Avrupa coğrafyasında ortaya çıkan modern fikir akımları ve ihtilâlci siyasî hareketlerden etkilenen gençler, benzer örgütlerin motoru olmuşlar; ideologların ortaya koydukları fikirler ışığında gizli bir şekilde örgütlenerek, mevcut siyasî otoriteye karşı yaptıkları silahlı eylemlerle hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Jön Türklerin Balkan Komitalarından Etkilenmesi

Jön Türk Hareketi de gayrimüslim tebaa arasında görülen bu oluşumların uygulamalarından etkilenmiştir. Jön Türkler, Anadolu'daki Ermeni terör örgütleri, Makedonya'daki Bulgar, Yunan ve Sırp komitalarının da ortak düşmanı olan II. Abdülhamid'e karşı belli sınırlar dâhilinde ortak hareket etmişlerdir. Nitekim aşağıda da belirtildiği gibi, hemen hemen bütün muhalif grupların katıldıkları 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında yapılan ilk Jön Türk Kongresi'nde "*ihtilâl*" ve "*kuvvet kullanma*" gündeme gelmiştir. Daha da önemlisi 17-29 Aralık 1907'deki ikinci kongrede bu kez daha radikal adım atılarak "*silahlı mücadeleyi*" ve halkı "*ayaklanmaya*" teşvik etmek gibi başta Makedonya'daki Bulgar, Sırp ve Rum komitacılar olmak üzere Anadolu'daki Ermeni terör örgütlerinin usulleri kabul görmüştür.

Nitekim daha sonra Resneli Niyazi Bey ve diğer genç subayların dağa çıkmaları, benzer bir etkinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Makedonya dağlarında Bulgar, Rum ve Sırp çetelerine karşı mücadele eden bu subaylar, "*komitacıların teşkilatlanma tarzlarını*" görerek

bunlardan etkilenmişlerdir.[96] Aynı hususu dile getiren Mustafa Ragıb, cemiyete mensup zabitlerin Balkan, özellikle de Bulgar komitalarını takipleri sırasında bunların "*usulleri*"ni yakından öğrendiklerini ifade etmektedir. Öğrenme vasıtasını daha da somutlaştıran Mustafa Ragıb şunları eklemektedir: "*Bulgar eşkıyasının takibi sırasında ele geçen bazı evrak, Makedonya Bulgar komitesinin ne gibi usullerle çalıştığını göstermişti. Bu usul, o zamana kadar, komitenin muvaffakiyetini ve gösterdiği faaliyetini devam ettirdiği için İttihat ve Terakkî de Bulgar komitecilerinin usullerini benimsemişti.*"[97]

Bu etkilenme komitaların sadece gizli teşkilatlanmalarıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda bunların eylem tarzlarını da ihtiva etmektedir. Nitekim bunun en güzel delillerinden biri de Enver Bey'in amcası Halil Bey'e söyledikleridir. Cemiyete giren Enver Bey, mücadele için sabırsızlanmaktadır ve bir gün amcasına şunları demiştir: "*Anadolu'ya geçip, Bulgarlar gibi komiteler kuralım, İstanbul'u sıkıştıralım.[...]*" Aydemir de bu bilgileri verdikten sonra, Enver Bey'in bu "*tasavvurlarında*", Bulgarların Selanik'te yaptıkları baskınlarından alınmış "*ilhamları*" sezdiğini belirtmektedir.[98]

Komitacıların idealist olmaları ve davaları için ölümü göze almaları da aynı şekilde diğer bir etkileşim alanıdır. Makedonya'daki Bulgar komitacıların hürriyetleri için ölümü göze almaları, Şevket Süreyya Aydemir'in kitabında yeterince yer almıştır. Aydemir, "*ihtilâli*" hedef edinen Bulgar komitalarının "*genç, idealist bir fedailer kadrosuna*" sahip olduğunu belirterek, bunların "*gözü pek, gözünü budaktan sakınmadıklarını ve ölümü daha ilk günden hiçe*" saydıklarını söylemektedir.[99] Devamında ise, bu kez Bulgar komitacıların Selanik'te 1903 yılında yaptıkları saldırıları anlatırken şunları yazmaktadır: "*Bu iş için uyulacak slogan belliydi: Ya hürriyet, ya ölüm! Ölümü göze*

96 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 317-318.

97 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, Rahşan Aktaş (Yay.), İstanbul 2007, s. 48-49.

98 Nakleden: Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt 1, 5. Baskı, İstanbul 1995, s. 499-500

99 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 425.

alan gönüllüler, inanılmayacak kadar çoktu. Hepsinin de yaşları 18-25 arasında. [...]"[100]

Jön Türklerin ihtilâl süreciyle birlikte fedâî istihdam edilmeye başlanması da aynı şekilde Makedonya'daki komitalardan etkilenmenin en önemli göstergelerinden bir tanesi olarak zikredilebilir. Bu etkilenme neticesinde devşirilen fedâîler, teşkilat içinde oldukça önemli yere sahiptiler. Nitekim bu bağlamda cemiyetin teşkilat yapısı içinde cemiyetin tüzüğüne, buna ait maddeler konmuştur. Bunlardan 48. maddede genel bir çerçeve çizilerek, cemiyete "*giren herkes, bütün üyeler, gerektiği zaman "mukaddes maksat" uğruna hayatını fedaya mecburdur*", denilmektedir. Bir sonraki maddede ise, "*idare heyeti fedai yazılanlardan ibaret olmak üzere ayrıca Fedai Bölükleri*" teşkil eder, "*icraat-i hususiye*" *ve cemiyetin zabıta vazifesi bu fedakârlara bırakılacaktır*", şeklinde belirtilmektedir.[101] Burada geçen "*icraat-i hususiye*" tabiri, yapılacak suikast teşebbüslerine atıfta bulunmaktadır.

Jön Türklerin, meşrutiyetin ilan edilmesi yolunda engel gördükleri kişilerin ortadan kaldırılmasında "*büyük kahramanlığı tazammum*" eden fedâîlik,[102] aynı zamanda "*cemiyetin vatan haini saydığı, ölümüne karar verdiği kimseleri öteki dünyaya göndermek*" gibi görevler ifa edecekti.[103] Mustafa Ragıb, fedâîlerin "*imha ve idam*" edeceği kişilerin özelliklerini şu şekilde vermektedir: "*evvelâ cemiyetin gayelerine zıt hareket eden, inkılâp cereyanlarına mani olmak isteyen hükûmet adamlarıyla, şahsiyetinin yokluğuyla siyasi bir tesir yapılması*" istenenlerdi.[104]

Dönemin tanıklarından ve aktörlerinden Galib Vardar, Makedonya başta olmak üzere diğer bölgelerde görev yapan zâbitlerin 1908 İhtilâli'ndeki fedakârlıklarını doğrudan anlatırken, şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Denilebilir ki, fırkanın ihtilâlcilik, komitacılık*

100 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 435.
101 Celâl Bayar, *Ben de Yazdım. Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 1, İstanbul 1967, s.130.
102 Bayur, *Türk İnkilâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 80.
103 Duru, "*İttihat ve Terakkî*" *Hatıralarım*, s. 21.
104 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 38.

sâhasındaki işlerini bunlar başarmıştır. Bu zevatın maiyetinde silâhlı, sopalı bir takım câhil fakat onlara bağlı kimseler mevcuttu."[105]

Kâzım Karabekir de, cemiyet bünyesinde kurulan fedâî teşkilatı hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Karabekir'in anlattıklarına göre, başta kendisi olmak üzere, Enver Bey ve her ikisinin güvendikleri pek çok arkadaşı fedâî grubunu teşkil etmekteydi. Daha da önemlisi, ihtilâlin başladığı sıralarda Şemsi Paşa'yı katleden Âtıf Bey'i[106] de fedâîler arasına kendisinin kattığını iddia etmektedir. Onun iddiasına göre, 4 Ağustos 1907 tarihinde bir Pazar günü Prespe Gölü etrafında Rum çetelerini takip sırasındaki "*hasbihal*" kendisi neticesinde cemiyetten bahsetmiş; Âtıf Bey'in buna alaka göstermesinden dolayı bu kez cemiyetin fedâî teşkilatını şu şekilde gündeme getirmişti: "*Cemiyetin ayrıca fedai şubesi de var. İcabında ölümü gözüne alarak tek başına dahi hürriyetin ilanına mani olacaklar her kim olursa olsunlar onları öldürmek vazifesini alacaklar.*" Bunu duyan Âtıf Bey, "*Beni bu fedai şubesine yazınız. Tek bir hemşirem var. Onun istikbali temin olunsun, ben her fedakârlığı yaparım.*"[107]

Âtıf Bey, daha sonra işlediği bu önemli suikastla alakalı olarak Süleyman Külçe'nin kendisine mektupla sorduğu bazı hususlar hakkında verdiği cevapta Makedonya'daki komitalardan nasıl etkilendiğini, şu şekilde anlatmaktadır: "*320 senesi baharında zabit olup Rumeli'ye geldiğimde Makedonyadaki ihtilâller ve Hristiyan ekalliyetleri iftirak ve istiklâl mücadeleleri bu hususta gösterdikleri cüret ve fedakârlık misalleri ruhumdaki isyan ateşini körüklüyordu.*"[108]

Bütün bu anlatıların en güzel özetini kendisi de komitacı olan Fuat Balkan yapmaktadır. Balkanlar'da daha önceden başlayan Sırp, Bulgar ve Rum komita hareketlerini ve ardından kendisinin Batı Trakya'da komitacılığa nasıl başladığını anlattığı tefrikasında Fuat Balkan, bir komitacının fikrini ve hâlet-i ruhiyesini şu şekilde tasvir etmektedir:

105 Vardar, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, s. 88.

106 Âtıf Bey, daha sonra Kamçıl soyadını almış ve CHP'nin Çanakkale Milletvekilliği yapmıştır.

107 Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*, s. 195; 219-220.

108 Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, s. 49.

"(Komitacılık) denilen şey, bazılarının zannettikleri gibi soygunculuk, çapulculuk değildir. Aksine vatanseverliğin en müfritine komitacılık denir! Ve komitacı vatan davası karşısında, her şeyini hatta canını dahi feda eden, gözünü budaktan sakınmayan, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır. Memleketinin ve milletinin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar; yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üstüne taş, omuz üstende kelle bırakmaz!!"[109]

Selim Sırrı [Tarcan], ihtilâlin ardından İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne eleman alımında yapılan "*yemin*" faaliyetlerinden bahsederken, âdeta komitacı özelliklerinin tasvirini yapmaktadır: "*İcabında bomba atacak veya silah kullanacak, halkı ayaklandıracak adamlara ihtiyaç vardı. Tophane fabrikasında işleyen amele içinde vaktiyle iki genç vardı. Bunları kandıracağımı ümit ediyordum. Kendilerini buldum. Konuştum. Vaziyeti anlattım. Her ikisi de millet ve memleket uğruna canımız feda olsun, dediler. Yemin ettirdim. Numara verdim. [...]*"[110] Nitekim günümüzdeki intihar saldırısı yapanlara benzeyen bu fedâî prototipi, Jön Türk Hareketi'nin en kritik dönemlerinde sahneye çıkmış ve yaptığı eylemleriyle, hareketin siyasî hedeflerine ulaşmasında etkili olmuştur.

Makedonya'daki komita hareketlerinin etkileri hususunda üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise, komitacıların sahip oldukları "*millî mefkûreleri*"dir. Bununla alakalı olarak Kâzım Karabekir'in hatıratında geçen bilgiler oldukça ilginçtir. Karabekir, Osmanlı Devleti'nden ayrılan veya ayrılmak için uğraşan milletler gibi "*bizim de millî şuurumuz işlemeli*" ve "*millî mefkûremiz*" olmalıdır, demektedir. Devamında ise yakalanan Bulgar komitacıların elleri kelepçeli olduğu hâlde trenle sevk edilirken yüksek sesle "*yaşasın bizim Bulgar milletimiz!*" diye bağırdıklarını belirtmektedir. Bu manzarayı, terhis edilerek memleketlerine dönen askerlerle kıyaslayan Karabekir, bunu

109 Fuat Balkan, "ilk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul [1962], s. 7-8.

110 "Selim Sırrının İttihatçılığı", s. 189.

seyreden arkadaşlarına dönerek şöyle dediğini belirtmektedir: "*İşte millî mefkûre! Bu varlığı gösterdiği gün milletimiz de kurtulmuştur. Osmanlı milleti diyoruz, gayr-ı Türklerin mefkûresini ve bu uğurdaki fedakârlıklarını görüyoruz.*"[111]

Bulgar çeteleri ve isyanlarının etkisi konusunda belirtilmesi gereken son bir husus ise, ihtilâlin başlangıç noktasının Resne olmasıyla veya seçilmesiyle alakalıdır. Burada isyan kıvılcımını başlatan ve bundan dolayı da "*hürriyet kahramanı*" olarak adlandırılan Niyazi Bey'in Resneli olması ve Resne'de görev yapması, aslında bu seçimde etkili olmuş olabilir, fakat bizzat kendisi hatıratında bunların dışında çok farklı bir hususa yer vermektedir. Resneli Ahmed Niyazi Bey, ihtilâli başlatmak için Resne'yi neden seçtiğini şöyle izah etmektedir: "*Yapılacak bu ihtilâl-i umûmîye en evvel Resne'de başlamalıdır. Bulgar da en evvel buradan ihtilâl ittiler. Bu belayı getirdiler.*"[112] Böylece Niyazi Bey, Bulgar çetelerinin isyanlarını Resne'de başlatmalarının, kendisi için bir esin kaynağı olduğunu açık bir şekilde dile getirmiştir.

Bütün bu örneklerden de görüldüğü gibi, Makedonya'da patlak veren komitacılık Jön Türklerin özellikle de askerî kanadını çok yönlü olarak etkilemiştir. Gizli hücre şeklinde örgütlenme başta olmak üzere, hedefe ulaşmak için ihtilâl yapılması ve bunun önündeki engellerin kaldırılması için fedâîlerin istihdam edilmesi gibi hususlar, bu bölgedeki komitalardan belli bir etkilenme neticesinde alınmıştır.

Nitekim Danişmend, hareket üzerindeki Balkan komitalarının etkisini anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır: "*İttihâd ve Terakkî demek, çetecilik zihniyetiyle teşekkül etmiş bir Balkan komitesi demektir.*"[113] Danişmend, cemiyetin Balkan komitası şeklinde teşekkül etmesini izah ederken, cemiyetin zabit üyelerinin bölgedeki Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleriyle yaptıkları çetin mücadelenin bir neticesi olarak bunlardan etkilendikleri tespitini yapmaktadır.[114] Fethi Okyar ise,

111 Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*, s. 99-101.

112 Resneli Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî Yahûd Târihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmâniden Bir Sahife*, İstanbul 1324, s. 97.

113 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 360.

114 Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, s. 8.

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin gizli bir teşkilat olmasından dolayı bir takım "*millî olmayan unsurlardan*" etkilendiğini belirterek, bunlardan birinin Balkan komitacılığı olduğunu belirtmektedir.[115] Cemiyetin yapısı hakkında benzer değerlendirmelerde bulunan Hüseyin Kadri, söz konusu yapının Makedonya'daki "*siyasî gâilelerden*" doğduğunu; Meşrutiyet'in "*iadesine*" çalışan bir "*cemiyet-i hafiyye*" olduğunu ve bundan dolayı "*komitacılık*" ruhunun kendisinde hüküm sürdüğünü iddia etmektedir.[116]

Jön Türk oluşumu üzerindeki Balkan komitalarının etkileri üzerinde durmuşken, bir de hareketin II. Abdülhamid yönetimini devirebilmek için bu komitalarla yapmak istediği ittifak teşebbüslerinden de bahsetmek gerekiyor. Aşağıdaki sayfalarda temas edilen 1907 ittifakının haricinde, bir de özellikle de ihtilâl öncesinde Makedonya'daki Rum ve Bulgar komitaları ve Anadolu'daki Ermeni komitalarıyla birleşerek II. Abdülhamid'e karşı ortak hareket etme çalışması da yapılmıştı. Paris'teki Rus Maslahatgüzarı Neklüdov, yazmış olduğu raporda ihtilâl öncesinde gerçekleşen bu ittifak gayretlerine şu şekilde temas etmektedir: "*Yıldız'la aralarındaki savaşı adım adım sertleştiren Jön Türkler, saptadıkları amaçlarına ulaşabilmek için Türkiye içindeki her olay ve her amaçtan yararlanmaya başladılar. Jön Türk komitaları son 3-4 ay içinde Ermeni ve Makedonya devrimci komitalarıyla, öteki yabancı ülkelerin devrimci ve hatta anarşist çevreleri ve bu arada Rus anarşistleriyle yavaş yavaş bir yakınlaşma içine girmişlerdir.*"[117]

Bütün bu bilgilerde ve yorumlarda da görüldüğü gibi, Jön Türk Hareketi'ne mensup subaylar, bir taraftan Makedonya'da Osmanlı yönetimine karşı örgütlenen ve terör saldırıları yapan Bulgar, Sırp ve Yunan komitalarıyla çok zor şartlarda mücadele ederken, diğer taraftan bu sıralarda aynı komitalardan dolaylı veya doğrudan etkilenmekteydiler. Etkilenmekten öte bu mücadele yoluyla "*komitacı davranış kalıbı*"nı benimsemişler; komitaların "*davranışları*"nı ve

115 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir İnsan*, Cemal Kutay (Yay.), İstanbul 1980, s. 23.

116 Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, s. 71.

117 Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, s. 257.

"*örgütlenmeleri*"ni âdeta "*örnek*" olarak almışlardır.[118] Daha sonra bu kez kendileri, Osmanlı yönetimine karşı isyan bayrağını açmışlar ve komitacılardan öğrendiklerini kendi şartlarında başarılı bir şekilde icra etmişlerdir.

Masonluktan Etkilenme ve Mason Yardımı: Kritik Zamanda Kritik Destek

Jön Türklerin, kendileri gibi gizli; fakat kendileriyle mukayese edilemeyecek kadar büyük bir siyasî ve iktisadî kudrete sahip olan Masonluk'la ve Masonlarla olan ilişkileri ve bağlantıları, öteden beri gündeme getirilmektedir. Hatta 1908 Jön Türk İhtilâli'nin başarısını Mason localarının ve Masonların yardımlarıyla doğrudan izah edenler de bulunmaktadır. Genel olarak bu tür değerlendirmeler yapılmakla birlikte, buna karşı fikir sarf edenler de söz konusudur. Bütün bunlar ve ilgili tartışmalar, bu başlık altında ele alınmaktadır.

Jön Türk Hareketi'nin Masonluk'la Bağlantısı

Konuyla alakalı çalışmalarda ilgili iddialar genel olarak şu üç nokta dâhilinde ele alınabilir: Masonluk'un Jön Türk teşkilatlanmasındaki etkisi, Jön Türk Hareketi içindeki Masonlar ve nihayet 1908 İhtilâli'nin başlaması ve başarılı olmasında Masonların yardımı. Bütün bunlarla alakalı iddialar ve bilgiler, döneme şahitlik eden Jön Türk Hareketi'ne mensup olanların, Jön Türklük'le ilgisi olmayanların, Avrupalıların hatıralarında ve bu konu hakkında yapılan diğer çalışmalarda geçmektedir.

Öncelikle Jön Türk Hareketi ile Masonlar arasındaki bağlantıya işaret eden iddiaları tespit ederek konuya başlamak istiyoruz. Jön Türk genç subaylarından Fethi Okyar, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin "*millî olmayan*" iki unsurdan etkilendiğini ifade ederken, komitacılığın ardından ikinci olarak "*Mason locaları*"nı zikretmektedir.[119] Yine dönemin önemli aktörlerinden Rıza Nur da aynı şekilde, İttihâdçılar ve Masonluk arasındaki bağlantıyı gündeme getirmektedir. Buna göre,

118 Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992, s. 27.

119 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 23.

cemiyet içinde Masonluğa girenler öylesine artmıştı ki, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti "*demek mason locası demek*" olmuştu.[120] İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Sir Gerard Lowther ise, Jön Türkler'in "*sessiz fakat fedakâr ve emin bir şekilde, Farmasonluk çizgisinde Selanik bölgesinde*" faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtmektedir.[121] İngiltere gibi dönemin en önemli devletlerinden birinin büyükelçisinin, ilgili hatıralarda geçenleri âdeta teyyid eden bu tespitleri oldukça önemlidir.

Jön Türklerin Masonik yapılanmalardan etkilenmesi konusunda gündeme getirilen ilk nokta, Jön Türklerin Mason örgütlenmesini örnek aldıkları iddiasıdır.[122] Cemiyete üye alınması sırasında yapılan merasim ve yemin şekli[123] başta olmak üzere, kullanılan bir takım usûller ve kaideler Masonluk'tan mülhemdir.[124] Bunların dışında Kemal Karpat, Mason localarının ve Selanik'te meskûn olan Museviler'in İttihâd Terakkî Cemiyeti'nin özellikle de "*ideolojisi ve siyasetinin biçimlenmesinde*" önemli rol oynadıkları, tespitini de yapmaktadır.[125] Bütün bu tespitlerin de gösterdiği gibi, Masonluk Jön Türk Hareketi'nin oluşmasında ve şekillenmesinde çok ciddî bir etkiye sahiptir.

Mason Olan Jön Türkler

Masonluk'un İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin üzerindeki bu etkisini gösteren diğer bir husus ise, cemiyet mensupları arasında Mason olanların da bulunmasıdır. Nitekim Jön Türk Hareketi'ne mensup "*pek çok önemli ismin*" Mason localarına kayıtlı olduğu genel bir bilgi olarak

120 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt 1-2, İstanbul 1967, s. 260.

121 Halil Ersin Avcı, *İngiliz Gizli Raporu. Türkiye 1908*, İstanbul 2005, s. 48.

122 Knight, *The Awakening of Turkey*, s. 101.

123 Nasıl yapıldığına dair bkz. Vardar, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, s. 72-74; Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*, s. 183-184; Duru, "*İttihat ve Terakkî*" *Hatıralarım*, s.15-16; Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler. İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 1999, s. 274-282; Knight, *The Awakening of Turkey*, s. 105-107.

124 Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, s. 514.

125 Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Recep Boztemur (Trc.), Ankara 2004, s. 250.

kabul edilmektedir.[126] Bunlardan Mason localarına kayıtlı önemli bazı zevâtın isimlerini Apak şu şekilde sırlamaktadır: Makedonya Rizorta üyeleri; Talât Paşa, Kâzım Paşa, Mithat Şükrü Bleda, Naki Bey, Manyasîzâde Refik, Kâzım Nami; Veritas üyeleri; Emanuel Karasu, Cemal Paşa, İsmail Canbolat, Faik Süleyman ve Mustafa Necip.[127] Danişmend de genel itibarıyle aynı isimleri zikretmektedir.[128] Armstrong ise, herhangi bir isim telaffuz etmeden Selanik'te bulunan subayların "*bir kısmı*"nın Mason olduğunu belirtmektedir.[129] Zaten Apak'ın zikrettiği isimlerden bazıları da subay idi. Bu isimlerle iligili dikkatleri çeken en önemli nokta, yukarıda kuruluşuna temas edilen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularının neredeyse tamamının Mason olmasıdır. Bunun üzerinde aşağıdaki sayfalarda da durulmaktadır.

Mason Localarının Jön Türk İhtilâli'ndeki Rolleri ve Yardımları

Mason localarının Jön Türk İhtilâli'ndeki rollerine gelince, bu konuda genel olarak iki kanaat bulunmaktadır: Birinci kanaate göre, buna güzel bir örnek Bernard Lewis'tir, ihtilâlin başarılı olmasında Mason rolü hakkındaki iddialar ve bilgiler "*gerçekte olduğundan fazla abartılıdır.*"[130] Lewis, bu tespiti yapmakla birlikte, ihtilâldeki Mason parmağını neden abartılı olarak kabul ettiğine dair çok da ikna edici bir açıklama getirememektedir. Tekeli ve İlkin birlikte kaleme aldıkları Selanik hakkındaki makalelerinde, Mason-Jön Türk Hareketi ilişkisini "*tartışmalı*" bulmalarına rağmen, "*mason localarının bu hareketi desteklediği ve gelişmesi için yardımcı olduğu açıktır*", gibi genel bir tespit yapmaktadırlar.[131]

---

126 İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiyede Masonluk ve Masonlar*, 3. Baskı, İstanbul 1980, s. 208

127 Kemalettin Apak, *Ana Çizgilerle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul 1958, s. 37-38.

128 İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul 1961, s. 7.

129 H. C. Armstrong, *Bozkurt, Kemal Atatürk'ün Yaşamı*, Gül Çağalı Güven (Ter.), 6. Baskı, İstanbul 1998, s. 16.

130 Bak.: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 211.

131 İlhan Tekeli/Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketi'nin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyicisi", *Türkiye'nin Sosyal Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Osman Okyar/Halil İnalcık (Yay.), Ankara 1980, s. 374.

İkinci kanaate mensup olanlar ise tam tersine, Jön Türk başarısındaki Mason rolünü fazlasıyla önemsemektedirler. Bunlar arasında ilk sırada zikredilmesi gereken kişi Türkiye'nin önemli Masonlarından Kemalettin Apak olsa gerekir. Apak, Makedonya'daki Masonların, bu bâbda "*büyük rol oynadıkları*"nı; "*hürriyet ve meşrutiyet nurunu memleket ufuklarında parlattık*"larını düşünmektedir.[132] Apak devamında şunları demektedir: "*bu bölgedeki Mason localarının hepsi yabancı obediyanslara bağlı teşekküller olduğu halde, oralardaki genç Türk münevverlerinin nüfuzlu ve idealist ellerinde Makedonya facialarına mümkün olduğu mertebe mani olmuş, İttihat ve Terakki Cemiyetini desteklemiş ve nihayet hürriyet rejiminin doğmasına hizmet etmiştir.*"[133]

Ramsaur, Selanik Mason localarını başta olmak üzere diğer locaların, Avrupa ve Osmanlı sınırları dâhilinde Jön Türklerin icra ettikleri faaliyetlere verdikleri "*maddî ve manevî destekler*"i önemli bulmaktadır.[134] Fransız Anduze de çalışmasında Jön Türkler üzerindeki Mason etkisi ve 1908 Jön Türk İhtilâli'ndeki Mason rolüne işaret etmektedir. Yazara göre, 1908 arefesinde Fransız Masonlar, kendileriyle aynı fikirleri paylaşan Jön Türklerle düşüncelerini 1908 arefesinde birleştirmişlerdi.[135]

Masonların ve Mason localarının Jön Türk faaliyetlerine yaptıkları yardımlar hususunda, somut iddiaları ve verileri de burada ele almak gerekiyor. Fesch, ihtilâlin çok daha öncesinde yurtdışında bulunan Jön Türklerin Masonlarla irtibatlı olduklarını ve Paris'teki Jön Türklerin, buradaki Mason localarına gittiklerini yazmaktadır.[136] Nizamettin Nazif, bu tür iddiaları daha da somutlaştırmaktadır. Ona göre, İtalyan "*Maşrıkı âzamı*" abdülhamidî yönetim karşıtlarını "*birleştirmiş*" ve "*kaynaştırmış*", "*Macedonia Risorta*" ve "*Labor et Lux*" Selanik'te

132 Apak, *Ana Çizgilerle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, s. 34.
133 Apak, *Ana Çizgilerle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, s. 40.
134 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 129-134.
135 Eric Anduze, *La Franc-maçonnerie de la Turquie Ottomane 1908-1924*, Paris 2005, s. 20.
136 Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, s. 417.

yönetim karşıtı faaliyetlerde önemli roller üstlenmiştir. Paris ve ve Cenevre'de bulunan Jön Türkleri Fransız "*maşrık-ı âzamı himâyesi*" altına almıştır. İtalya'ya bağlı localar ise Osmanlı içindeki hürriyetçi fikirlere sahip ileri gelen bazı şahıslarla temasa geçmiştir.[137] Mustafa Turan da çok emin bir şekilde bazı örnekler vererek yerli ve yabancı Masonların 1908 İhtilâli sürecinin şekillenmesindeki rollerini anlatmaktadır.[138]

Bu mason localarından Macedonia Risorta üzerinde biraz durmak gerekiyor. Koloğlu'nun *Journal de Salonique*'de 1 Ekim 1909 tarihli bir yazından yaptığı alıntıda bu cemiyet hakkında şunlar anlatılmaktadır: "*İtalyanlar Selânik'de bir mason locası kurdular Mecodonia Risorta (Yeniden Dirilen Makedonya). Başlangıçta yeni locanın ismi etrafında tartışmalar oldu. Bazıları eski rejimin polisine daha nahoş gelecek bir isim koymayı yeğliyordu. Yine de Makedonya Rizorta, barışçı bir devrimi yapan vatanseverlerin büyük kısmının masonluğa kaydolduğu bir fidanlık oldu.*"[139] Bu alıntıda iki önemli hususun altı çizilmelidir: Öncelikle ilgili Mason locasının isminin "*Yeniden Dirilen Makedonya*" olması dikkat çekicidir. Neden yeniden dirilen Osmanlı değil de, Makedonya denmiştir? Burada yeniden dirilen Makedonya'nın, Osmanlı yönetiminden ayrı farklı bir yapılanmaya işaret ettiğini düşünüyoruz. İkinci olarak ise, "*barışçı devrimi*" ki, buradan gerek 1908 ve gerekse 1909 ihtilâlleri anlaşılabilir ki, söz konusu ihtilâlleri yapanların önemli bir kısmının bu locaya kayıtlı olduğu tespiti dikkat çekicidir.

Jön Türkler, Osmanlı sınırları dâhilinde ise, özellikle de Selanik'te bulunan ve kapitülasyonlar nedeniyle dokunulmazlıkları olan İtalyan, İspanyol ve Fransız localarının bulunduğu mekânlarda toplantılarını "*rahatça*" yapmaktaydılar ve bu localara kayıt olmakla II. Abdülhamid karşısında "*güvenliklerini*" daha da artırmaktaydılar.[140] Nitekim

137 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *İlân-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, İstanbul 1960, s. 58-59.

138 Mustafa Turan, *Taşkışlada 31 Mart*, İstanbul 1964, s. 17-20.

139 Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul 1991, s. 26.

140 Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir, İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul 2004, s. 75.

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti mensupları, Selanik'te bulunan Mason localarında toplanıyorlar, bunlara "*güvenli*" toplantı yerleri temin ediyorlardı. Cemiyetin arşivleri ve gizli kayıtları da bu tür localarda saklanmaktaydı. Nitekim bu ve benzeri yardımlarından dolayı Masonlar, kendilerini 1908 İhtilâli'nin "*ardındaki ana kuvvet*" olarak ilan etmişlerdi.[141] Selanik'te bulunan mason localarının buradaki Jön Türk faaliyetlerine katkıları hakkında Koloğlu, bir İngiliz Belgesi'nden şu bilgileri aktarmaktadır: "*(Selanik'teki İtalyan localarının) üyeleri, İtalyanlara ya da diğer yabancılara ait olan binalarda toplanıyor, bu sayede de polis baskısına karşı güvencede bulunuyorlardı.*"[142]

Bu türden bilgiler ve iddialar Jön Türk Hareketi'ne mensup zevâtın da hatıralarında yeterince geçmektedir. Bunlardan önemli birkaç tanesi şu şekildedir:

Dönemin şahitlerinden ve Mason olan Kâzım Nâmi, Mason localarının hareket için ne kadar önemli bir sığınak olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: "*Mason locası, toplantılarımızı gizlemeye vesile oluyordu;[...]*"[143] Yine aynı şekilde Makedonya'da birçok kazada kaymakamlık yapan ve Jön Türk Hareketi'ne mensup olan Süleyman Kâni de Selanik'te Masonlar'ın harekete yaptıkları yardımlardan bahsetmektedir. Buna göre Jön Türkler, "*masonluğun hafî ve kuvvetli teşkilatından çok istifade*" etmişlerdir.[144] Benzer bilgileri Tahsin Paşa da hatıratında vermektedir. Tahsin Paşa'nın yazdığına göre, "*Selanik'te mason cemiyetine mensup ve maruf bir takım zevatın bunlara yardım etmekte oldukları ve masonluğun gayet hafî ve fakat son derece kuvvetli teşkilatından ihtilâlciler çok istifade*" etmişlerdir.[145]

---

141 Marc David Baer, *Selanikli Dönmeler, Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*, Sevinç Kayır (Trc.), İstanbul 2011, s. 122-123.
142 Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, s. 62.
143 Duru, "*İttihat ve Terakki*" *Hatıralarım*, s. 14.
144 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken. 1908 Jön-Türk İhtilâli*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 1999, s. 8.
145 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 340.

Masonların Jön Türklere yardım ettiklerini gündeme getirenler arasında Ebuzziya Tevfik de bulunmaktadır. Tevfik, *Mecmû'a-i Ebûzziyâ*'daki makalesinde İttihâd ve Terakkî mensuplarının Selanik'te bulunan İtalyan Mason Locası'nın "*hizmetinden istifade*" ettiğini belirterek şunları demektedir:

"*Mensubiyeti arasında hüküm-fermâ olan ketm-i esrârı makâsıd-ı inkılâbiyesine muvâfık bulduğu içün bir zaman ânın himâyesine dâhil olmuş. Bir cem'iyeti-i inkılâbiye için bu hâl hiç bir vakit mucib-i intikâd olamaz. Bir cem'iyet-i hafiye-i siyâsiye maksadına vâsıl oluncaya kadar her vâsıtaya mürâca'at ider. Her vâsıtayı âlet-i merâm ider. Her vâsıtadan istifâde ider. Farmason locaları ise, sa'adet-i umûmiye-i beşeriyeyi tezyide sa'y itmek vazife-i muhassenasıyle müteşekkil ve ketm-i esrâr ile mükellef oldukları cihetle bir cem'iyet-i inkılâbiyeye pek büyük hizmet ifâ idebilirler. İşte Selânik'te farmason locaları dahi İttihâd ve Terakkî Cem'iyet-i İnkılâbiyesine bu maksada mu'in olmuşdur.*"[146]

Bu alıntıdan da anlaşıldığı gibi, Ebuzziya Tevfik, siyasî gizli bir cemiyet olan ve inkılâp amacı taşıyan İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin, Mason localarının "*himayesine*" girdiğini ve bunlarından "*büyük hizmet*" aldıklarını net bir şekilde belirtmektedir. Yazar, bu himayenin ve hizmetin nedenini her iki tarafaçısından açıklarken, Jön Türklerin gizli siyasî amaçlarına ulaşmak için her türlü araçtan yararlanma isteklerini gündeme getirmektedir. Masonların Jön Türkler için "*büyük hizmet*" görmelerinin sebebini ise, "*insanlığın genel mutluluğunu artırmaya*" çalışmalarıyla açıklamaktadır.

Mason localarının bu destekleri ötesinde çok daha önemli ve ilginç bir bilgiyi, Selanik'teki Jön Türklerin harekete geçirilmesinde Masonların rolü olan İtalyan Masonluğu'nun Büyük Üstadı E. Nathan'ın, yardımcısı E. Ferrari gündeme getirmektedir. Ferrari'nin anlattığına göre, Nathan, kendisini Türkiye'deki locaların yirmi yıllık "*uykularından uyanmaları*" ve bunları cesaretlendirmek için 1900 senesinin sonbaharında İstanbul, İzmir ve Selanik'e göndermiştir.

146 Ebuzziyâ Tevfik, "İtalyan Farmason Locaları", *Mecmû'a-i Ebuzziyâ*, Sayı 121, 25 Zilka'de 1329 [17 Kasım 1911], s. 131.

Yine kendisinin iddiasına göre, bu ziyaretlerin ardından Makedonya locası yeniden canlandırılmıştır. Ferrari yıllar sonra vermiş olduğu bir konferansta, bu gezisi sırasındaki faaliyetlerini anlatarak, bunların neticesinde "*Jön Türkler topluluğunun ajitasyon örgütünün ilk grubunu*"n kurulmuş olduğunu ifade etmektedir.

İacovella bu bilgileri aktardıktan sonra kendi kanaatini belirtirken, Makedonya locasının canlanışı ile İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin doğuşu arasındaki bağlantının "*olayların ve belgelerin ışığında, hiçbir kuşkuya yer*" bırakmadığını söylemektedir.[147] Ferrari'nin belirttiği "*ajitasyon örgütü*" 1906'da kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olsa gerekir. Nitekim Şerif Mardin'in de Jön Türkler arasında "*siyasî masonluk*" konusunun 1906'da rastlandığını ifade etmesi[148] ve aynı şekilde Danişmend'in bu cemiyet hakkındaki benzer iddiaları bütün bu anlatılanları destekler niteliktedir.

Bu yöndeki bilgilere bir destek de Alman Wichtl'dan gelmektedir. Wichtl, Masonluk ve Masonların dünya siyasetindeki etkinliklerini ele aldığı kitabında Jön Türkler ve Jön Türk İhtilâli üzerindeki Masonların rolü üzerinde durmaktadır. Jön Türkler, yazarın ifadesine göre, Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmeyi "*çoktan kararlaştıran*" Masonlardan "*yardım*" almışlardır. Bu yardımında nasıl olduğunu devamında şu şekilde izah etmektedir:

"Rahatlıkla çalışabilecekleri ve yardım alabilecekleri pek çok Mason locası Selanik'te bulunmaktaydı. Bunlar Avrupalı diplomatların koruması altındaydı. Jön Türkler, ihtilâli hazırlayabilmek için bu localara girmişlerdi. Loca üyeleri, Jön Türklerin gizli komitesini kuvvetlendirmişlerdi. Türk hükûmeti, bu gizli faaliyetleri öğrenmesine rağmen, hafiyeler localara girme müsaadesine sahip olmadıkları için herhangi bir müdahalede bulunamıyorlardı. Jön Türkler, ihtiyaten İtalyan Elçiliği himayesinde olan İtalyan Büyük Şark Locası'na müracaat ediyorlardı.

147 Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal, İttihâd-Terakkî ve Masonluk*, Tülin Altınova (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 36-38.

148 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 5. Baskı, İstanbul 1996, s. 33.

Bu arada pek çok Mason'un Jön Türk hareketine girmelerinden dolayı, İttihat ve Terakkî hemen hemen sadece Masonlardan oluşur hale gelmişti. Bunlar arasında en önemli yerleri Yahudiler işgal etmekteydiler. Bu gerçeklerden dolayı "Giornale d'İtalia" Masonluğu Jön Türk Hareketi'nin ana merkezi olarak adlandırmaktaydı. Makedonya kolordusundan pek çok subay da Mason olmuşlardı.

[...]Mason "Acacia" Eylül 1907'de Sultan'ın tahttan indirileceğini önceden haber vermişti.[...] İhtilâlci Masonluk böylece Osmanlı Devleti'nde de kazanmıştı ve bu zaferini iyi kullanmasını bilmişti. Kısa bir süre sonra 45 Türk locası temsilcileri bir araya gelerek "Grant Orient Ottoman"ı kurmuşlar ve Talat Paşa, Mithat Şükrü Bey, Rahmi Bey, General Galip Paşa ve Emanuel Karasu gibi Jön Türkler burada idareci mevkileri almışlardı. Grant Orient Ottoman aynı zamanda pek çok önemli Yahudi üyeye sahipti."[149]

Benzer noktalara çalışmasında temas eden Gwynne, Mason localarının 1908 İhtilâli'nde oynadıkları rol hakkında Refik Bey'in 20 Ağustos 1908 tarihli *Temps* dergisinin muhabirine anlattığı şu farklı bilgilere de yer vermektedir:

"Masonluktan, özellikle İtalyan masonluğundan destek gördüğümüz doğrudur. İki İtalyan locası, Mason Risorta ve Labor et Lux, bize gerçekten yardım sağladı ve iltica teklifinde bulundu. Orada masonlar olarak buluştuk; gerçi birçoğumuz masondu ama aslında kendimizi örgütlemek için buluştuk. Bunun yanı sıra, yoldaşlarımızın büyük bir kısmını bu localardan seçtik. Seçtiğimiz yoldaşlar, bireylerle ilgili yaptıkları araştırmalar nedeniyle elek makinesi işlevi gördü. Konstantinapol'de (İstanbul) Selanik'teki gizli çalışma dikkat çekti ve Emniyet İstihbaratı bir giriş elde etmek için boşuna uğraştı. Ayrıca bu localar gerekli olduğu zamanda İtalyan Büyükelçiliği'nin müdahale edeceği sözünü veren İtalya Grand Orient'e başvurdu."[150]

---

149 Friedrich Wichtl, *Weltfreimaurei, Weltrevolution, Weltrepublik. Eine Untersuchung Über Ursprung, Verlauf und Fortsetzung des Weltkrieges und das Wirken des Freimaurerbundes in der Gegenwart*, 13. Baskı, Münih/Berlin 1938, s. 138-139.

150 H. A. Gwynne, *Derin İhtilal, "Küresel Entrikanın İçyüzü"*, İlker Özyaşar (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 103.

Masonların Jön Türklere verdikleri destek hususundaki diğer bir önemli bilgi, hareketin ve dönemin etkili isimlerinden Prens Sabahaddin'in yaptığı bir konuşmada geçmektedir. 1908 İhtilâli'nin ardından 12 Eylül 1908'de İsiodos adındaki Yunan mason locasında yaptığı ve "*coşkulu alkışlarla karşılanan*" konuşmasında Sabahaddin, teferruatına girmeden "*masonların meşrutiyet hareketine*" yapmış oldukları "*katkılardan dolayı*" bunları övmüştür.[151]

Bütün bu bilgiler, Jön Türk Hareketi'nin II. Abdülhamid yönetimine karşı verdiği mücadelede 1900'lü yılların ortalarından itibaren gözlenen hareketlilikle örtüşmektedir. Nitekim Nathan'ın yukarıda anlattıkları, bu hareketliliğin nedenini izah etmektedir. Böylece Selanik'in Jön Türk Hareketi'nin âdeta merkezi hâline gelmesinin nedenleri sadece şehrin coğrafî konumu, nüfus yapısı, iktisadî ve sosyal durumuyla sınırlı olmasa gerekir. Şüphesiz bunlar elbette önemliydi, fakat bunların yanı sıra şehirdeki Mason localarının ve Masonların varlıklarının göz ardı edilmemesi gerekiyor. Başta İstanbul olmak üzere her yerde takibât altında olan Jön Türkler, her nasılsa Selanik rıhtımında bulunan o günkü meşhur gazinolarda ve birahanelerde toplanarak dikkat çekmeden günlük siyaset hakkında sert konuşmalar yapabilmekteydiler; yeri geldiğinde masalarında Sultan II. Abdülhamid'i tehdit dahi edebilmekteydiler.

Bu tür içkili masalarda yapılan siyasî konuşmalar hakkında örneklere Jön Türklerin hatıralarında rastlamak mümkündür. Bunlarla alakalı en güzel örneklerden birinde Kâzım Nâmi şunları anlatmaktadır: "*Üç gazinonun İttihat ve Terakkî tarihinde yerleri vardır. Hele (Yonyo), hemen hemen ittihatçıların toplandıkları, konuştukları yerdi. Burada rahmetli Talât'ın çevresinde on onbeş genç toplanır, hiç kimseden çekinmeden, devrin siyasetinden bahsederlerdi. (Yonyo) ya gelen adamlardan bazıları bizim guruptan uzakta dururlar, bizden âdeta çekinirlerdi. Bizce bilinen tek hafiye, her vakit Kritâl Gazinosu'nda,*

151 Hanioğlu, *Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, s. 88; M. Sükrü Hanioğlu, "Notes on the Young Turks and the Freemasons", *Middle Eastern Studius*, Londra 1989, Cilt 25, s. 191.

köşe penceresinde oturur, oradan gelen geçeni seyrederdi. Bizim tarafa gelmeye cesaret edemezdi. [...] Yonyo'nun iç tarafında sekiz on ayak merdivenle çıkılan camlı bir salon vardı. İttihatçılar, yavaş yavaş burada toplanmaya daha serbest bir surette görüşmeğe başladılar."[152] Nâmi, devamında aynı konu hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Yalnız dairelerden çıktıktan sonra akşamüzerleri evlerimize gitmeden, cemiyet işlerine başlamadan, gazinolarda, en çok iki saat oturur; arkadaşça eğlenirdik. Bu eğlencelerimizde dahi, tam bir serbestî içinde, konuşmaktan geri durmazdık. Bununla beraber bu arkadaşlarımızdan henüz Cemiyete girmemiş olanlar da bulunuyordu."*[153]

Ali Canip Yöntem ise, bu konu hakkında genel bir tespitte bulunarak şunları anlatmaktadır: "*İstanbul sokaklarında Abdülhamit casusları mekik dokurken, biz Selânik'te gamsız, serazat dolaşıyor; Beyazkule Bahçesi'nde, Olimpos Palas'ta, Kristal'de, Yonyo'da hemen hemen çekinmeyerek görüşüyorduk."*[154] Yöntem'in, Selanik günlerinden zikrettiği bir başka hatıratı oldukça dikkat çekicidir:

"*Selanik'te rıhtımda meşhur Elhamra Gazinosu'nun yanında bir Mısırlı Kıraathanesi vardı ki gündüzleri tenha olduğu için gerek ders çalışmak, gerek rahatça konuşmak için orada toplanırdık. Bazen Talât (Paşa) da uğrardı. Belli olmasın diye Sultan Abdülhamit'ten (Keloğlan) diye bahsederdik. [...] Bir gün de Talât ben ve Akagündüz, galiba Rasim Haşmet ve M. Mermi oturuyorduk. Meşrutiyetin ilanına az bir şey kalmıştı. Akagündüz demişdi ki: "Talât, Keloğlanı devireceğiz ve muhakkak da Sadrâzam olacaksın." O zaman senden bu müjdeme karşılık tam elli adet lira-yı Osmanî isterim." Hatırlıyorum ki Talât Sadrâzam olduktan sonra, Akagündüz kendisine şöyle bir telgraf çekti: "Selânikte Mısırlı Kıraathanesi'nde verdiğin sözü yerine getir." Talât Paşa, hakikatten kendisine elli altın yollamıştır."*[155]

---

152 Duru, "*İttihat ve Terakkî Hatıralarım*", s. 19.

153 Duru, "*İttihat ve Terakkî Hatıralarım*", s. 20-21.

154 Ali Canip Yöntem, "Selanik'te 10 Temmuz Sabahı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul [1962], s. 257.

155 Ali Canip Yöntem, "Benim Bildiğim Talât Paşa", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, İstanbul [1962], s. 161-162.

Jön Türk Hareketi'nin teşkilatlanmasından tutun, faaliyetlerine ve 1908 İhtilâli'nin başarılı olarak gerçekleştirilmesine kadar geçen süreçteki masonik yardım ve katkı iddialarının, yerli ve yabancı bu kadar farklı ağız tarafından gündeme getirilmesi, çok önemlidir. Nitekim yukarıdaki sayfalarda da görüldüğü üzere, masonik etki ve yardımlar, Jön Türk Hareketi'nin hemen hemen her aşamasında ve 1908 Jön Türk İhtilâli'nin sürecinde fazlasıyla müşahede edilebilmektedir. Özellikle de İtalyan Mason Ferrari'nin anlattıklarının çok önemli olduğunu; hem cemiyet ve hem de ihtilâl tarihinde bir kırılma noktası teşkil ettiğini söylemek gerekiyor. Nitekim ihtilâlde aktif ve etkili olan Jön Türklerin hatıraları, Ferrari'yi fazlasıyla tasdik etmektedir. Bütün bu ortak bilgilerin ve iddiaların, Jön Türk-Mason ilişkisini ve ittifakını yeterince ortaya koyduğunu düşünüyoruz.

Yabancıların Yardımları: İhtilâl Öncesinde Dış Yardım

1908 Jön Türk İhtilâli'nin başarılı olmasındaki nedenlerden biri de, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde faaliyet gösteren Avrupalı devletlere ait bazı müesseselerin ve resmî kurum olarak nitelendirilebilecek konsoloslukların ile posta teşkilatların Jön Türklere verdikleri desteklerdir. Özellikle de Düvel-i Muazzama diye adlandırılan devletlerin Makedonya'daki konsolosluklarında görevli şahsiyetlerin ve yine bu devletlere ait posta teşkilatlarının Jön Türk faaliyetlerini destekledikleri ilgili kaynaklarda gündeme getirilmektedir. Bu başlık altında, bu tür yardımlardan örnekler verilerek söz konusu yardımların ihtilâlin başarılı olmasındaki rolleri ortaya konulmaktadır.

Konsoloslukların ve Postahanelerin Jön Türklere Yardımları

Bu tür yabancı kurumların yardımlarını gündeme getiren Kuran'ın iddiasına göre, Jön Türklerin en önemli ve etkili yurtdışı faaliyetlerinden olan ve Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde basılan gazete ile dergi gibi yayınları, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı postahaneler ve kanallar vasıtasıyla dağıtılmaktaydı.[156] Kuran diğer eserinde, bu genel tespitini destekleyen somut bir örneği zikretmektedir. Buna göre,

156 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 46.

İstanbul'da bulunan Jön Türkler ile Paris'te bulunanların irtibatını Galata'da bulunan Fransız postahanesi sağlamaktaydı.[157] Ertürk de, İstanbul'daki bu tür yardımlarla alakalı şu iki misali vermektedir: Halıcıoğlu'nda meyhane işleten Dimitri adındaki Yunanistan vatandaşı Galata'daki Avusturya postahanesinden aldığı yasak gazete ve dergileri, Sütlüce'deki Bektaşî Tarikati dergâhının şeyhi Münir Baba'nın oğlu Hüseyin Ulvi Bey'e teslim etmekteydi. Aynı şekilde Mahmut Paşa yokuşunda Fransızların işlettiği postahane de yasak yayınların temin edildiği noktalardan biriydi.[158]

Jön Türkler, en önemli merkezlerinden biri olan Selanik'te de bu tür dış yardımları fazlasıyla almaktaydılar. Bunlar hakkındaki iddialar ilgili hatıralarda yeterince geçmektedir. Bunlardan Kâzım Nâmi Bey'in anlattığına göre, Selanik'teki Avusturya postahanesi yasak yayınların temin edilmesinde yardımcı olmaktaydı.[159] Selanik'teki Fransız postahanesi de benzer şekilde yurtdışından gelen yasak yayınların gizlice dağıtıldığı kanallardan biriydi. Kâzım Nâmi Bey, ilgili yasak gazete ve dergileri buradan alarak arkadaşlarına dağıtıyordu.[160] Bütün bunları özetleyen genel bir tespiti Fesch hatıratında şu şekilde yapmaktadır: "*Jön Türkler de yabancı postahaneler aracılığı ile Türkiye'nin her tarafında düşüncelerini yayma olanağı bulmuşlardı.*"[161]

Yabancı devletlerin konsoloslukları da benzer yardımlarından Jön Türkleri mahrum bırakmıyorlardı. Mesela Avrupa'dan Erzurum'a gizlice gelen yasak yayınlar Rus Konsolosluğu'ndan dağıtılmaktaydı.[162] Makedonya'nın çeşitli yerleşim birimlerinde Jön Türk olarak kaymakamlık yapan Tahsin Bey, cemiyetin dış yardım aldığını belirtirken

157 Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 138; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 195.

158 Husameddin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Semih Nafiz Tansu (Yay.), İstanbul 1957, s. 14-15.

159 Duru, "*İttihat ve Terakki*" *Hatıralarım*, s.10.

160 Ali Canip Yönetim, "Selânik'te Toplanan Gençler İstibdada Karşı Bir Fikir Hareketine Nasıl Başladı Bu Hareketi Yürüttüler", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, İstanbul 1962, s. 3.

161 Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, s. 339.

162 Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 52.

"*yardımsever yabancıları*" şu şekilde sıralamaktadır: Makedonya'da reform için bulunan yabancı subaylar, konsoloslar, yabancılar ve Masonlar.[163] İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin kurucularından İbrahim Temo, hatıratında Kosova'daki Jön Türklerle olan münasebetlerinin buralardaki yabancı konsolosluklar vasıtasıyla sağlandığını belirtmektedir.[164] Hartmann ise, Selanik'i ziyareti sırasındaki izlenimlerini anlattığı hatıratının ilgili bölümünde konuyla alakalı şu ilginç bilgileri vermektedir: "*Akıllı konsoloslar, Türkiye'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi, Selanik'te de doğrudan kendileri olmasa da aracı şahıslarla vasıtasıyla Jön Türklerle çalışıyorlar. Alman konsolosu bu konuda iyi gidiyor. Jön Türklerin güvenini kazanmıştır.*"[165]

Kansu da 1908 İhtilâli hakkındaki kitabında yabancı postahanelerin Jön Türk yasak yayınlarının içeriye sokulmasını gündeme getirmektedir. Buna göre özellikle de Yunanistan üzerinden gelen bu yayınlar, sınırdaki yabancı postahaneler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin iç bölgelerine sokulmaktaydı.[166]

Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, Osmanlı sınırları dâhilinde faaliyet gösteren bazı Avrupa devletlerine ait konsolosluklar, Jön Türk faaliyetlerine destek vermişlerdir. Bu yardımların boyutu, ancak bazı hatıratlarda temas edilen çerçeveyle sınırlı kalmakta, resmî vesikalarda bunlara temas edilmemektedir. Bağımsız bir devletin yönetimine karşı muhalif hareketlere destek verilmesi, milletlerarası hukuk açısından sıkıntılı olacağından, bunlar gizli ve dolaylı yoldan yapılmıştır. Dolayısıyla konsolosluk raporları veya diğer resmî belgelerde bunlara temas edilmemektedir.

Yabancı Subayların İhtilâl Sürecine Etkileri

Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde bulunan ve görev yapan yabancıların Jön Türk Hareketi'ne yaptıkları destekler veya katkı konusunda, 1903 Mürzsteg Anlaşması'ndan gereğince Makedonya'nın

163 Uzer, *Makedonya'da Eşkiyalık*, s. 90.
164 Temo, *İttihad ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü*, s. 206.
165 Martin Hartmann, *Umpolitische Briefe aus der Türkei*, Leipzig 1910, s. 9.
166 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul 1995, s. 115.

çeşitli birimlerinde görev yapan Fransız, İngiliz, İtalyan, Avusturyalı ve Rus subayları ve memurları da zikretmek gerekiyor. Aşağıdaki sayfalarda da temas edildiği gibi, Osmanlı Devleti'nde takriben dört yıl görev yapan bu subay ve memurların, ihtilâl sürecine olumlu dört katkıları olmuştur.

Jön Türk Hareketi'ne mensup olan Üçüncü Ordu subayları, görevleri gereği yabancı meslektaşlarıyla iletişim içinde olmalarından dolayı, bunlardan fikir olarak belli oranda etkilenmeleri, birinci katkıyı teşkil etmektedir.[167] İkincisi, Osmanlı subaylarının içinde bulundukları olumsuz şartları Avrupalı subaylarının iyi durumlarıyla kıyaslamalarıyla, bunun müsebbibi olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı iyice düşman kesilmelerine yardımcı olmasıdır. Bağımsız bir devlet olan Osmanlı topraklarında yabancı subayların görev yapmaları ve kendilerini eğitmeleri bu subayların millî duygularına dokunması, ihtilâl sürecine son katkıyı sağlamıştır.[168]

Bu katkıların dışında yine yabancı subayların Jön Türklerin yönetim karşıtı gizli faaliyetlerine yardımda bulunduklarının ve destek verdiklerinin de zikredilmesi gerekiyor. Nitekim yukarıdaki sayfalarda da Tahsin Uzer'in belirttiği yardımları doğrular bir şekilde, bu kez Umûmî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta, İtalyan Jandarma subayının Jön Türklere ciddî olarak yardımlarda bulunmasından; yasak Jön Türk yayınlarını ve Paris'te basılan el ilanlarını dağıtmasından şikâyetçi olmuştur.[169] Bu durumun bölgedeki en yüksek mülkî idareci tarafından tespit edilmesi ve merkeze bir rapor hâlinde bildirilmesi son derece önemlidir.

Bu şekilde Avrupalı subayların Makedonya'da görev yapmalarıyla birlikte, bölgedeki Jön Türk faaliyetlerine ve dolayısıyla da ihtilâl sürecine fazlasıyla katkıda bulundukları, ortaya çıkmıştır.

---

167 Gustav Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, Wien 1910, s. 94.

168 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 139-140.

169 *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*, 15 Temmuz 1908, Sayı 195, *Zweites Morgenblatt*, s. 2.

SELANİK VE DÖNMELER

Selanik ve Dönmeler, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin başarılı olmasındaki önemli nedenler arasında zikredilmektedir. Konuyla alakalı ilgili hatıralarda ve çalışmalarda bunlar arasındaki bağlantı sıkça dile getirilmektedir. Bundan dolayı Selanik şehrinin ve burada meskûn olan Dönmelerin Jön Türk Hareketi'ndeki yerini ve 1908 İhtilâli'nin başarılı olmasında katkılarının tespit edilmesi, konu bütünlüğü açısından önemlidir.

Selanik, Osmanlı Devleti'nin yakın dönemdeki çok kültürlü, kozmopolit; her alanda canlı ve modern şehirlerinden bir tanesiydi. Şehir, karmaşık nüfus yapısının, ticarî potansiyelinin ve sosyal hayatının canlılığı dışında, Jön Türk Hareketi gibi yönetim karşıtı siyasî oluşumların da ciddî bir zemin bulmasıyla da bilinmektedir. Bu hareketler arasında Jön Türkler ile Selanik arasındaki bağlantıyı diğerlerinden ayırmak gerekmektedir. Jön Türk Hareketi her ne kadar İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'de doğmuş olsa da, hareketin büyümesi ve abdülhamidî yönetimi gerçek anlamda tehdit etmeye başlaması, bu hareketin Selanik'i üs seçmesi ve burada bulunan belli guruplarla ittifak yapmasıyla olmuştur. Bu anlamda Selanik, mücadelenin başarılı olmasında ve 1908 İhtilâli'nin başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde stratejik bir rol oynamıştır.

Selanik'in bu bağlamda gündeme gelmesinde etkili olan diğer önemli faktör ise, burada meskûn "*Dönme*" diye adlandırılan Yahudi asıllı Müslüman Osmanlı vatandaşlarının bu ihtilâl sürecinde Jön Türk Hareketi'ne verdikleri destekleridir. Bundan dolayı bu şehir ve Dönmeler hususunda bazı bilgileri vererek, bu iki faktörün Jön Türk Hareketi'ndeki yeri ve 1908 Jön Türk İhtilâli'ndeki rolleri üzerinde durmak istiyoruz.

Selanik: "Mehdi-i Hürriyet" ya da "Kâbe-i Hürriyet"

Selanik şehri, idarî olarak Serez, Drama ve Selanik sancaklarının teşkil ettiği bir vilâyet olup önemli ve çok geniş bir toprak parçasına sahipti. Bu bölgenin ehemmiyeti topraklarının büyüklüğünden daha ziyade coğrafî konumundan, nüfus yapısından ve iktisadî-sosyo-

kültürel durumundan kaynaklanıyordu. Şehir coğrafî olarak bereketli topraklarıyla Vardar Vadisi'nin güney ucunda Balkanlar'ın denize açılan kıyıları ve limanıyla stratejik bir konumda bulunuyordu. Bu özelliklerinden dolayıdır ki Selanik, Osmanlı iktisadî hayatında tarım, sanayi, ticaret ve kültürel anlamda oldukça önemli bir yere sahipti.[170]

Dönemin müelliflerinden Ali Cevâd Bey'in, *Memâlik-i Osmânîyenin Târih ve Coğrâfyâ Lugâti* isimli eserindeki "Selânik" maddesinde geçen burasının coğrafî, ticarî ve ulaşım bakımından konumu hakkındaki tespitleri önemlidir. Selanik, Ali Cevad Bey'e göre, İstanbul'dan sonra Osmanlı Devleti'nin "*birinci beldesi*"dir. Gerek konumunun önemi ve gerekse ticarete olan istidadı, şehrin eskiden beri rağbet görmesine neden olmaktadır. Yazar devamında, burasının İstanbul, Manastır ve Avrupa tren yolu hattını birleştirmesinden dolayı şehrin ehemmiyetinin arttığını ve böylece Selanik'in, Orta Avrupa'nın ve Rumeli'nin "*en mükemmel*" ticaret noktası hâline getirdiğini belirtmektedir.[171]

Osmanlı modernleşmesiyle birlikte, özellikle de Sultan II. Abdülhamid döneminde icra edilen yenileşme faaliyetleriyle Selanik, çok daha dikkat çeken bir hüviyet kazanmıştır. Buna işaret eden Anastassiadou'nun tabiriyle bu faaliyetler neticesinde "*Abdülhamid modernleşmesinin izini taşıyan [...]bölgesel bir başşehir*" Selanik doğmuştur.[172] Nitekim Gökbilgin'e göre de Selanik, II. Abdülhamid devrinde diğer yerlere kıyasla "*birçok bakımdan gelişmeler*" kaydetmiştir.[173]

Selanik'in Kozmopolitik Yapısı ve Jön Türkler

Selanik'in bu coğrafî ve iktisadî özelliklerini ikmal eden hususiyetleri arasında, şehirde meskûn olan kozmopolit ve zengin nüfus

170 Tekeli/İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketi'nin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyicisi", s. 353-366.

171 Ali Cevâd Bey, *Memâlik-i Osmânîyenin Târih ve Coğrâfyâ Lugâti*, Cilt 2, Dersaadet 1313, s. 330.

172 Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Işık Ergüden (Ter.), 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 386-391.

173 M. Tayyib Gökbilgin, "Selânik", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, Eskişehir 1997, s. 346.

yapısı da yer almaktadır. Çok fazla gerilere gitmeden sadece ihtilâlden bir yıl öncesindeki nüfusun milletlere göre dağılımını zikretmek, bu tespiti haklı çıkaracak mahiyettedir. 1908 Jön Türk İhtilâli'nin arefesinde 1325 (1907/1908) yılına ait Selânik Salnâmesi'ne göre, Selanik şehrinin nüfusu ise 98 930 idi; bunun 31 703 Müslüman, 47 412 Yahudi, 15 012 Rum'du. Şehirde meskûn olan yabancıların sayısı ise 15 500 idi.[174] Bu rakamlardan da anlaşıldığı üzere, Yahudi nüfus şehirde çoğunluğu teşkil etmektedir. Bunlara bir de Dönme diye adlandırılan Yahudî kökenli Müslümanlar eklenirse, bu oran daha çok artmaktadır. Nüfus hakkında belirtilmesi gereken diğer bir nokta ise, buradaki yabancı sayısının genel nüfusun nerdeyse 7/1'ni oluşturması ve bunların şehirdeki genel nüfus yapısında üçüncü sırayı işgal eden büyük topluluk olmasıdır.

Belli sayıya ulaşmış böylesine farklı toplumların o günkü şartlarda birlikte yaşadıkları şehrin bu yapısı, Selanik'teki sosyo-kültürel hayatın zenginliğine ve kozmopolitliğine işaret etmektedir. Aslında Selanik, bu özellikleriyle Osmanlı Devleti'nin ve Balkanlar'ın küçük bir numûnesi gibidir. Bu anlamda Selanik, genelde Osmanlı, özelde ise Balkanlar'ın mahallî olarak bir izdüşümü olarak değerlendirilebilir.

Heyd de, Selanik'in bu kozmopolit yapısına işaret ederek, bu yapının İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne etkisini gündeme getirmektedir. Yazarın tespitine göre, şehrin nüfus çoğunluğunu teşkil eden ve "*Selanik'in entelektüel ve ekonomik hayatına hâkim*" olan Yahudiler, Hristiyanlar ve Dönmeler, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nde "*faal rol*" oynamaktaydılar ve Jön Türkler bu "*kozmopolit çevrenin etkisindeydi*"ler.[175]

Selanik şehrinin modern ve zengin yapısını gösteren diğer alametleri ise şunlardı: Selanik; Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya bağlayan demiryollarının merkezi; iki iplik fabrikası, bir numune değirmen, bir tuğla-kiremit fabrikası, iki bira fabrikası, 10 kadar sabun imalâthanesi,

174 *Selânik Vilâyeti Salnâmesi*, 20. Baskı, Selânik 1325, s. 655.

175 Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, Cemil Meriç (Trc.), İstanbul 1980, s. 24.

ipek böceği yetiştirme işletmeleri halı ve kundura fabrikaları, tütün işleme atölyeleri; tiyatroları, sinemaları, kulüpleri, bar restoranları ve rıhtımlarıyla avrupaî modern bir şehirdi. Bunların dışında Selanik; otelleri, birahaneleri, gazinoları, spor kulüpleri, gösteri salonları; yardım kuruluşları; sosyal dernekleri; yerli ve yabancı bankaları ve sigorta şirketleri; modern hastahaneleri ve sağlık kurumları; sivil veya askerî devlet eğitim kurumları, cemaat okulları, askerî kışlalar ve kurumlarıyla, yabancı konsoloslukları ve bunların posta teşkilatlarıyla da önemli bir şehirdi.[176]

Selanik'te bulunan birahaneler İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin örgütlenmesinde ve faaliyetlerinde ayrı bir yere sahipti. Üçüncü Ordu'nun merkezinin burada olmasından dolayı gerek bu orduya mensup genç Osmanlı zâbitleri ve gerekse siviller, mesaîleri dışında şehirdeki belli birahanelere toplanarak hem içkilerini içmekteydiler hem de yönetim karşıtı görüşmelerini yapmaktaydılar. Bunlar hakkında ilgili hatıralarda pek çok bilgi geçmektedir. Bununlar hakkında Bleda'nın anlattıkları en güzel misal olsa gerekir. Bleda, toplantı yerlerinin genellikle iskele karşısında bulunan Yonyo Birahanesi olduğunu belirterek, cemiyetin kurulması fikrinin burada nasıl gündeme geldiğini şöyle anlatmaktadır: Bir gün burada "*içerken Talat kadehi yudumladıktan sonra derin bir nefes aldı şöyle dedi: "Arkadaşlar, bu böyle yürümez. Kimimiz burada kimimiz orda dağınık haldeyiz. Oysa aynı maksadı güdüyoruz, aynı davaya hizmet ediyoruz. Fakat bir türlü bir araya gelemiyoruz. En iyisi bir toplantı tertipleyip bir cemiyet kurmaktır.*"

Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa'nın ilgili tasvirini de önemli bir örnek olarak zikretmek yeterli olacaktır. Genç bir zâbit olan Halil Bey, Selanik'teki bu atmosferi şöyle anlatmaktadır: "*Osmanlı zabitleri bellerinde tabancaları, kılıçları ile dikbaşlarını daha da di-*

176 Paul Dumont, "Yahudi-Sosyalist Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", Mete Tunçay/Erik Jan Zürcher (Yay.), *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-19123)*, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 74-76; Tekeli/İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketi'nin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyicisi", s. 360-366.

kerek dolaşırlar, kafes arkalarından nasıl süzüldüklerini bilirlerdi... Viyana'dan her gün taze bira Selanik birahanelerine akardı. Akşam üzerleri ve geceleri Selanik birahanelerinde öbek öbek Türk zabitleri bir yandan biralarını içerler, bir yandan eşkıya takiplerini, bir yandan imparatorluğun kaderini konuşurlar, kendilerine göre Devlet Ana'nın kurtuluşu için bal çareleri ararlardı... Ve bu zabitler kusursuz, yürekli, umursamaz insanlardı. Belki de asrın en yüce vatanseverleri, ülkeleri için en çok ölmek isteyenleri, en iyi silah kullananları bu birahanelerde oturmuşlardır."[177] Bunları anlatan Halil Bey, böyle bir akşam arkadaşlarıyla içerken, sınıf arkadaşı İsmail Hakkı Bey'i bir köşeye çekerek cemiyetten bahsetmiş ve onun cemiyete katılmasını sağlamıştır.

Selanik şehrinin diğer bir özelliği ise, burada etkin olan Mason locası sayısının fazlalığı idi. Şehirde bilinen belli başlı devletlere ait localar şunlardı: 1901 yılında kurulan İtalyan Maşrıklığı'na bağlı "Macedonia Rizorta", 1906 "Labor e Lux", 1907 İspanyol Maşrıkı'na bağlı "Perserverantzia", 1906 Fransa Maşrıkı'ına bağlı "L'Avenir de L'Orient", 1904 "Veritas" ve 1907 Atina Maşrıklığı'na bağlı "Philippos", 1907 Romanya Milli Büyük Locası'na bağlı "Steaoa Salonicului" Mason locası.[178] Bu şekilde tespit edilebilen 7 locanın nüfus olarak orta büyüklükteki Selanik şehrinde faaliyette bulunması, şehirdeki siyasî, sosyal ve kültürel hareketliliğin fazlalığını göstermektedir.

Sosyo-iktisadî bakımdan zengin ve kozmopolit bir yapıya sahip olan Selanik'in, Jön Türk Hareketi'ne ciddî bir zemin ve dayanak sağladığı; hareketi âdeta tamamladığı, yukarıdaki satırlarda görülmektedir. Yine yukarıdaki sayfalarda da geçtiği gibi, Jön Türk Hareketi her ne kadar İstanbul'da tarih sahnesine çıksa da, eyleme geçecek bir yapıya ve imkâna ulaşması; kendini göstermesi ancak Selanik'te olmuştu. Özellikle de 1908 İhtilâli'ni geçekleştiren askerî kadronun harekete dâhil olması, ciddî malî ve dış yardımlara kavuşulması aynı şekilde bu

177 Taylan Sorgun, *Halil Paşa, İttihad ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 26-27.

178 Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, 27-30.

şehrin vasıtasıyladır. Özetle, Jön Türk Hareketi İstanbul'da başlamış; Selanik'te hayat bulmuş, yükselmiş ve zafere ulaşmıştır.

Dönmeler: Jön Türklerin Selanik'teki Müttefikleri

Selanik ismiyle neredeyse müteradif olan, bu şehri tamamlayan diğer bir husus ise burada meskûn olan Dönmelerdir. Dönmeler üzerinde durulmadan Selanik ve Jön Türk Hareketi arasındaki ilginç rabıta yeterince anlaşılamaz. Şehrin Jön Türklerin fiilî merkezi hâline gelmesindeki en önemli faktörlerden birinin Dönmeler olduğunu düşünüyoruz. Nitekim aşağıdaki bilgiler ve iddialar, bu bağlantıyı yeterince ortaya koyacaktır. Fakat öncelikle Dönme kavramının ne olduğunu tespit etmek gerekiyor.

Dönemlik Nedir? Dönmeler Kimdir?

Dönme, "*dönmek*" fiilinden türetilmiş bir terim olup genel olarak "*din değiştiren, Müslüman olan, ihtidâ eden*" *anlamında kullanılmaktadır. Özelde ise, 17. yüzyıldan itibaren "Osmanlı idaresinde yaşayan Yahudilerden, dinî ve siyasî düşüncelerle asıl dinlerini gizleyip kendilerini müslüman olmuş gösteren, müslüman ismi alan ve müslümanların kıyafetlerini benimseyen cemaat mensupları*"nı ifade eden kavramdır.[179] Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi Dönmeler, Müslüman adı taşıyan gizli Yahudilerdir. Bunlara aynı zamanda "Avdetî", kurucuları Sabatay Sevi'ye (1626-1676) atfen "Sabataist" ve yoğun olarak yaşadıkları şehirden dolayı "Selanikli" de denmektedir.

Aslen Yahudi olan Sabatay Sevi'nin 1648 ve 1666'da olmak üzere iki defa Mesih olduğunu ilan etmesiyle, Dönmelerin tarihi başlamıştır. Gerek görüşlerinden ve gerekse müntesiplerinin artmasından dolayı devlet açısından siyasî ve Yahudi cemaati açısından ise toplumsal rahatsızlıklara neden olduğu için önce hapsedilen Sevi, daha sonra Edirne'de ulemâ ve devlet adamları önünde daha sorguya çekilmiştir. Mesihliğini ispat edemeyince Müslüman olmak zorunda kalmış; fakat asıl inancını gizli olarak devam ettirmiştir. Müridleri de aynı yolu

179 Abdurrahman Küçük, "Dönme", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 518.

takip etmiştir.[180] Bunların sayısı zamanla artırmış, kapalı önemli ve etkili bir topluluk hâlini almışlardır. Sabatayistler, yerleşim yeri olarak daha ziyade Selanik'te yoğunlaşmışlar ve buradaki etkinliklerini başta eğitim olarak üzere, ticaret, sanayi, bürokrasi ve siyaset gibi birçok alanda artırmışlardır.[181] Dönmelerin sayısı konusunda kesin bir rakam olmamakla birlikte, bu sıralarda takriben 20 000 civarında oldukları telaffuz edilmektedir. [182]

Dönmelerin Jön Türk Hareketi'ndeki Yeri

Bu bilgilerin ardında Dönmeler ve Jön Türkler arasındaki ilişkiler hakkındaki iddialara geçmek gerekirse, bu bağlamda en önemli bilgiyi kendisi Yahudi olan Galante gündeme getirmektedir. Galante, önce genel bir tespit yaparak Selanik üzerinde durmakta ve burasının Jön Türk Hareketi'nin "*merkezi*" hâline geldiğini belirtmektedir. Devamında ise, Sultan II. Abdülhamid'in "*dönmelerin büyük bir kısmının kendisine karşı yönetilen hareketin başında olduğunu*" öğrendikten sonra Haham Başı Kaymakamı Moşe Levi'yi çağırarak Yahudi tarikatları ve Sabatay Sevi hakkında bilgi almak istediğini yazmaktadır. Bunun üzerine Moşe Levi, Selanik Hahambaşısı Yakub Hananya Kovo'dan Sevi hakkında yazılı bilgi istemiş ve bunu sultana teslim etmişti. Böylece II. Abdülhamid Sabatay Sevi ve Dönmeler hakkında doğrudan bilgilendirilmiştir.[183]

Yahudi Tarihçi Scholem, Dönmeler hakkındaki makalesinde bunların Jön Türk Hareketi'ndeki ağırlığına temas etmektedir. Buna göre, Dönmeler Selanik'te başlayan Jön Türk Hareketi'ne "*başlangıcından itibaren önemli oranda*" katılmışlardır. Scholem'in iddiasına göre, hareket içinde daha ziyade Yakubiler ve İzmirliler etkili olmuşlardır.

180 Abraham Galante, *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*, Erdoğan Ağca (Trc.), 4. Baskı, İstanbul 2006, s. 33-59.

181 T. H., "Dönme", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, Eskişehir 1997, s. 649.

182 Dumont, "Yahudi-Sosyalist Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", s. 77.

183 Galante, *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*, s. 105.

Bu iki gurup, eski dinî inanışlarının yıkılmasıyla birlikte din karşısında "*tamamen olumsuz ve pozitivist*" hareket etmekteydiler.[184]

Dönmelerin Jön Türk Hareketi içindeki konumları ve 1908 İhtilâli'ndeki rolleri hakkında önemli bilgiler veren Baer, bunların Jön Türk faaliyetlerine yaptıkları katkılar konusunda şunları zikretmektedir: Para yardımları; çıkardıkları bazı yayın organlarıyla yönetim karşıtı fikirlerin yayılması; gizlilik uygulamaları, gurup dayanışması ve samimi kardeşlikleriyle Jön Türklere örnek olmaları ve mahallelerindeki eski yer altı mahzenleriyle bunların dışarıdan fark edilmeden rahatlıkla evden eve, mahalleden mahalleye geçmelerinin sağlanması.[185]

Armstrong, Atatürk hakkındaki çalışmasında Selanik şehrinin ve bu şehirde meskûn olan Yahudilerin İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ndeki ve cemiyetin yönetim karşıtı faaliyetlerindeki önemini belirtmektedir. Buna göre Jön Türkler, Selanik'te çok sayıda bulunan Yahudilerin evlerinde "*güvenli*" olarak toplanarak "*planlar*" hazırlamakta ve önemli oranda "*bağışlar*" toplamaktaydılar. Yabancı memleketlerde sürgünde bulunan Jön Türklerle de yine bu şehir üzerinden "*sıkı bir temas*" kurabilmekteydiler.[186]

Dönemlerin Jön Türk Faaliyetlerine Yardımları

Bunların dışında Jön Türk Hareketi'ne mensup ve Selanik'teki yönetim faaliyetlerinde önemli görevleri ifâ etmiş olan Mehmed Rauf, Dönmelerin kendilerini nasıl desteklediklerini net bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre, Selanik halkının "*hürriyetçi fikirlere meyyal*" olduğunu belirten Mehmed Rauf, özellikle de Dönemlerin bu noktadaki hizmetlerini diğerlerinden şu şekilde ayırmaktadır: "*dönmeler diğer İslam kardeşlerinden daha çok hürriyet mücadelesinde ileriye varırlardı. O uğursuz devirde bunların içinden hafiyeler türememesi hürriyete karşı besledikleri tutku yaradılışlarının en açık delilidir. [...]*

184 Scholem, "Die Krypto-jüdische Sekte der Dönme(Sabbatianer) in der Türkei", s. 111-112.

185 Baer, *Selanikli Dönmeler*, s. 123-125.

186 Armstrong, *Bozkurt*, s. 16.

Selanik'te bulunduğum müddetce icra ettiğimiz mücadeleler esnasında "Dönme"ler oldukça yararlılıklar, fedakarlıklar gösterdiler.[...]"[187]

Osmanlı Devleti'nde uzun süre hizmet eden ve Jön Türk Hareketi'ni yakından tanıyan Goltz Paşa, 1908 İhtilâli'nden sonra İstanbul'a tekrar geldikten sonra 28 Ağustos 1909'da Berlin'e gönderdiği raporunda askerî ve sivil çevrelerdeki genel ahvâl hakkında bir takım tespitler yaparken Dönmelerin İttihâd ve Terakkî Cemiyeti üzerindeki etkisinden de söz etmektedir. Cemiyetin Selanik'teki Merkez Komitesi'nin "*çok İsrailî unsur taşıdığı*"nı belirten Goltz devamında, Selanik'in nüfusunun önemli bir kısmını teşkil eden ve Müslüman olan İspanya Yahudilerinin, komitenin "*en faal ve küstâh unsurları*"nı teşkil ettiklerini yazmaktadır.[188]

Selanik'teki Dönmelerin Jön Türk Hareketi'ne verdikleri destekler konusunda Koloğlu, bir İngiliz belgesinden şu bilgileri aktarmaktadır:

"*Yahudi ve dönmelerden özellikle de birincilerin Selanik'te büyük etkileri vardı. [...] Ve Genç Türkler Makedonya garnizonlarındaki subaylar arasında yandaşlar bulmaya ve bir örgüt kurmaya başlayınca, Makedonya Rizorta locasının Muhterem'i ünlü Emanoel Karasso efendisinin tasvsiyesiyle Yahudi locaları onlara kapıları açtılar. Talat, Cavit, Dr. Nazım, Bahattin, Manastırlı ve daha bir sürü Jöntürk böylece formason oldular ve güven içinde ismen İtalyan ya da İspanyol olan evlerde suikastlarını hazırladılar.*"[189]

Bütün bu bilgilerden de görüldüğü üzere Dönmeler, Jön Türklerin başarılı olmasında ve 1908 İhtilâli neticesinde meşrutî yönetime tekrar geçilmesinde önemli ve kritik bir rol oynamışlardır. Dönmelerin merkezi Selanik'in aynı zamanda Jön Türk Hareketi'nin üssü veya beşiği olması tesadüfî olmasa gerekir. Yukarıdaki alıntılarda geçtiği gibi, bunların Selanik'te sahip oldukları maddî ve manevî imkânlarını Jön Türklerin hizmetine sunmaları, Jön Türklerin yönetim karşıtı faaliyetlerini daha güvenli bir ortamda yapmalarını sağlamıştır. Bu

187 Mehmet Rauf, *İttihad ve Terakkî Ne İdi?*, s. 82-84.
188 Bundes Militaerarchiv N 737/v. 5.
189 Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, s. 62.

tür Dönme yardımları, ihtilâl sürecini hızlandırılmasında ve ihtilâlin başarılı olmasında oldukça önemli katkılar sağlamıştır.

DIŞ MÜDAHALELER

Yabancı devletler tarafından bağımsız bir ülkenin iç işlerine müdahalede bulunulması, kısa vadede o devletin lehineymiş gibi görünse de, uzun vadede aksine; aleyhte sonuçlar doğurmaktadır. Zîrâ öncelikle o devletin bağımsızlık hakkı ihlâl edilmekte, itibarı zedelenmektedir. İkinci olarak bir iç mesele olarak başlayan olay, diğer devletlerin müdahale etmesiyle çok ciddî bölgesel dış hâdise şeklini almaktadır. Üçüncüsü, bu müdahale daha sonraki gelişmeler için emsal teşkil etmektedir. Sonuncu olarak ise, bu tür dış müdahaleler içeride ciddî siyasî ve toplumsal rahatsızlıklara; devamında yönetim karşıtı oluşumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Benzer bir durum, Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkmasında, 1908 İhtilâli sürecine girilmesinde ve ihtilâlin başarılı olmasında böylesi dış müdahaleler etkili olmuştur. Bu süreçle alakalı örneklere geçmeden önce, Osmanlı tarihindeki dış müdahalelerin bir özetini yapmak gerekiyor.

Osmanlı İçişlerin Müdahalenin Kısa Bir Geçmişi

Osmanlı Devleti'ndeki bu tür dış müdahaleler, çözülme süreciyle başlasa da özellikle de Sultan III. Selim'in saltanat yıllarında 1798'de Mısır'ın Fransa tarafından işgal edilmesiyle başlayan süreçte çok daha açıktan yapılır olmuş ve yaygınlaşmıştır. Sultan II. Mahmud'un iktidarı döneminde ise bu durum artarak devam etmiş ve neredeyse bir gelenek hâlini almıştır. Hatta bu tür müdahaleler, devletin yürütmeye çalıştığı denge siyasetinin en önemli araçlarından biri olmuştur. Bu arada devletin 1838-1856 yılları arasında Batı Avrupa alt kara kıtasına eklemlenmesi gayretleri, Avrupalı Büyük Devletlerin öteden beri her fırsatta yapa geldikleri Osmanlı iç işlerine müdahalelerine hukukî bir zemin hazırlamış; bu müdahaleleri bir şekilde meşrulaştırmış ve yaygınlaştırmıştır.

Osmanlı tarihindeki yabancı devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahil olmaları, genel olarak iki alanda yoğunlaşmaktaydı: Çeşitli kademelerde bulunan devlet adamlarının görevden alınması veya göreve getirilmesi, özellikle de Sultan II. Abdülhamid'in saltanatına kadar devam ede gelen en yaygın müdahale alanıydı.[190] 1839'dan itibaren Düvel-i Muazzama'nın büyükelçileri tarafından doğrudan ve açık bir şekilde yapılan bu tür müdahalelerde bazen sadrazamlar, bazen hâriciye nâzırları bazen de vâliler azledilmiş, yerlerine yine büyük elçilerin isteklerine göre yenileri tayin edilmiştir. Sadece bir örnek vermek gerekirse, Rusya Olağanüstü Elçisi İgnatiyev'in "*açıktan açığa nezd-i pâdişâhide i'kâ-i şikâyet*" etmesi üzerine Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa görevden alınmış, yerine Raşid Paşa getirilmiştir.[191]

Bu benzeri örnekleri kitabında zikreden İnal, şu ilginç tespitini yapmaktadır: "*Görülüyor ki o devirde vükelâyı azl ü nasb eden padişah değil, maatteessüf süferâ-yı ecnebiyedir. Bu halde muahedelerle temin edilen "İstikbâl" kelimesinin mânası ne oluyor.*"[192] İnal'ın da altını çizdiği gibi, bu şekilde bakanların görevden alınmasının ve göreve getirilmesinin padişah tarafından değil de yabancı sefirler tarafından yapıldığı bir ortamda çeşitli anlaşmalarla elde edilen istikbâlin aslında pek fazla bir anlamı yoktu. Bu şekilde kazanılan istikbâl, sadece günü kurtarmaktan başka bir anlama gelmiyordu.

Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı Devleti indinde yaptıkları ikinci iç müdahale alanı Osmanlı vatandaşlarıyla alakalıydı. Bu devletler, Islahat Fermanı'nın Paris Anlaşması'nda madde olarak geçmesinden aldıkları yetkiyle, gayrimüslim tebaa lehine Bâb-ı Âlî'ye yaptıkları diplomatik müdahaleleri ve baskıları bir hayli artmıştır. Bu durum öyle bir hâl almıştır ki, söz konusu devletler teker teker değil topluca Osmanlı içişlerine müdahale eder olmuşlardır. Mesela, Düvel-i Muazzama'ya ait büyükelçiler topluca hareket ederek, Islahat

190 Bkz. Alkan, "Devleti'nin Batı Politikası. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e 1839-1908", s. 492-494.

191 Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirâd-ı Hakikat*, s. 55.

192 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Cilt 1, 4. Baskı, İstanbul 19169, s. 15.

Fermanı'nı sonrasında bu ıslahat faaliyetlerinin yeterince yapılmadığı iddia ederek Bâb-ı Âlî'ye nota vermişler gerekenlerin yapılmasını istemişlerdi.[193]

Yine bu devletler, Balkanlar'da olmak üzere Anadolu'da isyanların patlak vermesinde ve devamında bunların başarılı olmasında dolayı veya dolaysız olarak etkili olmuşlardır. Ardından Osmanlı Devleti'nin bu tür isyanları bastırması aşamasında bir kez daha devreye girerek çeşitli baskılar yapmak suretiyle bunların bastırılmasını bir şekilde engellemişlerdir. Bu şekilde, devlet karşıtı eylemlerin uzun süre devam etmesine ve neticesinde bunların kronikleşmesine neden olmuşlardır. Makedonya, Girit ve Anadolu'da siyasî isyanlar ve komite hareketleri sadece II. Abdülhamid dönemi için bu bağlamda zikredilebilecek somut karakteristik örneklerdir.

İlgili ayaklanmalar sırasında bu devletlerin uyguladıkları diplomatik baskılardan dolayı Osmanlı devlet adamları ve dolayısıyla kolluk kuvvetleri yeterince caydırıcı tedbirler alamamışlardır. Bundan istifade eden ve daha da cesaretlenen komitalar ve terör örgütleri, faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmışlardır. Müslüman ahâli bunlar karşısında kendisini savunduğunda veya devlet kuvvetleri bunlara müdahale ettiğinde, bu kez "Hristiyanlar" katlediliyor diyerek karşı propagandalara başlamışlardır. Böylece Avrupalı güçler siyasî ve diplomatik desteklerinin yanı sıra bir de basın yoluyla yapılan propagandaları devreye sokarak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa kamuoyunda iyice yıpratmışlardır.

Bununla da yetinmeyen bu devletler, Yunanistan'a bağımsızlığının kazandırılması ve Girit misalinde olduğu gibi, en sonunda Osmanlı hâkimiyetine karşı isyan eden Rum komitalar lehine doğrudan devreye girerek devletin bu ayrılıkçı terör saldırıları karşısında kendi otoritesini ve vatandaşının savunma hakkını da elinden almışlardır. Bu da yetmemiş, en sonunda Girit'i işgal ederek, padişah adına adayı idare edecek vâli olarak Yunan kralının oğlunu ki, burada

193 Cevdet Paşa, *Tezâkir (13-20)*, Cavit Baysun (Yay.), 2. Baskı, Ankara 1986, s. 85.

Yunanistan adayı kendine katmak için âsileri doğrudan desteklemiş, adaya asker çıkarmış ve kralın oğlu isyan sırasında adaya giderek Yunan çeteleriyle birlikte Osmanlı hâkimiyetine karşı savaşmıştı, II. Abdülhamid'in tasdik etmesiyle göreve getirmişlerdir. Bu şekilde söz konusu devletler kademeli olarak takip ettikleri siyasetle adadaki Osmanlı hâkimiyetini çözmüşler ve adanın en sonunda Yunan bir vâli tarafından Yunanistan'a iltihak edilmesini sağlamışlardır.[194]

Uzun vadede devletin otoritesini sarsan ve ayrılıkçı mahallî etnik grupları kuvvetlendirecek benzer teşebbüsler 1903 Mürzsteg Kararları yoluyla Makedonya'da ve 1878 Berlin Kongresi'nin 61. maddesine dayanılarak reformlar adı altında Anadolu'da yapılmak istenmişti.[195] Düvel-i Muazzama'nın bu şekilde gerek Makedonya gerekse Anadolu'daki gayrimüslim isyanları desteklemesi, hem Osmanlı yönetimini zayıflatmış hem de toplumsal ve siyasî rahatsızlıklara neden olmuştur. Ardından isyanların ve terör saldırılarının başarılı olmasına verilen doğrudan destekle de Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesi sağlanmıştır.

Bu şekilde yapılan gayr-i hukukî her dış müdahale ve neticesinde vuku' bulan her toprak kaybı, devletin siyasî ve iktisadî olarak istikrarsızlaşmasına; dirayetini ve etkinliğini yitirmesine yol açmıştır. Devletin varlığını tehdit eden bu tür istikrarsızlaştırmalar, ister istemez yönetim karşıtı muhalif grupların da ortaya çıkmasına ve en sonunda da ihtilâllerin patlak vermesine sebep olmuştur. 1908 Jön Türk İhtilâli de işte bu sürecin tipik bir neticesi olarak vuku' bulmuştur.

Osmanlı adlandırmasıyla "Vilâyet-i Selâse"de, Avrupalı isimlendirmesiyle "Makedonya"da yaşananlar, bütün bu söylenenlerin âdeta bir bileşkesi olarak cereyan etmiştir.

194 Necmettin Alkan, *Deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe*, s. 127-150; Nicolae Yorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 5, İstanbul 2005, s. 501-503.

195 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 316.

Makedonya: İç Müdahaleye Tipik Örnek

Büyük Devletlerin özellikle de son dönemde bu şekilde Osmanlı iç işlerine müdâhil olmasının en karakteristik örneklerinden biri Makedonya'dır. Fikret Adanır, her ne kadar Makedonya Meselesi'nin kökeninin Tanzimat Dönemi'nde bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin teşkil edilmesiyle ve neticesinde 1870'de kurulan Bulgar Eksarhlığı ile Rum Ortodoks milleti içindeki dinî ve siyasî çatışmayla "*yakından ilişkili*" olduğunu belirtse de,[196] aslında sorunun çok daha eskiye gittiğini düşüyoruz. Bize göre Makedonya Meselesi'nin kökleri, özelde 19. yüzyılın hemen başında patlak veren 1804-1817 Sırp İsyanı ile başlayıp, 1820-1830 Yunan İsyanı'yla devam eden Balkanlar'daki bağımsız millî Hristiyan devletler inşaa etme sürecine kadar geri gitmektedir. Balkanlar'da yapılmak istenen bu tasarımın nedeni ise, Osmanlı'yı kademeli olarak tasfiye etme amacını taşıyan Şark Meselesi'dir. Dolayısıyla Makedonya Meselesi, genelde Şark Meselesi'nin sondan bir önceki aşamasıdır.

Nitekim Makedonya hakkında bir risâle kaleme alan Ahmed Salahaddin Bey de benzer bir tespit yaparak, Şark Meselesi'nin "*buhrân-ı hâzırı*"nın, mevcut krizinin, Makedonya Meselesi adı altında "*yâd*" edildiğini ifade etmektedir.[197] İlerleyen sayfalarda gündeme gelecek olan gelişmelerdeki müdahaleler ve kayırmalar, bu tespiti fazlasıyla haklı çıkarmaktadır.

Kavramsal Yabancılaştırma ve Makedonya Meselesi

Makedonya Meselesi'nin ortaya çıkması, 1877-1878 Rus Harbi neticesinde olmuştur. Rus zaferinin ardından, sınırları Tuna Nehri'nden Ege Denizi'ne ve Karadeniz'den Arnavutluk'a kadar uzanan büyük Bulgaristan'ın kurulması ve dolayısıyla Rusya'nın hâmiliğinde büyük bir uydu devletin ortaya çıkması, Balkanlar'daki ve Avrupa'daki yer-

196 Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Sorunu", Mete Tunçay/Erik Jan Zürcher (Yay.), *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-19123)*, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 40-41.

197 Ahmed Salahaddin Bey, *Makedonya Meselesi ve Balkan Harb-i Ahiri*, Dersaadet 1331, s. 10.

leşik dengeleri bozmuş ve bu durum belli devletleri rahatsız etmişti. Buradaki rahatsızlık, yeni Bulgaristan'ın geniş coğrafyasıyla alakalı olmaktan ziyade Rusya'nın, kurdurduğu Bulgaristan üzerinden Balkanlar'a ve Akdeniz'e kadar inme ve nüfûz alanını genişletme tehlikesiydi. Daha kötü senaryo ise Rusya, Avusturya ve İngiltere arasında patlak verebilecek bir sürtüşme ve devamında Avrupa'da sıcak bir çatışma ihtimalinin ortaya çıkmasıydı.[198] Bu durumun Avrupa barışını tehdit etmesi üzerine devreye giren Almanya Başbakanı Bismarck, 1878 Berlin Kongresi'ni gerçekleştirilmesine ve burada 1877-1878 Osmanlı-Rusya Harbi'ni bitiren Ayastafanos Anlaşması'nın ilgili maddelerinin gözden geçirilmesini sağlamıştır.

Kongrenin en önemli gündemi büyük Bulgaristan'ın üç bölgeye ayrılmasıydı: Birinci bölge Osmanlı hâkimiyeti altında özerk, vergi veren, sınırları daraltılmış Bulgar Prensliği olacaktı. İkincisi, Balkanlar'ın güneyinde Doğu Rumeli adında bir eyalet olarak doğrudan Osmanlı'ya bağlanacaktı. Başına ise, Düvel-i Muazzama tarafından Hristiyan bir vâli beş yıl için tayin edilecekti. Sonuncusu ise, Makedonya adı altında ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktı.[199] Böylece Rusya'nın bölgedeki etkinliği ortadan kaldırılmakla birlikte, uzun vadede Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtacak çok önemli gelişmelerin de altyapısı hazırlanmıştır. Kısa ve uzun vadede Berlin Kongresi'nin mirası olarak patlak verecek; Osmanlı Devleti'ni meşgul eden gelişmelerden bazıları başta Makedonya Meselesi olmak üzere, 1879-1885 Bulgaristan olayları, 1896-1908 Girit İsyanı, 1897 Yunan Harbi, 1890-1905 Ermeni Olayları ve nihayet 1908 Jön Türk İhtilâli idi.

Bunlardan Makedonya Meselesi ne kavramsal mânâda ne de ortaya çıkışı açısından Osmanlı olup; her şeyi ile Avrupalı'dır. Nitekim "*Makedonya*"nın bir kavram olarak Osmanlı coğrafyasında bir bölge adı için ilk defa kullanılmaya başlanması 19. yüzyılda Avrupalılar

198 Winfried Baumgart, *Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830-1878*, Münih 1999, s. 424-425.

199 Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, d. 76-77.

tarafından olmuştur. Bunun Osmanlılarca kabul edilmesi ve kullanılması ise, yine Avrupalı çevrelerde bu bölgede reform yapılması çalışmalarının başladığı 1903'den itibarendir.[200] Manastır, Kosova ve Selanik vilâyetlerini içine alan bu geniş bölgenin adı Osmanlı kaynaklarında ve resmî yazışmalarında "*Vilâyet-i Selâse*" olmasına rağmen, zamanla Makedonya ismi kullanılır olmuştur. Osmanlı'nın kadîm bir toprağı, yabancı bir kavramla ve yeni bir adlandırmayla Osmanlı kayıtlarına da girmiştir.

Bu durum, aslında kavramsal olarak bölgenin "*yabancılaştırılması*" idi. Yüzyıllardır Osmanlı toprağı olan bölge, önce Osmanlı tarihiyle hiç bir alakası olmayan bir kavram; "Makedonya" ile adlandırılmakla yabancılaştırıldı. Bu türde bir "*adlandırma yoluyla yabancılaştırma*"nın çok da masum olmadığı açıktır. Bunun Osmanlı tarihinde ağır sonuçlara neden olduğunu bilmekteyiz. Bu türden bir adlandırma ile yabancılaştırma, genelde Osmanlı coğrafyasının tasfiye edilmesinde ve özelde Balkanlar'ın ayrışmasında bir aşamadır. Zîrâ yabancılaştırmayı bir sonraki aşama olan bölgede meskûn gayrimüslimler lehine reformların yapılması gibi bazı talepler takip etmektedir. Son aşama ise, bölgede isyanların çıkarılması ve bölgeye müdahale edilmesidir.

Bu coğrafyadaki etnik ve dinî yapının oldukça karmaşık ve kırılgan olması da Makedonya Meselesi'nin nedenleri arasında yer almaktadır. Burada Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar; Türkler, Arnavutlar, Bulgarlar, Sırplar, Rumlar ve Yahudiler gibi farklı dinî ve etnik unsurlar iç içe geçmiş bir şekilde yaşayan belli başlı toplumlardır. Vilâyet-i Selâse Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın 1904 yılında yaptırdığı nüfus sayımı, bu yapıyı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim buna göre bölgedeki unsurların sayısı şu şekildeydi: Müslüman 1 508 507, Bulgar 896 497, 307 000 Rum ve 100 717 Sırp.[201]

Böylesine karmaşık bir yapıya sahip bölgeye dışarıdan yapılacak müdahaleler, bu guruplar arasındaki çatışmaları tetikleyecekti. Nite-

200 Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 2-3.
201 Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I Kısım 1, s. 164.

kim yukarıda temas edilen nedenlerden dolayı, organize edilen Berlin Kongresi'nde alınan karar mucebince, Bulgaristan üçe bölünmüş ve bölgenin güneyi Makedonya olarak ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne tekrar geri verilmiştir. Fakat bu iade ne Osmanlı Devleti'ne ne de bölgeye bir fayda getirmiştir. Osmanlı Devleti, gerçekte buraya hiçbir zaman hâkim olamadığı gibi, bu iade ve devamındaki müdahaleler bölgesel rahatsızlıkları ve çatışmaları iyice tetiklemiştir.

Bir defa, 1877-1878 Rus Harbi'yle zaten kaybedilen bu toprağın tekrar Osmanlı Devleti'ne iade edilmesiyle buranın taliplilerinin sayısını artmıştır. Kadîm Osmanlı toprağı olan bu bölge üzerinde hesap yapan devletlerin sayısı üçe çıkmıştı. Berlin Kongresi'yle bağımsızlıklarını henüz daha yeni kazanan Bulgaristan, Sırbistan ve daha önceden kurulan Yunanistan Makedonya toprakları üzerinde tarihî ve dinî olarak hak iddia etmekteydiler; burası üzerinde hesap yapmaktaydılar. Bu iddialarını gerçekleştirmek için Makedonya'daki gelişmelere müdahil oluyorlardı.

Makedonya'da Komitalar ve Komitacılık

Bulgarların gerek burada meskûn olan önemli sayıdaki ırkdaşları ve gerekse burasının kendilerine ait kadîm bir toprak olduğunu iddia etmeleri, Bulgaristan'ı bölge üzerinde hesap yapan devletler arasında birinci sıraya yerleştirmiştir. İkinci olarak Yunanistan kadîm tarihe atıfta bulunarak Makedonya'ya talip olmuştu. Sırbistan ise aynı şekilde bu topraklar üzerinde sahiplik iddiasına olan diğer bir devletti. Bu üç devlet, Makedonya'yı elde etmek için bölgede meskûn olan soydaşları ve dindaşları üzerinden çok yönlü bir mücadeleye girmişlerdi. Bunların en önemli araçları ise, bölgede görev yapan Avusturyalı Subay Hubka'nın ifadesiyle, hemen hemen her nahiyede ortaya çıkan komitalardı.[202] Hubka'nın bu tespitini destekleyen bir bilgi *Vossische Zeitung*'ta yayınlanan "Gizli Bir Bulgar Raporu" yazı dizisinde geçmektedir. Girişinde, hâlen diplomat olarak görev yapan

202 Gustav Hubka, "Die Reformation in Mazedonien in den Jahren 1320-1324(1904-1908)", *Streffleurs Militärische Zeitschrift*, Sayı 1, Viyana 1909, s. 914-915.

bir Bulgar devlet adamının kaleminden çıktığı ifade edilen bu yazıda, Makedonya'da 558 üyeye sahip 57 farklı Bulgar komitasının ve 160-170 elemana sahip farklı 16 Sırp komitasının faaliyet gösterdiği ifade edilmektedir. Bu komitalar hem askerî hem de malî olarak ilgili devletler tarafından desteklenmektedir. Yazıda, herhangi bir sayı vermeden bölgede etkin olan Yunan ve Romen komitalardan da bahsedilmektedir.[203]

Bu şekilde ilgili devletlerin komitaları üzerinden bölgedeki Osmanlı yönetimine karşı mücadele etmeleri yetmiyormuş gibi, bir de bu devletler ile Makedonya'da meskûn olan bunların dindaşları ve soydaşları arasında öteden beri var olan rekabet ve çatışma hâdiseyi daha da bir karmaşık hâle getirmiştir. Bölgedeki Bulgar-Yunan çatışmasının tarihî kökleri takriben 10. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Yine aynı şekilde buradaki Sırp-Yunan anlaşmazlığı da oldukça eskiye, Orta Çağ'a dayanmaktadır.[204]

Makedonya'da faaliyet gösteren komitalar her şeyleriyle o günkü şartlarda birer terör oluşumlarıydılar; devlete ve sivil halka karşı her türlü anarşik saldırıları yapıyorlardı. Bu durumu daha vahim ve karmaşık kılan iki husus da vardı: Birincisi, etnik grupların ve bunların adına hareket ettiklerini iddia eden komitaların birbirlerine karşı da kıyasıya mücadele etmeleriydi. İkincisi ise, merkezî otoritenin yerle bir olduğu bir bölgede kanun tanımayan bu çeteler, yeri geldiğinde kendi vatandaşlarına karşı da öldürme, yağma ve tecavüz saldırılarında bulunmalarıydı. Bunun alakalı ilginç bir bilgi yukarıda zikredilen "Gizli Bir Bulgar Raporu"nda geçmektedir. Buna göre, "*Makedonya'daki Bulgar köylüleri, kurtarıcılarından kurtulabilmek için Türk hükûmetinin korumasına sığınmaktan başka bir çare bulamıyorlardı.*"[205] Yazının devamında Bulgar komitacılarının saldır-

203 *Vossische Zeitung*, "Der bulgarische Geheimbericht III", Sayı 313, 7 Haziran 1908, s. 2.

204 Theodor von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns Seit 1866*, Cilt 2, Stuttgart/Berlin 1914, s. 121-125.

205 *Vossische Zeitung*, "Der bulgarische Geheimbericht II", Sayı 312, 6 Haziran 1908, s. 1.

dığı ve öldürdükleri Bulgarlar hakkında bazı örnekler verilmektedir. Kısacası Makedonya'da "herkes herkese" karşıydı.

Bu karmaşa karşısında Osmanlı devlet adamlarının işi gerçekten çok zordu ve bu zorluğun altından da kalkamadılar. Çeşitli iç ve dış nedenlerden dolayı bölgede asayişi ve düzeni bir türlü sağlayamadılar; devletin otoritesini bir türlü tesis edemediler. Kaldı ki bu isyanlar karşısında devlet otoritesini kurmaya yönelik faaliyetler de, Altıntaş'ın belirttiği gibi, Avrupa kamuoyu tarafından "*baskı ve zulüm*" olarak görülmüş ve "*Hristiyan ahalinin katledildiği*" şeklinde işlenmiştir.[206] Böylece Makedonya, gerek iç ve gerekse dış faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşan ve her an infilak edebilecek bir barut fıçısına; bir başka ifadeyle, kaynayan ve her an taşabilecek bir kazan hâline gelmişti.

Bölgedeki Avrupalıların Komitalara Yardımları

Bütün bu gelişmelerin yaşanmasında Avusturya, İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya gibi Avrupalı Büyük Devletlerin doğrudan rolleri vardı. Bunların yukarıda temas edilen siyasî endişeleri, hristiyanî-dinî dayanışması ve merkezinde Türk-İslâm karşıtlığı gibi psiko-sosyo nedenlerden dolayı devreye giren bu devletler, Osmanlı açısından çözümün bir parçası veya aracı olmamışlar, aksine sorunun en önemli nedenlerinden birini teşkil etmişlerdir. Bu bir tercihti ve Avrupalı Büyük Devletler tercihlerini meşrû Osmanlı yönetimine karşı mücadele eden ayrılıkçı terör oluşumları komitalar lehine kullanmışlar ve bu tür terör guruplarını doğrudan desteklemişlerdi. Bunlarla alakalı iddialar ilgili kaynaklarda yeterince geçmektedir.

Hüseyin Kâzım Bey, Şeyh Muhsin Fânî müstear ismiyle hatıratında bölgedeki yabancı konsoloslukların bu tür faaliyetlerini şu şekilde anlatmaktadır: "*Konsoloshaneler Makedonya'nın her tarafında pek fena rol oynadılar. Bu işler gözümüzün önünde yapıldı. Fakat hükûmetin zaaf ve aczi bir şey söylemeye imkan bırakmıyordu.*"[207]

206 Ahmet Altıntaş, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Afyon 2005, s. 89.

207 Şeyh Muhsin Fânî, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyicî*, İstanbul 1326, s. 61.

Nitekim Shaw'ın da yazdığına göre, bölgede görev yapan Avrupalı devletlere ait konsoloslar, bölgede etkin olan Hristiyan komitalara "*yalnız para vermekle kalmayıp silah ve cephane yardımı da yapıyorlar, zaman zaman da teröristleri yasal korumaları altına alıyorlardı.*"[208] *Vossische Zeitung*'taki yazı dizisinde, bölgede görev yapan bir Fransız subayın anlattıklarından hareketle Serez'deki Fransız Konsolosu'nun çevrede etkin olan Yunan komite faaliyetlerinde "*çok yardımda*" bulunduğu iddia edilmektedir.[209]

Böylece Makedonya; bir tarafta meşrû sahibi Osmanlı Devleti, diğer taraftan ona tâlip olan komşularının arasında sıkışıp kalmıştır. Bölge üzerine çok çetin, çok yönlü ve çetrefilli bir mücadele yaşanmaktaydı. Bu mücadelede tarafsız olması gereken Avrupalı devletlerin bölgedeki konsoloslarının ve diğer kurumlarının yönetim karşıtı ayrılıkçı terör guruplarını desteklemesi, bölgeyi daha vahim bir duruma sokmuş ve burasını içinden çıkılmaz karmaşık bir problem yumağına çevirmişti. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de Avrupalı Büyük Devletlerin bölgedeki bu sorunları çözme adına Mürzsteg Kararlarını almaları ve Osmanlı Devleti'ne dayatmaları, Makedonya Meselesi'ni Osmanlı iç sorunu olmaktan çıkarmış, Avrupa'nın sorunu hâline getirmişti. Böylece Makedonya bu son hâliyle, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Mürzsteg Kararları: İçişlerine Müdahalede Son Nokta

Avrupalı Büyük Devletler tarafından Makedonya Meselesi'ni çözmek adına Mürzsteg Kararları'nın alınmasının ve bunların uygulanmasının doğurduğu sonuçlar, 1908 Jön Türk İhtilâli sürecini hızlandırmıştır. Bu başlık altında ilgili gelişmelere ve bunların bu ihtilâl sürecine nasıl etkilediklerine temas edilmektedir.

208 Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, s. 259.

209 *Vossische Zeitung*, "Der bulgarische Geheimberich V", Sayı 315, 8 Temmuz 1908, s. 2.

Mürzsteg Kararlarının Mahiyeti Nedir?

2-3 Ekim 1903 bugünkü Avusturya'da Graz'ın kuzeyinde bulunan Mürzsteg Sarayı'nda bir araya gelen Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Franz Josef (1848-1916) ile Rus Çarı II. Nikola (1894-1917), Makedonya'daki gelişmeler üzerine burada kendi kontrollerinde bazı ıslahatların yapılmasını kararlaştırmışlardı. Daha sonraki günlerde her iki devletin bürokratları bunun üzerinde çalışarak ilgili kararları belirlemişler ve bu kararları Bâb-ı Âlî'ye bir nota ile bildirmişlerdi.[210]

Osmanlı Devleti'ne dikte edilen bu kararlar 9 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddeler özetle şu şekildeydi:

"*1. Makedonya'da yapılacak ıslahat için Hüseyin Hilmi Paşa görevlendirilecektir. Bunların kontrol edilmesi için Avusturya'dan ile Rusya'dan sivil memur tayin edilecektir. Bu memurların görevi, Hüseyin Hilmi Paşa'ya her yerde eşlik etmek ve dikkatini Hristiyan ahalinin ihtiyaçlarına çekmek; buradaki olayları hükûmetlerine bildirmek. 2. Jandarmanın ve mahallî polis teşkilatının yeniden yapılandırılması yabancı bir generalin idaresi altında ve yabancı subaylar eşliğinde olacaktır. 3. Bölgede sükûnetin sağlanmasının ardından farklı milletleri bir arada toplayacak yeni bir teşkilatlanmanın yapılması. 4. İdarî ve adlî teşkilat mahallî yapıya cevap verecek şekilde yeniden düzenlenecek ve bunlarda Hristiyanlar istihdam edilecektir. 5. Son siyasî ve adlî olayları incelemek için karışık mahkemeler kurulacaktır. 6. Osmanlı hükûmeti, olaylar sırasında zarar gören Hristiyan mülteciler için tazminat verecektir. 7. Tahrip olan Hristiyan köylerine bir vergi muafiyeti getirilecektir. 8. Bâb-ı Âlî, reformları yapacağına ve icra edeceğine mükellef olacaktır. 9. Gayr-i nizâmî birlikler artık kullanılmayacaktır.*"[211]

Kararlaştırılan bu maddeler, diğer devletlerin de tasdiki alındıktan sonra bir nota hâlinde 22 Ekim 1903 tarihinde Bâb-ı Âlî'ye bildirilmiştir. Sonuç olarak Makedonya, beş bölgeye ayrılarak Mayıs 1904'te

210 Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, s. 16-18; Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 216-217.

211 Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, s. 16-18; Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 173.

Avrupalı devletlerin subaylarının kontrolündeki jandarmalara bırakılmıştı.[212] Bu şekilde uygulamaya konulan bu kararlar çerçevesinde Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya, İtalya ve Almanya'dan 61 yabancı subay Makedonya'ya gelerek görev yapmıştı.[213]

Dikkat edilirse maddelerdeki vurgu tamamen Hristiyan ahaliye olup; bölgede sükûnetin sağlanmasından daha ziyade Hristiyanları korumaya ve yönetimde daha etkin kılmaya matuftu. Çatışmalarda en az Hristiyanlar kadar mağdur olan Müslümanlar hakkında herhangi bir düzenleme görülmemekteydi. Daha da kötüsü, kararlar mucebince bölgeye gelen ilgili subaylardan bazıları Makedonya'daki Hristiyanlar ve ayrılıkçı komitalar lehine hareket etmişlerdi. Hatta bu sorunun kökten çözülebilmesi için Makedonya topraklarının doğrudan komşu devletler arasında paylaşılmasını teklif eden subaylar dahi vardı.

Bölgede görev yapan bir Rus subayın, Makedonya Meselesi'nin çözülmesi için "*en iyi araç*" olarak gündeme getirdiği teklif şudur: "*Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında ittifak yapılmalıdır. Türkler'in Avrupa'dan kovulması sadece bu şekilde olabilir. Daha sonra bu üç devlet Makedonya'yı kendi aralarında paylaşırlar.*" Yazının devamında Manastır'da görev yapan bu kez bir İtalyan Jandarma Subayı'nın ifadeleri yer almaktadır. Kendisinin "*çok sıkı bir Bulgar dostu olduğunu*" ve bölgedeki halk tarafından "*çok sevildiğini*" ifade eden bu İtalyan, Bulgar komitalarının sıklıkla "*amaçsızca koşmalarına üzüldüğünü*" belirtmektedir. Yine bu kez de Serez'de görev yapan bir Fransız Jandarma Subayı aynı şekilde "*Bulgar dostluğunu*" gizlemiyordu.[214]

Kararların Hristiyanlar Lehine Uygulanması ve Bunun Sonuçları

Mürzsteg Kararları ve bunların uygulanması, Osmanlı iç işlerine doğrudan karışmaktı. Bu kararlar çerçevesinde Avrupalı subayların

212 Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, s. 21; Adanır, *Makedonya Sorunu*, s.217.

213 Hubka, "Die Reformation in Mazedonien in den Jahren 1320-1324(1904-1908)", s. 920.

214 *Vossische Zeitung*, "Der bulgarische Geheimberich V", Sayı 315, 8 Temmuz 1908, s. 2.

ve sivil memurların Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan toprakları yönetmesi, Osmanlı hâkimiyetine bir müdahale olup; devletin bağımsızlığına halel getiren bir gelişmeydi. Böylece Sultan II. Abdülhamid'in kendi devletinin sınırlarına dâhil olan bir idarî birimde meşru hâkimiyet alanını ciddî şekilde daraltılmıştır. İstanbul'daki Alman Büyükelçi de Berlin'e gönderdiği bir raporunda, bu tespiti yapmaktadır: "*[...] yeni reform programı umûmî vâlinin yanında bir Avusturyalı-Macar ve bir Rus yardımcıyı ön görmekte ve bu Sultan'ın hâkimiyetine ciddî bir müdahale anlamı taşımaktadır.*"[215]

Bu şekilde Osmanlı hâkimiyetine ve bağımsızlığına doğrudan müdahale anlamına gelen Mürzsteg Kararları'nın Makedonya'da uygulanması, asayiş anlamında tersine bir sonuca neden olmuştur. Program, farklı milletlerin bir arada yaşadığı bölgede barışın sağlanmasına vesile olmamış; aksine, bölgede subay olarak görev yapan Avusturyalı Hubka'nın ifadesiyle, "*milletler arasındaki çatışmalar*" daha da artmıştır.[216] Ahmed Salahaddin Bey de yukarıda zikredilen risâlesinde Mürzsteg Kararları'nın ve uygulamalarının Makedonya'ya "*sükûneti*" ve "*müsâlemeti*", barışıklığı, getirmediğini ifade etmektedir.[217] Benzer tespiti Adanır şu şekilde yapmaktadır: "*Gerçekten de Mürzsteg reformları Makedonya'da barış sağlamadı; hatta bazı noktalarda bu reformlar Balkanların bu bölgesinde ulus çatışmalarının artmasına yol açabilirdi.*"[218] Kemal Beydilli ise makalesinde bu hususa temas ederken, bu tedbirlere rağmen "*huzur ve asayiş*" sağlanamadı; "*çete ve komita tedhişi önlemedi*" tespitini Osmanlı vesikalarına istinaden yapmaktadır.[219]

Kaldı ki, buralarda asayişin sağlanması için bölgeye gelen Avrupalı subayların bazıları Makedonya'da bulundukları yerlerde Bulgar ve

215 Gregor Schöllgen, *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die oritalische Frage 1871-1914*, Münih 1984, s. 138.

216 Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, s. 36.

217 Ahmed Salahaddin Bey, *Makedonya Mes'elesi ve Balkan Harb-i Ahiri*, s. 44.

218 Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 219.

219 Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dâir", *Osmanlı Araştırmaları*, (Ayrı Basım 9), İstanbul 1989, s. 96-97.

Rum komitalarını lojistik olarak desteklerine dair iddialar bölgeyi tanıyan ve görev yapan Jön Türkler'in hatıralarında geçmektedir. Bunlardan Rahmi Apak, yabancı subayların komitaları "*el altından*" kışkırttıklarını net bir şekilde gündeme getirmektedir.[220]

Bölge açısından böylesine olumsuz sonuçlara neden olan Mürzsteg Kararları ve bu kararların çerçevesinde buraya gelen yabancı subaylar ile memurların varlığı, Makedonya'da görev yapan Osmanlı subaylarına ve idarecilerine, dolayısıyla da 1908 Jön Türk İhtilâli sürecine de üç şekilde tesir etmiştir:

Birincisi; Osmanlı toprağı Makedonya'da yabancı subay ve memurların yönetime ortak olması, fiilî olarak bazı sıkıntılar ve zorluklar yaşanmasına ve burada görev yapan Osmanlı askerî ile sivil zevatın tepkisine neden olmuştur. Makedonya'daki bu gelişmelere şahit olan ve bundan rahatsızlık duyan Osmanlı idarecileri ve subayları, gizli siyasî örgütlenmeye giderek bunun müsebbibi gördükleri yönetime karşı gizli faaliyetlere başlamışlardı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından olan Nâkî Bey, cemiyetin bu endişeler neticesinde kurulduğunu ifade etmiştir.[221] Enver Bey de, Makedonya'da görev yapan yabancı subayların varlığının olumsuz etkilerini gündeme getirmektedir. Buna göre, Avrupa "*Hristiyanları himâye maksadıyla*" müdahalede bulunmakta ve bunun memlekette "*evvelkinin aksi bir müsâvatsızlık*" çıkarmaktadır. Devamında şunları ifade etmektedir: "*Şimdi İslâmların hiçbir işine bakılmıyor, me'mûrlar Avrupa'nın nazar-ı dikkatinin ma'tûf olduğu Hristiyan teba'a ile meşgul oluyordu. Onlara karşı yapılan haksız bir mu'âmelenin müsebbibi derhâl tecziye ediliyor, ötede İslâmların hakkı aranmıyordu. Diğer taraftan ecnebi zâbitân ve me'mûrinin vücûdu (varlığı), İslâmlar üzerinde fenâ te'sîr yapıyor, bunlarla yavaş yavaş bir kin uyandırıyordu.*" [222]

220 Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 16.

221 Zkr. Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*, s. 157-158.

222 *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, Hali Erdoğan Cengiz (Yay.), İstanbul 1991, s. 50-51.

Kâzım Nâmi de benzer görüşleri gündeme getirerek, Avrupalı müşavirlerin ve subayların Osmanlı toprağı Vilâyet-i Selâse'de görev yapmasının kendilerini nasıl etkilediğini şu şekilde anlatmaktadır:

"İşte bu, bizi çileden çıkardı. Fransız zabitlerden Lamouche adındaki kaymakam, daha Fransa'da iken Türkçeyi güya öğrenmişti; fakat konuşamıyordu. Koyu bir Katolik olduğu için İslâm düşmanı idi de. Sonradan yazdığı (Histoire de la Turquie) adındaki tarih kitabı okunacak olursa, bize karşı ne tür duygular beslediği anlaşılır. Ruslar da Bulgarları açıktan açığa koruduklarını saklamıyorlardı. İngilizler, Fransızlarla İtalyanların tarafsız çalıştıklarından şüphe yoktu; fakat ne de olsa iç işlerimize karışmaları bizi son derece üzmüştü. İşte bu hâl, (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti)nin kurulmasında en önde gelen âmil olmuştu; genç Türk subaylarının kalplerini kazanmamıza vesile verecekti. Nitekim öyle oldu."[223]

Pek çok Jön Türk ve Osmanlı aydını gibi Mehmed Reşid de, Avrupa'nın bu "*haklı, haksız müdâhalât ve tecâvüzâtı ve tahkir derecesine varan muamelâtı*"na şahit olmuş; devletin "*âzâsını tedricen kat' ederek vücudunu harita-i âlemden kaldırmak suretinde*" takip etikleri bu siyaseti aynı zamanda "*salibin hilâle karşı ilân-ı harbi*"[224] olarak değerlendirmişti. Yazar burada Avrupa'nın Osmanlı içlerine müdahale etmesini, tecavüz ve aşağılanma olarak görmekte; bunun devletin haritadan silinmes amacını taşıyan Haç'ın Hilâl'e karşı savaş ilanı anlamına geldiğini iddia etmektedir.

Hüseyin Kadri ise, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin ortaya çıkmasına neden olan şartları tespit ederken, yabancı devletlerin müdahalesini de bu bağlamda şöyle zikretmektedir: "*Müdahale-i ecnebiyenin teşdîdi ve bilhassa Mürzteg Mülakatı bu akıbetin pek yakın olduğunu gösterdi; henüz teşkilatını ikmal etmemiş bir halde olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin meydana çıkmasına sâik oldu.*"[225] Hüseyin Kadri burada, yabancı devletlerin müdahalelerinin ve Mürzsteg Görüşmesi'nin

223 Duru, *"İttihat ve Terakki" Hatıralarım*, s. 14.
224 Cevrî, *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, s. 18.
225 Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, s. 233.

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin ortaya çıkmasına neden olduğunun altını çizmektedir. Abdülhamidî yönetimin Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa da Büyük Devletler'in Makedonya'ya "*memurlar tayin ettirip Osmanlı saltanatının bağımsızlığına ve andlaşmaların hilâfına olarak devletin iç işlerine müdahale*" etmelerini 1908 İhtilâli'nin nedenleri arasında zikretmektedir.[226]

Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı askerî zevat ve diplomatlar da benzer noktalara değinmişlerdir. Bunlardan biri Osmanlı hizmetinde bulunan ve Jön Türk saflarında katılan pek çok genç subayın da öğretmenliğini yapan Alman Goltz, Jön Türk İhtilâli'nin analizini ihtiva eden makalesinde bu bağlamda yabancı devletlerin Osmanlı dâhili işlerine müdahalesi üzerinde durmaktadır. Goltz, son olarak Makedonya örneğini göstererek, "*yabancı güçlerin Türkiye'nin iş içlerine yaptıkları sonu gelmeyen müdâhalelerin*", "*büyük öfkeye*" neden olduğunu net bir şekilde ifade etmektedir.[227]

Avrupalı Diplomatların Bu Konudaki Tespitleri

Almanya Büyükelçisi'nin tatili sırasında yerine bakan Elçi Kiderlen, Düvel-i Muazzama'nın Makedonya'daki gelişmelere müdahale etmesinin zaten olumsuz şartlarda görev yapan Türk subaylarında meydan getirdiği "*hoşnutsuzluğa*" işaret etmektedir. Özellikle de bazı devletlerin bölgedeki konsoloslarının Hristiyan komitacılar lehine devreye girmeleri, onlarla görüşmeleri ve yargılanmalarına müdahale etmelerine karşın, Türk askerinin komitalar karşısında "*biraz vahşice*" davranmalarından dolayı "*Hristiyan*" basının çığlığı koparak bunların "*sert*" bir şekilde cezalandırılmasını istemesi Osmanlı subaylarını olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda Kiderlen'in en önemli tespiti ise, yeni yetişen pek çok subayın bütün bunları "*millî bir zillet*" olarak algılaması şeklindedir. Devamında Kiderlen, Büyük Devletlerin Makedonya hakkında "*Hristiyanlar lehine*" yaptıkları bütün taleplere, Başkomutan olarak Sultan'ın "*boyun eğmesi*" ve söz

226 Mehmed Memduh, *Tanzimattan Meşrutiyete*, Ahmed Nezih Gülitekin (Yay.), Cilt 2, İstanbul 1995, s.169.

227 Goltz, "Die innerpolitische Umwälzung in der Türkei", s. 10.

konusu subayların *her tarafta kendilerini yabancı kontrolü altında*" görmelerini[228], yönetim karşıtı hoşnutsuzluklarının nedenleri arasında saymaktadır.

İhtilâlden dolayı tatilini yarıda bırakıp görevine dönen Alman Büyükelçi Freiherr von Marschall Bieberstein da ihtilâlin ardından Berlin'e gönderdiği raporunda bu noktada ilginç tespitlere yer vermektedir. Marschall Bieberstein, uzun raporunun ilgili bölümünde Makedonya'da görev yapan subay ve askerler başta olmak üzere meskûn Müslüman halkın bölgedeki dış müdahalelerden nasıl etkilendiklerini net bir şekilde anlatmaktadır. Son beş yılın, Büyükelçi burada adını vermese de Mürzsteg Programı'na atıfta bulunmaktadır, Müslümanlar için "*acılı*" geçtiğini ifade eden Marschall, bölgede etkili olan Hristiyan komitalarının, bölgede cirit attıklarını, Türklerin topraklarını nasıl yaktıklarını, yağmaladıklarını ve insanları katlettiklerini seyretmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Devamında ise şu haklı tespiti yapmaktadır:

"*Sanki bölgede hiçbir Müslüman yaşamıyormuş gibi, sadece Hristiyanların durumunu düzeltmek için, Düvel-i Muazzama'nın reformları hazırladıklarını görmüşlerdi. Makedonya'daki Müslümanlar, ender rastlanan bir tiyatro oyununa şahit olmuşlardı. Düvel-i Muazzama, Sofya'da, Belgrad'da ve Atina'da oturan gerçek suçluları diplomatik muhataplar olarak kabul ederek bunları iyi davranmaları konusunda nasihatta bulunurken, buna karşın İstanbul'a talep üstüne talep vermişler; mecburî tedbirler uygulatmışlar ve yeni vaatlerde bulunmuşlardı. Pek çok yabancı devamlı olarak memleketlerine gelmişti. Makedonya vilayetleri ve bütün Rumeli Türk hâkimiyetinden koparılacak tehlikesi, herkesin gözü önünde ortaya çıkmıştı. Bu tehlikenin fark edilmesi orduyu ve Rumeli'deki Müslüman nüfusu kaynaştırmıştı.[...]*"[229] Avrupalı devletlerin bölgedeki siyasetlerini tiyatroya benzeten Büyükelçi,

228 *Die Grosse Politik der Euroäischen Kabinette 1871-1914*, Cilt 25, 2. Kısım, s. 567-568.

229 *Die Grosse Politik der Euroäischen Kabinette 1871-1914*, Cilt 25, 2. Kısım, s. 615.

Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında yapılan ayrımcılığa vurguda bulunmaktadır.

İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Lowther de, 17 Şubat 1909'te hazırladığı raporunda özellikle de Makedonya'daki yabancı güçlerin bu yöndeki etkileri üzerinde durmaktadır. Lowther'in ilgili tespiti şu şekildedir: "*Makedonya'daki yabancı mâlî kontrolü ve jandarmaları Jön Türkler'in gururunu derinden yaralamıştı. Reval Görüşmesi haberi ise bunu artık tamamen bitirmişti.*"[230] Avusturya Büyükelçisi Pallavicini de Viyana'ya gönderdiği raporlarında benzer tespitleri yapmaktadır. Avrupalı devletlerin Hristiyanlar lehine devreye girmesi, Jön Türklerin Makedonya'daki *Türk hâkimiyetinin sona erdiği* düşüncesine alışmalarına ve böylece bölgedeki çatışmanın iyice derinleşmesine neden olduğunu belirtmektedir.

Yine Düvel-i Muazzama'nın Makedonya'daki Hristiyanların durumlarının düzeltilmesi için uğraşmaları, paralel olarak Müslümanların faaliyetlerini tetiklemiştir. Devamında Pallavici'nin belirttiğine göre, bu şekilde Avrupa'nın dâhili işlere müdahil olması ve Makedonya'daki Türk birliklerinin yabancı kumandası emrine verilmesi düşüncesi Türk subaylardaki memnuniyetsizliği iyice artırmış ve bunları şu düşünceye sevk etmişti: "*Sultan'ın, devleti yabancılara karşı korumaya gücü yoktur. Dolayısıyla bu görevi artık kendi ellerine almak zorunda olduklarına kâni olmuşlardı.*"[231]

Bu süreçle alakalı ikinci etki, bölgede görev yapan Avrupalı yabancı subayların maddî olarak iyi durumlarının Osmanlı zâbitleri üzerinde yaptıkları olumsuz tesirdir. Osmanlı subayları içinde bulundukları kötü şartları mukayese etme imkânı bulmuşlardı. Mukayese ise, kendi olumsuz şatlarının oluşmasında rolü olduğuna inandıkları mevcut yönetimi eleştirme ve ona karşı mücadele etme arzusunu beraberinde getirmiştir.

---

230 *Die Britischen Amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898-1914*, G. P. Gooch/Harold Temperley (Yay.), Cilt 5, Berlin/Leipzig 1931, s. 431.

231 Bridge, "Die jungtürkische Revolution aus österreichisch-ungarischer Sicht", s. 24-26.

Bu bağlamdaki en önemli tespiti bölgeyi gezen ve Osmanlı subaylarıyla bizzat görüşen *Neue Freie Presse* muhabiri yapmaktadır. Muhabirin müşahedesine göre, daha önceden zor şartlarda görev yapan; yırtılmış ve perişan üniformalar, dağılmış ayakkabılar giymek zorunda kalan ve zamanında maaşlarını alamayan Osmanlı subayları, kendileriyle kıyaslanmayacak kadar iyi imkânlara sahip olan ve maaşlarını zamanında alan yabancı subayların bu durumundan etkilenmişlerdir. Osmanlı subayları ve askerleri, bu şekilde bir mukayese imkânı bularak ilk defa "*içinde bulundukları sefil durumundan dolayı utanmışlardı.*"[232] Tokay'ın belirttiğine göre ise, utanmanın dışında yabancı subaylar ve jandarmanın bu şekilde kendilerine göre çok daha iyi şartlarda görev yapmaları, maaşlarının daha yüksek olması ve düzenli olarak maaş almaları da Üçüncü Ordu'da görev yapan subayları fazlasıyla rahatsız etmekteydi.[233] Böylece içinde bulundukları durumu mukayese etme imkânı bulan subaylar, mevcut kötü durumun müsebbibi olarak gördükleri sisteme ve yöneticilere, özellikle de II. Abdühamid'e karşı eleştiriler getiriyorlardı.

Üçüncü tesir ise, görev yapan subayların belli alanlarda yabancı subaylardan etkilenmeleridir. Bölgede görev yapan yabancı subay ve memurlar ile Osmanlı subayları ve idarecileri, her şeye rağmen birbirlerinden kopuk değildiler. En azından görevleri gereği belli zamanlarda bir araya gelmek ve görüşmek zorundaydılar. Bu görüşmelerde fikrî alışverişlerin ve etkilenmelerin olması kaçınılmazdı. Nitekim buna işaret eden Karal, Türk subayların görevleri gereği yabancı subaylarla görüştüklerini; bu tür görüşmelerin olumlu veya olumsuz etkilere neden olduğunu ve Türk subayların "*özel konuşmalarında yabancı subayların genel durum konusundaki fikirlerinden faydalandıklarını*", belirtmektedir. Fakat buna rağmen, Türk subayları bu tür yabancı "*denetim yetkisini onur kırıcı bulmakta ve bundan da istibdat yönetimini sorumlu tutmaktaydılar.*"[234]

---

232 *Neue Freie Presse*, "Auf der Fahrt nach Monastir", 21 Temmuz 1908, Sayı 15774, s. 2.

233 Tokay, *Makedonya Sorunu*, s. 135.

234 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi. İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 8.

Bu şekilde Selanik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde Avrupalı subayların Mürzsteg Kararlarına istinaden görev yapmaları, bölgedeki Jön Türk Hareketi'ne mensup subayların yönetim karşıtı rahatsızlıklarını daha da tetiklemiş ve 1908 İhtilâli sürecini başlatmalarına neden olmuştur. Nitekim Edirne, Yanya ve İşkodra gibi bu kararlar dışında tutulan komşu diğer vilâyetlerde kayda değer herhangi ihtilâl hareketinin yaşanmaması,[235] Mürzsteg Kararlarının uygulanmasının doğrudan ihtilâlin gerçekleşmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca bütün bunlar göstermiştir ki, Avrupalıların bu tür sorunları çözmek adına giriştikleri her hamle "çözümün parçası olmaktan ziyade, çözümsüzlüğün nedeni olmuş"; mevcut meselelerin kronikleşmesine ve içe dönük başka problemlerin çıkmasına yol açmıştır. Mesela bölgede görev yapan Osmanlı subaylarının ve mülkî idarecilerinin kendi yönetimlerine karşı ihtilâl yapmalarının nedenleri arasında bunlar da bulunmaktadır.

Reval Görüşmesi: Amaç Propaganda

İngiltere Kralı ve Rusya Çarı'nın Reval'de, bugünkü Estland'ın başşehri Talinn, yaptıkları ve Makedonya Meselesi'nin bir uzantısı ve devamı olarak değerlendirilen Reval Görüşmesi, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin patlak vermesinde gündeme getirilebilecek en önemli nedenlerden bir tanesidir. Aşağıdaki satırlarda da zikredildiği gibi, her ne kadar muhtevası tartışmalı olsa da, bu gelişmenin gerçekte ne olduğunun ve bunun Jön Türk İhtilâli'nin başlamasındaki yerinin tespit edilmesi, konu açısından bir hayli ehemmiyetlidir.

Reval'de Ne Görüşüldü? Kim Sızdırdı?

İngiltere Kralı VII. Edward (1901-1910) ile Rus Çarı II. Nikola, Makedonya'daki reformların yanı sıra o sıralarda gündemi meşgul eden diğer dünya meselelerini, özellikle de Avrupalı Büyük Devletler arasındaki rekabeti görüşmek üzere 9-12 Haziran 1908 tarihleri

235 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyeti Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, Cilt 20, Sayı, 77, İstanbul 1956, s. 143.

arasında Reval'de bir araya gelmişlerdi.[236] Fakat bu buluşma, aradan çok fazla bir süre geçmeden Jön Türkler arasında *bomba* gibi bir tesir yapmış ve "*Reval'de Türkiye'nin taksimine karar verildi!*"[237], şeklindeki haberler yayılmaya başlamıştı. Nitekim bu haberler üzerine harekete geçen Jön Türk zâbitlerinin başlattıkları ihtilâl, genel olarak Reval'deki İngiliz-Rus buluşmasına verilmiş bir cevap olarak da yorumlanmıştır.[238]

Jön Türklerin Reval Görüşmesi hakkındaki fikirlerine geçmeden önce, bu haberleri nereden aldıklarına dair iddiaları tespit etmek gerekmektedir. Orhan Koloğlu'nun iddiasına göre, Jön Türklerin bu görüşme hakkında iki haber kaynağı bulunmaktaydı: Yabancı postalar aracılığıyla kendilerine ulaşan veya serbestçe temin edilen Avrupalı gazeteler ve Makedonya'daki yabancı konsoloslar.[239] Fethi Okyar ise, bu bilginin "*Alman kaynaklarından yayıldığını*" iddia etmektedir.[240]

Jön Türk Propaganda Aracı Olarak Reval: Memleket Paylaşıldı!

Buluşmanın Jön Türkler arasında nasıl bir etki yaptığını tespit edebilmek için meseleye öncelikle ihtilâlin başkahramanı Resneli Niyazi Bey'le başlamak gerekiyor. 28 Haziran 1908'de çete kurma fikrini samimi arkadaşlarına açan ve gerekli hazırlıkların ardından 3 Temmuz 1908'de isyanı başlatan Niyazi Bey, bu görüşmeyi ihtilâli kararlaştırma arefesinde oldukça önemsemiş ve hatıratında bunu fazlasıyla gündeme getirmiştir. Niyazi Bey, ihtilâlin patlak vermesinin nedenlerini anlatırken, Bulgarların Makedonya'daki şiddet ve gayretinden ziyade "*günden güne ziyâdeleşen ve Reval'de karâr-gir olan müdâhalât-ı ecnebiyeye karşu hükûmetin sükût ve muvâfakatı, alçak politikası[...]*"nın etkili olduğunu yazmaktadır.[241] Niyazi Bey, burada

236 *Reichspost*, 9 Haziran 1908, Sayı 158, s. 4; *Reichspost*, 12 Haziran 1908, Sayı 161, s. 2; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 237.

237 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 508.

238 Vladan Georgevitch, *Die türkische Revolution ım ihre Aussichten*, Leipzig 1908, s. 4.

239 Orhan Koloğlu, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, Sayı 24, İstanbul 1985, s. 370.

240 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 9.

241 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 32.

gün geçtikçe artan ve nihaî olarak Reval'de kararlaştırılan yabancı müdahalesi karşısında hükûmetin sessiz kalmasının altını çizerek, bu durumun bizzat kendisinde meydana getirdiği rahatsızlıkları, şu şekilde dile getirmektedir:

"*Bu mülâkatta Rusya ve İngiltere tarafından tertip olunan mukarrâtın mülâhaza-i vahâmeti ile üç gün, üç gece heyecân ve helecân içinde çırpındım. Memâtdan başka bir çâre-i necât görmiyordum. Nihâyet pir-hûn gördüğüm afak-ı siyâh istikbâlimde, istikbâl-i ümmetde nâ-gehân bir ziyâ-yı ümid, bir kûşe-i selâmet belürmiş gördüm. Evet, nâil-i emel olmak imkânını tehayyül itmiş idim. Selâmeti fedâkârlıkda, ölümde buluyor ve müstağrık-ı ye's ve kudret olan bütün nevâsî-i erbâb-ı hamiyyetde milletin memâtına müte'allik bir hüküm, bir hükm-i cinâî, Reval Mülâkatı mükarrerâtının te'sirât-ı müdhişesini çizen alâmetleri görüyordum. Bütün efrâd-ı cemiyyet bu müdhiş mukarrerâta vâkıf olmuş idi. Hiç tereddüt itmedim. Bir çete tertibi tasavvûratını zihnimden geçirmeye başladım. Bir taraftan da hazırlık görüyordum. [...]*"[242]

Niyazi Bey, İngiltere ve Rusya'nın bu görüşmede almış oldukları kararlardan dolayı ortaya çıkan vahametin, kendisini heyecan içinde bıraktığını ve kurtuluş için ölümden başka çare görmediğini belirtmektedir. Bu kararların cemiyetin bütün üyeleri tarafından bilindiğini ve buna karşı bir çete kurmayı zihninden geçirmeye başladığını da iddia etmektedir. Niyazi Bey, bu ifadeleri dışında isyan sırasında uğradığı köylerde halkla yaptığı konuşmalarda bu konuyu sıkça gündeme getirerek, halkı ihtilâl lehine kazanmaya gayret etmişti.

Reval'de görüşülen mevzulardan dolayı vatanın istikbali için endişelere kapılan sadece Niyazi Bey değildi, Kâzım Karabekir de hatıratında İngiltere ile Rusya Reval'de "*[...] Makedonya'nın taksimi vesaire hakkında aleyhimize kararlar aldıklarını haziran ortalarına doğru [...]*" duyduklarını yazmaktadır.[243] Fethi Okyar da o tarihlerde bölgede görev yapan genç bir Jön Türk zâbit olarak Reval hakkında şunları ifade etmektedir: "*Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi için*

242 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 93.
243 Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*, s. 305.

tam anlaşmaya vardıkları haberi geldi. Haber Alman kaynaklarından yayılıyordu."[244]

Ahmet Bedevî Kuran ise, Reval'de İngiltere Kralı ve Rusya Çarı arasında "*Makedonya hakkında bazı anlaşmalar*" olduğunun duyulduğunu belirterek, bunun isyan hareketinin *çabuklaştırılması*nda etkili olduğunu ifade etmiştir.[245] Mehmed Reşid de aynı şekilde Reval mülâkatını "*Alman'ın dostu olan Türkiye'ye son darbeyi vurmak, şifâsından ümidsiz kaldığı hasta adamın ölümünü tâcil etmek*" olarak değerlendirmiş[246] ve bunun *istibdâd* yönetimine son vermede *isti'câl*in lüzumunun kanıtı olduğunu yazmaktadır.[247] Tahsin Uzer, diğerlerine göre farklı bir şekilde Reval Buluşması'nda alınan somut kararlardan ve ardından bununla alakalı Bâb-ı Âlî'ye verilen bir notadan dahi bahsetmektedir. Bu kararlardan dolayı cemiyetin faaliyetlerini "*çabuklaştırdığını*" belirtmektedir.[248]

Tarihçi Ahmed Sâib de eserinde Reval Görüşmesi'ne yer vermektedir. Buna göre, görüşme hakkında Avrupa gazetelerinde bu iki hükümdarın "*Makedonya Meselesi hakkında kat'î bir karar*" verdiklerine dair haberler çıkmış; bu haberler Rumeli ileri gelenler ile subaylar arasında "*fevkalâde heyecân*"a neden olmuştu.[249] Osman Nuri'nin Jön Türk İhtilâli'nden sonra kaleme aldığı II. Abdülhamid'in hayatıyla alakalı önemli eserinde de Reval hakkında benzer iddialar yer almaktadır. Buna göre, "*Reval Mülâkatı, Osmanlılar içün gâyet vahim idi. Daha doğrusu bu mülâkatta vatan-ı Osmaniye'nin paylaşılmasına karar virilmişdi. Dimek asırlardan pâyidâr olan, her kabza-i hâki binlerce ecdâdımızın kanı bahasına kazanılan bu mukkades vatan Abdülhamid gibi hüsn-i vatanperverândan, fikr-i insâniyetkârâneden mahrum bir padişahın kurban-ı sefâhat ve istibdâdı olacaktı. Buna*

244 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 9.
245 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 306.
246 Cevrî ,*İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, s. 24.
247 Cevrî, *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, s. 37.
248 Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, s. 85-87.
249 Ahmed Sâib, *Târih-i Meşrutiyet Şark Mesele-i Hâzirâsı*, Dersaadet 1324, s. 58.

tahammül itmek imkân hâricinde idi."[250] Osman Nuri de Osmanlı vatanının bu görüşmede paylaşılmasına karar verildiğini; böylece mukaddes vatanın Sultan II. Abdülhamid'in safahatına ve istibdatına kurban edileceğine inanmaktadır.

Mustafa Ragıb, hatıralarında Reval Görüşmesi'nin 1908 İhtilâli'nin "*mühim bir dönüm noktası*" olduğunu belirterek, iki hükûmetin Makedonya Meselesi'nde "*birleştikleri*"nin ve Osmanlı hükûmeti aleyhinde "*anlaştıkları*"nın "*muhakkak*" olduğunu iddia etmektedir. Devamındaki sayfalarda ise, durumun vahametinden dolayı Ağustos ayında yapılması düşünülen ihtilâlin öne alındığını yazmaktadır.[251]

Fâik Sabrî de meşrutî yönetimin nasıl ilan edildiğini konu edinen makalesinde aynı şekilde Reval Görüşmesi'ne atıfta bulunmaktadır. Yazarın iddiasına göre, İngiltere Kralı ile Rusya Çarı Reval'de bir araya gelerek "*birçok zamandan beri süre gelüb giden ahvâle bir nihâyet virmek ancak Rumeli'ndeki üç vilâyetimizi müstakil bir idâre hâline ifrâğ ile mümkün olabileceğine ve oradaki askerlerimizin tenzîl-i mikdârına karar virmişlerdi.*" Bu iddianın devamında, bu devletlerin nihaî amacının, istibdât hükûmetinin zayıflığı ve ihanetinden istifade ederek Türklerin Avrupa'dan çıkarılması olduğu tespitini de yapmaktadır.[252] Buradaki iddiaların diğerlerine göre farkı, bu bölgenin bağımsız bir idareye kavuşturulması ve askerlerimizin sayısının azaltılmasına karar verildiğinin net bir şekilde belirtilmesidir.

Son olarak Bleda'nın Reval Görüşmesi hakkında yazdıklarına yer vermek istiyoruz. İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin kurucularından olan ve cemiyetin sekreterliğini yapan Bleda, Reval'de Rusya ve Almanya imparatorlarının, Bleda burada yanlışlıkla Almanya diyor, buluşmalarını ajans haberlerinden öğrendiklerini ve bu görüşmede, Osmanlı Devleti'nin Büyük Devletler arasında "*paylaşılacağı*" konusunun ele

250 Osman Nurî, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı. Hayât-ı Husûsiye ve Siyâsiyesi*, Cit 3, s. 1122.

251 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 118-122.

252 Fâik Sabrî, "Hürriyet Nasıl Elde Edildi?", *Resimli Kitâb*, Sayı 1, İstanbul 1324, s. 17.

alınacağı "*kanısının herkese*" hâkim olduğunu anlatmaktadır. Bunun özelikle de Talat Bey'de "*büyük bir endişeye*" neden olduğunu belirten Bleda devamında şunları demektedir: "*Ortada dönen söylentiler hepimizi telâşa düşürmüştü. Memleketi istibdattan kurtarmak yolundaki çabalarımız bu görüşme haberi üzerine bir kat daha hızlandı.*"[253]

Reval Görüşmesi sadece Jön Türklerin, II. Abdülhamid'in de dikkatini çekmişti. Tahsin Paşa'nın bu konuda şunları söylemektedir: "*Sultan Hamid bu mülâkattan hayli kuşkulandı ve bir Cuma günü Rusya Sefiri'nden bu mülâkat hakkında izahat istedi. Rusya Sefiri Reval Mülâkatı'nın Tibet arazisi üzerinde İngilizlerle bir anlaşmadan ibaret olduğunu söylemiş ve meseleyi ehemmiyetten ârî ve sırf iki devlete ait gibi göstermeye çalışmıştı. Abdülhamid buna ne dereceye kadar inandı bilmezsem de her halde işin vahâmetini lâyıkıyla takdir ettiği görülüyordu.*"[254]

Günümüzde bazı tarihçilerin önemli bir kısmı Reval Görüşmesi'ni bu paralelde ele almaktalar. Bunlardan Sina Akşin, Reval Görüşmesi'ni, Osmanlı Devleti'nin "*geleneksel koruyucusu*", yani İngiltere ile "*geleneksel düşmanının*", yani Rusya'nın birleşmesi olarak değerlendirmekte ve devamında bu "*tehlike karşısında*" Jön Türklerin faaliyetlerini hızlandırdıklarını belirtmektedir.[255] İlber Ortaylı da, bu görüşmeyi "*genç subayların Makedonya dağlarında isyan bayrağı açmalarına neden olan önemli olay*" olarak yorumlayarak İngiltere ve Rusya'nın bu görüşmede "*Osmanlı mülkünün âkibetini kararlaştırdıklarını*" yazmaktadır.[256] Reval'de Osmanlı Devleti'nin "*paylaşılmasına*" karar verildiğine inanlar arasında Taylan Sorgun da yer almaktadır. Hatta Sorgun, bu görüşmeyi çok daha geniş planlı bir Osmanlı paylaşması olarak izah ederek şunları demektedir: "*Kral Edvard ile Çar II. Nicholas'ın buluşmasına, Makedonya ıslahatı teşebbüsü kılıf örtülmüş*

253 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 47-48.

254 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 350-351.

255 Sina Akşin, *Şeriatçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 16.

256 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1998, s. 199.

ise de işin aslı başkaydı. İtalya ve Fransa'da bu iki buluşmanın öteki müttefikleriydi. İngiltere, İtalya, Fransa ve Çarlık Rusya'yı İmparatorluk topraklarının paylaşılmamış sınırlarının tesbitinin müzakerelerini yapıyorlardı. [...] İttihatçılar bu buluşmaları ve Avrupa devletlerinin teşebbüslerini görmüşler, İmparatorluğu kurtarmak için son dövüşün içine girmişlerdir."[257] Son olarak Mehmet Hacısalihoğlu benzer bir tespitte bulunarak ilgili olayın, Jön Türk İhtilâli'nin "*tetikleyicisi*" olduğunu ifade etmektedir.[258]

Jön Türkler ve Sultan II. Abdülhamid'i böylesine tedirgin eden bu görüşmede, gerçekten de Osmanlı Devleti'nin paylaşılması gündeme gelmiş miydi ve Makedonya hakkında böylesine kesin bir karar alınmış mıydı? Yoksa diğer meseleler bağlamında Makedonya Meselesi de gündeme getirilerek nihaî bir karar alınmadan sadece reformlar konusunda bir görüş alışverişinde mi bulunulmuştu?

Reval'de Gerçekte Ne Görüşüldü?

Diplomasi tarihi hakkındaki en kapsamlı eser olan *Geschichte der Diplomatie*'de, görüşmeye katılan İngiliz Hariciye Müşteşarı Hardinge'nin, Rus Hariciye Nâzırı İswolski'yi İngiltere'nin Makedonya reform programını desteklemesi için ikna etmeye gayret ettiği belirtilmektedir. Görüşmenin ardından yapılan açıklamada ise, İngiltere ile Rusya "*milletlerarası*" meselelerin hepsinde tam bir "*muvafakata*" sahip oldukları yer almaktadır. Eserde, bu hususların bilgilerin ardından, 1908 yaz aylarının Makedonya'daki reform pazarlıklarıyla geçtiği sırada Jön Türk İhtilâli'nin patlak verdiğine temas edilmektedir.[259] Burada, görüşmeye katılanlar arasında muvafakatın sağlanması dışında, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması veya Makedonya hakkında böylesi nihaî kararın alındığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu şekilde *Geschichte der Diplomatie*'de geçen bilgiler, konuyla alakalı diğer eserleri destekler niteliktedir.

257 Taylan Sorgun, *İttihat ve Terakki. Devlet Kavgası*, İstanbul 2001, s. 134.

258 Mehmet Hacısalihoğlu, *Die Jungtürken und die Mazedonische Fraga (1890-1918)*, Münih 2003, s. 163.

259 W. P. Potjomkin (Yay.), *Die Geschichte der Diplomatie. Die Diplomatie der Neuzeit (1872-1919)*, Cilt 2, Moskova 1947, s. 224-227.

Fikret Adanır'ın Rusya'nın Dışişleri Bakanı İswolski'den yaptığı alıntıya göre, "*Reval'de henüz Makedon reform programı konusunda tam bir karar*" alınmamıştı.[260] Gül Tokay da, iki devlet arasındaki dostluğu "*pekiştirmek*" amacıyla yapılan bu toplantıda, genel olarak iki devletin dış siyasetlerinin tartışıldığını, ayrıca Makedonya reformlarının da "*tartışma konusu*" edildiğini yazmaktadır. Gül, bu konu hakkında kesin bir anlaşmanın olmadığını da belirtmektedir.[261] Nitekim ilgili İngiliz belgelerinde geçtiğine göre, bu görüşmede Türkiye ile alakalı sadece "*Makedonya Meselesi*" gündeme gelmiş ve bir karar alınmamıştı; fakat Jön Türkler bu görüşmeyi "*abartmışlardı.*"[262] Nitekim *Atatürk Ansiklopedisi*'nde de, bu tarihlerde İngiltere Dışişleri Bakanı olan Edward Grey'in daha sonra yayınlanan hatıralarında bu konu hakkında fazla bir bilginin geçmediği belirtilmektedir. Burada geçtiğine göre, görüşmeye katılan Grey'in yardımcısı ilgili raporunu kendisine takdim eder. Bu raporda, "*Makedonya ve Girid hakkında ne gibi kararlara varıldığı yazılmamıştır.*"[263]

Orhan Koloğlu, İngiliz zabıtlarına istinaden ilgili görüşmede Makedonya, İran, Afgan hududu, Girit Adası ve Balkan demiryolları gibi çok çeşitli konuların Reval'de gündeme getirildiğini yazmaktadır. Devamında ise, Makedonya konusunda yapılması düşünülen reformlar konuşulurken, bunların karşısında özellikle de Almanya ile Avusturya'dan gelebilecek muhtemel tepkiler üzerinde de durulduğunu ve "*bu yüzden Makedonya işinde yavaş gidilmesi, ipi koparmadan gerecek formül*"ün aranması gibi genel kanaatin dile getirildiğini belirtmektedir.[264] İngiliz zabıtlarından bunları aktaran Koloğlu, ardından kendi kanaatini şu şekilde dile getirmektedir: "*Bu zabıttan da anlaşıldığı gibi ortada bir anlaşma yoktur. Genel durum hakkında ve*

260 Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 266.

261 Gül Tokay, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökleri (1903-1908)*, İstanbul 1996, s. 91.

262 *Die Welt des İslams*, "Mitteilungen", Cilt 6, Sayı 3-4, Münih 1961, s. 265-266.

263 *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul 1973, s. 409.

264 Koloğlu, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", s. 369.

her konuda ayrı görüşmek bahis konusudur. Rusya buluşmaya daha yetkili bir kadroyla gelmiş ve İngiltere'yi kendi çizgisine çekmeye çalışmıştır. İngiltere ise, hiçbir vaadde bulunmadan görüşleri dinlemiştir; esasen Revalde'ki kadrosu karar verecek kadro değildi."[265]

Mithat Sertoğlu, Reval Mülâkatı'nın amacının, "*gittikçe kuvvetlenen ve Avrupa'yı büyük bir savaşa sürükleyeceği muhakkak bulunan Alman tehlikesine karşı bazı tedbirler almak*" olduğunun altını çizmektedir. Devamında ise, Rusya ve İngiltere'nin birbirlerine yakınlaşmak ve aralarındaki bazı ihtilaflı sorunları halletmek istediklerini, bunun Reval'de bir araya geldiklerini; fakat dışarıya bunu Makedonya Meselesi olarak ilan ettiklerini eklemektedir.[266] Fahri Belen de bu görüşme sırasında, dünyanın durumunun "*gözden*" geçirildiğini ve Makedonya'daki ıslahat meselesinin "*önemle*" ele alındığını yazmaktadır. Bunların aslında "*genel mahiyette*" olduğunu ifade eden Belen, bu görüşmenin İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin üyeleri arasında "*endişe ve korkuya*" neden olduğunu ve "*hemen harekete geçilmesine*" sebebiyet verdiğini eklemektedir.[267]

Son olarak döneme şahitlik eden Mehmed Salâhaddin de benzer şekilde düşünmekte ve şunları demektedir: "*Reval mülâkatı kendilerine bir sermaye ad ve ittihâz ile hakikî vatanperverlik kisvesine bürünerek meydana atılıp cemiyetin rûesâ ve a'zâ-yı askerîsi vâsıtasıyla Ordu-yı Hümâyunu makâsıd-ı sakîme ve vehîmelerine âlet makâmında istihdâm ve isti'mâl [...]*" eylemişlerdi.[268] Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Mehmed Selâhaddin, Reval'in cemiyet tarafından bir sermaye addedilerek, vatanseverlik kisvesi altında cemiyetin yanlış maksatları ve vehimleri için orduyu bir araç olarak kullandıklarına inanmaktadır.

Dönemin Avusturyalı *Reichspost* gazetesi, Reval Buluşması'nın son gününde konuyla alakalı olarak şu bilgileri vermektedir: Önce Kral VII. Edward Rus Hâriciye Nâzırı İswolski ile uzun bir görüşme yaptık-

265 Koloğlu, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", s. 370.
266 Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi. Resimli-Haritalı*, Ankara 2011, s. 3400.
267 Fahri Belen, *20inci Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul 1973, s. 75.
268 Mehmed Selâhaddin, *Bildiklerim*, s. 9.

tan sonra, ardından bu kez Rus Nâzır, İngiliz Müsteşar Hardinge'le iki uzun görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde daha ziyade "*Makedonya Meselesi*" gündeme gelmiştir. Müzâkerelerde "*tam bir uzlaşma*" yönünde önemli oranda "*ilerleme*" sağlanmıştır.[269] Pester Lloyd, Reval'de İran ve Afgan meselelerinin yanı sıra Makedonya'daki "*durum*" ve yapılması düşünülen "*reformlar*" da görüşülmüş; bu konuda "*tam bir fikir birliğine*" ulaşılmıştır yazmaktadır.[270] *Vossische Zeitung*'ta Reval hakkında çıkan bir değerlendirmede, iki hükümdârın ve bakanlarının Reval'de "*henüz daha uzlaşmadıkları*" ifade edilmektedir.[271]

Bütün bu verilerden de anlaşıldığı üzere, İngiliz Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de buluşmasının tek amacı Osmanlı Devleti veya Makedonya değil, bununla birlikte o günkü konjonktürde özellikle de Alman İmparatorluğu karşısında bir gövde gösterisi yapmak ve gündemdeki bazı konular hakkında görüş alışverişinde bulunmaktı. Nitekim gerek görüşmeye katılan Rus ve İngiliz diplomatlarının ifadesi ve gerekse ilgili zabıt gösteriyor ki, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Makedonya'nın paylaşılması konusunda herhangi bir nihaî karar alınmadığı gibi, böylesine bir paylaşma mevzu bahis edilmemiştir. Nitekim İngiltere tarafından kralla birlikte buluşmaya katılan diplomatlar, böylesi bir nihaî karar alma yetkisine zaten sahip değillerdi. Kaldı ki, o günkü şartlarda Düvel-i Muazzama arasında âdeta pamuk ipliğiyle bağlı olan dengelerin hassasiyetinden dolayı, nihaî olarak Osmanlı Devleti'nin paylaşılması gibi, mevcut durumu alt üst edebilecek kritik bir kararın alınması bu aşamada söz konusu olamazdı.

Bütün bu izahattan sonra durumun bu şekilde açık olmasına rağmen, Jön Türkler'in Reval Buluşması'nı oldukça abartılı bir şekilde ve ısrarla gündeme getirmelerinin nedenini nasıl izah etmek gerekiyor?

---

269 *Reichspost*, "die Monarchenbegegung in Reval", 12 Haziran 1908, Sayı 161, s. 2.

270 *Pester Lloyd*, "die Entrevue in Reval", 12 Haziran 1908, Sayı 141, s. 3.

271 *Vossiche Zeitung*, "Abmachungen über Mazedonien und Persien ", Sayı 301, 30 Haziran 1908, s. 1.

Öncelikle, Jön Türkler bir şekilde başta yabancı gazeteler olmak üzere diplomatik çevrelerden duydukları ilgili haberlere kendileri de samimi olarak inanmışlar ve vatanperver olarak tepkilerini göstermişlerdir. Bu tespiti yapmakla birlikte, gerek Jön Türk subayları ve gerekse aydınlarının, gazetelerde çıkan her habere hemen inanılmaması gerektiğini bildiklerini düşünüyoruz. Dolayısıyla cemiyetin ileri gelenleri, siyasî bir hareketin mensubu olarak mücadele hâlinde oldukları Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı, bu gelişmeyi bir propaganda aracı olarak kullanmak istemiş olabilirler. Böylece Jön Türkler, hem ihtilâl sürecini hızlandırmayı, hem de isyanlarını Osmanlı kamuoyu huzurunda olabildiğince meşrulaştırmayı düşünmüşlerdir. Nitekim Danişmend de bu konudaki Jön Türk yayınlarını "*propaganda*" olarak değerlendirerek, bunların "*ittihatçı palavrası câhilâne bir herzeden bir şey*" olmadıklarını iddia etmektedir.[272] Reval'ın Jön Türkler tarafından bir propaganda vasıtası olarak suistimal edildiği Jön Türk Hareketi'ne mensup olan Mustafa Ragıb tarafından da net bir şekilde iddia edilmektedir:

"*Cemiyet Reval buluşmasının karar metninden sahih bir malûmat almakla beraber, bu mülâkatın doğuracağı feci akıbetleri telkine ve bunun efradında propaganda yapmaya karar verdi.*"[273] Özellikle de bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Jön Türkler, Reval Görüşmesi'nin gerçek gündemini iyi bilmeseler dahi, bunu abdülhamidî yönetime karşı bir kışkırtma aracı olarak çok iyi bir şekilde kullanmasını bilmişler ve ihtilâl fitilini ateşleme vesilesi kılmışlardır.

İKTİSADİ ÇÖZÜLME VE MÂLİ KRİZ

Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde maruz kaldığı ve başını ağrıtan meseleler arasında iktisadî ve mâlî sorunlar da oldukça önemli yer işgal etmekteydi. Önceleri yapılan kontrolsüz dış borçlanmalar başta olmak üzere, ardı ardına patlak veren isyanlar ile en son 1877-78 Rus Harbi'nin neden olduğu masraflar ve savaş tazminatından dolayı, devletin zaten iyi olmayan iktisadî durumu iyice kötüleşmişti. Bunlar

272 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, s. 355.
273 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 124.

üzerine bir de II. Abdülhamid döneminde yapılmak istenen bazı imar faaliyetleri, devlet bütçesine ayrı bir külfet meydana getirmekteydi. Elbette bunlar, Osmanlı iktisadındaki ve mâliyesindeki çöküntünün bütün nedenleri değildi; her alanda gözlenen genel kötüye gidiş, bir şekilde bu alanlarda da kendini fazlasıyla hissettirmekteydi.

Kendi saltanat yıllarının çok öncesinde başlayıp II. Abdülhamid'e miras kalan ve kendisi döneminde devam ede giden iktisadî ve mâlî sıkıntılar 1908 Jön Türk İhtilâli sürecini de etkilemiştir. Özellikle dikkatleri çeken iki önemli etki bu bağlamda zikredilebilir: İktisadî ve mâlî alana dış müdahale ve subayların mâlî olarak mağduriyetleri.

İktisadî ve Mâlî Alana Dış Müdahale: Millî Hislerin Zedelenmesi

Genel olarak devletin içinde bulunduğu iktisadî durumun vahametini net bir şekilde ortaya koyan iki önemli gelişmeyi, aynı zamanda temel göstergeyi bu bağlamda zikretmek gerekirse; bunlardan ilki, 1875'de devletin iflas ettiğinin resmen ilan edilmesi ve ikincisi ise 1881'de Muharrem Kararnâmesi'yle Duyûn-ı Umûmî İdaresi'nin kurulmasıdır. Osmanlı tarihindeki kronikleşen genel iktisadî sorunların ötesinde, bu iflas sürecinin başlangıcı 1853-1856 Kırım Harbi sırasında ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak amacıyla 1854 yılında yapılan ilk dış borçlanmayla olmuştur. Bundan sonraki yıllarda sıkça müracaat edilen borçlanmaların başlangıcında, devletin para ihtiyacını karşılayabilmek için borç alınmıştır. Ardından borcunu ödeyebilmek için borçlanmaya başlanmıştır. Son aşamada ise, borçlanmalardan hâsıl olan faizleri ödeyebilmek için borç yapılmıştır. Nitekim bu üç aşamalı plansız borçlanma serüveni çok uzun sürmemiş, takriben 20 yılın ardından devlet iflasını açıklamak zorunda kalmıştır.[274] Borçların faizlerinin ödenmesinde çıkan zorluklardan dolayı, 7-10 Ekim 1875 tarihlerinde mâlî iflas ilan edilmiştir.[275]

---

274 Seyfettin Gürel, "Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı*, Cilt 3, Ankara 1999, s. 392-395.

275 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir, 40-Tetimme*, Cavid Baysun (Yay.), 2. Baskı, Ankara 1986, s. 46-47.

Takribî olarak 14 sene sonra ikinci bir kriz başlayınca, daha hazırlıklı davranan alacaklı Avrupalı devletler, Osmanlı'yı kendi kaderiyle baş başa bırakmayarak doğrudan devreye girmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemeyeceği anlaşılınca Fransa, İngiltere, Avusturya ve Alman İmparatorluğu gibi alacaklı devletlerin yetkilileri görüşmeler yapmışlar ve sonunda 20 Aralık 1881'de Muharrem Kararnâmesi'ni ilan etmişlerdir. Buna istinaden Duyûn-ı Umûmî İdaresi kurulmuş; bu devletlerin seçtikleri kendi üyeleri vasıtasıyla bazı Osmanlı vergilerine el konulmuş ve bunların tasarrufu doğrudan bu idarenin uhdesine verilmiştir.[276] Bu, Osmanlı mâliyesine doğrudan bir dış müdahale idi. Müdahaleden de öte, Osmanlı maliyesi içinde yedi yabancı üyeden oluşan ayrı bir teşkilat kurulmuş ve bu teşkilat kendi adına Osmanlı vergilerini tahsil etmiş ve bu gelirlerin idaresini üstlenmişti.

Her ne kadar Duyûn-ı Umûmî İdaresi vasıtasıyla devletin borçlarının ödenmesinde belli bir istikrar sağlanmış olsa da[277] Osmanlı mâliyesinin bu şekilde "*yabancılar*" tarafından kontrol altına alınmasına ve vergilerine el konulmasına neden olan Düyûn-ı Umûmî'nin varlığı hâliyle Türk çevrelerce "*hoş*" görülmüyordu ve bu durum "*Türk onuruna*" dokunuyordu.[278] Buna en somut örnek Kâzım Karabekir'in tespitleridir. Kendisi, "*Türk milletinin*" eli ve ayağının Kapitülasyonlar ve Duyûn-ı Umûmî gibi "*iktisadî ve malî zincirlerle*" bağlandığını belirtmektedir.[279]

Osmanlı Devleti'nin bu şekilde Avrupalı devletlerin mâlî kontrolü altına girmesi, Osmanlı vatandaşları arasında rahatsızlıklara neden olmuş; bir şekilde millî hislerin zedelenmesine yol açmıştır. Nitekim gelinen noktada bunlardan rahatsız olanlar ve bu ezikliği hissedenler,

276 Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, s. 427.

277 Rıfat Önsoy, "Muharrem Kararnâmesi ve Düyûn-u Umumiye İdaresi", *Osmanlı*, Cilt 3. Ankara 1999, s. 412-413;Cevdet Küçük/Tevfik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiye", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 62.

278 Blaisdell, *İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi*, s. 216-217.

279 Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*, s. 30.

bunun müsebbibi olarak gördükleri abdülhamidî yönetime karşı mücadeleye girişmişlerdi.

Subayların İktisadî Sorunları: Mağduriyet

Devletin bu şekilde ağır iktisadî ve mâlî sıkıntılara düçâr olması, devlet hizmetinde istihdam edilenlerin doğrudan mağdur olması anlamını da gelmekteydi. Devlet kurumlarını ayakta tutan memurlar ve ordu mensupları bu durumdan doğrudan etkilenmişlerdi. Nitekim bunların tipik yansıması, II. Abdülhamid döneminde memurların maaşlarının ödenmesinin sürekli olarak aksaması şeklinde olmuştur. Maaşlarını alamayıp mağdur olanlar arasında devlet hizmetinde bulunan üç önemli kesim vardı: Memurlar, subaylar ve yabancı devletlerdeki elçi ve konsolos gibi diplomatlar ile bunlarla birlikte hizmet eden görevliler. Bunlar maaşlarının ödenmesindeki aksaklıklardan dolayı rahatsızdılar.[280]

Subayların Maaşlarının Ödenmesindeki Aksaklıklar

Söz konusu kesimler arasında sıkıntıyı en çok çekenler ise, zor şartlarda görev yapan subaylardı. Nitekim aylık ve tayinlerinin düzenli olarak ödenmemesi yüzünden subayların giderek artan sorunları, ihtilâlin nedenleri arasında zikredilmektedir.[281] Mehmed Salâhaddin bu konuda, "*Rumeli cihetinde bulunan ümerâ ve zâbitân-ı askeriye vakt-i zamânıyla terfi' ve terakkî idemedikleri ve muntazaman ma'âş alamadıkları*"nı, bundan dolayı subaylar ve bunların vasıtasıyla birçok memur ve eşrâftan kişinin cemiyete girdiğini belirtmektedir. Burada maaşların aksamasıyla birlikte, subayların zamanında terfî edememesini de bir neden olarak zikretmektedir.[282]

Bunları tasdik eden başka bir bilgiyi, Şevket Süreyya Aydemir dönemin Harbiye Nâzırı Rıza Paşa'dan aktarmaktadır. Ona göre, ordudaki maaşlar ortalama olarak yılda beş veya altı defa ödenmekteydi.[283]

280 Syndacoff, *Aus dem Reiche Abdul Hamids*, s. 86-87.
281 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 429-430; Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, s. 433-534.
282 Mehmed Selâhaddin, *Bildiklerim*, s. 9
283 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 221.

Dönemin müelliflerinden Ahmed Sâib de devlet memurlarının senede dört veya beş maaşı zor alabildiklerini yazmaktadır.[284] Osman Nurî ise, maaşların ancak üç ayda bir, hatta bazen daha fazla bir müddetle verildiğini belirtmektedir.[285] Danişmend, Müfettiş-i Umûmî Hüseyin Hilmi Paşa'nın Mâbeyn'e gönderdiği bir telgrafa atıfta bulunarak, zâbitlerin II. Abdülhamid karşıtı olmalarını izah ederken, bunların maaşlarının ödemesinin 3 aya kadar gecikmesini ve zamanında terfi edememelerini ihtilâlin önemli nedenleri arasında göstermektedir. Devamında ise bu mâlî sorunun Jön Türk propagandasında "*mühim*" bir yer tuttuğunu belirtmektedir.[286]

İngiltere Büyükelçisi Lowther de raporunda, zamanında ödenmeyen maaşlar ve hileli terfilerin üzerinde durarak, bu durumun Üçüncü Ordu'da hoşnutsuzluğa neden olduğunu ve subayların çoğunun Jön Türk Hareketi'nin "*yanında*" olduklarını yazmaktadır.[287] Fransız belgelerinde de aynı neden üzerinde durulmaktadır. Buna göre, maaşlarını alamayan askerlerin disiplinsiz davranışları 1908 yılında oldukça artmıştır. Bu bağlamda askerî çevrelerde memnuniyetsizlik "*yaygınlaşıyor ve günden güne*" ciddîleşiyordu. "*Bütün bu olumsuzluklar merkezi Selanik'te bulunan Devrim Komitesi'nin propagandası için mükemmel bir zemin teşkil ediyordu.*"[288]

Resneli Niyazi de, bu durumun üzerinde durarak bunun ihtilâl sürecine nasıl etki ettiğini şu şekilde anlatmaktadır: "*Makedonya'da cereyân iden kanlı vekâyi'a karşu hükûmetin kayıtsızlığı hele ordunun mağduriyet ve sefâletine rıza gösteren vicdansızlığı arzu-yı inkılâbı esâslandırmış, ihtiyac-ı inkılâbı umûmîleştirmişdi.*"[289] Burada, ordunun içinde bulunduğu mağduriyet ve sefaletin inkılâp arzusunu temel-

284 Ahmed Sâ'ib, *Târih-i Meşrutiyet*, s. 37.

285 Osman Nurî, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı. Hayât-ı Hususiye ve Siyâsiyesi*, Cit 3, s. 1125.

286 Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, s. 7.

287 Avcı, *İngiliz Gizli Raporu*, s. 49.

288 Odile Moreau, "Fransız Belgeleri Işığında 1908 Jön Türk Devrimi ve Askerî Reformlar", *XII. Türk Tarih Kongresi*, 12-16 Eylül 1994, Ankara 1999, Cilt 3, s. 2-3.

289 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 32.

lendirdiğini belirten Niyazi Bey devamında, ordunun durumunu daha da somut bir şekilde dramatize etmektedir: "*Efrâdın çıplaklığı, mesâkinin berbatlığı, mu'ayyenât-ı askeriyenin fenâlığı, hükûmetin te'diyye-i ma'âşâtdaki mübâlâtsızlığı orduda fikr-i ihtilâl ve inkılâbı umûmîleştirmiş ve esâslandırmışdı.*"[290] Niyazi Bey; bu şekilde askerin kıyafet, mesken ve iaşesinin kötülüğünün ordudaki ihtilâl ve inkılâb fikrinin yayılmasına neden olduğunu net olarak belirtmektedir.

Kaldı ki 1908 İhtilâli öncesinde de bu tür mâlî nedenlerden dolayı mahallî bazı isyanların veya rahatsızlıkların çıktığı da bilinmektedir. Buna bir örnek olarak *Atatürk Ansiklopedisi*'nde geçen Fransa'nın İzmir Konsolosu'nun bu şehir hakkındaki raporunda geçen iddialar verilebilir. Buna göre, maaşlarını almayan askerler "*sık sık*" olay çıkarmakta ve bunlara yapılan müdahalelerde bazı askerler öldürülebilmekteydiler.[291]

Kansu da subayların ve askerlerin maaşlarını zamanında alamaması üzerinde durarak, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin bunu propaganda konusu olarak kullandığını belirtmektedir. Kansu'nun bu bağlamdaki tesbitine göre cemiyet, maaşların aksamasından dolayı ortaya çıkan "*huzursuzluğu kullanarak, yaygın ve sürekli propaganda etkinliğinde bulunuyordu.*"[292]

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti'nde öteden beri yaşanan ve kronik bir hâl alan iktisadî ve mâlî sorunlar, Sultan II. Abdülhamid dönemine intikal etmiş; sivil ve askerî zümreler başta olmak üzere halkın günlük hayatını olumsuz olarak etkilemiştir. Mevcut kronik siyasî sorunların üzerine bir de bu sıkıntıların gelmesi, abdülhamidî yönetim karşıtlarını daha da bir hırslandırmıştır. Günlük hayata matuf bu tür sıkıntılar ve rahatsızlıklar, cemiyetin ulaşmak istediği nihaî siyasî hedefler yolunda önemli bir mazeret ve motivasyon aracı olmuştur. Bunlar birbirlerini âdeta tamamlamışlardır.

290 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 35.
291 *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 379.
292 Kansu, *1908 Devrimi*, s. 111.

4
1908 İHTİLÂLİ AREFESİNDEKİ HAREKETLİLİK

"Büyük resmin küçük kareleriydiler;
yaklaşan ihtilâlin ayak sesleriydiler."

1908 Jön Türk İhtilâli öncesinde Osmanlı Devleti'nde tam anlamıyla bir sükûnetin hâkim olduğu söylenemez. Aksine, ihtilâlin hemen öncesinde genelde Anadolu ve Makedonya'da özelde ise Selanik'te askerî ve sivil çevrelerde cereyan eden bazı gösteriler, olaylar ve hatta küçük çapta isyanlar vuku' bulmaktaydı. Askerî ve sivil bazı kesimlerde görülen bu tepkiler ve yaşanan bu olaylar, 1908 İhtilâli'nin hemen öncesinde askerî ve sivil kesimlere hâkim olan iktisadî, sosyal ve siyasî rahatsızlıkların dışa yansımasıydılar. Bunlar siyasî bir ihtilâl olarak değerlendirilmeseler de, yakında patlayacak olan ihtilâlin habercisi olarak görülebilirler.

Bu gelişmeler, iki başlık altında ele alınmaktadır. Öncelikle 1908 İhtilâli öncesinde vuku' bulan askerî ve sivil isyanlar tespit edilmektedir. Devamında ise, yaklaşan ihtilâlin habercisi olan bazı gelişmelere yer verilmektedir.

İHTİLÂL ÖNCESİNDE SİVİL VE ASKERİ İSYANLAR

Aslında sivil veya askerî isyanlar, Osmanlı Devleti'nde her zaman ola gelmiştir. Devletin içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal sorunlar ile bazı mahallî idarecilerin halka yaptıkları baskılar, bunların çıkmasındaki başlıca nedenlerdir. Mülkî idarecilerin keyfî ve adaletsiz uygulamaları, hükûmet dairelerindeki yolsuzluklar, vergilerin yüksek-

liği ve maaşların zamanında verilmemesi belli başlı somut nedenler olarak zikredilebilir. Benzeri halk hareketleri ve askerî hareketler, daha doğru bir tabirle tepkiler, 1908 Jön Türk İhtilâli öncesinde de birçok yerleşim biriminde yaşanmıştı. Ancak 1906-1908 arasında yoğunlaşan bu tepkilerde, belirtilen olumsuzlukların ve haksızlıkların giderilmesi dışında herhangi bir siyasî talep gündeme gelmediği gibi, bunların cereyan etmesinde uzun bir sürece yayılan gizli veya açık siyasî bir alt yapı ve teşkilatlanma gözlenmemektedir.

Aşağıda da temas edileceği üzere isyanlardan sadece bir tekinde, Erzurum'da hâdiseleri yönlendirmede Jön Türk teşebbüsü söz konusudur. Buna rağmen H. Zafer Kars bu isyanları "*burjuva devrimci harekete*" dayandırarak, bu hareketin "*itici gücü*" olarak halkın "*feodal rejime*" ve "*emperyalizme*" karşı yaptığı bir "*mücadele*" olarak kabul etmektedir. Kars, bütün bu iddialı tespitlerin sonunda ise 1908 İhtilâli'ni "*burjuva devrimci hareket*"in devamı olarak ele almaktadır.[1] Aykut Kansu ise, bunları "*vergi ayaklanmaları şeklinde baş gösteren örgütlü halk direnişleri*" olarak değerlendirmektedir.[2] Rus yazar Petrosyan da benzer tespitlerde bulunmaktadır.

Bu isyanlar, sivil ve askerî olarak iki alt başlık altında özetle şöyle zikredilecektir.

Sivil İsyanlar: İhtilâle Dönüşmeyen Tepkiler

Bu başlık altında ihtilâl öncesinde, Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerleşim birimlerinde patlak veren isyanlar ve halk hareketlerine temas edilmektedir. Bunlar arasında Erzurum İsyanı'nda bazı Jön Türklerin rolü olduğu için, söz konusu isyan ayrı bir başlık altında, daha teferruatlı ele alınmaktadır. Diğer şehirlerdekilerde cereyan eden ve daha ufak çaptaki halk gösterilerine ise, kısaca değinilmektedir.

1 H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, 2. Baskı, İstanbul 1997, s.19.

2 Kansu, *1908 Devrimi*, s. 97.

1906-1907 Erzurum İsyanları: Vergi Yüzünden Çıkan İsyan

Bir yıldan fazla süren olaylar, Erzurum ve Pasinler ahalisinin Vâli Nâzım Paşa'ya "*hayvânât-ı ehliye vergisi*"nin ve "*vergi-i şahsi*"nin kaldırılması talebiyle 1906 Mart ayı başlarında bir dilekçe vermeleri ve bundan bir sonuç alınamaması neticesinde başlamıştır. Hayvanlar ve şahsî vergilerin kadırılması hakkında halkın bu beklentileri, İstanbul tarafından olumlu karşılanmamıştı. Bunun üzerine müftünün de bulunduğu şehrin ileri gelenleri 14 Mart 1906'da bir araya gelerek isteklerinin yerine getirilmesi için şehrin her yerinde toplantıların yapılmasına karar vermişler; isteklerine dair bir rapor hazırlayarak İstanbul'a göndermeyi kararlaştırmışlardı. Vâlinin bu gelişmelere engel olması üzerine, halkın postahane önünde toplanması ve esnafın da dükkânlarını kapatmasıyla hâdiseler büyümüştür. Postahaneyi kontrolleri altına alan halk, hazırlattıkları telgrafla, şehrin harplerden dolayı zayıf düştüğünü; bölgede kışın uzun sürmesiyle şartların zorlaştığını ve "hayvânât-ı ehliye" ile "vergi-i şahsi"nin ekonomik anlamda ağır bir yük getirmesinden dolayı bu vergilerin Erzurum'da kaldırılmasını istemiştir.

Taleplerine herhangi bir cevap alamayan halk, ertesi gün aynı şekilde yine postahanenin önünde toplanmıştı. Vâli toplanan ahaliyi dağıtmak için asker kullanmak istemiş ancak, asker halka müdahale etmeyerek onlara katılmıştı. Vâli, bu kez nasihat etmesi için Erzurum Müftüsü Lütfullah Efendi'yi görevlendirmiş; lakin müftü efendi de aynı şekilde halkın yanında yer almıştı. Hâdiseler bu şekilde 15 gün devam etmişti. Bu arada isyancıların, şehirdeki gelişmeleri İstanbul'a, olduğundan farklı naklettiğini öğrendikleri Vâli Nâzım Paşa'nın azledilmesini istemeleri üzerine; hükûmet, olayın vahametini anlayıp Nâzım Paşa'yı görevinden almış ve yerine yeni vâli olarak Ata Bey'i tayin etmişti.

Daha sonra adı geçen vergiler kaldırılmış ve halkın güvenini kazanmak için bir kısım tedbirler alınmıştır. Ancak isyanın elebaşlarının belirlenmesi ve cezalandırılması için tutuklamaların başlaması üzerine hâdiseler tekrar baş göstermişti. Âsiler, 23 Ekim 1906 tarihinde Vâli

Ata Bey'i yakalayarak bir camiye hapsetmişler ve sürgüne gönderilen, tutuklanan ileri gelenlerin geri çağrılmasını sağlamışlardı. Serbest bırakılan Ata Bey de görevinden alınarak yerine atanan Nuri Bey, bundan sonraki hâdiselere fazla müdahil olmamıştı.

Bu arada ihtilâl komitesi, bildiriler yayınlayarak çeşitli propaganda yapıyordu. Padişah, 10 Mart 1907 tarihinde daha önce suçlu bulunanların af edilmesini ve 25 Mart'ta da şikâyet edilen vergilerin kaldırılmasını kabul etmişti. Bu şekilde belli bir sükûnetin sağlanmasına rağmen, yine de isyan tam olarak bastırılmış sayılmazdı. Bunun dışında ihtilâl komitası işi daha da büyütmek istemiş ve hububat kıtlığından dolayı ekmeğe zam yapılması nedeniyle, zahire işiyle uğraşan 12 kişinin öldürülmesini kararlaştırmış; bunlardan bir tüccar katledilmiş ve ikincisi ise feci bir şekilde dövülüp öldü sanılarak bırakılmıştı. Bunları gören diğer tüccarlar saklanmak suretiyle canlarını ancak kurtulabilmişlerdi. Olayların tekrar büyümesinden dolayı yeni vâli olarak tayin edilen Abdülvahap Paşa, hâdiselerin üzerine giderek şehir dışından aldığı askerî yardımla isyanı bastırmış ve 25 Kasım 1907'de âsileri yakalayarak çeşitli şekillerde cezalandırmıştı. Bu suretle takriben bir yıl süren isyan ancak bastırılmıştır.[3]

Erzurum Hâdiseleri'nin Jön Türkler ve 1908 Jön Türk İhtilâli'yle olan alakası üzerinde de durmak gerekiyor. İsyanın Jön Türklerle olan bağlantısı konusunda belirtilmesi gereken ilk husus, hâdiselerde ismi geçen Hüseyin Tosun Bey'in kimliğidir. Hüseyin Tosun Bey, bir Jön Türk olup Mekteb-i Harbiye'den Trablusgarp'a sürgüne gönderilmiş, ancak sürgün yeri olan Trablusgarp Asker-i Rüştiyesi'nde Fransızca öğretmenliği yaparken,[4] buradan kaçarak Kuzey Afrika üzerinden Paris'e gitmiştir. Teşkilatın yardımıyla ve talimatıyla Rusya'ya gelmiş ve Rus pasaportuyla gizlice Kafkasya üzerinden Erzurum'a geçerek Jön Türk faaliyetlerine devam etmiş[5] ve Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i

3 Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, s. 76-90; Demirel, *Erzurum'da Halk Hareketleri*, s. 21-57.

4 Kuran, *Jön Türkler ve İnkilap Tarihimiz*, s. 273.

5 Ertürk, *İki Devrin Perde Perde Arkası*, s. 60; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 338.

Merkeziyet Cemiyeti'nin bir şubesini bu şehirde açmıştı.[6] Maceralı bir yolculuğun ardından Erzurum'a gelen Hüseyin Tosun Bey ve arkadaşları bu hâdiseler sırasında halkı kışkırtmaya çalışmışlar ve daha da önemlisi halkın isyana verdiği desteği çekmesinden sonra, askerî bir isyan hazırlığına dahi girişmişlerdi.[7] Bu hâdiselerin Jön Türklerle alakalı olduğunun diğer delili ise, Kars'ın Rusya'nın Erzurum Başkonsolosu Skraybin'den aktardığı bilgidir. Buna göre, isyanın arkasındaki gizli el, subaylar ve askerlerin dâhil olduğu "*Can Veren Örgütü*" idi.[8]

Erzurum'da Jön Türklerin böylesine bir eyleme girişmeleri, cemiyetin bu şehirdeki gücüne işaret etmektedir. Jön Türk fikirleri, iki kanaldan Erzurum'a ulaşmaktaydı: İlk olarak, Erzurum'da mecburî ikamete tabi olan Mekteb-i Tıbbiye talebeleri[9] ile sürgüne gönderilenlerin şehirdeki faaliyetlerini zikretmek gerekmektedir. İkinci kanal ise, başta Paris olmak üzere diğer Avrupa şehirlerinde faaliyet gösteren Jön Türkler tarafından, çıkartılan gazete ve dergilerin Rusya üzerinden gizlice hududa ve buradan Erzurum'a gönderilmesi ve bunlar vasıtasıyla halkın "*efkârının tenvir*" edilmesiydi.[10]

Erzurum isyanları başarısız sonuçlansa da, iktisadî sorunlar nedeniyle başlayan bir hareketin, Jön Türkler tarafından yönlendirilmesi ve bir yıldan fazla devam etmesi oldukça önemlidir. Tunaya da bu isyanların öneminin altını çizerek, bu hareketin "*aynı zamanda bir aksiyon programının tatbik denemelerinden birisi*" olduğunu iddia etmektedir.[11] Bunların dışında dönemin şahitlerinden Hüsameddin Ertürk Erzurum'daki 1906-1907 isyanlarını Makedonya'daki isyanla mukayese ederek şu iddiada bulunmaktadır: "*Erzurum, hürriyetin ilanı şerefini az kalsın Makedonya ve Selanik'in elinden alacaktı.*"[12] Ahmet Bedevî Kuran da benzer bir tespitte bulunarak, isyanı hazırlayanların

6 Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, s. 142.
7 Demirel, *Erzurum'da Halk Hareketleri*, s. 59.
8 Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, s. 130-136.
9 Demirel, *Erzurum'da Halk Hareketleri*, s. 12.
10 Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, s. 78.
11 Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, s. 142.
12 Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 60.

diğer "*hürriyetçi*" bölgelerle de irtibata geçmiş ve ortak hareket etme imkânı bulmuş olmalar hâlinde, ihtilâl tarihinin ve daha sonraki gelişmelerin çok farklı olabileceğini şu şekilde yazmaktadır: "*[...] belki de, Meşrutiyet'in ilanına o tarihte yol açılır ve daha sonra ortaya çıkan Selanik politikacılarının tekelci siyasetine mahal kalmazdı.*"[13]

Bu yorumları vermek e birlikte 1906-1907 Erzurum Hâdiseleri'nin 1908 İhtilâliyle aynı kefeye konulmasının doğru olmadığını düşünüyoruz. Konu hakkında yapılan çalışmalarda çok net bir şekilde belirtildiği gibi, Erzurum halkının çıkardığı bu hâdiselerin temel nedeni ve talepleri tamamen iktisadîdir. 1908 İhtilâli'nde yaşandığı gibi, Meşrutiyet gibi herhangi bir siyasî istekleri söz konusu olmamıştır. Jön Türk erin burada yaptıkları, sadece isyanı kışkırtmaktı. İsyan şayet devam etseydi ve çevre illere yayılsaydı, ardından Meşrutiyet'in ilanı gelir miydi? Böyle bir soruya net bir şekilde "evet" demek zordur. Her olay kendi dönemi ve şartları içinde özeldir ve tekdir, tekrar anamaz ve aynı sonucu vermez. Dolayısıyla Erzurum Olayları devam etseydi, Meşrutiyet daha erken ilan edilirdi iddiası, çok makul görünmemektedir.

Anadolu'daki Diğer Tepkiler: İhtilâl Öncesi Sivil Hareketler

Bu tür sivil isyanlara, aslında bunlar isyan olmaktan daha ziyade bir takım olumsuzluklar karşısında halkın kendi tepkilerini göstermesiydi, ilk örnek 1906 yılında Ankara'da gerçekleşmişti. Postahaneyi işgal eden halk, vâlinin davranışlarından şikâyetçi olmuş ve vâlinin görevden alınmasını sağlamıştır.[14] Aynı yıl içinde bu kez Kastamonu'da vâlinin şehrin gelirlerinden pay almasını protesto etmek isteyenler, belediye seçimlerine katılmamış ve devamında postahaneyi işgal ederek, söz konusu şikâyetlerini İstanbul'a bildirmişlerdi. Merkez halkın bu isteklerini yerine getirmiştir.[15]

22-24 Haziran 1907 tarihlerinde halk, Bitlis'te telgrafhaneyi kontrollerine alarak, şikâyetçi oldukları vâlinin azlini istemiş ve istekle-

13 Kuran, *İnkilap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 273.

14 Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, s. 21.

15 Demircioğlu, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlân Olundu*, s. 5-20.

rini elde etmiştir.[16] Kasım 1907'de bu kez Batı Anadolu'da Aydın ve Muğla'da vergilerin ağırlığı yüzünden; Diyarbakır'da ise, İbrahim Paşa komutasındaki Hamidiye Alayı birliklerinin "*taciz ve talanlarına*" karşı nümayişler yapılmıştır.[17]

Kısaca temas edilen bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi, 1908 Jön Türk İhtilâli öncesinde Anadolu'nun birçok yerinde başta ağır vergiler olmak üzere bazı nedenlerden dolayı mahallî yöneticilere karşı tepkiler yaşanmıştır. Fakat bunların hiç biri siyasî bir özellik taşımadığı için, söz konusu olaylar 1908 İhtilâli ile alakalı olarak ele almanın doğru olmadığını düşünüyoruz.

Askerî İsyanlar: Ordudaki Tehlikeli Hareketlilik

Osmanlı Ordusu'nda cereyan eden askerî olaylar ve isyanlar 1906 senesinden itibaren artmaya başlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan belli başlıları şunlardır: Yemen'deki isyanı bastırmak için İstanbul'dan gönderilmek istenen 800 asker, buraya gitmemek için isyan etmişlerdi. Yine bu sıralarda Trabzon'dan Yemen'e gönderilmek istenen askerler, buna karşı çıkıp isyan ederek Trabzon'da kalmışlardı. 1907 yılı içinde Batı Anadolu'nun farklı şehirlerinde maaşlarını zamanında alamayan askerler de benzer nümayişlerde bulunmuşlardı.[18] Aynı şekilde bu sıralarda Doğu Anadolu'da Bitlis, Erzurum, Trabzon, Mamuretü'l-Aziz ve Diyarbakır gibi şehirlerde de benzer askerî isyanlar yaşanmıştı.[19]

Osmanlı Ordusu'nda başlayan bu huzursuzluklar Alman matbuatının da dikkatini çekmiştir. *Germania*'ya göre, sadece 1907 yılında askerî birliklerde ve kışlalarda resmî olarak patlak veren 17 büyük isyan ve sayısız ufak çapta olay yaşanmıştı. Bunların pek çoğunda subaylar âsi askerlere sempatiyle yaklaşmışlar; bazen de bunlarla birlikte hareket etmişlerdir. Bu isyanlar arasında en önemli olanı, 1907 Mayıs ayında Selanik'teki Üçüncü Ordu'ya Anadolu'dan ge-

16 Aykut, *1908 Devrimi*, s. 23-24.
17 Aykut, *1908 Devrimi*, s. 90-93.
18 Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, s. 54-55.
19 Aykut, *1908 Devrimi*, s. 113-114.

tirilen 8000 redif asker tarafından çıkarılmıştı. Askerler Selanik'e getirilirken, üç veya dört ay içinde terhis edilecekleri sözü verilmiş, bunun gerçekleşmemesi üzerine isyan meydana gelmişti. Nisan ayı sonunda Üsküp'te benzer bir terhis yerine getirilmediği için isyan patlak vermiş ve ardından bastırılmıştı.[20]

Atatürk Ansiklopedisi'nde de Fransız Dışişleri Bakanlığı kaynaklarına istinaden benzer bilgiler verilmektedir. Buna göre başta Yemen olmak üzere, Trablus, Üsküp, Köprülü ve İştip gibi yerlerde asker arasında ciddî rahatsızlıklar yaşanmaktaydı; bunların subayları merkeze gönderdikleri telgraflarla askerlerin mâlî durumları, terhisler ve diğer sorunları hakkında şikâyetlerini iletmişlerdir. Yine bunlarda geçen 29 Temmuz 1907 tarihli bir raporda askeriye içinde genel hoşnutsuzluk daha net bir şekilde şöyle tasvir edilmektedir: "*Bir zamandan beri Osmanlı ordusu içinde tehlikeli gelişmeler olmaktadır. Abdülhamid rejiminin düne kadar en sadık müdafii olan ordunun da, artık bu rejimden bıkmaya başladığı görülmektedir.*"[21] Aynı ansiklopedide bu kez Fransız Büyükelçiliği'nden giden 24 Haziran 1908 tarihli başka bir raporda, Kosova bölgesinde subaylar arasında görülen "*isyan*" hareketlerinden bahsedilmektedir. Bu isyan üzerine askerî müfettişin acilen İstanbul'a çağrıldığı da belirtilmektedir.[22]

1906-1908 arasında veya daha önceleri cereyan eden askerî hâdiselerin, tıpkı sivil örneklerde olduğu gibi, 1908 Jön Türk İhtilâli'yle aynı kefeye konulmaması gerektiğine inanıyoruz. Yukarıda da görüldüğü gibi, bu isyanlar sırasında gündeme getirilen temel talepleri, günlük hayata dair bazı sıkıntıların giderilmesine yönelikti. Meşrutî idareye geçilmesi gibi yönetimle alakalı önemli siyasî istekler, hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir. Böylesi siyasî talepler ancak Resneli Niyazi Bey ve arkadaşlarının dağa çıkmalarının ardından telaffuz edilmeye başlanılacaktır. Bundan dolayı, bu aşamadaki isyanları,

20 *Germania*, 21 Temmuz 1909, Sayı 165, Erstes Blatt, s. 1.
21 *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 378.
22 *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 399.

herhangi bir siyasî talep olmadan, sadece içinde bulunulan bir takım olumsuz şartlara karşı gösterilen tepki olarak değerlendirilmelidir.

Bu tespitleri yapmakla birlikte, cereyan eden bu tür sivil tepkilerin ve askerî isyanların yönetim zaafiyetini ve bazı şeylerin yolunda gitmediğini göstermesi, daha sonra patlak verecek Jön Türk İsyanı'na zemin hazırlaması ve ihtilâle âdeta kapıyı aralaması bakımından, önemli olduklarının da belirtilmesi gerekiyor. Sonuçları itibarıyla 1908 İhtilâli, her şeyin yolunda olduğu bir ortamda ve zaman diliminde patlak vermemiş, aksine bu ve benzeri nedenlerden dolayı mağdur olan; yukarıdakilerden farklı olarak bunların çözümünü siyasî belli hedeflerde gören ve bu uğurda örgütlenen insanların gösterdikleri bir tepki hareketinin neticesinde vuku' bulmuştur.

YAKLAŞAN İHTİLÂLİN AYAK SESLERİ

1908 Jön Türk İhtilâli'nin patlak vermesinden takriben bir ay öncesi cereyan eden bir takım gelişmeler oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan bazılarının tarihleri kesin olarak bilenmese de, devamında patlak verecek ihtilâle bağlantıları olduğu mantıkî olarak görülmektedir. Özellikle de Talat Bey ve Emanuel Karasu'nun İstanbul ziyaretleri dikkat çekicidir. Yine ihtilâl bölgesinde düzenlenen bazı siyasî suikastleri de aynı şekilde 1908 Jön Türk İhtilâli'nin ön gelişmeleri olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu başlık altında ilgili olaylara temas edilmektedir.

İngiliz ve Fransız Konsoloslarını Ziyaret: İhtilâle Dış Destek Arayışı mı?

1908 Jön Türk İhtilâli patlak vermeden kısa bir süre önce ilginç bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ahmed Ziyâ'nın zikrettiğine göre, cemiyet tarafından belirlenen birer heyet, 28 Mayıs'ta Selanik, Manastır ve Üsküb'teki İngiliz ve Fransız konsoloslarını ziyaret etmiş ve Fransızca olarak kaleme alınan birer muhtıra verilmişti. Bu bilgileri veren Ahmed Ziyâ devamında, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin maksadını anlatan bu memorandumun birer suretinin posta yoluyla Avrupa devletlerinin Hâriciye Nezâretleri'ne gönderildiğini de eklemekte-

dir.[23] Ziyareti bu şekilde aktaran Ahmed Ziyâ, görüşmelerde neler konuşulduğu hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

İngiltere İstanbul Büyükelçisi'nin bir raporunda benzer bir ziyaretten bahsedilmektedir. Buna göre Temmuz ayının ilk günlerinde "*bir subay*" Manastır'daki İngiliz Konsolosu'nu ziyaret etmiş ve ziyarette, "*birkaç gün içinde bir ihtilâlin vuku' bulacağı ve bunda Hristiyan düşmanlığının söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca bu subay, böyle bir ihtilâl karşısında İngiltere'nin tavrının nasıl olduğunu öğrenmek istediklerini belirtmiştir.*"[24] Ahmed Ziyâ Bey'in bahsettiği heyetin ardından bu kez bir subayın İngiltere'nin Manastır'daki konsolosluğunu ziyaret etmesi oldukça dikkat çekicidir. Böylece yapılacak ihtilâlde, özellikle de İngiltere'nin yaklaşımı öğrenilmek ve desteği alınmak istenmiştir. Zîrâ bu tür ihtilâllerde, dış destek her zaman önemlidir.

Diğer kaynaklarda bu ziyaretler hakkında herhangi bir iddia gündeme getirilmemektedir. Sadece *Atatürk Ansiklopedisi*'nde cemiyet tarafından bu tarihlerde, yani mayıs ayı içinde yabancı devletlere dağıtılan bir muhtıradan bahsedilmektedir.[25]

Talat Bey'in ve Karasu'nun İstanbul Ziyaretleri: İhtilâle Nabız Yoklama

Talat Bey'in ve Emanuel Karasu'nun İstanbul ziyaretleri, Jön Türk ihtilâlinde önemli bir yere sahiptir. Selanik'te avukatlık yapan ve cemiyetin etkili simalarından Emanuel Karasu ile cemiyetin kurucularından ve önemli kişilerinden Talat Bey'in İstanbul'a ne zaman ve niçin geldikleri tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Ancak bazı hatıratlardan hareketle bir takım bilgilere ulaşılabilmekte ve yorumlar yapılabilmektedir.

Tevfik Çavdar'ın aktardığına göre, bu ziyaret 1908 Haziranı'nda gerçekleştirilmişti.[26] Çavdar'ın bu iddiasına karşı, Emanuel Karasu

23 Ahmed Ziyâ, *Meşrûtiyet Uğruda*, İstanbul 1327, s. 7.

24 *Die Britischen Amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898-1914*, s. 432.

25 *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 398.

26 Çavdar, *Talât Paşa. Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, s. 69.

çeşitli vesilelerle bazı gazetecilere kendisinin yaptığı açıklamalara göre ise, ihtilâlden kısa bir süre önce cemiyet adına zemin yoklamak amacıyla İstanbul'a gelmişti.[27] *Frankfurter Zeitung*'un İstanbul'daki muhabiri de aynı şekilde bu ziyaretin Meşrutiyet'in ilan edilmesinden aylar önce cereyan ettiğini bildirmektedir.[28] Bu şekilde İstanbul ziyaretinin ne zaman gerçekleştirildiği tam olarak belli olmasa da, ihtilâlden kısa bir süre önce, muhtemelen haziran ayı içinde yapıldığı kuvvetle ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır.

Üç gün süren bu ziyaretin asıl gâyesine ve ziyarette kimlerle görüşüldüğüne gelince, bu hususta da aynı şekilde net bilgilere sahip değiliz. Buna matuf bilgiler, sınırlı olsa da Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın hatıratında geçmektedir. Tahsin Paşa'nın anlattığına göre, Emanuel Karasu ile Talat Bey'in İstanbul'a geldikleri haber alınınca Zaptiye Nezâreti, bunları takibe almış; yapılan tahkikat neticesinde ilmiyeden ve Masonlardan bazılarıyla görüştüklerini tespit etmişti. Ardından Yıldız'da sorguya alınan Karasu, "*takip olunan maksatla hiç münasebeti olmayan bir takım işler için geldiğini*" ifade etmesi üzerine serbest bırakılmıştı.[29]

Hikmet Bayur, bu ziyaret hakkında benzer bilgileri verdikten sonra, Reval Görüşmesi'nin neden olduğu endişeyle bir taraftan Rumeli'de ayaklanmanın hazırlıkları yapılırken, bir taraftan da söz konusu iki kişinin aynı amaçla İstanbul'a yollandığını ve "*orada bir takım dayanaklar*" arandığını ve aradıkları dayanakları elde ettiklerini belirtmektedir.[30] Mustafa Turan ise, Karasu'nun bu ziyaretini İstanbul'daki Jön Türkler'le "*yakından temasta*" bulunmak için yaptığına inanmaktadır.[31] Talat Paşa hakkındaki önemli eserin müellifi Tevfik Çavdar ise, Reval Görüşmesi'nden dolayı hazırlanan bir bildirinin

27 Francis Mc Cullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü, Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önol (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 250.

28 *Frankfurter Zeitung*, "Wie Abdul Hamid abgesetzt wurde", 30 Nisan 1909, Sayı 119, Abend Blatt, s. 1-2.

29 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 352.

30 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 438.

31 Mustafa Turan, *Taşkışlada 31 Mart*, s. 37.

dağıtılması konusunu İstanbul örgütüyle görüşmek üzere bu "*gizli*" ziyaretin gerçekleştirildiğini; fakat bu ziyaretin gizli cemiyet üyeleri arasında "*şovalyece*" bir davranış olarak görüldüğünü ve rahatsızlığa neden olduğunu belirtmektedir.[32]

Bütün bu kareler bir araya getirildiğinde, Emanuel Karasu ve Talat Bey'in ihtilâlden takriben bir ay önce gerçekleştirdikleri gizli İstanbul ziyaretinin ve yaptıkları gizli görüşmelerin, bir ihtilâl hazırlığı veya en azından ihtilâl öncesinde İstanbul'daki genel hayatın bizzat koklanması amacını taşıdığı düşünülebilir. Nitekim yönetimin de bu ziyaretten fazlasıyla şüphelendiği yine yukarıda Tahsin Paşa'nın anlattıklarından anlaşılmaktadır.

Enver Bey'in Eniştesi Nâzım Bey'e Suikast: İhtilâl Yolunda İlk Kurşun

Yine bu günlerde Selanik Merkez Komutanı Nâzım Bey'e yapılan başarısız suikast teşebbüsü de 1908 İhtilâli sürecinde oldukça dikkat çekicidir. Bu suikastın nedeni, Nâzım Bey'in cemiyet üyeleri hakkında bir araştırma çalışması yaparak önemli bazı sonuçlar elde etmesi olarak gösterilmektedir. Nitekim bu tahkikatın haberini alan cemiyet tedirgin olmuş Nâzım Bey'in öldürülmesine karar vermiştir.

Bu kararın alınmasıyla alakalı önemli bilgileri, toplantıya katılan Bleda teferruatlı olarak anlatmaktadır. Buna göre, kız kardeşi Hasena Hanım'ın kocası olan Nâzım Bey hakkında yapılan ilgili toplantıyla Enver Bey de katılmıştı. Bu toplantıda Nâzım Bey'in faaliyetlerinin cemiyet aleyhinde sıkıntılara neden olabileceği belirtilerek neler yapılması gerektiği istişare edilmişti. Devamında Enver Bey söz alarak, "*bir kurşun ile yere sereriz olur biter!*" demiş ve hatta bu işi yapacak fedâînin ismini de kendisi teklif etmişti. Yapılan plan çerçevesinde İsmail Canbolat, terfisi hakkında görüşmek üzere Nâzım Bey'in evine giderek onu meşgul edecekti. Bu görüşme evin zemin katındaki odada yapılırken, Mustafa Necip pencereden onu vuracaktı. Bu arada Enver Bey ise evde olacak ve eniştesi Nâzım Bey'in ilgili görüşmesini, pence-

32 Çavdar, *Talât Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, s. 69.

resi açık zemin kattaki odada yapmasını sağlayacaktı. Nitekim suikast istenildiği gibi yapılmış, fakat Nâzım Bey yaralı olarak kurtulmuştur.[33]

İkdâm'da yayınlanan ihtilâl süreci hakkındaki yazıda bu suikast hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Buna göre, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti üyelerini ve faaliyetlerini "*arttırdığı*" günlerde Nâzım Bey, cemiyeti gün yüzüne çıkarma ve cemiyetin üyelerini bulma çalışmasına başlamıştı. Nâzım Bey'e yardım için hafiyeler de gelmişler, fakat bir sonuç elde edememişlerdi. Buna rağmen "*erbâb-ı nâmus tutulub habse atılmak ve belkide nefiy idilmek korkularıyla titriyordu.*" Tam bu günlerde İstanbul'a gidip gelen Nâzım Paşa, 2000 Kuruş maaş zammı alarak daha bir gayretle aynı çalışmaya başlamıştı. Yazının devamında Nâzım Bey'in vurulması haberinin nasıl duyulduğu şu şekilde anlatılmaktadır: 11 Haziran Perşembe gecesi Selanik Beyaz Kule'nin bahçesinde büyük bir konser veriliyordu. Konserde bulunan halk, Nâzım Bey'in bir zâbit tarafından vurularak yaralandığı haberini almıştı. Nâzım Bey'i vuran subay takip edilmesine rağmen yakalanamamıştı.[34] İngiliz Büyükelçi Lotwher da bu suikastın tarihini 11 Haziran 1908 olarak vermektedir.[35]

Mustafa Ragıb, Nâzım Bey'e yapılan başarısız suikast denemesi hakkında önemli bir teferruatın altını çizmektedir. Buna göre, Nâzım Bey Müfettiş-i Umûmî vasıtasıyla saraydan şifreli bir telgraf almıştı. Bu telgrafta, Nâzım Bey'den Selanik'te cereyan eden "*hareketi ahrarane hakkında şifahi malumat vermek üzere ilk vasıta ile İstanbul'a*" gelmesi istenmişti. Müfettiş-i Umûmî'de görevli olan iki subay bu telgrafın bir nüshasını hemen cemiyetin merkezine ulaştırmışlardı. Bu haber cemiyet müntesiplerini "*büyük bir telaşa*" düşürmüştü. Bunun üzerine İttihâd Terakkî Cemiyeti'nin Merkez-i Umûmîsi hemen bir gizli toplantı yaparak, durum değerlendirmesinde bulunmuştu. Bu görüşmelerde, Nâzım Bey'in cemiyet hakkındaki malumatı II. Abdülhamid'e bildirmesi durumunda bugüne kadar yapılan bütün

33 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 34-37.
34 *İkdâm*, 1 Ağustos 1908, Sayı 5095, s. 2.
35 Avcı, *İngiliz Gizli Raporu*, s. 147.

çalışmaların yok olacağı dolayısıyla buna engel olunması fikri gündeme gelmişti. Mustafa Ragıb devamında şunları yazmaktadır:

"*Abdülhamid hükûmetine karşı fiilen mücadeleye ve mukabil şiddet hareketine, daha doğrusu mevzii isyanlara bezer kan dökmeye karar veren Merkez-i Umumi, ilk tecrübesini Selanik Merkez Kumandanı Nâzım Bey'in vücudunu ortadan kaldırmakla tatbik etmek istedi. Nâzım Bey'in öldürülmesiyle hem Fedai Bölükleri faaliyete sevk edilmiş hem de hükûmete karşı ilk fiili isyana başlanmış olunacaktı.*"[36]

Mustafa Ragıb haklı olarak, 1908 İhtilâli'ni Nâzım Bey'in öldürülmesi emrinin verilmesi ve ardından teşebbüse geçilmesiyle başlatmaktadır. Eniştesinin suikastıyla alakalı değerlendirme yapan Enver Bey, bu gelişmeyi "*Osmanlılar arasında vatanın selâmetini temin etmek içün meşrûtiyyet uğruna*" atılan "*ilk kurşun*" olarak yorumlamaktadır.[37] İngiliz Büyükelçi Lowther da, benzer şekilde bu hâdiseyi "*yaklaşan devrimin ilk belirtisi*" olarak adlandırmakta ve olayların bundan sonra "*ileriye*" doğru artarak "*hızla*" gelişmeye başladığını raporunda belirtmektedir.[38]

Aslında bu hâdiseden takriben 10 gün önce, Müfettiş-i Umûmî Hüseyin Hilmi Paşa'dan gelen şifreli bir telgraf, Üçüncü Ordu subayları arasındaki kıpırdanmalara dikkatleri çekmekteydi. 1 Haziran 1908 tarihli bu telgrafta şunlar yazmaktaydı: "*Jön Türk, Ermeni, Makedon fesat komitelerinin son umûmî ictimâlarında verdikleri karara tevfikan Selanik yahut Manastır dâhilinde bir mahall-i mahsusta Merkez İcraat Komitesi nâmıyla bir heyet-i ihtilâliye teşkil edip pek yakın vakitte fiiliyâta başlayacakları malûm olan İtalyan menbaından istihbâr edildi. Bu bâbda tahkîkat-ı mahremâneye devam olunuyor, alınacak malûmatı arzederim.*"[39] Yukarıdaki bölümlerde temas edilen 1907'deki toplantıya atıfta bulunan Hüseyin Hilmi Paşa, Jön Türklerin önderliğinde başlayacak olan isyanın merkezinin ise iki şehirden biri

36 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 33-40.

37 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908)*, s. 83-84.

38 Avcı, *İngiliz Gizli Raporu*, s. 147.

39 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 339.

olacağı istihbaratını da bildirmiştir. Fakat aynı Hüseyin Hilmi Paşa, Resneli Niyazi Bey'in isyan hazırlıklarını önceden haber aldığı hâlde buna engel olmamıştı. Bununla alakalı gelişmeleri ve tartışmaları aşağıdaki sayfalarda takip edebilirsiniz.

Aynı günlerde iki önemli suikast gerçekleştirilmişti. Bunlardan ilki, Manastır Polis Müfettişi Sâmî'nin bir suikastla öldürülmesi idi.[40] Cemiyet aleyhinde jurnaller verdiği iddia edilen Manastır Alay Müftüsü Mustafa ise, aşağıda temas edilen Selanik'e gelen soruşturma heyetiyle görüştükten sonra İstanbul'a gitmeye hazırlandığı bu hareketli günlerde cemiyetin almış olduğu karar mucebince katledilmişti.[41]

Selanik'e Gelen Araştırma Heyeti: Hareketliliğin Yıldız'da Fark Edilmesi

Bu gelişmeler üzerine şüpheleri artan hükûmet, İsmail Mahir Paşa başkanlığında bir heyeti incelemelerde bulunmak üzere bölgeye göndermiştir.[42] Enver Bey'in ifadesine göre heyet, Nâzım Bey'e yapılan suikasttan bir gün sonra gelmişti. Amacı ise, Nâzım Bey'e suikastı yapanı araştırmak ve daha da önemlisi "*cemiyetin keşfiyle*" meşgul olmaktı.[43] Bu heyet hâricinde ayrıca Selanik'te bulunan Şehremaneti Meclis Üyesi Hacı İsmail Hakkı Bey de aynı şekilde araştırma yapmak için görevlendirmişti. Fakat İrtem'in belirttiğine göre, böylesine kritik bir konu için araştırmayla görevlendirilen bu heyet üyeleri birbirlerini çekememişler ve birbirleri aleyhinde maruzatta bulunmuşlardır.[44] Ali Said Bey de buna destek verir bir şekilde, gönderilen heyette yer alanların Selanik'te araştırma yapmaktan daha ziyade "*rütbe çekişmesine*" ve "*terfi etme aç gözlülüğüne*" düştüklerini belirtmektedir. Bundan dolayıdır ki daha sonra bunlar geri çağrılmıştır.[45] Fransız

40 Fâik Bey, "Hürriyet Nasıl Elde İdildi?", s. 18.

41 *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 399.

42 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 309; Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 78.

43 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908)*, s. 89.

44 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken, 1908 Jön-Türk İhtilâli*, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), İstanbul 1999, s. 11-12.

45 Ali Said, *Saray Hatıraları*, Ahmet Nezih Galiptekin (Haz.), İstanbul 1994, s. 148.

belgelerine göre bu heyetin geri dönmesi 2 Temmuz'dur.[46] Mâbeyn tarafından gönderilen bu heyetin böylesine kişisel hesaplarla çalışmalarını ihmal etmesine rağmen, heyetin Selanik'e gelmesi dahi Jön Türkleri telaşlandırmaya yetmişti. Lowther de, heyetin gelmesi cemiyetin "*harekete geçmesi için*" bir işaret olmuştur, demektedir.[47]

Bu hareketliliklerle birlikte ihtilâl fikrinin zabitlere sirayet edip etmediğini öğrenmek için, yine bu sıralarda Üçüncü Ordu'dan Erkân-ı Harp Miralay Ali Rıza ve Topçu Miralay Hasan Rıza İstanbul'a çağrılmıştı. Fakat bunların "*dâire-i askeriye ve kışladaki işlerden*" başka bir şeyden haberdar olmadıklarının anlaşılması üzerine geri gönderilmişlerdi. Bu arada söz konusu subaylar geri gönderilmeden önce Hüseyin Hilmi Paşa'dan bir telgraf gelmişti. Hüseyin Hilmi Paşa telgrafta, bu iki zâtın "*İstanbul'da daha fazla alıkonulmaları sû-i tesirâtı mûcib*" olacağı konusunda ikazda bulunmuş ve bu subaylar ve şayet iade edilmezlerse "*fena şeyler*" olacağını belirtmişti. Bunun üzerine her iki Miralay da serbest bırakılmışlardı.[48] Tahsin Paşa bu bilgileri vermekle birlikte, bunlar hakkında daha sonra ortaya çıkan gerçeğin çok farklı olduğunu da belirtmektedir. Zîrâ Ali Rıza Bey ve Hasan Rıza Bey, gerçekte İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin "*azâsı*"ydılar. Yıldız Sarayı'nın başlattığı tahkikatı "*yanlış bir istikamete sevk etmek ve ordunun hakîki vaziyetini saklayarak ihtilâl hareketinin açığa vuracağı zamana kadar Saray'ın fikrini oyalamak maksadıyla bilhassa intihab ve izâm edildikleri bilâhere anlaşılmıştır.*"[49]

Rumeli'de görevli olan idarecilerden gelen haberler de aynı şekilde başta Üçüncü Ordu'da olmak üzere bölgede belli bir hareketliliğin yaşandığını göstermektedir. Bunlardan, Selanik Vâliliği'nde görevli olan Rauf Paşa gönderdiği bir yaz, "*memlekette bir inkılap vücûda getirmek, şekl-i idâreyi tebdil ve Kânûn-ı Esâsî'yi ilan etmek husûsunda bazı şüpheli hallerin Rumeli'de hissedilmeye başladığı*" geçmektedir. Tahsin Paşa, ayrıca Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın da benzer

46 *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 400.
47 Avcı, *İngiliz Gizli Raporu*, s. 197.
48 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 359-360.
49 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 359.

şeyleri evvelce yazdığını belirtmektedir.[50] Atina Elçisi Rifat Paşa'nın Mabeyn'e gönderdiği bir yazıda, bu bilgileri teyit etmektedir. Rifat Paşa, Atina'daki Osmanlı sefarethanesinin istihbarat memurunun Makedonya komitacısı kıyafeti ile bunlar arasına sokulduğunu ve neticede elde ettiği şu istihbarat bilgilerini göndermiştir: "*İkinci ve Üçüncü ordulara mensup zâbitandan birçoğu ihtilâl komitesinin fikir ve maksatlarına taraftarlardır, bunlar meşrutiyetin iadesine çalışmak için söz vermişlerdir. Arnavutlardan bazı nüfuzlu bir takım şahsiyetler de ikna edilmiş ve muavenetleri temin olunmuştur.*"[51]

Bu gelişmelerden haberdar edilen II. Abdülhamid, durumdan endişelenmiş ve Tahsin Paşa'yı yanına çağırarak kendisine şunları söylemiştir: "*Serasker Paşa'yı çağırttım, Çit Köşkü'nde bekliyor, kendisini gidip görünüz, Rumeli'de bazı zabitân arasında inkılâb fikirleri, cereyanları, Kanûn-ı Esâsî'nin iâdesi arzuları varmış, mütaalası nedir, sorunuz.*" *Sultan'ın isteğini yerine getiren Tahsin Paşa, Çit Köşkü'ne giderek Serasker Rıza Paşa'ya durumu sormuştur. Rıza Paşa, Tahsin Paşa'nın sualine çok kısa ve net bir cevap vermiştir: "Mütalaam şudur: Cezâ Kanûnu mucebince muâmele!*"[52]

Yukarıda temas edilen Talat Bey ile Emanuel Karasu'nun gizli İstanbul ziyareti, Selanik Merkez Komutanı Nâzım Bey'e yapılan suikast gibi 1908 İhtilâli öncesi olaylar, birbirleriyle bağlantılı gelişmelerdi. Daha da önemlisi bunlar, büyük resmin küçük kareleriydiler; yaklaşan ihtilâlin ayak sesleriydiler. Nitekim bölgedeki mülkî ve askerî idareciler tarafından merkeze gönderilen yazılarda ve raporlarda, belli bir hareketliliğin yaşandığı ve bu hareketliliğin meşrutî yönetime geçilmesine matuf eylemler olduğu açıkça dile getirilmekteydi. Belirsiz olan ise, sadece bu ihtilâlin ne zaman patlak vereceği idi. Nitekim ihtilâl, aradan fazla bir süre geçmeden Resne'de patlak verecekti.

50 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 354.
51 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 436.
52 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 353.

5
JÖN TÜRK İHTİLÂLİ

"Paşa! Hayvanlar bile hürriyet istiyorlar."

1908 Jön Türk İhtilâli, 3-23 Temmuz arasında cereyan eden bir dizi küçük çapta askerî isyanın, suikastların ve muhtevası tartışmalı bazı gelişmelerin bütününe verilen genel bir isimdir. Manastır sınırları dâhilinde cereyan eden bütün bu gelişmelerin motoru, Resneli Niyazi Bey'in 3 Temmuz tarihli isyanı olmuştur. Aşağıdaki sayfalarda da teferruatlıca görüleceği gibi, Enver Bey dâhil bundan cesaret alan diğer subaylar ardı ardına isyan ederek, Niyazi Bey'in mahallî isyanının bölgesel bir isyan hâlini almasını sağlamışlardır. Bu arada İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin bölgedeki teşkilatlarının gizli faaliyetleri ve talepleri bu isyanlara, siyasî bir renk ve ton kazandırmıştır.

Bu bölümde, Niyazi Bey'in isyanından başlayarak meşrutî yönetimin ilan edilmesine kadar geçen süreçte cereyan eden gelişmeler alt başlıklar şeklinde ele alınmaktadır. Bunlar arasında Niyazi Bey'in ihtilâl hazırlıkları önceden haber alındığı hâlde neden buna müdahale edilmediği, Enver Bey kaçtı mı yoksa isyan mı etti tartışmaları, gerçekten kimlerin ne için düzenledikleri hâlen bir sır olan Firzovik Toplantısı ve Şemsi Paşa'nın katledilmesi gibi ilginç konular bulunmaktadır.

RESNELİ NİYAZİ BEY'İN İSYANI: ASKERÎ İSYANIN İHTİLÂLE DÖNÜŞMESİ

Resneli Niyazi Bey'in çetesiyle birlikte 3 Temmuz Cuma günü dağa çıkarak başlattığı Jön Türk İhtilâli'yle alakalı gelişmelere geçmeden

önce, Niyazi Bey'in ihtilâl fitilini tutuşturmasıyla ilgili dile getirdiği sebepleri tespit etmek istiyoruz. Niyazi Bey bunları hatırasının ilk sayfalarından itibaren uzun uzadıya anlatmaktadır.

Öncellikle de II. Abdülhamid'in kötü yönetimi üzerinde duran Niyazi Bey, durumun devlet ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini şu şekilde dramatize etmektedir: "*bütün efrâd-ı cemiyet gibi bütün efrâd-ı millet tufan-ı hissiyat içinde boğulduğundan kıyâm-ı umûmî içün ufacık bir teşebbüse, ciddî bir harekete intizâr idiyor. Bir numûne-i imtisâl bir hareket-i ibtidâî, bir teşebbüs-i ciddî bekliyordu.*"[1] Niyazi Bey burada özetle, cemiyetin ve milletin bütün mensuplarının genel bir ayaklanma için ufacık bir teşebbüs ile hareketi beklediğini vurgulamaktadır. Benzer ifadeleri, hatıratının pek çok yerinde geçmektedir. Bu tür ifadeler o günkü genel kanaati fazlasıyla yansıtmaktadır. Nitekim döneme şahitlik etmiş olan diğer şahsiyetler de, hatıratlarında aynı düşünceleri fazlasıyla gündeme getirmektedirler.

Niyazi Bey'in, önemle üzerinde durduğu diğer bir ağırlıklı neden ise, Reval Görüşmesi'dir. Bu görüşme hakkında yukarıdaki sayfalarda gerekli bilgiler verildiği için, sadece Niyazi Bey'in olaya ilişkin bir düşüncesini zikretmek yeterli olacaktır. Niyazi Bey, "*inkılab-ı azim*" olarak adlandırdığı 1908 İhtilâli'nin hızlı bir şekilde icrasını gerektiren nedenin "*Bulgarların şiddet ve gayretinden*" daha ziyâde "*[...] Reval'de karâr-gir olan müdâhalât-ı ecnebiyeye karşu hükûmetin sükût ve muvâfakatı, alçak politikası[...]*" olduğunu yazmaktadır.[2] Metinden de anlaşıldığı üzere, Niyazi Bey isyan nedenini izah ederken Reval Görüşmesi karşısında hükûmetin susmasını ve daha da önemlisi kendisinin "*alçak*" olarak adlandırdığı, pasif bir siyaset takip etmesini, Bulgar çetelerinin faaliyetlerinden daha tehlikeli gördüğünü belirtmektedir.

Bunların hâricinde diğer bir sebep ise, ihtilâlin ardından kendisinin *Frankfurter Zeitung*'a verdiği mülakatında anlatmaktadır. Buna göre Niyazi Bey, komita adına "*bir dereceye kadar kendi inisiyati-*

1 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 63.
2 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 32.

fiyle" ihtilâli erken başlatmasının nedenini şöyle vermektedir: "*Pek çok paşa ve saray casusundan oluşan bir heyetin Selanik'e geldiğini ve pek çok genç subayın tutuklandığını Resne'de öğrenmiştim. Ben ve dava arkadaşlarım gördük ki, eğer Resne'deki gibi ufak bir ağdan bir jurnal giderse Jön Türklerle olan münasebetlerimiz hemen ortaya çıkabilirdi. Komitenin almış olduğu karara göre hareketin başlaması daha geç olduğu halde, komitenin varlığını tehlikeye sokmamak için, bizler tasfiye edilmeden önce harekete geçilmeliydi. Bütün cesaretimi topladım ve belli oranda kendi kuvvetimle cemiyet adına hareket etmeye başladım.*"[3] Niyazi Bey'in bu ifadelerinden anlaşıldığı gibi, Selanik Merkez Ordu Komutanı Nâzım Paşa'ya yapılan başarısız suikasttan dolayı bölgeye gönderilen heyet, Üçüncü Ordu bünyesinde bulunan Jön Türk subaylarını ciddî olarak korkutmuştur. İlginçtir, Niyazi Bey bu nedeni hatıratında gündeme getirmemektedir.

Bu arada İngiliz Büyükelçi Lowther de ihtilâlin aslında daha sonra başlatılacağı, fakat bazı nedenlerden dolayı başlangıcın öne alındığı iddiasını dile getirmektedir. Buna göre, bugüne kadar ihtilâlin ne zaman patlak vereceğini kimse bilmiyordu, fakat her hâl ü kârda "*bu sıralarda*" olmayacaktı. Genel olarak ihtilâlin başlatılmasının, "*Sultan II. Abdülhamid'in doğum tarihi olan 27 Eylül'de bir doğum günü hediyesi olarak düşünüldüğü kabul edilmekteydi*", diye yazıyor Lowther.[4] Lowhter'in bu iddiasının doğru olma ihtimali oldukça yüksek görünüyor. İhtilâlin öne alınmasının muhtemel nedeni ise, Reval Görüşmesi'nden daha ziyade Selanik'teki cemiyet yapılanmasına karşı İstanbul'un araştırmalarını yoğunlaştırması ve belli bir ilerleme kayıt etmesi olabilir.

Niyazi Bey, bu nedenlerden dolayı "*bir çete*" kurmayı "*zihninde*" tasarladığını belirtmektedir. Bu düşüncesini 28 Haziran 1908 tarihinde Resne'de cemiyet kardeşleri olarak belirttiği Belediye Reisi Cemal Efendi ve Polis Komiseri Tahir Efendi'ye açarak ve "*bir çete terkibi*

3 *Frankfurter Zeitung*, "Eine Darstellung Niasi Beys", 15 Ağustos 1908, Sayı 226, *Zweistes Morgenblatt*, s. 1.

4 *Die Britischen Amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898-1914*, s. 431.

ile ihtilâle birân evvel müsâraat hususûnda" fikrini ortaya atmıştı.[5] Niyazi Bey burada bir çete kurarak bir an süratli bir şekilde ihtilâl yapılması düşüncesini gündeme getirmiştir.

Bundan sonra Niyazi Bey'in Resne'de cemiyete üye olan ve güvendiği yakın arkadaşlarıyla yaptığı toplantılarda, icra edilecek "*ihtilâl-i umûmiye*", genel bir ihtilâl için gerekli iaşe ve cephane hususları konuşulmuştu. Ayrıca Belediye Reisi Cemal Efendi Manastır'a giderek bu karardan cemiyeti haberdar edip, gerekli müsaadenin ve desteğin alınmasını sağlayacaktı. Nitekim Manastır'a gidip cemiyetle gerekli görüşmeleri yapan Cemal Efendi, geri gelerek cemiyetin "*çete tertib*" edilmesinden memnun olacağını ve "*her hususta*" yardımda bulunacağını söylemiştir.[6] Böylece cemiyetin de bu şekilde çete hareketini tasdik etmesiyle birlikte, isyanı başlatmak üzere harekete geçmek için son karar da alınmıştır.

Niyazi Bey'in ihtilâli başlatması, daha doğrusu öne alması konusunda verdiği bilgiler Mustafa Ragıb'ın anlattıklarıyla örtüşmemektedir. Mustafa Ragıb'ın bu hususta anlattığına göre, Manastır cemiyeti Niyazi Bey'in böyle bir çete kurması ve hükûmete karşı isyanı ilk olarak başlatması konusunda bir emir vermemişti. "*Fakat Niyazi Bey'in kendi başına hareket ettiği görülünce buna da mani olmak doğru görülmedi.[...] bu ihtilâl hareketinin her safhası adım adım takip*" edilecekti.[7]

İsyan Hazırlıklarının Öğrenilmesi ve İsyan

İhtilâl kararının çıkmasının ardından Niyazi Bey, birlikte hareket edeceği Mülâzım-ı Evvel Osman Cevdet Bey'le de şifreli olarak haberleşerek, gerekli hazırlıklara başlamıştı. Oldukça önemli bilgileri ihtiva eden 1-2 Temmuz tarihli bu şifreli telgraflardan beş tanesinden haberdarız. Söz konusu telgraflar, isyanda kullanılacak silahlar ve cephanenin çevre bölgelerde kararlaştırılan noktalara önceden sak-

5 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 64; Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 156.

6 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 67-71.

7 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 163.

lanması, hareket günü, hareket şekli ve dikkatli olunması gereken gibi çok önemli hususları ihtiva etmektedir. Bu telgrafları daha da önemli kılan durum, bunların bölgenin en önemli mülkî idarecisi Umûmî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın da eline geçmesiydi.

İsyanın Yapılacağı Haberinin Hüseyin Hilmi Paşa'ya Ulaşması

Bu konuyla alakalı olarak elimize bulunan telgraflar, ilgili hazırlıkların son aşamaya geldiğini gösteren belgelerdir. Daha öncesine ait başka telgrafların da olması gerektiğini düşünüyoruz. Fakat bugün itibarıyla, belirtildiği gibi sadece beş tanesine ulaşabiliyoruz. Bunlardan Osman Efendi'nin Niyazi Bey'e 1 Temmuz'da gönderdiği şifreli ilk telgraf şu şekildedir: "*Alacağım silâhları bu akşam saat dörtde Kırhân'a gönderi ver. 58 adeddir. Efrâd 7'den 17 kadar alabileceğim. Yarın akşâm yine telgrafhâneye gelmeniz müsterhamdir. 18 Haziran 1324. Mülâzım-ı Evvel Osman Cevdet*"[8] Mülâzım-ı Evvel Osman Cevdet'in bu telgrafında, alacağı silahların ne zaman ve nerede teslim olunacağına dair bilgiler yer almaktadır.

Aynı gün Niyazi Bey, Osman Cevdet Bey'e şu telgrafı göndermiştir: "*Mektupla işaret edildiği üzere ne telgrafçı ne de Hristiyanlardan kimse almayacaksınız. Cuma günü saat dörtte hareket edin. Burada saat onbirde gaybubet edilecektir. Tüfenk ve cephane eski karar üzerine gizlenecektir. Sizinle gelenler mavzerle müsellah olacaktır.*"[9] Uzunçarşılı'nın zikrettiği bu belgeden anlaşıldığına göre Niyazi Bey, Osman Bey'den cuma günü hareket edilmesini istemektedir.

Yine Mülâzım Osman, bu kez 2 Temmuz'da çektiği başka bir telgrafta, saklanan silahlardan 19'unu aldığını ve bu gece hareketin zor olacağını belirterek devamında şunları demektedir: "*Bu gice saat dörtte Kırhânlılar gelüb silâhları alacaklardır. Bu gice hareket pek müşkil olacaktır. Tertibâtı giceki emriniz üzerine yaptık. Jandarmalardan yalnız başçavuş gelecek. Yarın saat üçde hareket itsek çok iyi olacaktır. Siz de*

8 TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı, 4/213, 18 Haziran 1324.

9 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyeti Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", s. 153.

silâhları kaçırmadınız mı? İş'arıyla emrinize muntazırım.19 Haziran 324 Mülâzım Osman"[10]

Bunlardan daha da önemlisi, Niyazi Bey'in Cuma Namazı'nda isyanı başlatacağına dair 2 Temmuz tarihli şifreli bir telgrafın da ele geçirilmiş olmasıdır. Bu çok önemli telgraf şu şekildedir: "*Pusu tutmak vesilesiyle hareketinizi setr iderek şimdi hareketle doğruca Lahçe civârındaki koruya iltica idiniz. Mevkiinizi Bahrî Çavuş'a bildiriniz. Biz de Cuma Namâzı edâ olunurken tüfekleri alub doğruca size geleceğiz. Siz jandarmalarla köylü fedâîlerinizi müstashiben geleceksiniz. 19 Haziran 1324. Kolağası Niyâzi.*"[11] Niyazi Bey burada, isyanından bir gün önce isyan gününü, vaktini ve gideceği yeri dahi net bir şekilde bildirmektedir.

İsyan hazırlıklarıyla alakalı Niyazi Bey'in gönderdiği ve kısmen çözülmüş olan son şifreli telgrafı ise şu şekildedir: "*Şimdi son emir şudur 12, 8, 4, 14, 35 başıbozuklar geleceklerdir. Tüfenk cephaneler alınacaktır. Telefedilmek üzere memurin ve köylü Hristiyanlar zinhar almıyacaksınız. M, t, h, c, y yi şimdilik bırakınız.*"[12]

İsyan hazırlıklarını, tarihini ve yerini belirten bu telgraflar, Umûmî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın eline geçmesine rağmen, mevcut bilgilere göre, engel olmak için herhangi bir teşebbüste bulunmamış ve İstanbul'u da bu durumdan haberdar etmemiştir. Bu bilgiler, bir şekilde ya önemsiz görülmüş ki, bunun böyle olmadığını düşünüyoruz, ya da göz ardı edilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa neden böyle yapmıştır? Bu, 1908 İhtilâli tarihinin çözülmesi gereken çok önemli bir sorunu olarak karşımızda durmaktadır. Bu sualin iki muhtemel cevabının olduğunu düşünüyoruz: İlk olarak telgraflar, isyan başladıktan sonra Hüseyin Hilmi Paşa'nın eline geçmiş olabilir. Nitekim Uzunçarşılı'nın makalesinde zikrettiği bir belgede geçtiğine göre, Niyazi Bey ve Osman Cevdet arasındaki bu yazışmalardan Mabeyn'in haberdar edilmesi,

10 İSAM Ktp., HHP, 18/1211, 19 Haziran 1324.

11 İSAM Ktp., HHP, 14/216, 19 Haziran 1324.

12 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyeti Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", s. 154.

isyan başladıktan sonra ancak 5 Temmuz'da olmuştur. Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa, mevcut durum hakkında bilgi verdiği belgeye bunları ekleyerek Mâbeyn'de başkitâbete 5 Temmuz tarihinde göndermiştir.[13]

Burada her ne kadar şifreli telgrafların Hüseyin Hilmi Paşa'ya geç ulaştığı yorumu yapılsa da, bu belgelerin geç elde edildiğini gösteren somut bir delilin elimizde bulunmadığının belirtilmesi gerekiyor. İbrahim Paşa'nın 5 Temmuz'da bu telgrafları İstanbul'a göndermesi, bunların geç elde edildiklerini göstermiyor. Aksine daha önceden ele geçen bu belgelerin, isyan başlayana kadar elde tutulduğu ve daha sonra bunların İstanbul'a gönderildiği tespiti de pek âlâ yapılabilir. Buradan hareketle, Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu belgeleri önceden aldığı; dolayısıyla isyandan ve hazırlıklardan zamanında haberdar olduğu hâlde harekete geçmediği ve İstanbul'u da bilgilendirmediği iddia edilebilir. Söz konusu telgraflar, bir şekilde hasıraltı edilmiş; iş işten geçtikten ve isyan başladıktan ancak iki gün sonra Mâbeyn'e gönderilmiş olabilir. Sonuçları itibarıyla Hüseyin Hilmi Paşa veya bunlardan bilgisi olan diğer yöneticiler, bunları dikkate almamak suretiyle isyanın başlamasına ve başarılı olmasına katkıda bulunmuşlardır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın isyana göz yumduğu yorumunu destekleyen en önemli delil, onun cemiyete duyduğu sempati olsa gerekir. Bleda'nın, paşa hakkında değerlendirme yaparken cemiyet karşısında onun "*mülayim*" tavır takındığını ve cemiyet mensuplarının aleyhlerinde "*hiç bir girişimde*" bulunmadığının altını çizmesi önemlidir. Ayrıca meşrutî yönetime geçilmesini takip eden aylarda Hüseyin Hilmi Paşa'nın İttihâd ve Terakkî Cemiyeti tarafından sadrazam yapılması; Paşa'nın 31 Mart Vak'ası'ndan dolayı hemen istifa etmesi, sonraki günlerde İstanbul'daki durum hakkındaki ve özellikle de II. Abdülhamid'in "*mukavemet edemeyeceği*" değerlendirmesini ihtiva

13 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyeti Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", s. 153.

eden mektubu gizlice Hareket Ordusu kurmaylarına göndermesi[14] de önemli ipuçlarıdır. Bütün bunları yan yana getirdiğimizde, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ihtilâl hazırlıkları hakkındaki belgeleri göz ardı ettiği ve bunlara göz yumduğu tespitinin daha bir ağırlık kazandığını söylenebiliriz.

Bu şekilde isyan için hazırlıklarını yapan Niyazi Bey, 3 Temmuz Cuma günü harekete geçmiştir. Cuma gününün hareketin başlangıcı olarak seçilmesinin nedenini ise, kendisi Cuma Namazı'ndan dolayı kışlada birkaç nöbetçiden başka kimsenin kalmaması olarak zikretmektedir. Niyazi Bey kışladan rahat çıkabilmek için de şu planı yapmıştı: Kendisine bağlı askerler vasıtasıyla 100 kişilik bir Bulgar çetesinin ortaya çıktığını "*ihbâr*" ettirerek, bütün zabitlerle askerleri o istikamete koşturacaktı. Kışladaki nöbetçi zâbiti de şehir karakoluna göndererek kışlada hareket kolaylığı kazanacaktı.[15]

Planladığı gibi kışlayı boşaltan Niyazi Bey, cemaatin camiye girmesinin ardından dışarıda bekleyen arkadaşlarına gerekli işaretleri göndererek huruç hareketini başlatmıştı. Evinden ayrılarak kışlaya giden Niyazi Bey, kışladaki silahların "*gasben*" alındığını beyan eden bir senet koyup kasadan 50 000 kuruşu alarak adamlarıyla birlikte Resne'yi terk etmişti. Daha önceden anlaşılarak bölgeye çağrılan Bulgar çetesine sözde müdahale etmek için Resne'den ayrılan Niyazi Bey'in çetesi, kışladan alınmış ikişer silah taşıyan 150 neferden oluşmaktaydı. Resne'ye iki saat mesafede bulunan Lahçe Köyü istikametine ilerken bu kez kendilerine Mülâzım-ı Evvel Osman Cevdet Bey ve 30 arkadaşının katılmasıyla çetenin üye sayısı 180 kişiye ulaşmıştı.[16] Hareketin bu aşaması, yukarıdaki şifreli telgraflarda geçen planlamaya uymaktadır.

Niyazi Bey'le birlikte Resne'yi terk eden çete üyeleri arasında önemli isimlerden Belediye Başkanı Hoca Cemal Efendi, Vergi Kâtibi

14 Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, s. 196.

15 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 72-76; Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 161; Avcı, *İngiliz Gizli Raporu*, s. 147.

16 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s.76-79.

Tahsin Efendi, Polis Komiseri Mahir Efendi, Mülâzim Yusuf Efendi ve adı belirtilmeyen Sırp mektebi muallimi de bulunmaktaydı.[17] Selanik'teki Alman Konsolosu Freiherr von Ostman'ın belirttiğine göre ise, Niyazi Bey 3 Temmuz'da 10 memur ve 20 askerle birlikte hükûmet binasını basıp 600 lira almış; silah deposunu kırarak 250 tüfek ve cephaneyle dağa çıkmıştır.[18]

Yıldız'ın İsyanı Aynı Gün Öğrenmesi

Niyazi Bey'in isyan ettiği haberi aynı gün, yani 3 Temmuz'da Manastır Mıntıka Komutanı Osman Hidayet Paşa tarafından öğrenilerek Selanik'teki Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya bildirilmiştir. Buna göre, Resne'de bulunan 88. Alay'ın 3. Tabur Komutanı Kolağası Niyazi Bey ile yukarıda adları geçen şahıslar, ahali ve askerlerden oluşan takriben 100 kişi; tabur deposunu kırıp mavzer tüfeklerinden 100 tanesini ve cephane ile tabur sandığında mevcut nakit parayı gasp ederek İstile istikametine doğru ortadan kayıp olmuştur.[19] Vakit kaybedilmeden yine aynı gün Yıldız Sarayı da bu gelişmelerden haberdar edilmiştir. Bunun üzerine Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, hemen Ferik Şemsi Paşa'ya bir telgraf çekerek bu olayla ilgilenmesini istemiştir. Fakat ilgili telgraf ancak bir gün sonra Şemsi Paşa'nın eline geçmiştir.[20]

Bu arada Umûmî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa nihayet hareket geçmiş; Niyazi Bey'in ve çetesinin takip edilmesi için Mirliva Nazmi Paşa'yı "*yeteri kadar kuvvetle*" görevlendirmişti.[21] Böylece hem bölgenin en önemli yöneticisi ve merkezi idaresi Niyazi Bey'in isyanını bastırmak için daha ilk günden itibaren harekete geçmişlerdi.

İhtilâl fitilini ateşleyen Niyazi Bey, Mülazim-ı Evvel Osman Cevdet Bey'le kuvvetlerini birleştirdikten sonra kendisinin güzel bir sahra

17 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyeti Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", s. 108.

18 *Die Grosse Politik der Euroäischen Kabinette 1871-1914*, Cilt 25, 2. Kısım, s. 559

19 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyeti Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", s. 108.

20 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 121; Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 26-27.

21 İSAM Ktp., HHP, 26/1710, 21 Haziran 1324.

diye adlandırdığı yerde mola vermiş ve çete efradına bir konuşma yapmıştır. Yaptıkları eylemin vatan için ne kadar önemli olduğunu anlattığı bu konuşmasında, çete üyelerinin Resne'den neden çıktıklarını hâlen bilmedikleri dikkatleri çekmektedir. Çete üyeleriyle birlikte dinlendikleri bu nokta "*vicdanının*" kendisinin artık asıl maksadını ilan etmeye mecbur kaldığını ifade eden Niyazi Bey, Resne'yi ayrılmalarının asıl amacının Kânûn-ı Esâsî'nin ilanı olduğunu şu şekilde ilan etmiştir: "*[...] Kânûn-ı Esâsî-i medeniyet olan Şeri'at-ı Garrâ-yı Ahmediye'nin tatbîk-i ahkâmıyla İslâmlığın, Osmanlılığın a'lâ-yı şânını hamiyetimizden bekliyor.*"[22]

Çete üyelerinin isyan hareketinden bu aşamada haberdar edilmelerinin en önemli nedeni güvenlik endişesi olsa gerekir. Niyazi Bey, 150 kişiden oluşan çete üyelerinin hepsine böylesi bir isyan veya ihtilâl fikrinden daha önceden bahsetseydi, bu hareketin henüz daha eyleme geçmeden akamete uğrama ihtimali vardı. Bundan dolayı kendisi asıl gayesini sınırlı sayıda arkadaşıyla paylaşmıştır. Herhangi bir engelle karşılaşmadan başarılı bir şekilde Resne terk edildikten sonra, Niyazi Bey artık nihaî hedeften bahsetmeyi uygun görmüştür. Konuşmada önemli olan diğer bir husus ise, Niyazi Bey'in Kânûn-ı Esâsî'nin tatbik edilmesini şeriatın uygulanması olarak zikretmesi ve bunun yapılmasıyla da İslâm ile Osmanlı'nın şanının yüceleceğini izah etmesidir.

Niyazi Bey'in niyetini açıkça ilan etmesi üzerine dokuz askerden dördü ve ahâlinden bir kişi bu harekete katılmak istemediklerini söyleyerek geri dönmüşlerdir. Niyazi Bey, adını vermediği bu kişiyle birlikte Mâbeyn-i Humâyun'a, Müfettiş-i Umûmiye'ye, Manastır Vâlisi'ne, Manastır Vilâyeti Jandarma Komutanı'na, Tabur Komutanı'na ve Resne Zâbıta Memurîni'ne hitaben beyannâmeler göndermiştir.[23] Bu beyannâmeler, isyan hareketinin başladığının resmî olarak ilan edilmesi anlamı taşımaktaydı. Bunlardan Mabeyn-i Humayun, Rumeli Müfettiş-i Umûmiliği'ne ve Manastır Vilâyeti'ne

22 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 80.
23 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 83.

gönderilen beyannâmeler ortak metni ihtiva etmektedir. 3 Temmuz tarihli bu beyannâme şu şekildedir:

"Efkâr-ı Umûmiye Kânûn-ı Esâsî'yi i'âde ittidirmek noktasına müteveccihtir. [...] Zât-ı Hazret-i Pâdişahî'ye karşu millet hidmet beslemekte ve şimdiye kadar güzerân iden seyyiâtın hesâbâtını sormamaktadır. Hedef-i maksad bundan sonra medenî devletlere benzeyecek bir suret-i idâre tesis ile her bir cüz'î kanımıza bedel olan mukaddes vatanımızın otuz senedir her dâim uğramakta olduğu taksimden vikâye ve milletin düçar olmuş bulunduğu teşettüt-i efkârı ref' ve hâlen pek müşkil ve mazlûm görünen istikbâlimizi bir esâs metin üzerine te'min etmektir. [...] mavzer tüfekleriyle müsellah 200 fedâî ile bu gün Resne işe başlamıştır. Şimdilik üç zâbit kumandasında beyne'l-anâsır müteadid müfrezeler hareket itmiştir. Selanik'e gelen dört beş câsus başlarıyla defter-i mahsûsla ta'ayyün iden hempâyeleri üç güne kadar Selanik'ten tren-i mahsûsla müdefi' olup gitmedikleri halde erbâb-ı nâmus her tarafdan bizim hareketimize iştirâk idecekler. Biz Kânûn-ı Esâsî'nin hemân bu gün tatbîkini isteriz. Bunu hükûmet virmez ise millet cebren almaktadır. [...] zât-ı şâhânenin mevki'-i şeref-i fâhrini temâmıyla muhâfazayı bu gün pek müdhiş olan cem'iyyet temâmıyla deruhde ve te'min itmek şartıyla meclis-i mebusânın derhal küşâdını taleb ider. Olmadığı hâlde vebâl ulû'l-emre âiddir."[24]

Bu beyannâmede, öncelikle Osmanlı kamuoyunda var olan Kânûn-ı Esâsî'nin iâde edilmesi nokta-i nazarındaki genel isteğin altı çizilmektedir. Böylece bu çıkışın, Osmanlı kamuoyunun bu talebinin gerçekleştirilmesine matuf yapıldığı vurgulanmak istenmektedir. Bunun ardından üzerinde durulan diğer bir önemli nokta ise, 30 yıllık kötülüklerinden dolayı II. Abdülhamid'e hesap sorulma amacının güdülmediğinin belirtilmesi, padişahın yönetim noktasında endişelerinin giderilmeye çalışılmasıdır. Metinde dikkatleri çeken diğer bir nokta ise, Kânûn-ı Esâsî'nin tatbik edilmesinin hemen istenilmesi ve eğer bu verilmezse "*millet*" bunu zorla alacaktır, şeklindeki iddiadır. Devamında ise Meclis-i Mebûsân'ın açılması talep edilmektedir.

24 İSAM Ktp., HHP , 4/213, 20 Haziran 1324.

Niyazi Bey ve çetesi, planlandığı gibi ilk olarak Lahçe Köyü'ne gelmişlerdir. Niyazi Bey'in anlattığına göre, kendisi ve çete üyeleri "*tekbir ve tehlil*" getirerek köye girmişlerdi. Cemiyetin faaliyetlerinden haberdar olan köy halkı, çete üyelerini çok güzel bir şekilde kabul etmişlerdi. Köylülerle konuşulduktan ve biraz istirahat edildikten sonra, İstarova'ya yeniden yola devam çıkmışlardı. Güneş batana kadar bu istikamette ilerledikten sonra, sene-i devriye dolayısıyla, bir sonraki gün halkın Sarı Saltuk Keşişhânesi'ne[25] gelmesinden dolayı bölgeye asker sevk edilebileceğinin endişesiyle bu kez Ohri'ye doğru yürümeye karar vermişlerdi. O geceyi Ohri yakınlarındaki kiraz bahçelerinde geçirmişlerdi. Niyazi Bey, sabah erkenden iki eri yanına alarak Ohri'ye gitmiştir.[26]

Arnavut Komitalarıyla Görüşme ve Birleşme Gayretleri

4 Temmuz Cumartesi günü, Ohri'de güvendiği bir takım zevatla yaptığı görüşmelerin ardından,[27] Niyazi Bey Arnavut Toska Komitası'nın reisi ve arkadaşı Cercis'in bulunduğu ve onun tesirinin olduğu İstarova'ya gitmek istediğini belirtmektedir. Anlattığına göre aslında kendisi burasını yaptığı isyanda ilk faaliyet durağı olarak seçmiştir. Fakat Sarı Saltuk Türbesi'ndeki etkinliklerden dolayı Niyazi Bey Ohri'ye gelmek zorunda kalmıştı. Niyazi Bey, Starova'yı tercih

25 Sarı Saltuk, Anadolu'nun ve Rumeli'nin fetihi sırasında yapılan gazalara katılmış; cengâverlği ve velâyeti halk arasında yayılmış ve efsanevî bir şaysiyet hâlini almış olan bir Türk kahramanıdır. Türkiye, Romanya, Bosna-Hersek ve Makedonya olmak üzere bir çok farklı yerde kabri olduğuna inanılan Sarı Saltuk'un türbelerinden biri de, bu çalışmada önemli bir yere sahip olan Ohri Gölü'nün güney kıyılarında bulunmaktadır. Fakat ilginçtir, burası aynı zamanda bölgedeki Hristiyanlar tarafından Sveti Naum adında bir Slav asıllı bir Hristiyan azizin kabri olarak da kabul edilmektedir. Böylece Sarı Saltuk Türbesi hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar arasında önemsenen bir mekân halini almıştır. Resnesli Niyazi Bey'in hatıratında Sarı Saltuk'un türbesi için keşişhâne ve manatır gibi bir takım terimleri kullanmasına rağmen, biz bundan sonraki yerlerde türbe kelimesini kullanacağız.

26 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 88-91.

27 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 360-362.

etmesinin nedeni Cercis vasıtasıyla Osmanlı adaletini ve gerçek vatanperverlik fikrini ilan ve tatbik etmek; cemiyetin hayırlı emellerini bildirmek olarak dile getirmektedir.[28] Niyazi Bey'in ilk olarak, Arnavut komitasının hâkim olduğu bölgeye gitmek istemesinin nedeni, Cercis ve adamlarını kazanarak kendisine katmak istemiş olması olabilir. Zîrâ bu şekilde sağlanan kuvvetle hükûmete karşı daha da avantajlı bir konuma gelinebilirdi. Fakat Niyazi Bey Cercis'le bir türlü buluşamamış ve bu düşüncesini gerçekleştirememiştir.

Bu arada Alman Bartl'ın gündeme getirdiği bir iddiaya göre ise, Niyazi Bey'in Arnavut çetelerine yönelik faaliyetleri sadece bununla sınırlı kalmamıştı. Niyazi Bey, bu çetelere karşı çok daha farklı bir siyaset takip etmiştir. Niyazi Bey'in adamlarına gittikleri yerlerde, Arnavutların otonomi isteklerini kabul ettiklerini belirtmişler; hatta Niyazi Bey'in peşi sıra isyan etmedikleri için Jön Türk subaylarına kızdığı, bundan dolayı bir Arnavut olarak Arnavutluk için mücadele etmek istediğini anlatmışlardır.[29] Kaynaklarımızda gündeme gelmeyen bu iddia oldukça önemlidir. Niyazi Bey burada, Arnavut çetelerini kendisine katmak ve yönetime karşı ortak hareket etmek için bu tür sözleri sarf ettimiş olabilir.

Niyazi Bey'in belirttiğine göre, Ohri'de daha uzun süre kalınamamışlardı. Firar eden iki asker vasıtasıyla, hükûmet âsilerin Ohri'de oldukları haberini almış ve buraya asker sevk etmişti. Biraz dinlenildikten ve gerekli olan hazırlıklar yapıldıktan sonra, gidilecek yerleşim birimini bir kez daha değiştirmek zorunda kalınmıştır. Niyazi Bey, bu beklenmedik ihbardan dolayı bu kez Debre'ye yürümeye karar vermişti. Kendisi, çevrede Müslüman köylerinin varlığı ve buralarda cemiyet taraftarı pek çok insanın bulunması; ayrıca civarın ormanlık olması dolayısıyla müdafaa için burayı daha emin görmesi, gibi nedenlerle bu bölgeyi seçtiğini yazmaktadır. Niyazi Bey ve adamları

28 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 92.

29 Peter Bartl, *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)*, Wiesbaden 1968, s. 155.

güzergâh üzerinde gece geç vakitte Kroşişte Köyü'ne gelerek burada konaklamışlardı.[30]

Niyazi Bey ve komitası 5 Temmuz günü akşama kadar Kroşişte'de kalmışlardı. Niyazi Bey'in belirttiğine göre, bu köyde bulunduğu sırada birbiriyle çatışma hâlinde olan Müslüman iki mahallî çetenin üyelerini toplamış ve köy ahalisi ile bunlara öğlen namazının ardından bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, "*mahv olan vatan, ayak altına alınan nâmusun, tahkîr olunan milletin*" fedakârlık beklediğini belirterek, böylesi bir zamanda gereksiz kan akıtmanın hatalı olduğunu ifade ederek bu iki çeteyi barıştırmıştır. Köyde barışı sağlayan Niyazi Bey, bunları cemiyete de katmıştır. Niyazi Bey, adamlarının kaldığı süre içinde yaptıkları masrafların karşılığı olarak bir ilm ü haber düzenlemiş ve bunun hükûmete verilerek ödeyecekleri vergiden ilgili miktarın düşürülmesini istemiştir. Altına imzasını attığı senedin metni şu şekildeydi:

"*İstogra, Ohri Hükûmeti. Kroşişte Karyesi'nden Resne millî askerî için ahz olunan 300 kıyye ekmek ile 20 kıyye peynirin esmânı olan 380 kuruşa mukâbil iş bu ilm ü haber karye-i mezbûre heyet idâresine i'tâ olunur. Nakid makamında ibrâz idilecektir. Kabulden imtinâ' iden memûrin-i hükûmet zâbıta-i cem'iyet tarafından şedîden mücâzât idileceğinden mütecâsirin ismini ihbâr itmeğe bütün vatanperverler mecburdur. İki yüz vatan fedâisî nâmına Kolağası Niyazi*"[31]

Niyazi Bey köyde kaldığı sırada bir mektubu Manastır'daki cemiyet merkezine göndermiştir. Bu mektupta, kendisinin cemiyete bağlı 200 askerle birlikte, "*inâyet-i Bârî ve Ruhâniyet-i Peygamberîye istinâden*" başarılı bir şekilde harekete geçtiğini belirterek, halkın kendilerine ilgi gösterdiğini ve Hristiyanlar'ın "*dehşet*" içinde kaldıklarını; fakat bu "*havf ve telâşın*" yakında kayıp olacağını ifade etmektedir. Hristiyanların "*maksadımıza iştirak etmeleri, çetelerini dağıtmaları, bizimle birleşmelerini*" isteyeceğini de eklemiştir. Devamında merkezin, cemiyetin bu hareketini sekteye uğratan bazı şahısların ve memurların

30 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 96.
31 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 100-101

"*izale-i vücûdu*" için talep ettiği fedakârlardan daha fedakârının kendi adamları arasında bulunabileceğini kuvvetli bir şekilde temin ettiğini yazmaktadır. Buna göre; "*vücûdları maksad-ı mukaddesin husûlüne mani' olanların, isim, rütbe ve mahall-i ikâmetlerini tebliğ buyurunuz. Beş, on, yirmi hatta bütün çete efrâdlarıyla Manastır'a gelirüz[...] Eğer arzu ve emr buyulursa bilâ-hâdise ve vuku'ât Manastır'a gelür işi bitürdükten sonra yine avdet ideriz. [...]*"[32] Niyazi Bey burada, Resne'den yaptıkları başarılı çıkışı ve bu ana kadarki başarılarını cemiyetin Manastır merkezine anlatmaktadır. Metinde, bu hareketi akamete uğratabilecek memurları ortadan kaldırabilecek cesarette fedâîlerin ancak kendi adamları arasından çıkabileceğini de belirtmektedir. Yine bu beyannâmede, Müslüman ahâlinin kendilerine olan teveccühüne rağmen, Hristiyanların korku içinde olduklarını; fakat kendisinin bunları kazanabileceğinin de altını çizmektedir.

Niyazi Bey Hristiyan ahali için Bulgarca kaleme aldığı bir beyannâmeyi Debre, Prespe, İstroga, Resne ve Ohri olmak üzere beş bölgeye dağıttırdığını yazmaktadır. Bu beyannâmede özetle mevcut yönetimden sadece Hristiyanların değil aynı şekilde kendilerinin de memnun olmadığını; bunun için cemiyeti tesis ettiklerini ve kendisinin imparatorluk dâhilindeki bütün milletleri tek bir noktada birleştirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Beyannâmenin son kısmında ise, birlikte hareket ederek daha evvel ilan edilen, fakat sonra geri alınan Kânûn-ı Esâsî'nin tekrar yürülüğe girmesinin; böylece hürriyetin temin edilmesinin gerektiğini dile getirmektedir. Beyannâme, *Bu maksada herkesin iştiraki mecburdur*", ifadesiyle sona ermektedir.[33]

Niyazi Bey ve çetesi, 5 Temmuz gecesinde, Kroşişte'de bu yazışmaları yaptıktan ve yeterince dinlendikten sonra bir saat mesafedeki Delafojde Köyü'ne geçmişti. Niyazi Bey ve adamları köyde büyük bir ilgi görmüşlerdi. Bunun üzerine Niyazi Bey, burada 24 saat kalmıştı. Niyazi Bey burada konuşmalar yapmak ve beyannâmeler yazmak

32 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 103-104.
33 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 104-108.

suretiyle çevre köylerde meskûn ahaliyi cemiyete ve hareketlerine kazanmaya çalıştığından bahsetmektedir.[34]

Bu arada Niyazi Bey'in çetesini teşkil ederek isyanı başlatmasından iki gün sonra, yani 5 Temmuz'da Manastır'daki cemiyet merkezi de harekete geçerek bir beyannâme kaleme almış, bunu Manastır'ın sokaklarında dağıttırmış ve ilgili resmî makamlara ulaştırmıştır. Bu beyannâmenin girişinde, idare tarzını değiştirerek mutlakî hükûmet şeklini aldığı için mevcut hükûmetin gayr-i meşru' olduğu ilan edilmiştir. Devamında şu görüşlere yer verilmektedir:

"Azm ü kasdı asr-ı hazırın şiddetli iltizam eylediği 1294 idare-i medenisinin temin ve tatbikinden ve süfehanın âmâl-ı gayr-i meşru'alarına bir had tayininiden başka bir şey değildir. [...] Gürûh-ı süfehâ ve cühelâ bilmelidir ki Osmanlı hükûmeti bir millet, bir timsal-i millet olan padişahtan ibarettir. Bu ikisinin arasında denîlere, şöhret esirlerine, rezillere, ikbal sarhoşlarına bir mevki-i mahsus yoktur. [...] Ümmet padişahı ve padişah ümmeti ile bilâ-vasıta görüşüp sevişecek, yekdiğerinin agûş-ı hürmet ve muhabbetine atılacaktır. [...]"[35]

Bu beyannâmenin ilanıyla İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, Niyazi Bey'in isyanına sahip çıkmış ve isyan vasıtasıyla hükûmetten bazı taleplerde bulunmuştur. Bu metinde dikkati çeken en önemli husus ise, padişaha karşı sert bir üslûp kullanılmaması; mevcut sıkıntıların aslında halk ile hükümdar arasına giren bir takım art niyetli ve menfaatperestler tarafından çıkarıldığı fikrine yer verilmesidir. Dolayısıyla meşrutiyetin tekrar ilan edilmesiyle aradaki bu taifenin çekilerek millet ile padişahın kucaklaşıp meselelerin halledileceği iddiası gündeme getirilmiştir.

Niyazi Bey ve çetesi, 6 Temmuz akşamüstü Delafojde'yi terk ederek Yukarı Katşi ve Aşağı Katşi köylerine doğru yola çıkmışlardı. Niyazi Bey, bu köyde de aynı şekilde büyük bir alakayla karşılandıklarını anlatmaktadır. İki köy halkını da camide toplayan Niyazi Bey, camide yaşananları şu şekilde tasvir etmektedir: "*Kelime-i tevhidi*

34 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 108-109.
35 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 123-124.

hep bir ağızdan ve yüksek sadâ ile kıraat ittikten ve (İnnâ fetehnâ) sure-i celilesinden bir aşr Kur'ân okuduktan sonra izâh-ı hakîkat ve beyân-ı maksat ittik."[36] Bu konuşmanın ardından ahalide büyük bir memnuniyetin hâsıl olduğunu bildiren Niyazi Bey, geceyi burada geçirdiklerini ifade etmektedir.

Manastır'dan cemiyet merkezinin cevabî yazısı, 7 Temmuz sabahı Niyazi Bey'e ulaşmıştı. Mektupta, Niyazi Bey'in Manastır'a çetesiyle gelmek istemesi teklifinin doğru olmayacağı düşüncesiyle reddi yazılıydı. Bu arada hükûmet tarafından Manastır'dan köylere heyetler çıkartılarak, Kânûn-ı Esâsî'nin kötülüklerinin anlatılacağı ve bunun kabulünün Müslüman kadınların Hristiyan gibi "*açık giyinmek*" demek olduğunun propagandasının yapılacağı ikazı gündeme getirilmişti. Buna karşın cemiyet Niyazi Bey'den "*bu Kânûn-ı Esâsî'nin vaktiyle şer'an fetvâsı alınarak kabul olunduğunu ve 32 sene evvel milletin her tarafından mebûsların İstanbul'a giderek orada meclisler akd oldığını ve ancak bu keyfiyet-i hükûmet ve idâre-i hazîrâsının işine gelmediğinden meclisin güya yine toplanmak üzere dağıldığını ve her sene çıkarılan sâlnâmelere bu kânûnun neşr olunduğunu*" anlatması istenmiştir.[37] Mektupta dikkatleri çeken asıl vurgu, hükûmetin sözde propagandasına karşı propaganda yapılmasıdır. Özellikle de Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edilirken fetvanın alındığı ve meclisin tekrar toplanmak için dağıldığının dile getirilmesi önemlidir.

Niyazi Bey, kaldıkları ve ihtiyaçlarını karşıladıkları köylerde husule gelen iâşe harcamalarının hükûmet tarafından karşılanması için Ohri kaymakamına bir beyannâme göndermiştir. Bu beyannameyi diğerlerinden farklı kılan özellik, metnin sonunda "*Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin 200 vatan-ı fedâîsi nâmına Kolağası Niyazi*" ibaresinin bulunmasıdır.[38] Niyazi Bey, bu şekilde İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin adını yayınlamış olduğu bir beyannâmede dile getirmek suretiyle, ihtilâlin arkasındaki gücü ilan etmiştir.

36 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 112.
37 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 114.
38 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 120.

Gittiği köylerde yaptığı konuşmalarla başlattığı isyanı adım adım yaymaya çalışan ve kendisinin belirttiğine göre, bunda başarılı olan Niyazi Bey, cemiyetin gönderdiği 7 Temmuz tarihli "*emirnâme*"de kendisini çok sevindiren şu gelişmeyi öğrenmişti: Şemsi Paşa'nın bir fedâî tarafından katledilmişti. Şemsi Paşa'nın öldürülmesinin yanı sıra diğer bazı gelişmeleri öğrenen Niyazi Bey, duyduğu memnuniyeti şu şekilde ifade etmektedir: "*Aman Yârabb bu emirnâme ile neler öğreniyorum. Şemsi Paşa'nın alenen i'dâmı, fedâkârın himâyesi, alay müftisi ve emsâli casusların imhâ-yı vücûdu, Selahaddin ve Hüsnü beylerin çeteye ilhâkı, birkaç gün evvel Enver Bey'in aynı maksadla Tikveş cihetlerinde geşt ü güzârı. Bu haberler benim gayretimi hased-i müntehâya îsâle kâfi idi.*"[39] Burada en çok, Enver Bey'in "*birkaç gün evvel*" Tikveş dolaylarına "*gezip-dolaşmaya*" çıkması ifadesi dikkatleri çekmektedir. Ayrı bir alt bölüm şeklinde ele alınan Enver Bey'in isyanı tartışmalarına önemli bir katkı sağlayan bu ifadeye ilerleyen sayfalarda tekrar temas edilmektedir.

Niyazi Bey Hristiyan Köylerinde: İncil Üzerine Yemin

8 Temmuz gecesi, Voleşte'den, farklı etnik guruplara ve dinlere mensup ahalinin karışık yaşadığı Labonişte Köyü'ne varan Niyazi Bey ve çetesi meydanda toplanan halk tarafından karşılanmıştır. Bunlara yaptığı konuşmada "*uhûvetin, ittihâdın ve müsâvatın*" önemine ve bunlara riayet edilmesine; buna "*kâfil olan Kânûn-ı Esâsî'nin hükûmetçe sebeb-i ibtâline ve lüzûm-ı istirdâdına*" temas etmiştir.[40] Yine kendisinin bildirdiğine göre, konuşmadan etkilenen halk cemiyete katılmıştır.

9 Temmuz sabahı Labonişte Köyü'nü terk ederek Oktis Köyü üzerinden Potgoriçe Köyü'ne gelmiştir. Niyazi Bey, yaptığı konuşmalarla köyde var olan kan davalarını bitirdiğini ve ahaliyi cemiyetin fikirleri için kazandığını ifade etmektedir. Çetesiyle birlikte buradan daha kuzeyde ve tamamen Bulgar nüfusa sahip Vechan Köyü'ne geçmiştir. 350 hanelik bu köyün hemen ardında ormanlık ve kayalık

39 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 128.
40 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 121.

bir alanın bulunduğunu; Bulgar çetelerinin buralarda saklandığını ifade eden Niyazi Bey, halkın korku dolu bakışlarıyla köye girdiğini belirterek, ihtiyâr heyeti ve papazla konuşarak gayelerini anlatmak suretiyle köylüdeki korkuyu izale ettiğini yazmaktadır. Devamında ise şunları anlatmaktadır: "*İncil-i Şerif üzerine el basarak bize ve maksad-ı ulviyeye sâdık olacaklarını, mürâca'at vuku'unda emrimize, mu'âvenetimize şitâb ideceklerini va'd ü taahhüd ittiler.*"[41]

Bu köyden ayrılan Niyazi Bey ve çetesi, 10 Temmuz'da Radovişte üzerinden Değirmenlik ve Mişledocde köylerine uğramışlardı. Bu arada Ohri'nin merkezinden aldıkları bir mektupta, Ohri'ye gelmelerinin istenmesi üzerine 11 Temmuz'da Niyazi Bey ve yanındakiler birlikte yollarına devam ederek İstroga üzerinde Ohri'ye gitmek üzere harekete geçmişlerdi. Geceyi Çernova Köyü'nde geçirdikten sonra 12 Temmuz Pazar günü tekrar yola koyularak Ohri'ye ulaşmışlardı.[42]

Niyazi Bey, 13 Temmuz Pazartesi günü Ohri'de istirahat ederken cemiyetin Manastır merkezinden içinde bazı istekler yer alan bir mektup almıştır. Mektupta cemiyet tarafından Hristiyanlar için Bulgarca, Rumca, Sırpça, Ulahça ve Fransızca beyannâmeler kaleme alınacağı ve bunları gerekli yerlere dağıtması ve Karaçova istikametinde çete faaliyetine geçen Selahaddin Bey ile Hasan Bey'le mümkünse bağlantı kurması kendisinden istenmektedir.[43]

Ohri'de diğer Jön Türk subaylar ve cemiyet üyeleriyle görüşen Niyazi Bey, aynı zamanda Şemsi Paşa'nın kâtili yaralı Âtıf Bey'le tanışmış ve onunla uzun bir sohbet ederek bu suikastı nasıl gerçekleştirdiği konusundaki malumatı almıştır. Ohri'de dinlendikten ve "*matara, çamaşır ve çarık*" gibi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra güneşin batmasının ardından tekrar harekete geçen Niyazi Bey ve çetesi Ohri Gölü'nün kenarını ve dağ eteğini takip etmişlerdi. Ardından halkı balıkçılıkla geçinen Bulgar köyü Piştan'a ulaşmıştı. Burada halk tarafından "*hüsn-i kabûl*" gören Niyazi Bey ve adamları belli bir süre

41 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 143.
42 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 147-149.
43 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 151-152.

istirahat ettikten sonra Sarı Saltuk Türbesi'ne giden yolu takip ederek tekrar yola koyulmuşlardı. Çok taşlık ve kayalık bir arazi olan bu bölgede bir takım insanların pusuda bekledikleri haberi gelince, kendisi ve adamları daha dikkatli bir şekilde hareket etmeye başlamışlardı. Bu şekilde sabaha kadar dikkatlice yol almaya çalışan Niyazi Bey ve adamları, sabahın ilk ışıklarıyla gölün güneyindeki taştan yapılmış üç katlı Sarı Saltuk Türbesi'ne ancak varmışlardı.[44]

Burada kendilerini karşılayan Ohri Cemiyeti Merkezi'den Kâhya İslâm Ağa, Niyazi Bey'e kötü bir haber vermiştir. Buna göre, Görüce'den hareket eden 400 kişilik bir tabur Niyazi Bey'i "*şiddetli*" bir şekilde takip etmektedir. Bu haber üzerine Niyazi Bey, çete üyelerini ufak guruplara ayırarak ovaya ve yollara hâkim tepelere yerleştirmiş kendisi de hareketi idare etmek için Sarı Saltuk Türbesi'nde kalmıştı. Burada güvendiği kaynaklardan, kendisini takip eden askerler hakkındaki bilginin doğru olduğunu, fakat sayılarının 400 değil de 250 olduğu ve bu askerî birliği "*hamiyetli bir zat*" olarak adlandırdığı Yüzbaşı Ziya Efendi'nin sevk ettiği haberini almıştı.

Bu haber üzerine rahatlayan Niyazi Bey, bu arada türbede/manastırda bulunan rahiplerle görüşme yapmış ve görüşme esnasında şunları söylemiştir: "*Bizi sûret-i kâbülünüzle minnetdâr ediyorsunuz. İzâh-ı maksada meydan bırakmıyorsunuz. Vatanı harâp iden ahvâle nihâyet virecek bir kuvvet, meşrût ve meşru' bir hükûmet vücûda getirmektir. Esâsen 1294 senesindeki hâl-i saâdeti iâde esbâbını istikmâl itmektir.*" Niyazi Bey'in bu ifadeleri karşısında Başrahip şu şekilde mukabelede bulunmuştur: "*Maksadın ulûviyeti hatt-ı hareketinizle iyânen âşikâr oluyor. Herkes hüsn-i hareketinizden adâletinizden memnûndur. Muvaffakiyetinizi yakînen göreceğimizden bizde emniyet ve itimâd hâsıl ittik. Her neye ihtiyacınız varsa imkân dairesinde tesviyesine gayret edeceğim. [...]*"[45] Niyazi Bey'in konuşmasında temel vurgu, 1294 senesindeki mutlu durumunun iade edilmesi olarak dile getirdiği Kânûn-ı Esâsî'dir. Bu şekilde vatanı harap eden mevcut

44 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 157.
45 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 159.

durumu bitirecek olan kuvvetin meşrutî bir hükûmetin kurulmasıdır. Başrahip ise, Niyazi Bey'in başarının yakın olduğunu ve bunu göreceklerine itimat ettiklerini belirterek, imkânları dâhilinde her türlü yardımı yapabileceklerini belirtmiştir.

Bu arada Niyazi Bey'i takip etmekle görevlendirilen yukarıda ismi geçen müfrezenin komutanı Yüzbaşı Ziya Bey, Sarı Saltuk Türbesi'ne gelerek kendisiyle görüşmüştür. Niyazi Bey'in anlattığına göre, Ziya Bey bu görüşmede kendisine şunları söylemiştir: "*Kolağası Efendi! Sizin gibi muhâfaza-i nâmûs ve vatan içün herşeyi fedâ iden bir zât-ı âlî-kadre karşu bütün zâbitler gibi ben de mu'âvenet icâb iderse çetenize iltihâkı bir vazife biliyorum. Emin olunuz ne ben ve ne de hamiyetli, nâmuslu hiçbir zâbit ma'iyyetindeki askeri sizi ta'kîb itmek gibi en menfûr bir cinayetin icrâsı içün cellâdlıkda istihdâm itmez. Müfrezeleri İstarova'dan uzaklaştıracağım.*"[46]

Ziya Bey burada Niyazi Bey gibi vatan ve namus için herşeyini feda eden böyle yüksek bir şahsa karşı duyduğu saygıyı ve açık desteği dile getirmiştir. Padişaha ve onun yönetimine karşı isyan eden çeteleri etkisiz hale getirmek için görevlendirilen askerî birliğin komutanının, bizzat Niyazi Bey'in yanına gelerek böyle bir görüşme yapması oldukça önemlidir. Onun kendisine bu yönde verilen emri "*en iğrenç bir cinayet*" olarak değerlendirmesi ve dolayısıyla âsilere destek vermesi, isyanın başarılı olmasında olumlu etkiye sahiptir. Başta Şemsi Paşa'nın katledilmesi olmak üzere Ziya Bey'in bu şekilde isyancılara desteği, Niyazi Bey ve çete üyelerini oldukça rahatlatmış ve onların önlerini açmıştır.

Geceyi rahat bir şekilde Saru Saltuk'ta geçiren Niyazi Bey ve adamları, 15 Temmuz günü sabah erkenden burayı terk ederek Çernova Köyü'ne doğru yola çıkmışlardı. Manastırda kalan rahipler ve diğer sâkinleri kendilerini yolcu etmişlerdi. Niyazi Bey, yol boyunca gerek Müslüman ve gerekse gayrimüslim vatandaşların kendilerine büyük teveccühte bulunduklarını ve "*yaşasın millet*" ile "*yaşasın cem'iyyet*" sedaları ile kendilerini desteklediklerini yazmaktadır. Çer-

46 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 159.

nova Köyü'ne varan Niyazi Bey, buradan ve çevre köylerden İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne katılanları kabul ederek bir de konuşma yapmıştır. Osmanlı hâkimiyetine karşı mücadele eden Arnavut Komitası taraftarı bir zatın, Türklerin şimdiye kadar Osmanlılık nâmına çalışmakta gevşeklik göstermelerinden dolayı kendilerinin böylesine bir çete hareketine giriştiklerini belirtmesi üzerine, Niyazi Bey Türkler lehine cevabî şu konuşmayı yapmıştır:

"*Türkler hiçbir vakitde vatan gayretinde rehâvet göstermediler. Türklerin sabır ve fazîleti, te'ennî ve basîreti ma'rûf-ı âlemdir. İşte bu kadar kuvvetli bir cem'iyyeti vücûda getiren Türk siyâseti hiçbir vakitde şa'şalı hareketle lüzumsuz ve muzır nümâyişlerde bulunmadı. [...] Evvela Türk ve tarafdârları olan anâsır-ı sâire efrâdını yekvücûd itti. Bir kuvvet yaptı. Siyâseti ile bu kuvveti ile meydana atıldı. [...] İşte şimdi Arnavutları Bulgar, Rum, Ulah, Sırp bilâ-tefrîk cins ü mezheb bütün vatandaşları o kuvvetiyle eline almak istiyor. [...] Türkler Rumeli'de başkaları tarafından işgâl olunacak bir mevki'-i hâkimiyeti muhâfaza için son damla kanlarını akıtmaya vahdâniyet-i Rabbiyye üzerine bi'l-ittihâd ahd ü misâk itmişlerdir. Türkler münsif bir kavimdir. Kendilerini âleme fenâ tanıttıran idâre-i müstebide yadikârlardır ki bu idâre-i meşruta taraftarının ekseriyetini Türkler değil anâsır-ı sâire efrâdı teşkil itmektedir. [...]*"[47] Niyazi Bey, yapmış olduğu bu konuşmadan dolayı Arnavutların ikna olduklarını ve bunun üzerine bölgede isyan halinde olan Arnavut çetesi reisi Cercis'in de ikna edilerek kuvvetleriyle birlikte kendisine katılması konusunda bir heyetin gönderilmesine karar verildiğini yazmaktadır.

16 Temmuz'da yola devam eden Niyazi Bey ve çetesi önce Leşniçe Köyü'ne uğramışlar ve köy halkını cemiyete iltihak etmişlerdi. Bu sıralarda köye gelen Mülâzım Osman Efendi ile maiyeti Niyazi Bey'in çetesiyle birleşerek yola devam etmişler ve Zirvaska Köyü'ne gelmişlerdi. Tekbirlerle ve salâvatlarla köye giren Niyazi Bey ve çetesi köy halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Burada da camiye geçilerek gerekli görüşmeler ve konuşmalar yapıldıktan sonra yürü-

47 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 164.

yüşüne devam eden Niyazi Bey ve birleşik çetesi bir saat mesafedeki Virdova Köyü'ne gelmişti. Bu köy ahalisi de aynı şekilde cemiyete sadık kalacağına dair Kur'ân-ı Kerim üzerine yemin etmiştir.[48]

Bu arada çevredeki ahalinin Niyazi Bey'in bu hareketine katılmaması ve halkın bilgilendirilmesi için Şerif Bey Medresesi Müderrisi Hacı Mustafa Efendi, Debreli İlyas Paşazâde Rıza, Ustugra Belediye Reisi Abdurrahman Ağa ve Rıfat Efendi'nin görevlendirildiğini Umûmî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa bildirmektedir.[49]

Aynı gün 30 000 nüfusa sahip İstarova'ya gelen Niyazi Bey ve çetesi yediden yetmişe bütün köy halkı tarafından büyük bir heyecanla karşılanmıştı. Yapılan ikramlardan sonra, tekbirler ve salâvatlar eşliğinde hep birlikte camiye geçilmişti. Niyazi Bey camide yaptığı konuşmada vatanın içinde bulunduğu durum ve Reval Görüşmesi'nden bahsetmiştir. Özellikle de Arnavutlar'ı kazanmak için birlik üzerinde durmuş ve mevcut tehlikelere karşı onlardan cemiyete iltihak etmelerini istemiştir. Geceyi düşünmeyle geçiren köylü, ertesi gün camiye toplanarak cemiyete katılmışlardı. Ardından Niyazi Bey tarafından İstarova Kaymakamlığı'na, Resne Müdürü'ne, Manastır Vâlisi'ne, Müfettiş-i Umûmiye, Manastır Vilâyeti'ne ve Manastır İttihâd ve Terakkî Heyet-i İdâresi'ne mektuplar yazılmıştır.[50]

Bu mektuplardan Umûmî Müfettişliğe ve Manastır Vâliliği'ne gönderilenler ortak bir metni ihtiva etmekteydi. Bunlarda dikkati çeken önemli husus ise, Niyazi Bey'in aldığı talimâta binaen Resne'den çıktığı günden beri Debre, İlbasan, Ohri, İstarova ve Görüce mıntıkalarını dolaştığını ve genel kamuoyunu baskıcı ve zalim hükûmet aleyhinde olduğunu gördüğünü vurgulamaktadır. Devamında bölgedeki muhtelif milletlerin, "*kâmilen livâ-yı ittihâd altına toplanarak Kânûn-ı Esâsî'yi istirdâd maksadıyla bize hâdim olacaklarını vahdâniyet-i hudâya kasem*" ettiklerini zikretmektedir.[51] Niyazi Bey burada, böl-

48 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 177.
49 İSAM Ktp., HHP, 5/291, 3 Temmuz 1324.
50 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 171-175.
51 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 172.

gede meskûn olan çeştili milletlerin ittihâd sancağı altında tamamen toplanarak, Kânûn-ı Esâsî'nin elde edilmesi amacıyla kendisine hizmet edeceklerine yemin ettiklerini de belirtmektedir. Devamında Niyazi Bey, şayet Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe konmaması durumunda Yanya bölgesine yürüyeceği tehdidinde bulunmaktadır.

O gece İstarova'da kalan Niyazi Bey ertesi gün de bu kazada geçirerek, halka yönelik konuşmalarına devam etmişti. Daha önceden cemiyetten aldığı bir emirnâmede Kışrânî merkezinde iki mühim şahsın çetesine iltihak edeceğini öğrendiğinden, Arnavut Çetesi reisi Cercis'le birleşmek için İstarova'da beklemenin gereksiz olduğuna karar vermiş ve Kışrânî yönüne doğru gitmek için 17 Temmuz akşamı İstarova halkıyla vedalaşarak yola çıkmıştı.[52]

Gece boyunca yürüyüşe devam eden Niyazi Bey ve adamları bu ormanlık ve sarp bölgede oldukça büyük zorluklar altında, bazen birbirlerini kaybederek ciddî sıkıntılar atlattıktan sonra ancak 18 Temmuz günü ikindiye doğru Lahça Köyü'ne perişan bir halde varmışlar ve geceyi burada konaklarda geçirmişlerdi. Ertesi günü uyandıklarında köy halkının büyük bir heyecanla kendilerini görmek için toplandıklarına şahit olmuşlardı. Niyazi Bey bunlara yaptığı konuşmasında ırk ve mezhep farkı olmadan birlik ve beraberlik içinde olmaları gerektiğini; bunun sağlanması için de onlardan cemiyete katılmalarını istemiştir. Neticede başarılı olan Niyazi Bey, köy halkı ve dışarıdan gelenlerin cemiyete iltihak etmesini sağlamıştır.[53]

Eyüp Sabri Bey'in Çetesiyle Birleşme

Aynı gün içinde Ohri'deki cemiyet merkezinden bir kişi, Niyazi Bey'e Kolağası Eyüp Sabri Bey'den[54] önemli bir mektup getirmişti. Bu mektupta şunlar yazılmaktaydı: "*Kahraman Kardeşim! Manastır'dan gelen ehemmiyetli bir habere nazaran bazı şeylerin müzâkeresi içün vüsûl-i arîzâda heman buraya teşrifiniz ehemmiyetle ma'rûzdur. Çe-*

52 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 180-181.

53 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 185-187.

54 Eyüp Sabri, daha Cumhuriyet döneminde Akgöl soy ismini almış ve CHP Çorum Milletvekilliği yapmıştır.

teniz efrâdını kasabaya yakın emin bir mahalde bırakır, yalnızca zât-ı âliniz teşrif idersiniz kardaşım efendim. [...]"[55] Niyazi Bey, mektupta Eyüp Sabri Bey tarafından söz konusu edilen önemli haberi öğrenmek için hareket güzergâhını değiştirerek Ohri'ye dönmek zorunda kalmıştır.

19 Temmuz ikindi vakti Lahça'yı terk ederek Ohri'ye doğru yola koyulan Niyazi Bey, neden çağrıldıklarını merak ettikleri için telaşlı ve ser'î bir şekilde yürüdüklerini ifade etmektedir. Gece yarısı ancak Ohri'ye varan çete üyeleri üçer beşer kişiler halinde değirmenliklere dağıtılmış, Niyazi Bey ise kardeşi Mürtaza Bey'in evine gitmiştir. Mürtaza Bey, geleceğini önceden bildiği Niyazi Bey'e; cemiyetten Kolağası Eyüp Bey ile birleşerek 2000 askerle acilen Manastır üzerine yürümeleri gerektiğine dair kesin emrin geldiğini belirtmiştir. Bunu öğrenen Niyazi Bey, Manastır üzerine acilen gidilmesinin nedenini; katledilen Şemsi Paşa yerine tayin edilen, akıl ve kifayet bakımından daha tehlikeli olarak gördüğü Osman Paşa'nın siyasî hayatına ve maneviyesine son verecek bir teşebbüs olarak değerlendirmiştir.[56]

20 Temmuz sabahı Kolağası Eyüp Sabri Bey ve Ohri İttihâd ve Terakkî Cemiyeti üyeleri, Niyazi Bey'in misafir olarak kaldığı Mürtaza Bey'in evine gelmişlerdi. Görüşme sırasında Manastır'daki cemiyet merkezinden gelen emir, Niyazi Bey'e gösterilmiştir. Talimatta, "*Ohri ve Resne havalisinden efrâd-ı cemiyetten 2000 kişi silâh altına alınarak bunlardan yeni millî tabur teşkil ve Kolağası Eyüp Sabri Efendi ile âcizleri kumandasında seri'ân Manastır'a sevki*" yazılıydı. Metinden de anlaşıldığı üzere cemiyetin planı, Ohri ve Resne bölgesinden 2000 kişinden oluşan Millî Tabur kurulması; bunun Eyüp Sabri Bey ile Niyazi Bey komutasında hızlı bir şekilde Manastır'a gitmesiydi. Bu hareketi gerçekleştirmek için yapılan plan ise şu şekildeydi: Niyazi Bey'in çetesinin ortadan kaldırılması için oluşturulan, fakat cemiyet taraftarı oldukları mülahazasıyla terhis edilen Ohri Redif Taburu erleri silahlarını henüz bırakmamışlardı. Bunlar Ohri'de Değirmenlik

55 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 188.
56 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 188-189.

mevkiine toplanacaklardı. Ayrıca Ostraga, Brezişte ve İstrova'ya; civar köy ve kasabalara haberler gönderilmiştir.[57]

Aynı günün gecesi Ohri Taburu'nu teşkil edenlerin ve cemiyet mensubu askerlerin Değirmenlikler mevkiinde toplanmaları emredilmiştir. Resne, Persepe, Lahça ve Katranî cihetlerine de aynı şekilde memurlar gönderilmiştir. Niyazi Bey'in çetesine iltihak edecek olan köyler için Katranî ve Garinçarî toplanma mıntıkası olarak belirlenmiştir. 21 Temmuz'da herkesin belirtilen mevkilerde olmaları emredilmişti. Niyazi Bey, sabah erkenden 200 adamıyla birlikte Resne ve Lahça gibi çevredeki kuvvetleri toplamak için Lahça yönüne doğru yola çıkmıştır. Kolağası Eyüp Bey de iki saat sonra Değirmenlikler'de toplanan taburlarla yola çıkarak Niyazi Bey'i takip etmiştir. Eyüp Sabri Bey, kaymakamlığa tevdi ettiği bir beyannâmeyle başta hükûmet olmak üzere Düvel-i Muazzama'yı teşebbüslerinden haberdar etmiştir.[58]

21 Temmuz Salı günü sabahın erken saatlerinde, sarp orman arasında çok meşakkatli bir yolculuktan sonra Niyazi Bey ve efradı Lahça'ya varmıştı. İlerleyen saatlerde ise, Resne'den ve civar köylerden üçer beşer akın akın pek çok kişi çeteye iltihak etmiştir. Askerlerin iâşe ihtiyacının karşılanması için Resne, Lahça ve diğer köylerden ekmek ve peynir geliyordu. Eyüp Sabri Bey de aynı güzergâhı takip etmiş, fakat Lahça'yı bulamadığı için İzavorda'ya gitmek zorunda kalmıştır. Burada kendisine katılanlarla birlikte takriben 1000 kişilik maiyetiyle ikindiye doğru Lahça'ya gelerek Niyazi Bey'le ancak bulaşabilmiştir.[59]

Bu arada Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa, 22 Temmuz'da Bâb-ı Âlî'ye çektiği telgrafta Eyüp Sabri Bey ve Niyazi Bey'in kuvvetlerine katılan daha başka zâbitleri de zikretmektedir. Bunlar; redif zâbitlerinden Mülâzım-ı Evvel Murtaza Bey, Mülâzım-ı Sânî Abdi Bey, Mitrovitçe'den gelen Nizâmiye Taburu zâbitlerinden Mülâzım

57 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 191.
58 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 191.
59 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 192-193.

Cemil Bey ve Dirce Nâhiyesi Müdürü Mehmed Niyazi Efendi. Söz konusu şahıslar beraberlerinde silah ve cephane de getirmişlerdir.[60]

Bu şekilde başta Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey olmak üzere diğer âsî zâbitler kuvvetlerini birleştirerek önemli bir güce ulaşmışlardır. Birleşik çeteler aynı günün akşamı yola çıkmışlardır. Yolda yeni katılımlarla sayıları gittikçe artan birleşik çete kuvvetleriyle birlikte Niyazi Bey'in maiyeti 800, Eyüp Bey'inkiler ise 1200'e yükselmişti. Yatsı vaktinden sonra ancak Grençar Köyü'ne varılmış ve burada gecelenmişti.[61]

22 Temmuz sabahleyin erkenden yola çıkan birleşik çete, aynı şekilde dağlık ve sarp bölgelerden geçerek meşakkatli bir yolculuktan sonra ancak Malovişte'ye ulaşmayı başarmıştır. Burada müslim ve gayrimüslim ahaliyle konuşularak durum anlatılmış ve böylece ahâlinin cemiyete iltihakları sağlanmıştır. Bunun ardından ihtiyaçları karşılanan çetelerin, adları "*Ohri ve Resne Millî Taburları*" olarak değiştirilmiş ve isyancılar ayrı ayrı içtima nizamına sokulmuştur. Niyazi Bey, bu bilgileri verdikten sonra önemli bir ayrıntının altını şu şekilde çizmektedir: "*Bu ana kadar nereye gittiğinden bî-haber olan asâkir-i milliyeye izâh-ı maksad itmek lâzım gelmiş idi. [...]*" Ardından Niyazi Bey ve Eyüp Bey tarafından kendi taburlarına konuşma yapılmıştır. Konuşmalarda bugüne kadar cemiyet adına yaptıkları fedakârlıkları hatırlatılarak, artık sona gelindiğini ve vilayet merkezi Manastır'a giderek Şemsi Paşa'nın yerine getirilen Müşir Osman Paşa'nın evinde esir alınması görevini yerine getireceklerini bildirmiştir.[62]

Niyazi Bey ve Eyüp Bey ile çeteleri, aynı günün gecesi, aşağıdaki bölümde anlatıldığı şekilde, Manastır'da Müşir Osman Paşa'yı esir almışlardı. Esir alınan Müşir Osman Paşa, cemiyet tarafından kendisine gönderilen mektup okunduktan sonra götürüleceği yere gitmek üzere konağından dışarı çıkarılmıştı. Osman Paşa, dışarıda çete üyeleri

60 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s. 116.

61 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 193.

62 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 190-191.

arasında duran geyiğe bir mânâ verememiş ve bunun ne olduğunu merak etmişti. Niyazi Bey'in geyikle alakalı olarak verdiği cevap ise şu şekildeydi: "*Paşa hazretleri! Rızâ-yı Bâri'ye harfiyen tevâfuk iden mukaddes-i ulviye-yi cemiyete hizmeti hayvanlar bile şeref biliyor. İşte görülüyor ki hayvânât-ı vahşiyeden olan şu geyik âdeta bize rehberlik idiyor. Bu bir sevk-i tabiîdir. Hiçbir teşvik ve tazyika tâbi' olmayarak devlethâne-i âsâfilerine kadar bize rehberlik etti.*"[63]

Niyazi Bey'in izahına göre geyiğin kendilerine katılmasının nedeni, Allah rızasına tamamen uyan mukaddes cemiyete vahiş hayvanların bile hizmet etmesiydi. Devamında Niyazi Bey, bu geyiğin çetesine iltihak etmek için gelen altı askerin yolda bulduklarını, beraberlerinde getirdiklerini; bu şekilde geyiğin cemiyete "*iltihak*" ettiğini ve peşlerinden ayrılmadığını anlatmıştır. Ahmed Ziyâ ise, Müşir Osman Paşa'nın bu geyik hakkındaki sorusuna verilen şu farklı ilginç cevabı zikr etmektedir: "*Paşa! Hayvanlar bile hürriyet istiyorlar.*"[64]

Müşir Osman Paşa'nın etkisiz hale getirilmesinin ardından Eyüp Bey Ohri Millî Taburu'yla şehirde kalırken, Niyazi Bey ve çetesi Manastır'ı terk ederek Kışranî'ye doğru yola çıkmıştı. 23 Temmuz sabahı Kışranî'ye gelen Niyazi Bey ve adamları, dinlendikten sonra Resne'ye doğru yola devam etmişlerdir. Aynı günün sabahı Manastır'da top atışları eşliğinde "*ilân-ı hürriyet*" edilmişti. Akşamleyin Resne'ye giren Niyazi Bey, halkın büyük teveccühüyle karşılanmıştır.[65] Manastır'da daha sonra adı "*Hürriyet Meydanı*" olarak değiştirilen şehir merkezinde yapılan merasim için toplanan halka yönelik "*Hürriyet Beyannâmesi*" de okunmuştur. Manastır Harbiye Mektebi Müdürü Vehip Bey'in okuduğu bu beyannâmenin bir kısmında şunlar dile getirilmektedir:

"*[...]Cenab-ı Hakka hamd ü sena-yı lâtuhsa olsun, insan gibi yaşamak, Allahın emri, Peygamberin kavli ile âmil olmak zamanını idrak eyledik. Artık, cennet-mekân Kanunî Sultan Süleyman zamanından*

63 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 229.
64 Ahmed Ziyâ, *Meşrûtiyet Uğrunda*, s. 32.
65 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 229.

beri padişah ile millet arasına çekilen kafesi kıracağız. Padişahımızın etrafını alan hâin, rezil, bed-tıynet, sefil, deni herifler kahrolsun. [...] Vatanımızı bâr-ı girân-ı i'tisaftan kurtaracak, yetimlerimizin gözyaşlarını dindirecek ve kimsenin hakkını kimseye kaptırmayacak, bizi insan gibi yaşatacak usul-i meşru'a-i meşverettir ki bu istediklerimizin cümlesini cem eyleyen Kanun-i Esasî'dir. Ey vatandaşlar! Ya Kanunu-i Esasî, ya ölüm![...]"[66] Vehip Bey'in bu konuşmasına göre meşrutî yönetimle birlikte vatan yolsuzluktan kurtulacak ve yetimlerin gözyaşları dinecek; kısacası "*bizi insan gibi yaşatacak.*" Bu ve benzeri diğer ifadeler, meşrutî yönetim tarzına duyulan abartılı ve aşırı beklentiyi bir kez daha göstermektedir.

Bütün bu anlatılarda da görüldüğü üzere, her türlü riski göze alarak kelle koltukta 3 Temmuz'da isyanı, dolayısıyla ihtilâl sürecini başlatan Resneli Niyazi Bey, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin asıl ve tek kahramanıdır. Niyazi Bey'in bu çıkışı ve hareketi, Enver Bey dâhil diğer subayları da cesaretlendirerek, bunların da isyan etmelerine vesile olmuştur. Fakat İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve özellikle de Talat Bey'in tercihiyle, Enver Bey bu süreçten ihtilâl kahramanı olarak çıkmıştır. Niyazi Bey, bundan sonrasında Enver Bey'in gölgesinde kalmıştır ve neredeyse tamamen unutulmuştur.

Niyazi Bey, isyanı sırasında müslim ve gayrimüslim farkı gözetmeksizin güzergâhındaki bütün köyleri dolaşmış ve buradaki halkın büyük teveccühüyle karşılaşmıştı. Köylerde tekbirlerle ve salâvatlarla karşılanan Niyazi Bey, camilerde vaaz havasında yaptığı konuşmalar vasıtasıyla halkı, meşrutî yönetimin lehine kazanmaya gayret etmişti. Niyazi Bey burada dini, ciddî bir şekilde propaganda aracı olarak kullanmıştır. Niyazi Bey'in isyanı süreciyle alakalı olarak hatırlatılması gereken diğer önemli hususun, isyan kararı ve hazırlıklarının bölgedeki idareciler tarafından öğrenilmesine rağmen buna karşın harekete geçilmemesi olduğunu düşünüyoruz. Yukarıdaki sayfalarda da temas edildiği üzere, Niyazi Bey isyan ile alakalı olarak yaptığı hazırlıkları ve isyan planına dair yazışmalar bölgedeki en önemli

66 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 141.

idareci olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın eline geçmişti. Hüseyin Hilmi Paşa, bunlara herhangi bir müdahalede bulunmayarak Niyazi Bey'in ve dolayısıyla 1908 Jön Türk İhtilâli'nin önünü açmıştır.

ENVER BEY'İN İSYANI: SELANİK'TEN KAÇIŞ VE BEKLEYİŞ

1908 Jön Türk İhtilâli'nin en önemli gelişmelerinden biri, Enver Bey'in isyan etmesi olarak kabul edilmektedir. Bu genel kabul, konu ile alakalı çalışmaların hepsinde yer almaktadır. Buna göre Enver Bey, kendi ifadesiyle, 25 Haziran Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece Selanik'i terk etmek suretiyle "*hükûmetin bütün kuvvetine karşı alenen, müsellahan ilân-ı isyân*" etmiştir.[67] Böylece silahlı olarak isyanını ilan eden Enver Bey, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin en önemli aktörlerinden ve kahramanlarından biri olmuştur. İhtilâlle birlikte popülaritesini artıran Enver Bey, Osmanlı tarihinin son dönemindeki en önemli şahısları ve aktörleri arasına girmiştir.

Bu bilgilere rağmen konu hakkında tevdi edilmesi gereken bazı soruların ve sorunların olduğunun da belirtilmesi gerekiyor. Enver Bey'in, bu şekilde yıldızının parlamasına yol açan 1908 Jön Türk İhtilâli'ndeki rolü, gerçekten ne kadardı? Onun Selanik'ten çıkışı bir isyanın başlangıcı mıydı, yoksa bir kaçış mıydı? Bunlara verilecek cevaplar, aynı zamanda bu başlıkta ele alınan konuları teşkil etmektedir.

Enver Bey'in Selanik'i Gizlice Terk Etmesi

Enver Bey'in Selanik'ten ayrılmasının temel nedeni, yukarıdaki sayfalarda temas edildiği gibi eniştesi Nâzım Bey'e yapılan başarısız suikasttır. Bu suikastla bağlantısı olduğu tespit edilen Enver Bey'in tutuklanması söz konusu olunca, kendisi cemiyetin istişaresi ve kararıyla gizlice Selanik'ten ayrılmıştır. Bu ayrılma, dönemin bazı kaynaklarında Enver Bey'in isyanı başlatması olarak zikredilmektedir. Hanioğlu da, Enver Bey'in "*ihtilâl ve suikast girişimlerine*" katılmasının ardından İstanbul'la davet edilmesi üzerine "*dağa çıkarak ihtilâlde öncü*" rolü oynadığını belirtmektedir.[68]

---

67 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908),* s.94-95.

68 M. Şükrü Hanioğlu, "Enver Paşa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul 1995, s. 262.

Selanik'i terk etmesiyle alakalı süreci anlatan bizzat Enver Bey'in kendisidir. Enver Bey'in anlattığına göre, kendisinin İstanbul'a davet edilmesi söz konusu olunca cemiyetin Merkez-i Umûmî üyeleri, 22 Haziran'da toplanarak Enver Bey'in İstanbul'a gitmemesine ve Selanik'i terk ederek dağa çıkmasına karar vermişlerdir. Nihaî kararı Enver Bey şu ifadelerle zikretmektedir: "*nihâyet benim Selanik'i terk ile dağa çıkmam takarrür etmişdi.*"[69] Mithat Şükrü Bleda, Enver Bey'in Selanik'i terk etmesinin nedenini izah ederken, bu başarısız suikasttan dolayı kendisinin İstanbul'a davet edilmesini asıl sebep olarak zikretmektedir. Bleda, bu davetten dolayı Enver Bey'i, "*korumak*" amacıyla "*gizlice Tikveş'e gönderdik*"; Tikveş'te kaldığı sürece İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Teşkilat Müfettişi olarak görev yapacaktı, demektedir.[70]

Ahmed Ziyâ, Enver Bey'in Selanik'i terk etmesini; Nâzım Bey'in cemiyet aleyhinde faaliyetlerinden dolayı kendisine düzenlenen başarısız suikast girişimi ve bu "*bu işin içinde*" Enver Bey'in olduğunun öğrenilmesiyle izah etmektedir. Devamında, Enver Bey'in tutuklatılması söz konusu olunca, Enver Bey'in yurtdışına kaçırılması imkânı olduğu hâlde, "*dâhilde işe yarayacağı*" düşünülerek Selanik'ten Tikveş yakınlarındaki "*Geyveli'ye kaçırıldı*",[71] demektedir.

Bu konuda Enver Bey'in amcası Halil Bey de bilgi vermektedir. Halil Bey'in anlattığına göre, Mülâzım Fuat Bey kendisini bir köşeye çekerek şunları gündeme getirmektedir: "*Merkez-i Umumi'nin kararını size bildiriyorum: Enver Bey Manastır'dan kaçtı, siz kendisini Tikveş'te bulacaksınız.*" Bunun üzerine hemen Tikveş'e giden Halil Bey, burada buluştuğu Enver Bey'in Teşkilat Müfettişi olarak görevlendirildiğini ve kendisine bölgede çete kurma görevini verdiğini de eklemektedir.[72]

---

69 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908)*, s. 90.
70 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 41.
71 Ahmed Ziyâ, *Meşrûtiyet Uğrunda*, s. 8-9.
72 Sorgun, *Halil Paşa. İttihad ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, s. 41-42.

Taylan Sorgun'un bu hususta aktardıkları, Enver Bey'in yukarıda anlattıklarını tamamlar niteliktedir. Buna göre, İttihâd ve Terakkî Merkezi Umûmîsi'ne gelen bir haberde Nâzım Bey'e yapılan suikastın Enver Bey'le olan alakası İstanbul tarafından öğrenilmişti ve kendisi İstanbul'a çağrılarak tutuklanacaktı. Bunun üzerine cemiyette yapılan toplantıda, Enver Bey'in İstanbul'a gitmemesine ve cemiyetin müfettişi göreviyle Tikveş'e geçerek bölgede teşkilat çalışmaları yapmasına karar verilmişti. Bunu kabul eden Enver Bey, "*sonra herkesle vedalaştı. Ertesi sabah yanında müfreze olduğu halde atına atladığı gibi Tikveş yollarına düştü.*"[73]

Bütün bu iddialardaki ortak bazı noktalar şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Enver Bey'in eniştesine yapılan suikastta kendisinin rolü olduğu için İstanbul'a çağrılması nedeniyle Selanik'ten ayrılmak zorunda kaldığı belirtilmesi gereken ilk önemli noktadır. İkinci husus ise, cemiyetin bu noktada karar alarak Enver Bey'i Teşkilat Müfettişi olarak Tikveş'e gizlice gitmesini sağlamasıdır. Fakat Enver Bey'in bizzat kendisinin anlattığına göre, Teşkilat Müfettişi olduğunu kaçtıktan birkaç gün sonra Mustafa Kemal Bey'in tevdi ettiğini anlatmaktadır. Dolayısıyla Enver Bey'in Selanik'ten kaçırılması kararı alındığında, müfettişlik görevinin henüz daha gündeme gelmediği anlaşılmaktadır. Bütün bu iddialarda, isyanın başlatılması hakkında herhangi bir işaretin geçmemesi, bu bağlamda belirtilmesi gereken son noktadır.

İkinci gurup olarak nitelendirebileceğimiz bir kısım iddia sahipleri ise, bu gelişmeyi çok farklı bir kurguda gündeme getirmektedirler. Bunlara göre, Enver Bey'in söz konusu olan bu suikasttan dolayı gizlice Selanik'ten kaçarak Tikveş'e gitmiş, orada belli bir süre saklandıktan ve Resneli Niyazi Bey'in isyan etmesinin ardından ortaya çıkmıştır. Bununla alakalı iddialar ve iddia sahipleri şu şekildedir:

Ahmet Bedevî Kuran, Enver Bey'n bu suikasttan dolayı Tikveş'e kaçarak saklandığını söylüyor.[74] Halil Menteşe, Enver Bey'in "*tev*

73 Sorgun, *İttihat ve Terakki*, s. 153.

74 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 307.

kif edileceğini anlayarak kaçtığını", yazıyor. [75] Enver Bey'in "*Sultan Hamid'in takiplerinden korunmak için Tikveş'te bir köyde saklanmış, mesele halledilince yüze çıkmış*" olduğunu, Hasan Amca belirtiyor.[76] Mustafa Ragıb, Enver Bey'in Selanik'ten Tikveşli'ye "*kaçmış*" olduğunu iddia ediyor.[77] Dönemin müelliflerinden Osman Nurî, Enver Bey'in saklanmasına herhangi bir atıfta bulunmamasına rağmen, onun Eyüp Sabri Bey ve Niyazi Bey gibi zâbitlerden sonra isyan ettiğini ve onlara katıldığını söylüyor.[78] Benzer bir tespiti Galib Vardar da yapmaktadır. Buna göre, Enver Bey "*1908'de hürriyet mücahidi yüzbaşı Niyâzi Bey'i takip etmiş, o da Tikveş'de dağa çıkmış ve emrindeki askerlerle Abdülhamid'e meydan okumuştu.*"[79] Rıza Nur ise bu konuda, "*Enver dağa değil, yakalanmak korkusuyla kadın elbisesiyle sıvışıp bir yere saklanmıştı*"[80], iddiasını gündeme getiriyor.

Atatürk Ansiklopedisi'nde geçtiğine göre Enver Bey, kendisinin de dâhil olduğu ve cemiyet adına yapılan bu ilk suikast teşebbüsünden dolayı "*yakalanmaktan korkar ve süratle Tikveş'e kaçar.*"[81] Bayur, Enver Bey'in bu olaydan dolayı yakalanmaktan "*çekindiği*" için Tikveş'e giderek orada "*saklandığı*"nı iddia ediyor. [82] Konuyla alakalı olarak İngiliz Büyükelçi Lowther'in raporunda ise, Niyazi Bey'in isyanından "*birkaç gün önce*" Enver Bey'in Selanik'te "*gizli*" bir şekilde ortadan kaybolduğu geçiyor.[83]

O sıralarda Ohri'de kaymakam olan Süleyman Kâni de bütün bu iddiaları doğrular nitelikte çok daha net bilgiler vermektedir. Buna göre, eniştesine yapılan suikast sonrasında başlayan tahkikattan do-

75 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 123.
76 Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İçyüzü 1908-1918*, 2. Baskı, İstanbul 1989, s. 48.
77 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 344.
78 Osman Nurî, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, Hayât-ı Husûsiye ve Siyâsiyesi*, Cit 3, s. 1138.
79 Vardar, *İttihâd ve Terakki İçinde Dönenler*, s. 301.
80 Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 261.
81 *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 398.
82 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 439.
83 Avcı, *İngiliz Gizli Raporu*, s. 150.

layı, Enver Bey İstanbul'a davet edilmişti. Bunun üzerine Enver Bey, Ali Fethi Bey'e: "*Ben İstanbul'a gitmeyeceğim, kaçacağım. Diyerek belediye âzasından İsmail Bey'in evinde saklanmış, orada İsmail Bey kıyafetini değiştirerek asker tarafından muhafaza altında tutulmasına rağmen Vardar Köprüsü'nden geçirip Tikveş'e göndermiş idi. Enver Bey'in Tikveş'e salimen vâsıl olduğu haberi geldikten sonra bir gün ikindi vakti Talât bey iki arkadaşıyla Münih-Yonyo birahanesine geldi. Kalabalık yoktu. Oturanların çoğu cemiyet mensuplarındandı. Cemiyet efradınca Enver Bey'in saklanmış olduğunun şuyuu istenilmiyor gibi idi. Bazıları da bundan şüphe ediyorlardı. Talat Bey gazinonun ortasındaki masalardan birine otururak etrafa bir göz geçirdi, sonra yüksek sesle: -Yahu! Haberiniz yok mu? Enver bey dağa çıkmış! Dedi. Gazinoda birden ses sada kesildi! O sözlerini tekrarladı. -Evet! Enver Bey dağa çıkmış! Hükûmeti tanımıyormuş!*"[84] Bu ilginç bilgileri veren Süleyman Kâni, Talat Bey'in bu konuşmasını haklı olarak, kendisinin "*şüpheleri izale etmek*" ve "*cemiyet efradının cesaretini artırmak*" istemesi şeklinde yorumlamaktadır.[85]

Bütün bunları destekler nitelikteki haberler, dönemin bazı gazetelerinde de geçmektedir. Bunlardan *İkdâm*'da yer alan iddia ise şu şekildedir: İstanbul'a çağrılan Enver Bey, "*ortadan gâib olarak Resne Millî Alayı'na iltihâk eylemek üzere gittiği haber alındı.*"[86] Resne Millî Alayı veya Taburu'nun nasıl ve ne zaman kurulduğu yukarıda geçmektedir. Filibe'de yayınlanan *Balkân* gazetesinde, "*firâr iden Enver Bey*" Sırbistan sınırlarında bulunmakta ve burada beyannâmeler yayınlayarak halk ile askeri ayaklandırmaya çalışıyor denmektedir.[87] Alman *Frankfurter Zeitung*'un muhabiri, Osmanlı resmî kaynaklarına dayanarak, Enver Bey'in Jön Türk Hareketi'ne mensup olmasından dolayı hakkında yapılacak tahkikat ve neticede çıkacak olan kovuş-

84 İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler. İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, s. 303-304.

85 İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler. İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, s. 304.

86 *İkdâm*, 1 Ağustos 1908, Sayı 5095, s. 2.

87 *Balkan*,10 Temmuz 1324, Sayı 502, s. 3.

turmadan korktuğu için kaçtığı iddiasına yer vermektedir.[88] Benzer şekilde Avusturyalı *Neue Freie Presse* gazetesi muhabiri de, Manastır ve çevresine yaptığı gezi sırasındaki izlenimlerini anlattığı yazısında, Enver Bey'in Niyazi Bey'den takriben iki ay önce ortadan kaybolduğunu belirtmektedir.[89]

Enver Bey Kaçtı mı? İsyan mı Etti?

Bütün bu iddialardan çıkan ortak sonuç, Enver Bey'in tutuklanmamak için Selanik'ten kaçtığı şeklindedir. Kıyafet değiştirerek gizlice şehri terk eden Enver Bey Tikveş yakınlarında belli bir süre gizlenmiştir. Niyazi Bey'in isyanının başlamasından sonra ise ortaya çıkarak kendi isyanını ilan etmiştir.

Nitekim Enver Bey, isyanının başlangıcını, her ne kadar 25 Haziran gecesi olarak belirtse de, bu bilgi Niyazi Bey'in bilinen 3 Temmuz'daki isyan tarihiyle örtüşmemektedir. Enver Bey'in verdiği tarih, Niyazî Bey'inkinden takriben sekiz gün öncesine tekabül etmektedir. Kaldı ki, Enver Bey'in bu tarihlendirmesi, konuyla alakalı olarak Niyazi Bey'in hatıratında geçen bir bilgiyle de çelişmektedir. Niyazi Bey, isyandan dört gün sonra 7 Temmuz'da aldığı sevindirici haberlerden bahsederken, Enver Bey'in "*birkaç gün evvel*" Tikveş[90] civarında dolaştığı bilgisini aldığını belirtmektedir.[91]

Bu konuda ilginç bir ayrıntıyı Şemsi Paşa İstanbul'a çektiği telgraf da vermektedir. Aşağıdaki sayfalarda teferruatlı bir şekilde görüleceği gibi, Resneli Niyazi Bey'in isyanını bastırmak için görevlendirilen Ferik Şemsi Paşa, 7 Temmuz'da erkenden Manastır'a vardıktan sonra Mâbeyn'e çektiği bir telgrafta, yapılan gizli araştırmadan dolayı Enver Bey'in kıyafet değiştirerek bozguncu cemiyete katılmak için hareket ettiği haberini aldığını yazmıştır.[92] Şemsi Paşa'nın, Enver Bey isyana

88 *Frankfurter Zeitung*, 9 Temmuz 1908, Sayı 189, *Zweites Morgenblatt*, s. 2.
89 *Neue Freie Presse*, "Auf der Fahrt nach Monastir", 21 Temmuz 1908, Sayı 15774, s. 2.
90 Selanik ile Üsküp arasında, Selanik'e 100 km kadar uzaklıkta olan dönemin kaza merkeziydi.
91 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 128.
92 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 39.

katılmak için hareket ediyor tespiti, Niyazi Bey'in anlattığı kurguyla örtüşmektedir.

Bu arada Enver Bey'in tekrar ortaya çıkmasıyla alakalı ilk resmî belge, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 3 Temmuz tarihlidir. Hüseyin Hilmi Paşa'ya gelen bu belgeye göre, Enver Bey'in bir mektup göndererek İstanbul'da bulunan Mirlivâ Ali Paşa, Topçu Mirliva Hasan Rıza Bey ve Adliye Müfettişi Mustafa Nedim Bey'in geri gönderilmesini istemektedir. Şayet bunlar geri gönderilmezse, hükûmeti "*ikâ'-i hâdisât*"la, yani olay çıkarmakla tehdit etmektedir.[93] Bu önemli belgede herhangi bir isyan ve siyasî talebin geçmemesi dikkat çekicidir.

Bütün bunlardan hareketle konuyu toparlamak gerekirse, Niyazi Bey'in isyanının öncesine denk gelen Enver Bey'in bu çıkışı, bir isyandan daha ziyade "saklanma" amacını taşıyan bir "kaçış" veya "kaçırılma" hareketidir. Niyazi Bey'in isyanının ve durumun netleşmesinin ardından Enver Bey'in kaçış ve gizlenişi bir isyan şeklini almış veya bu şekilde "takdim" ve "ilan" edilmiştir. Bu arada geçen zaman diliminde ise, Talat Bey örneğinde olduğu gibi, Enver Bey'in isyan ettiği propagandası yapılarak cemiyetin itibarı korunmaya çalışılmıştır. Aslında bu da tipik bir Jön Türk propagandasıydı. Zîrâ firar edip bu şekilde saklanan bir subayın yönetime karşı isyan ettiği yayılarak isyan hareketinin çapı daha da geniş gösterilmek istenmiştir. Enver Bey'in isyanının bu boyutuyla kayda geçirilmesi, Jön Türk İhtilâl tarihinin yeniden yazılması anlamına da gelmektedir. Zira yerleşik tarih kurgusunda Enver Bey ihtilâlin merkezine yerleştirilmiştir.

Enver Bey'in İsyan Günleri ve Faaliyetleri

Bu tartışmaların ardından, mevcut tarih kurgusundan hareket ederek Enver Bey'in isyan günlerinde neler yaptığını anlatalım. Selanik'i gizlice terk eden Enver Bey, önce Yenice'ye, ardından Karacaova'ya gelmiş ve burada bir çiftlikte elbiselerini değiştirerek köylü kıyafetlerini giymiştir. Enver Bey'in anlattıklarından, Karacaova'ya gelme tarihinin takriben 27 Haziran akşamı olduğu anlaşılıyor. Bizzat

93 İSAM Ktp., HHP, 5/274, 11 Temmuz 1324.

kendisinin belirttiğine göre aslında Enver Bey, Manastır'a gitmek niyetindeydi, fakat Niyazi Bey'in Resne'den dağa çıktığı haberini yolda alması üzerine Manastır tarafına gitmeye "*hâcet*" kalmadığını düşünerek Tikveş'e gitmeye karar vermiştir. Bu değişikliği kendisi şu şekilde izah etmektedir: "*Çünki, Niyâzî Bey'in cesâreti ve gayreti ile oralarda te'sir-i lâzım hasıl olacakdı. Binâenaleyh, ben hiç gitmediğim Tikveş cihetine geçmeğe karâr verdim*"[94] Daha sonra Tikveş'e varan Enver Bey, burada çevre köylerde dolaşmaya başlamıştır. Yine bu günlerde Selanik Merkez Heyeti tarafından cemiyetin "*Müfettiş-i Umumiliğine*" tayin olduğuna dair bir pusula Kolağası Mustafa Kemal Bey tarafından kendisine verilmiştir.[95] Buradan da anlaşıldığına göre Enver Bey, Selanik'i terk ederken böyle bir görev söz konusu değildi, ancak günler sonra bu yetkiye sahip olmuştur.

Enver Bey'in anlattığına göre, Tikveş'te ve çevresinde ihtilâl için bazı çalışmalarda bulunmuştur. Fakat Enver Bey'in faaliyetlerinin muhtevası hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Nitekim Uzunçarşılı bu konuda, Enver Bey, Niyazi Bey ve Sabri Bey gibi "*kelleyi koltuğuna alıp müsellah kuvvetlerle ortaya atılmamış*" olduğunu, cemiyetin Rumeli Müfettişi sıfatıyla "*teşkilât yaparak*" görevini yerine getirdiğini, yazmaktadır.[96] Bu tespitin doğru olduğu, yukarıdaki sayfalarda zikredilen iddialardan zaten anlaşılmaktadır. Aydemir ise, tersine onun bazı faaliyetlerden bahsetmektedir. Enver Bey dağları ve köyleri dolaşıp, "*cemiyete bağlantıyı yayıyordu. Bazen de Avcı Erkân-ı Harp Binbaşısı kıyafetinde, daha açık ve kesin konuşmalar yapıyordu.*"[97]

Nitekim Enver Bey, yapmış olduğu konuşmalardan birinde, devletin içinde bulunduğu dramatik duruma değinerek, elden çıkan toprakların çokluğuna dikkatleri çekmiş ve "*artık gidecek*" bir yerin kalmadığını belirtmiştir. Devamında ise şunları söylemiştir: "*[...] İstanbul'da bu keyfi idâreyi kaldıralım. Padişâh, Hazret-i Peygam-*

94 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908)*, s. 97-99.
95 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908)*, s. 104.
96 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s 129.
97 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 531.

berden akıllı değil ya! Öyle iken, Peygamberimiz Efendimiz müşâvere etmenden bir şey yapmazdı. Hep Sahâbe-i Güzin ile konuşurdu. Biz bundan ayrıldık. Otuz sene evvel toplanan Meclis'i İstanbul'da dağıttılar. Biz işte yine bu Millet Meclisi'nin toplanmasını, isteyelim. Böylece verdiğimiz paraların nerelere gittiğini soracak vekillerimiz olsun. Bunlara sorulmadan padişah kendiliğinden öyle her istediğini yapmasın. Böyle olursa, adâlet olur. Adâlet olan yerde de, din, vatan, millet selâmet bulur.[...] Arkadaşlar! İşte beni görüyorsunuz. Binbaşı idim. Anam, babam ve kardaşlerim var. Hepsini bıraktım. Ben bu iş için çalışacağım. Siz de benimle beraber ölünceye kadar çalışacağınıza söz veriyor musunuz?[...]"[98] Bunun üzerine köylüler Kur'ân-ı Kerim üzerine basarak yemin etmişlerdi.

Enver Bey de, tıpkı Niyazi Bey ve diğer Jön Türkler örneğinde olduğu gibi, dini ciddî bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Meşrutî yönetimin gerekliliğini anlatabilmek ve bir şekilde halkı kendi eylemleri lehine kazanabilmek için, bütün kurgusunu islâmî terminoloji üzerine yapmıştır.

Tikveş ile çevresinde pek de açık olmayan faaliyetlerde bulunan olan Enver Bey, 23 Temmuz'da Selanik eşrafından Müftü İbrahim Beyzâde İhsan Namık Bey vasıtasıyla cemiyetten bir haber almıştır. Bu habere göre, kendisi 23 Temmuz'da Mabeyn'e bir telgraf çekmesi gerekiyor[99] Uzunçarşılı, çalışmasında Enver Bey'den çekilmesi istenen telgrafın muhtevası hakkında herhangi bir bilgi vermese de, telgrafın içeriğinin cemiyet tarafından kararlaştırılan Meşurtiyet'in 10 Temmuz'da, Miladî 23 Temmuz, ilân edilmesiyle alakalı olması gerektiği üzerinde durmaktadır.

23 Temmuz'da Köprülü'ye gelen Enver Bey, ertesi günü sabah saat 9'da 3 pare top attırarak hükûmet konağı önünde Meşrutiyet'i ilân ettirmiştir. Top sesine toplanan ahaliye bir konuşma yapmıştır. Bu şekilde Köprülü'de Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesini sağlayan

98 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908)*, s. 106-107.

99 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s 130.

Enver Bey, Tikveş'e geri dönmüş ve buradan Selanik'e geçerek şehirdeki kutlamalara katılmıştır.[100]

Mevcut bilgilere göre, Enver Bey'in 1908 Jön Türk İhtilâli sırasında yapmış olduğu faaliyetler tamamıyla bu kadardı. Enver Bey, Uzunçarşılı'nın dediği gibi, ortaya çıkmayarak "*teşkilat*" mı kurmuştu? Yoksa 10 kişilik çetesiyle[101], Hubka'ya göre ise 12 kişiyle[102] birlikte dağlarda dolaşarak propaganda mı yapmıştı? Yahut Niyazi Bey'in belirttiğine göre, "*Tikveş cihetlerinde geşt ü güzâr*" mı, yani gezip dolaşmış mıydı?[103] Bunlardan hangisini yapmıştı?

Bu soruların cevabı net bir şekilde ortaya konulamıyor ve bunlar, ilginç bir araştırma konusu olarak durmaktadırlar. Mevzu bir hayli çetrefili ve tartışmalıdır. Fakat buna rağmen Enver Bey'in ismi, ihtilâlin gerçekleşmesiyle alakalı önemli hâdiselerin gerçek kahramanlarından Niyazi Bey veya Eyüp Sabri Bey'in adlarının çok önüne geçmiş ve kendisi mevcut tarih kurgusunda ihtilâlin bir numaralı kahramanı olmuştur. Sözde başarısı böylesine "tartışmalı" olan Enver Bey'in ihtilâlde öne çıkarılmasına Bayur da dikkatleri çekmektedir. Nitekim Bayur'un belirttiğine göre, "*yakalanmaktan çekinin*" Enver Bey Tikveş'e "*gidip saklanmış*" ve oralarda "*az çok çalışmalar*" yapmış olsa da Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey kadar "*açık ve tesirli*" olmamış; ancak Talat Bey'in onu "*ileri sürmeyi uygun*" bulmasıyla ön plana çıkmıştır.[104]

Tekrar başa dönerek Enver Bey'in isyanı hakkındaki gelişmelerin bir özetini yapmak gerekirse, eniştesi Nâzım Bey'e 11 Haziran'da yapılan başarısız suikast nedeniyle hakkında açılan tahkikattan dolayı endişelenen Enver Bey, kıyafet değiştirerek 25 Haziran gecesi gizlice Selanik'ten kaçmış ve Tikveş'te bir çiftlikte belli bir süre saklanmıştır. Nihayet 3 Temmuz'da Niyazi Bey'in Resne'de isyan ettiği haberinin

100 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908)*, s. 123-125.
101 *Enver Bey'in Anıları (1881-1908)*, s. 97.
102 Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziersmission in Makedonien*, s. 96.
103 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 128.
104 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 439.

duyulması üzerine âsi bir subay olarak ortaya çıkan Enver Bey, emrindeki az sayıda adamıyla birlikte Tikveş ve çevresinde bazı faaliyetlerde bulunmuştur ki, bu faaliyetlerin isyan olarak adlandırmanın zorlama tespit olacağını düşünüyoruz.

Enver Bey'in 1908 İhtilâli'ne katkısı böylesine tartışmalı olmasına rağmen, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Talat Bey onun ön plana çıkmasını sağlamış; onu bir şekilde ihtilâl kahramanı yapmışlardı. Böylece Enver Bey bundan sonraki süreçte, Osmanlı tarihinin en önemli aktörlerinden biri olarak tarih sahnesindeki yerini almaya başlamıştır.

FİRZOVİK TOPLANTISI: NEYE NİYET KİME KISMET?

Firzovik Toplantısı, Jön Türk İhtilâli'nin başarılı olmasındaki önemli gelişmelerden bir tanesidir. Bölgede meskûn olan Arnavutların bu toplantısı, ilgili kaynaklarda ihtilâlin arkasındaki tek sivil destek olarak gösterilmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Fakat Firzovik Toplantısı gerek tarihi, gerek amacı ve gerekse kaç gün sürdüğü noktasında birçok soruyu barındırmaktadır. Toplantının 1908 Jön Türk Hareketi'ne sivil bir destek olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği de aynı şekilde tartışmalıdır. Bu başlık altında, ilgili toplantının nasıl başladığı ve burada nelerin yaşandığı ele alınmaktadır. Bunlara geçmeden önce, Firvzovik'in idârî ve nüfus yapısını tespit etmek gerekiyor.

Firzovik, bu dönemde idarî olarak Osmanlı yönetiminde Kosova Vilayeti sınırları içinde Priştina Sancağı'na bağlı küçük bir nâhiye merkezi olup; Mitroviçe ve Üsküp demiryolu hattı üzerinde Prizren'e ayrılan yolun başında bulunmaktaydı. Firzovik'in nüfusunu ise, Arnavutlar teşkil etmekteydi.[105]

Firzovik Toplantısı Ne Zaman ve Nasıl Başladı?

Firzovik Toplantısı'nın hangi tarihte başladığı ve kaç gün devam ettiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu toplantının

105 Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, s. 11.

başlangıcını tespit etmek için müracaat edilmesi gereken şahısların başında Galip Bey gelmektedir. Toplantının son aşamasında resmî bir görevli olarak devreye girip, toplantıyı Jön Türkler lehine çeviren Galip Bey, kesin bir tarih belirtmeyerek toplantının Şemsi Paşa'nın Manastır'a hareket etmesini müteakip başladığını belirtmektedir.[106] Şemsi Paşa'nın Manastır'a hareket tarihi 4 Temmuz 1908 olduğuna göre, Galip Bey'in verdiği tarih takriben 4 Temmuz'a veya bir iki gün sonrasına denk gelmektedir.

Yine aynı günlerde bölgede görevli olan, gelişmeleri başından beri yakından takip eden, daha da önemlisi Şemsi Paşa'nın yaveri ve kâtibi; aynı zamanda o sıralarda gizli Jön Türk olan Süleyman Külçe konuyla alakalı hatıratında toplantının 14 Haziran'da başladığını iddia etmektedir.[107] Toplantının son günlerine buna iştirak eden Manastır Müftüsü Receb Cudî Bey, 7 Temmuz 1908 sıralarında Piriştina'den gelen bir kişinin Kosova Ovası'nda toplanan Arnavut kabilelerinden kendilerini haberdar ettiğini bildirmektedir.[108] Aşağıda da anlatıldığı gibi toplantıya son aşamada dâhil olanlardan Necip Draga Bey, haziranın ilk günlerinden itibaren pek çok insanı Firzovik'e topladıklarını söylemektedir.[109] Mürzsteg Kararları mucebince bölgede görev yapan Avusturyalı Binbaşı Gustav Hubka ise, temmuzun ilk haftasında binlerce Arnavut'un toplandığını ifade etmektedir.[110] Cemal Kutay, toplantının çok daha geç 20 Temmuz 1908 tarihinde gerçekleştiğini yazmaktadır.[111]

Firzovik Toplantısı'nın ne kadar devam ettiği hakkındaki bilgiler ise şu şekildedir: Receb Cudî Bey, hatıratının ilerleyen bölümlerinde

106 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 6, İstanbul 1966, s. 8.

107 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 77-78.

108 Receb Cudî Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatpervarensi", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 42, İstanbul 1327, s. 558.

109 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 162.

110 Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, s. 97.

111 Cemal Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamid*, İstanbul 1977, s. 9.

bölge halkının fedakârlığını ve samimiyetini anlatıreken ahalinin toplantı için gelenleri 17-18 gün boyunca ağırladığını belirtmektedir.[112] Ahmed Refik, 14 gün boyunca gece ve gündüz bu toplantının sürdüğünü yazmaktadır.[113]

Bu rivayet sahiplerinden bölgede meskûn veya görevli olan Recep Cudî Bey, Süleyman Külçe ve Necip Bey'in ifadeleri, birbirleriyle fazlasıyla örtüşmektedir. Bunlardan hareketle, toplantının takriben 10 Haziran-20 Temmuz 1908 tarihleri arasında gerçekleştiği ve aşağı yukarı bir ay boyunca devam ettiği sonucuna varılabilir.

Firzovik Toplantısı, amacı ve muhtevası bakımından da oldukça tartışmalıdır. Bu toplantının görünürdeki tek nedeni, Üsküp'te bulunan yabancıların çocuklarının tahsil gördükleri bir okulun öğrencileri için yapılmak istenen bir piknik ve eğlencedir. Mitrovitçe-Üsküp tren hattının mühendisi ve bu okulun müdürü, başta çocuklar olmak üzere velileri toplayarak bir eğlence veya bir piknik düzenlemeye karar vermişlerdi. Yer olarak ise, Firzovik'e iki kilometre uzaklıktaki Linpan istasyonu ile Firzovik arasında hat güzergâhında Luçka Bora köyü civarında Sarayşta mevkiinde[114] Üsküp-Mitrovitçe tren hattı idaresi bekçilerinden Hayrullah adlı şahsın korusu seçilmişti. Bu alan yüksek çam ağaçları, sağlı ve sollu köpüklü derelerle çevrilmiş; her tarafı bahar çiçekleriyle bezenmiş güzel bir mekândı. Tam ortada ise ağaçsız ve yemyeşil bir meydan bulunmaktaydı.[115] Bu özelliğinden dolayı alan şenlik için seçilmişti. Firzovik Mutasarrıfı'nın bu eğlenceden haberi vardı ve bir iddiaya göre, "*Firvovik İstasyonu önünde ecnebilerle piyasa yapıyordu.*"[116]

112 Receb Cudî Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 26, s. 611.

113 Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm (11 Temmuz 1324)*, Dersaâdet 1324, s. 43.

114 Recep Cudî Bey, hatıratında burasının Serapeşte Köyü olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Receb Cudî Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 27, s. 639.

115 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 11.

116 Receb Cudî Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", s. 639.

Skendi ise, Firzovik Toplantısı'nın görünürdeki nedenini söz konusu edilen bu eğlence olarak belirtse de, Avusturya-Macaristan'ın bölgede yapmak istediği demiryolu projesinin ve Reval Görüşmesi'nin neden olduğu gerilimin rolünden bahsetmektedir. Buna göre Avusturya-Macaristan bölgede yapılacak olan demiryolu için 1908 baharında zemin çalışmaları yapıyordu. Bu arada, köylülerin topraklarının demiryolunun yapılması için Avusturya'ya satılacağı dedikoduları etrafta dolaşmaya başlamıştı. Bunun üzerine bir de Reval Görüşmeleri'nin sözde sonuçlarının da "*açıklanması*"yla birlikte, bölgedeki "*gerilim*" artmıştı.[117] Bu gerilim Firzovik Toplantısı'nın yapılmasına neden olmuştur.

Tekrar başa dönersek, sözü edilen eğlencenin yapılacağı alan için tespit edilen sahada şenlik için gerekli hazırlıklara başlanmış; icra edilecek konuşmalar, numaralar ve dans için bir sahne düzenlenmiş; seyirciler için tahtalar döşenmişti. Bu hazırlıkların devam ettiği sıralarda bölgede meskûn olan Arnavut ahali arasında dedikodular dolaşmaya başlamıştı. Halk arasında dolaşan söylentiler şu şekildeydi:

"*Şimdiye kadar vâki olmayan bu hareket ne demekmiş? Bu küstahlığa teşebbüs edenler neler yapmazmış?... Öyle ya... Sormadan, danışmadan Arnavutluğun hareminde kızları, kadınları ile eğlenti yapmak, belki de kafaları tütsülemek cesaretini gösteren bu ecnebiler Arnavut izzet-i nefsini hesaba katmamak, onu tezlil etmekte muhatara göstermemek cesaretini nereden almışlar. Hele seçilen eğlence yerinin (Sarayeşte-Saray yeri) adını taşıması -hiçbir harebe yeri olmamakla beraber- eskiden beri bir saray bulunduğu fikrini de telkin ettiğinden, bu tarihî hatıralar yüzünden Arnavutlara manevi tazyikler yapılmak istenmeyeceğini kim temin edermiş.*"[118]

Nitekim toplantıya katılan Manastır Müftüsü Recep Cudî Bey, bu eğlenceden dolayı bölge halkının rencide olduğunu ve buna tepki gösterdiğini ifade ederek, toplantıda hazır bulunanlarla bizzat gö-

117 Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefet*, İstanbul 2007, s. 87.

118 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 12.

rüşüp, şu sualin cevabını aramıştır: "*Yahu bu tiyatroyu zihninizde ne kadar büyüttürmüşsünüz. Buna ne kadar şiddetle davranmışsınız. Neden bu derece ehemmiyet verdiniz?*"[119] Devamında sorusuna alınış olduğu uzun cevabın bir kısmı şu şekildedir:

"*Evvela bu tiyatronun ilk görünüşü cism-i nizâr ve vatan ve milletde bir çıbandır. Fakat git gide vatan ve milleti mahv ve ihlâke mü'eddi bir kangıran hâlini alacak isti'dâdını hâiz bir çıkandır. [...] Demir işleyenlerin kılavuz nâmıyla bir burguları vardır. İlk önce demiri anınla delerler. Sonra büyük büyük burgular ile delerler. Testere ile arzu eyledikleri hâle ve kalıba koyarlar. İşte bu tiyatro ile dostlarımız demir gibi olan millet ve İslâmiyetimizi yavaş yavaş delüp deşecek büyük büyük rahneler açarak hafif ve zayıf düşürecekler. [...] Hakkan Müslüman olanlar fuhşiyât-ı aleniyyeye vatanımızın hiçbir köşesinde razı değil iken, koca sefihler böyle fenalıklara, Selanik'e kıyas ederek, Kosova sahrasında velinimetimiz Sultan Murad'ın türbe-i şerifesiyle karşılıklı tiyatroya müsaade ediyorlar. Hasbinallah ve nime'l-vekil.[...] Vay gidi vay. Şüheda kanıyla boyanmış, yoğrulmuş bu toprak üzerinde biz sefahat mi ettiririz. Bu şühedanın kabirleri üzerinde rakı, şarap mı döktürürüz?*"[120] Bu cevaptan da anlaşıldığı üzere ahali, burada icra edileceği duyulan tiyatronun neden olacağı olumsuz sonuçlardan endişelenmektedir. Muhtevasını bilmeseler dahi bu tiyatronun halkın ahlakını bozacağına inanmaktadırlar. Bunun Kosova Savaşı'nın cereyan ettiği ve Sultan Murad'ın kabrinin bulunduğu sahrada yapılmak istenmesi tepkileri daha da artırmıştır.

Kaynağı belli olmayan bu dedikoduların ve yorumların 15-20 gün boyunca bölge halkı arasında dolaşmasıyla birlikte, eğlencenin yapılacağı korunun etrafından bulunan köylerin ahâlisi, Firzovik'e gelmeye başlamıştı. Toplananların sayısı arttıkça, ortam iyice gerilmekte ve hararetlenmekteydi. Firzovik Camii'nde yapılan konuşmalarla birlikte

119 Receb Cudî Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", s. 640.

120 Receb Cudî Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", *Beyânu'l Hâk*, Sayı 28, s. 659-660

halk, şenliğin yapılacağı Sarayeşte'ye doğru yürüyüşe geçmişti. Tam bu sıralarda alana gelmek için Üsküp'te hazırlık yapan çocuklar ve ebeveynleri, bu gelişmelerden haberdar edilerek Sarayeşte'ye gelmekten vazgeçirilmişti. Koru Meydanı'nda toplanan ahalinin ileri gelenleri bir toplantı yaparak, şimdilik koruda yapılan hazırlıkların mâni olunmasına ve koru sahibinin korudaki evinin yakılıp yıkılmasına karar vermişlerdi.[121]

Bu şekilde meselenin halledildiğini öğrenen halk, rahatlamış ve döşenen tahtaları ile kanepeleri söküp korunun ortasına yığıp yakmaya uğraştıkları sırada, kalabalık arasında patlayan bir tüfekle bir kişinin ölmesiyle ortalığı bir kez daha hareketlenmişti. Fakat bu kez ileri gelenlerin araya girmesiyle, bir kan davası meselesi olduğu anlaşılan bu sorun da bir şekilde çözülmüştü. Korudaki eşyaların yakılmasının ardından burayı kiralayan şahsın evi de yakılmış; böylece istediklerini elde eden halk sakinleşerek dağılmıştı. Toplantının birinci aşaması, söz konusu edilen ecnebi çocukların ve velilerinin eğlencesinin iptal edilmesi ve onlara bu imkânı sağlayan kişinin evinin yakılmasıyla sona ermişti.

Toplantının Jön Türklerin Kontrolüne Girmesi ve Propaganda

Hâdisenin kapandığı ve halkın evine döndüğü zannedildiği bir sırada, nasıl olduysa Firzovik ve çevresinde meskûn olan ahali yeniden harekete geçmişti. Halkın bu kez toplanmasının nedeni bir öncekinden çok daha farklı, ilginç bir "*söylentiye*" dayanmaktaydı: Kaynağı belli olmayan söylentiye göre, Üsküp'ten Sarayeşte'ye gelecek olan yabancıların çocuklarını Avusturya askerleri takip ederek Kosova'ya ineceklermiş.

Bunu duyan ahâli tekrar harekete geçerek, çevre şehirlere ve köylere haberler gönderip bölge sâkinlerinin derhal Firzovik'e gelmelerini istemiştir. İkinci toplantıyı bu kez seyretmek istemeyen ve müdahale etmeyi deneyen Nahiye Müdürü Necati Bey'in, toplananlar tarafından makamından kovulmasıyla hâdise artık bambaşka bir şekil almıştır.

121 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 13.

Bunun üzerine başta Priştina Mutasarrıfı İsmail Paşa olmak üzere Mitrovitçe Fırkası Komutanı Şemsi Paşa, gelişmeleri diğer yetkililere bildirmişti.[122] Böylece Firzovik Toplantısı'nın ikinci aşaması başlamış; bölgedeki idarecilerin haberdar edilmesiyle, hâdise resmî bir hüviyet kazanmıştır.

Bunu haber alan Şemsi Paşa, Müslümanlar ile Katolikler arasındaki bir itilafı halletmek üzere Prizren'e giderken 3 Temmuz'da Firzovik'e de uğrayarak neyin olup bittiğini bizzat öğrenmek istemişti. İlk olarak Belediye Başkanı Şehsuvar Bey'le görüşerek, özellikle de Firzovik'teki yabancıların buraya gelme nedenini sormuştu. Şehsuvar Bey, "*Avusturya askerinin Kosova'ya gelmekte olduğu*" iddiasıyla halkın toplandığını, fakat kendisinin işin doğrusunun ne olduğunu tam olarak da bilmediğini söylemiştir. Bu cevabı alan Şemsi Paşa, acilen Prizren'e gitmek zorunda olduğu için konu üzerinde fazla durmamış; ileri gelenlere nasihatler etmiş, duyulanların sadece "*şayia*" olduğunu belirtmiş ve herkesin dağılarak "*rahatına*" bakmasını isteyerek Firzovik'i terk etmişti.[123]

Toplanan ahali Şemsi Paşa'nın bu isteğini yerine getirmemiş, hatta kendisinin Firzovik'i terk etmesinin ardından da buraya gelenlerin sayısı artmaya devam etmişti. Belli bir süre sonra toplananların sayısı öylesine artmıştı ki, gelenlerin konaklaması için yer sıkıntısı dahi ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine yerli halk ailelerini kasabanın dışındaki akrabalarına göndererek, toplantı için gelenleri bu evlere yerleştirmişlerdi. Bu şekilde ancak konut sorunu halledilmişti. Yerleşenler, hararetli bir şekilde siyasî meseleleri konuşuyordu. Bu arada etkili hocalardan Yakup, ya konak konak gezerek ya da Firzovik'teki Hamidiye Camii'nde konuşmalar yaparak halkı iyice işlemekteydi.[124]

Kasabadaki bu hareketlilik üzerine bir de 7 Temmuz'da Şemsi Paşa'nın Manastır'da katledildiği haberi gelmişti. Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa, bölgedeki Arnavutlar üzerinde itibarı yüksek

122 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 15.
123 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 25-26.
124 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 51.

olan Şemsi Paşa'nın katledilmesinin Firzovik'te toplananları daha da olumsuz etki etmesi tehlikesinden dolayı, buradaki gelişmeleri "*yakından mütalaa*" etmesi için 8 Temmuz 1908'de Miralay Galip Bey'i görevlendirmişti.[125] Galip Bey, Mahmud Şevket Paşa'nın halka nasihat etmesi için Müftü Mehmed Arslan Bey'i de kendisiyle birlikte görevlendirdiğini hatıratında zikretmektedir.[126]

Bu arada Şemsi Paşa'nın katledilmesinin buradaki halka sözde olumsuz bir tesir yapmasına engel olmak için, bu suikast olayı Teğmen Hilmi Efendi tarafından, "*Avusturya ordusuna yolu açık bırakmak isteyen bu komutanın yurtsever biri tarafından vurulduğu*" şeklinde anlatılmıştı.[127] Bölgedeki diğer genç subaylar gibi muhtemelen kendisi de Jön Türk olan Teğmen Hilmi Bey'in bu manevrası, toplantının Jön Türkler lehine yönlendirilmesinde ilk hamle olarak görülebilir. Nitekim bundan sonra toplantının üçüncü ve son aşamasında Jön Türkler doğrudan sahneye çıkarak, bu topluluğu 1908 İhtilâli'nin en önemli parçası yapacaklardır.

Kosova vâlisi tarafından Firzovik'teki bu gelişmeye müdahale etmesi için görevlendirilen Miralay Galip Bey, aslında Jön Türk'tür.[128] Nitekim bu fırsatı değerlendirmek isteyen Galip Bey, Firzovik'e hareket etmeden önce cemiyet üyeleriyle görüşerek nasıl hareket etmesi gerektiğini belirlemiştir. Fakat kararlaştırılan faaliyetlerin yapılabilmesi için paraya ihtiyaç duyduklarını yazan Galip Bey, cemiyetin kasasında para bulunmadığı için üyelerden Necip Draga Bey'in 80 altın borç tedarik ederek kendisine verdiğini belirtmektedir. Ayrıca daha sonra Kalkandelenli Emin Bey'i yanına çağırtmış acilen bu gece Firzovik'e giderek gerekli çalışmaları başlatmasını istemiştir. Sabah olunca Galip Bey ve cemiyete üye olmadığını, fakat "*hamiyetine*"

125 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 53; Galip Bey, görevlendirme tarihini hatıratında 25 Teşrinievvel 1908 olarak belirtmektedir. Fakat bu tarihin yıl içerisinde ay olarak Ekim'e tekabül etmesi, diğer kaynaklarda geçen 8 Temmuz tarihiyle çelişmektedir. Bkz. "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 9.

126 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 9.

127 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 459.

128 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 459.

güvendiğini belirttiği Üsküp Müftüsü Mehmed Arslan Efendi ile trenle Firzovik'e gitmiştir.[129]

Galip Bey hatıratında İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ile yaptığı bu görüşmeye oldukça yüzeysel değinmektedir. Fakat Süleyman Külçe'nin yazdığına göre, Galip Bey'in Firzovik'teki toplantı için görevlendirildiği haberini alan cemiyet merkezi bu "*fırsatı kaçırmamış*" ve Galip Bey'e "*toplanan halkı kanunu esasiyi istemeğe imale etmeğe çalışması hakkında*" emirler vermiştir. Galip Bey'in Kalkandelenli Emin Bey'le görüşmesi hakkındaki ayrıntıyı yine Külçe'den öğrenmekteyiz. Buna göre, Galip Bey Emin Bey'i "*Üsküp'ten Kaçanik ve Firzovik civarındaki köyleri ayaklandıra ayaklandıra Firzovik'e gelmesi konusunda memur*" etmiştir.[130]

Toplananların Sayısı

Galip Bey hatıratında, "*inkılâpta pek mühim, pek büyük vazifeler görmüştür*" dediği[131] Kalkandelenli Emin Bey'in, Galip Bey'in bahsettiği şekildeki faaliyetleri neticesinde çevre köylerden insanlar buraya akın etmeye devam etmişlerdi. Böylece en son toplananlarla birlikte sayı 30 000'i bulmuştu.[132] Receb Cudî Bey ise, toplananların sayısı 20 000-30 000 olarak vermektedir.[133] Necip Draga Bey, toplantıya katılanların sayısı konusunda herhangi bir bilgi vermemekle birlikte, toplantıya iştirak eden Arnavut reislerinin kendi adamlarını da getirdiğini ve bunlardan 6000 kişilik silahlı bir kuvvet oluşturduklarını da anlatmaktadır.[134] Ahmed Sâib'e göre ise, 15 000-20 000 Arnavut toplanmıştı.[135] Ahmet Refik, 15 000-20 000 kişinin toplandığını yaz

129 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 10.
130 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 52.
131 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 10.
132 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 55; Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 9.
133 Receb Cudî Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 25, s. 583.
134 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 162.
135 Ahmed Sâib, *Târih-i Meşrutiyet*, s. 61; *Pester Lloyd*, "Die Anrautenversammlung im Feridovics am Amselfeld", 23 Temmuz 1908, Sayı 176, s. 2.

maktadır.[136] O sıralarda Osmanlı hizmetinde bulunan Alman İmhoff, 3000 kişinin toplandığını belirtmektedir.[137] Fethi Okyar'ın, rivayet olarak aktardığı sayı ise 40 000 kişidir.[138] Bunlar haricinde *İkdâm* gazetesi,[139] Tarık Zafer Tunaya,[140] Georgewitch Firzovik'te toplananların sayısını 20 000 olarak vermektedir.[141] Son olarak *Avusturya* gazetesi *Reichspost*'un konuyla alakalı haberinde geçen sayı ise, 8000 Arnavut'un Priştina Mutasarrıfı'nı protesto etmek için toplandığı şeklindedir.[142]

Görüldüğü gibi toplantıya katılanların sayısı hakkındaki rivayetler, oldukça farklıdır. Mevcut iddialardan hareketle tam bir rakam telaffuz edememekle birlikte, o günkü şartlarda 30 000 kişinin toplanmasının ve günlerce teyakkuz hâlinde beklenmesinin zorluğu dikkate alınırsa, söz konusu tahminlerin abartılı olduğu söylenebilir.

Firzovik'te toplananların kendi aralarında konuştukları mevzular; Hristiyanları bölgeden kovmak, Makedonya komitaları ve ecnebi ajanları boğmak; Sırbistan, Karadağ, ve Avusturya'ya hemen saldırmak gibi hepsi de siyasetle alakalı binlerce önemli meseleden ibaretti.[143] Olaya şahitlik eden Külçe'nin verdiği bu bilgilerden anlaşıldığına göre, toplantının bu aşamasında, yani henüz daha Jön Türklerin toplananların kazanılması için faaliyetlere başlamadıkları sıralarda halkın arasındaki konuşmalarda, Jön Türklerin gündeme getirdikleri ve Resneli Niyazi Bey'in başlattığı isyanla doğrudan talep edilen Meşrutiyet'in ve Kânûn-ı Esâsî'nin ilânı gibi konular geçmemektedir.

---

136 Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm*, s. 42.

137 Imhoff, "Die Entsthung und Zweck der Comites für Einheit und Fortschritt", s. 177.

138 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 12.

139 *İkdâm*, 1 Ağustos 1908, Sayı 5095, s. 2.

140 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakkî Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, Cilt 3, İstanbul 1984, s. 18. Fakat Tunaya'nın aynı kitabının 1995 yılındaki 2. baskısında bu rakam çıkartılmıştır. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 116.

141 Georgewitch, *Die türkische Revolution*, s. 11.

142 *Reichspost*, 12 Temmuz 1908, Sayı 190,s. 3.

143 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 55.

Bunlar ancak Galip Bey ve arkadaşlarının ilgili faaliyetlerinden sonra konuşulmaya başlanacaktır.

Galip Bey'in önceden gönderdiği Necip Draga Bey, Firzovik'e gelerek diğer arkadaşlarıyla birlikte halkı el altından işlemeye girişmişti. Şemsi Paşa'nın oğlu Müfid Şemsi'nin hatıratında anlattığına göre, Necip Bey bu propaganda faaliyetlerinde özellikle de yabancı müdahaleleri üzerinde durmuştur. Necip Bey özellikle yabancı zâbit ve memurların Rumeli'den çekilip gitmeleri için Meşrutiyet'in ilân edilmesi gerektiğini anlatmıştı. Bunları söylerken padişahın hayatına ve saltanatına dokunulmayacağını belirtmekten geri durmamıştı.[144]

Toplanan kitle bunları kendi aralarında konuşurken, Kalkandelenli Emin Bey, toplananlar arasında ileri gelenleri teker teker ziyaret ederek onları Galip Bey'e sadakat yemini ettirmeye gayret ediyordu. Sadakat yeminiyle yapılmak istenen şey, Resneli Niyazi Bey'in başlattığı isyana ve onun hedeflerine kitlesel bir destek sağlamaktı. Bu faaliyetlerin aleyhinde olan ve bunu açıkça ifadede en etkili görünen muhalif tek kişi Arnavut ileri gelenlerinden İsa Boletin idi. Nitekim Jön Türkler'in bu faaliyetlerini gören İsa Boletin, karşı propagandaya başlamıştı. Bunları etkisiz kılmak isteyen İsa Boletin, "*padişah babanın yüksek siyaset ve bilgisinden ve büyük devletler arasındaki müstesna mevkisinden bahsederek memleketi şahsında temsil eden peygamber vekilinin incitilmemesi ve rivayetlere kapılarak yola gidilmemesini*" tavsiye ediyordu.[145]

Firzvok Toplantısı'nın sona ermediğini, daha da önemlisi çok farklı bir mecraya doğru kaymaya başladığını gören Vâli Mahmud Şevket Paşa ve Umûmî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, Galip Bey'i bir ara Üsküp'e geri çağırmışlardı.[146] Bu durumdan istifade eden İsa Boletin, Yıldız Sarayı'na çekmiş olduğu telgrafta "*hilâf-ı sadâkat bir hâl-i mevcut olmadığına dâir teminâtı muhtevî*" şeyler yazmıştı. Bunları bildiren Tahsin Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in durumun "*mâhiyet ve*

144 Müfid Şemsi, *El Hakku Ya'lu velâ Yu'lâ Aleyh*, [?] 1919, s. 27.
145 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 56.
146 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 56.

vehâmetini lâyıkıyla kavramış" olduğundan İsa Boletin'in bu telgrafının padişah üzerinde hiçbir tesiri olmadığını, hatta bunun İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin yapmış olduğu bir "*hile-i siyâsiye*" olduğunun dahi düşünüldüğünü de yazmaktadır.[147]

Gerek İsa Boletin'in karşı faaliyetleri ve gerekse Galip Bey'in geri çağırılmasıyla cemiyet, Firzovik'te istediği sonucu henüz tam olarak almamıştı; almak bir tarafa mevcut çabaların yarım kaldığı da söylenebilir. Fakat yine de aradan çok fazla bir zaman geçmeden ibre yeniden Jön Türklerin lehine dönmüştür. Önce Galip Bey bir şekilde tekrar Firzovik'e gelmiş ve yarım kalan faaliyetlerine hızlı bir şekilde tekrar başlamışı. Yine tam bu sırada İsa Boletin, kızının ölmesi üzerine cenaze merasimine katılmak üzere Mitroviçe'ye gitmek zorunda kalmıştı.[148] Bu durum Jön Türkler için iyi bir fırsat doğurmuştu.

Gelişmelerin tekrar Jön Türklerin lehine dönmesi ve kitlenin kendi düşünceleri yönünde kazanılabileceğini gören Galip Bey, Üsküp teşkilatından, Üsküp eşrafından ve cemiyetin ileri gelenlerinden "*hatırı sayılır yirmi kadar zatı*"n Firzovik'e gönderilmesini istemişti. Bu istek kabul edilmiş ve istenilenlerin hepsi Firzovik'e gelerek Galip Bey'le birlikte çalışmaya başlamışlardı.[149]

Jön Türk Propagandası ve Kalabalığın Kazanılması

Galip Bey ve taraftarları, toplanan kitleyi kendi lehlerine kazanabilmek için propagandayı bundan sonra iyice yoğunlaştırmışlardı. Ahmed Refik'in belirttiğine göre Galip Bey yaptığı propaganda konuşmalarında genel olarak şunlara yer vermekteydi:

"*Pâdişah ile millet arasına girüb ve beytü'l-mâlî kendilerine me'kûl edüb vatanı mahv iden ve her gün yüzlerce ashâb-ı cemiyetin evlâd ve vatanın mezarını hazırlıyan zâlimler aradan kaldırılarak milletin zulümden telhisi ve vatanın ve devletin mahv ü inkirâzdan kurtarılması içün hürriyet-i milletin istirdâdı ile Kânûn-ı Esâsî'nin tatbiki ve millet meclisinin teşkîl edilmesi [...], yine zât-ı şâhânenin idâresinde*

147 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 378-379.
148 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 58.
149 İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler, İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, s. 335.

bir hükûmet-i meşrûta[...]"nın tesis edilmesi gerekiyordu.[150] Galip Bey'in bu konuşmalarındaki temel vurgu Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden tatbik edilmesidir. Böylece Galip Bey hükümdâr ile millet arasına giren ve vatanı mahveden zâlimlerin ortadan kalkacağını; bu şekilde milletin zulümden kurtulacağını iddia etmekteydi. Burada Sultan II. Abdülhamid'i tamamen devre dışı bırakarak mevcut bütün sorunlar kötü niyetli idarecilere yüklemekteydi.

Bu arada cami toplantıları da sıklaştırılmıştı. Camide yapılan konuşmalarda mevcut problemler ve bunların kaynakları anlatılırken, halkın padişaha olan bağlılık hisleri zedelenmemeye gayret ediliyor, Meşrutiyet idaresinin biricik kurtuluş yolu olduğu anlatılmaya çalışılıyordu. Bu sıralarda Üsküp'teki İttihâd ve Terakkî Cemiyeti üyeleri tarafından yeminleri alınmış olan Üsküp'lü ileri gelen 20 kişi daha Firzovik'e gelerek halk arasına katılmış ve gerekli olan propagandaları gizlice yapmaya başlamışlardı. En son olarak ise Galip Bey tarafından gizlice görevlendirilen Gırlıçeli Hacı Şaban adında hatırı sayılır bir âlim elinde Kur'ân-ı Kerim'le camide etkili bir konuşma yapmıştı.

Bu konuşmasında Hacı Şaban, "*meşru olan, meşveret usulünün tesisine lüzum olduğunu ve (Elindeki Kur'an-ı Kerim'i göstererek) Meşrutiyet'i istemek bu Allah kitabını dinlemek olacağını cesaretle ve açık lisanla anlattı. Ve 93 kanunu esasisini padişahtan istemek lazım geldiğini söyledi.*" Ardından Prizren eşrafından ve sevilen bir şahsiyet olan Şerif Efendi'nin de söz alarak, Hacı Şaban'ın haklılığını teyit etmesiyle, "*herkes bir ağızdan isteriz*" diye bağırmaya başlamıştı.[151] Bundan sonra artık "*Avusturya askeri geliyor*" gibi diğer dedikodular bir anda unutulmuş, yeni gündem Kânûn-ı Esâsî olmuştu.

Galip Bey hatıratında Firzovik Toplantısı'nı cemiyet lehine nasıl yönlendirdiğini anlatırken; başta kendisi olmak üzere, yanında getirdiği bazı kişiler ve daha sonra cemiyete kazandırdığı şahıslarla "*geceli, gündüzlü çalışarak 12 gün zarfında, bu silahlı kitleyi cemiyetimize hizmete hazır vaziyete*" getirdim, demektedir. Yukarıdaki temas edilen

150 Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm*, s. 43.
151 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 59.

cami toplantısına da dolaylı olarak değinerek çalışmalarının netice vermesini şu şekilde anlatmaktadır: "*Temmuzun altıncı günü maksada uygun bazı anlaşmalardan sonra, temmuzun yedinci Salı günü bir telgraf müsveddesi hazırladım. Müsvedde üzerinde uzun uzadıya görüştükten sonra, padişaha takdim edilmek üzere, şeyhülislâmlık ve sadrâzamlığa 180 imza ile aşağıdaki telgraf çekildi.*"[152] Necip Draga Bey'in anlattığına göre ise, Arnavut reisleri kendi aralarında birleşerek 18 maddelik bir ahidnâme imzalamışlar ve bunu Arnavut "*besası*" (yemini) ile sağlamlaştırmışlardı. Bu ahidden bahisle bir telgraf hazırlanarak saraya çekilmiştir.[153]

Galip Bey bu şekilde yönetim karşıtı gizli faaliyetlerini yürütürken, aynı sıralarda merkeze gönderdiği telgraflar yoluyla dikkatleri çekmemeye gayret etmekteydi. Örneğin toplantının sona ermesinden takriben iki gün önce 18 Temmuz 1908'de gönderdiği telgraflardan birinde, toplanan ahalinin "*ciddî ıslahat tedbirlerinin alınması*"nı istediği yönünde şeyler yazmıştı.[154] Galip Bey, bu tür telgraflar çekmek suretiyle merkezi oyalamaya ve böylece vakit kazanmaya gayret etmekteydi. Bundan da başarılı olduğu hâdiselerin gelişiminden rahatlıkla görülmektedir.

Bu arada hükûmet, geçte olsa Galip Bey'in bu faaliyetlerinden şüphelenmiş ve görevden alınmasını istemişti. 19 Temmuz tarihli ilgili belgede Galip Bey'den duyulan rahatsızlık şu şekilde ifade edilmekte: Firzovik'te toplanan halkın, "*[...]maneviyât ve müzâkerâtına dair i'tayı ma'lûmât iden Gâlib Bey'in selâmet-i efkâra mâlikiyeti şübheli ve şekl-i müzâkerâtının her tarafca sû-i te'siri dâ'î olduğundan[...]*", Galip Bey'in asıl vazifesine dönmesi ve yerine münasip birinin getirilmesi istenmektedir.[155] Metinde de geçtiği gibi İstanbul'un Galip Bey'den rahatsız olmasının nedenleri onun, doğru fikirlere sahip olmasından şüphe edilmesi ve müzakere şeklinin taraflar için kötü tesire neden

152 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 10.
153 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 162.
154 Nevzat Artuç, "Meşrutiyet'in İlânı", *DoğuBatı*, Sayı 11/45, Ankara 2008, s. 74.
155 İSAM Ktp., HHP, 25/1626, 6 Temmuz 1324.

olmasıydı. Fakat bunda çok geç kalınmıştı. Galip Bey, yapacaklarını çoktan yapmıştı bile.

Günlerdir gizlice yapılan propagandalar ve etkili bir âlimin dinî referanslarla bunlara destek vermesi en sonunda etkisini göstermişti. Camide yapılan son toplantıda, hürriyet ve Kânûn-ı Esâsî'nin yeninden ilân edilmesiyle ilgili talepler yazıya dökülmüştü. Altında Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Mitrovitçe, Priştina, Sancak ve diğer yerleşim birimlerinden ileri gelenlerin imzalarının bulunduğu bu metin, 20 Temmuz 1908'de dilekçe olarak Sultan II. Abdülhamid'e çekilmişti. Bu önemli belge şu şekildeydi:

"[...]Cenab-ı Rabbü'l-âlemin tebareke ve tekaddese hazretleri ziynet-ârâ-yı mansab-ı celil-i emanet-i kübra, şevket-efza-yı hilafet-i uzma, halife-i ru-yı zemin, velinimet-i bî-minnet-i âzam efendimiz hazretlerini hemişe zaman, kemal-i şeref ve şan ve adl ü ihsan ile saye-saz-ı İslâmiyan ile Osmaniyan buyursun ve mevki ve makam-ı satvet-ittisam-ı tâcidâr-ı âzamilerini yâr-ı ağyâre karşı aliyyü'l-âlâ ve ilca-yı şevket-ihtiva-yı cihandârîlerini bâlâ buyursun amin.[156] *Pek yakın görmekte olduğumuz felâket ve mahviyetin esbabı men ve izalesi düşünülmek üzere Kosava ahalisi kulları namına olarak burada vuku' bulan toplantımız neticesinde devletimizin muhafaza-i şevketi i'lâ-yı şan ve ibka-yı nâmı ile ahali kullarının refah ve saadetini temin için Sünnet-i Nebeviye'den bulunan ve 7 Zilhicce 1293 tarihli ferman-ı hümâyun-ı cenâb-ı hazret-i padişah-ı âzamîleri ile tasdik ve ilân buyurulmuş olan kânûn-ı esâsî ahkâmı veçhile meşveret usulünün yeniden iade ve ikamesinden başka çare olmadığını düşünerek Dersaadet'te bir millet meclisinin toplanmasına müsaade-i seniye-i cenab-ı padişahilerini istirham ve istidaya müttehiden ve müttefikan karar verdik. Binaenaleyh talep ve istida-yı meşruamız kabul ve is'af buyurulacağından ümitvar olmakla beraber, kemal-i halisiyetle vuku' bulan ve sadakat ve emniyet ve hüsn-i niyetimizi teyit ve takviye edecek olan işbu istirhamâtımızın*

156 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 59.

cenab-ı kabul ve is'afına dair irade-i seniye-i şehriyar-ı âzamilerini kemal-i sûrişle arzu ve intizar eyleriz.[...]"[157]

Bu telgrafda aynı şekilde, devletin geleceği için 1876 yılında padişah tarafından ilân edilen Kânûn-ı Esâsî'nin iâde edilmesi istenmektedir. Pek yakın olarak görülen felâketlerin ortadan kaldırılabilmesi, devletin korunabilmesi, halkın refahının ve mutluluğunun temin edilebilmesi için anayasanın tekrar ilân edilmesi ve meclisin yeniden toplanması talebi net bir şekilde gündeme getirilmektedir.

Eşraftan Hacı Ağoş, Eşraftan Hacı İbrahim, Eşraftan Yaşar, Eşraftan Sali, Üsküp Müftüsü Hasan Fehmi, Müderris Ed-dai Nabi, Müderris Ed-dai Adem Sırrı, Müderris Ed-dai Abdülbaki, Müderris Ed-dai Mahmut Kâmil, Eşraftan Memduh, Müderris Ed-dai Abdülahat, Müderris Ed-dai Hacı Şaban, Meşayihten Ed-dai Sadettin, Meşâyihten Ed-dai Mehmet Sait ve gayrihüm cem'an 180 imza."[158]

Külçe'nin belirttiğine göre, böylesi bir önemi hâiz olan bu metnin altında isimleri geçenlerin hepsi Üsküplü önemli şahıslardı. Müderrisler de aynı şekilde burada görev yapmaktaydılar. En son olarak isimleri geçen iki şeyh de yine Üsküp'teki Rufaî Tarikatı'na mensuptular. Külçe, diğerleri olarak sadece imzaları bulunanların isimleri tespit edilememekle birlikte bunların Kosovalı olduklarını, ifade etmektedir.[159]

Telgrafın çekilmesinin ardından bir günden fazla geçtiği halde İstanbul'dan herhangi bir cevap gelmemişti. Bunun üzerine başta Belediye Başkanı Şehsuvar Bey olmak üzere pek çok kişi İstanbul üzerine yürüme teklifi yapmasına rağmen Galip Bey, gelişmelerin kontrol dışına çıkması endişesinden dolayı bu isteğe karşı çıkmıştı. Priştine Belediye Başkanı Sudi Bey ile görüşen Galip Bey, Sultan'a bir

157 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 10-11; Metinin bu kısmı, bazı transkripsiyon ve bir iki kelime farklılığı dışında Süleyman Külçe'ninkiyle aynı, bkz. Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 60-61; Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm*, s. 42.

158 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 61; Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm*, s.89.

159 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 61.

kez daha telgraf çekilmesine karar vermişti. Priştine Belediye Reisi Sudi imzalı bu telgrafın metni ise şu şekildeydi:

"[...] Vesatat-i âliyeleri ile arz-ı atebe-i felek-mertebe-i cenab-ı veliyyü'n-niam-i âzami olunan 7/Temmuz/324 tarihli telgrafname-i âcizanemize elyevm cevap zuhur etmedi. Teskini heyecan kabil olmıyor. Halk müsellahan, aşağı doğru akın ediyor. Muvafık cevabın istihsal ve tebşirini rica ederiz. Muvafık cevap gelmezse, mutlak reddolunursa vehamet muhakkaktır. 8-9/Temmuz/324. Firzovik telgrafhanesinde umum Kosova vilâyeti ülema eşraf ve rüesası namına Priştine Belediye Reisi Sudi."[160] Belediye reisinin imzasıyla çekilen bu telgraf açıkça İstanbul'u tehdit etmekteydi. Buna göre, istenilen cevap gelmediği için halkın heyecanının teskin olmadığını ve silahlı olarak aşağı doğru akın etmektedir. Buradaki aşağıdan kasıt, İstanbul üzerine yürümek olsa gerekiyor.

Telgraf çekildiği sırada halk, telgrafhanenin dışında sabırsızlıkla bekliyordu. Birkaç saat sonra bu kez telgrafın başına Sadrazam Ferid Paşa bizzat gelerek Belediye Reisi Sudi Bey'le haberleşmişti. Ferid Paşa padişahın uykuda olduğunu ve uyanınca adı geçen telgrafı kendisine takdim edeceğini belirtmişti. Bunun üzerine sinirlenen Sudi Bey cevap olarak şunları demişti: "*Burada otuz bin kişi heyecan içinde... Ayakta... Uyku ve istirahat kendilerine haftalardan beri haram oldu. Milletin babası olan padişah ta uyansın, uyandırılsın... İstediğimizi versin.[...]*"[161] Fakat bu teşebbüsten de hemen bir cevap alınamamıştı.

Galip Paşa ise, İstanbul'dan gelecek nihaî haberi almadan üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirmenin gönül rahatlığı içinde 9 Temmuz'da Üsküp'e geri dönmüş ve Kânûn-ı Esâsî'nin ilânını burada öğrenmişti. Kendi kelimeleriyle geri dönüşünü şu şekilde anlatmaktadır: "*İşte bu vazife-i müşküle ve mühimmeyi bu veçhile hüsn-i ikmal ve itmam eyleyerek Üsküb'e avdet ettim. İki gün sonra 10-11 Temmuz 323 Cuma gecesi, saat beş buçukta telgrafla intişar eden bir irade-i*

160 Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm*, s. 89-90.
161 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 66.

padişahî ile Kânûn-ı Esâsî, meşrutiyet ilân ediliyordu."[162] Galip Bey'in bu ifadeleri, zor görevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş veya tamamlamış olan bir şahsın hissettiği gönül rahatlığını fazlasıyla göstermektedir.

Böylece Firzovik Toplantısı'nın neticesinde gündeme getirilen isteğin, Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesiyle, toplantı Jön Türklerin istedikleri şekilde fonksiyonunu icra ederek Osmanlı tarihindeki yerine almıştır.

Firzovik'i Gerçekte Kim Organize Etmişti?

Günlerce devam eden ve Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle nihayete eren Firzovik Toplantısı'nın başlamasında gerçekten kimin veya kimlerin rolü olduğunun ve toplantının asıl amacının ne olduğunun üzerinde de durulması gerekiyor. "*Firzovik kahramanı*" Galip Bey'in bu hususta ki iddiasına göre, toplantının ardında II. Abdülhamid gibi gizli bir el ve bunu pratiğe aktaran Şemsi Paşa'nın kendisi bulunmaktadır. Galip Bey, bu iddiasını şu şekilde temellendirmektedir: Şemsi Paşa, Firzovik'te böyle bir hareketi başlatarak devamında bunu Üsküp'e doğru yönlendirip orduyu da bu tehlikeye karşı çevirmek istemiştir. Böylece, kendisi İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Üsküp, Manastır ve Selanik'te başlattığı faaliyetleri akim bırakacaktı. Galip Bey, bu iddiasını ispat etmek için, Şemsi Paşa'nın bazı Arnavut reislerine şu emirleri gizlice gönderdiğini yazmıştır:

"*Manastır'da bulunan mektepli zabitler, Jön Türkler ve Bulgar komiteleriyle birleşerek İslâmlar aleyhine taarruzda bulunuyorlar. Padişahı düşürüp vatanı satacaklar. Dinini, devletini, vatanını seven arkamdan yetişsin. Firzovik'te içtima etsin. Orada mavzer tüfeğiyle cephane tevzi olunacaktır. Suret-i hareketi telgrafla bildiririm. Vatan elden gidiyor. Manastır ve sair kasabaları bu hainler basmışlar, katliam ile köyleri yağma ediyorlar. İttihâd-ı İslâm için yetişiniz. Padişahımız sadık Arnavutlar'dan hizmet ve himmet bekliyor.[...]*"[163] Buna delil

162 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 11.
163 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 8.

olarak, Üsküp pazarına gelen Arnavut reislerin Firzovik toplantısına "*bi'l-mecburiye*" katıldıklarını; vatan ve İslâmiyet'e hizmet maksadıyla "*büyük yerlerden*" teşvik gördüklerini "*ihbar*" ettiklerini belirtmektedir.[164] Galip Bey, benzer iddialarını daha sonra bizzat Süleyman Kâni'ye de anlatmıştır.[165]

Galip Paşa'nın bu iddialara cevabı, olaya şahitlik eden önemli tanıklardan Süleyman Külçe vermekte ve "*hâdiselerle kaynaşmış ve onları yenerek tarihte yer almış*" bu kişinin ilgili iddialarını "*yanlış görüş ve tarif ediş*" olarak adlandırmaktadır. Olayların nedenlerinin ve akışının kendisinin anlattığı şekilde, herhangi bir dış tahrik ve yönlendirme olmadan yukarıda izah edilen şekilde "*kendi halinde*" geliştiğini; Firzovik'in Şemsi Paşa'nın "*malumatı haricinde*" ve Niyazi Bey'in isyanından takriben 20 gün önce başladığını özellikle de belirtmektedir. Bu görüşünü teyit etmek için de Galip Bey'in, toplantının 4 Temmuz tarihinde başladığı iddiasının doğru olmadığını, aslında toplantının bundan tam 20 gün evvel başladığını belirtmektedir.[166]

Bu konuda Hubka'nın yazdığına göre, ne hükûmetin ne de Arnavutlar'ın hangi amaca hizmet ettiğini bilmedikleri bu toplantının nedeni, Avusturya-Macaristan'ın askerî hareketi hakkındaki dedikodudur. Bu şekilde toplanan "*Hürriyet sever*" Arnavutlar, "*kısa bir ikna*"nın ardından "*Jön Türk Anayasa Hareketi*'ne katılmışlardı.[167]

Firzovik Toplantısı'nın arkasındaki gizli eli kesin olarak tesbit etmek güç olmakla birlikte, Süleyman Külçe'nin izah ettiği şekilde bu sürecin söz konusu olan mektep eğlencesinden dolayı kendiliğinden başladığı makul gibi görünmektedir. Fakat yine de Necip Draga Bey'in, haziranın ilk günlerinden itibaren Arnavut reislerinden bir kaçıyla birlikte durup dinlenmeden Arnavutluk'un her tarafından pek çok insanı Firzovik'e toplamayı başardık ifadesi,[168] toplantının

164 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 9.
165 İrtem, *Yıldız ve Jön Türker. İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, s. 333.
166 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 77.
167 Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, s. 98.
168 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 162.

başından itibaren Jön Türklerin parmağının olabileceği şüphesinin de, göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Nitekim Kâzım Karabekir de, Firzovik Toplantısı'ndan dolayı cemiyetin Üsküp merkezinin "*vasıtasıyla*" padişahın tehdit edilmesi kararının alındığını yazmaktadır.[169] Fethi Okyar da bu bilgileri tasdik ederek, "*büyük bir emek ve propaganda*" ile bu kitlenin Firzovik'te toplandığını söylemektedir. Şemsi Paşa'nın Firzovik'te toplananların dağıtılması için görevlendirildiği haberi üzerine Okyar, şayet Şemsi Paşa bunu gerçekleştirirse bu kadar emeğin boşa gideceği ve saray üzerindeki "*baskının*" kalkacağı endişelerini[170] dile getirmek suretiyle de Galip Paşa'nın toplantının ardındaki gizli elin II. Abdülhamid ve Şemsi Paşa'nın olduğu şeklindeki iddiasını çürümektedir. Tunaya da cemiyetin "*için için kaynıyan Firzovik bölgesiyle de meşgul*" olduğunun altını çizmektedir.[171]

Süleyman Külçe, Firzovik Toplantısı'nın Jön Türklerin lehine dönmesinde Mitrovitçe Fırkası Komutan Vekili Fevzi Bey'in, Fevzi Çakmak, doğrudan bir yardımı olduğu belirtmektedir. Buna göre, Şemsi Paşa katledildikten sonra onun yerine bakan Fevzi Bey, görev alanında devam eden toplantıya göndereceği bir tabur askerle hadiseleri "*istediği yöne çevirebilir*" veya bitirebilirdi. Aksine Fevzi Bey, olup bitenlere "*müsahama*" etmek suretiyle "*İttihat ve Terakkîye ve tarihe en değerli hizmeti*" yapmıştır.[172]

Shuza, Firzovik Toplantısı'nın kimler tarafından organize edildiğini net olarak belirtmese de, bunun bir "*Arnavut kitlesel silahlı protesto hareketi*" olduğunu ifade etmektedir. Devamında toplantının, Arnavutların meskûn oldukları toprakların "*dış tehditle*" karşı karşıya olduğuna inanılmasıyla başladığını yazmaktadır. Shuza'nın tam olarak dile getirmediği bu dış tehlike karşısında Arnavutlar, bunun "*karşılanması için kuvvetlerin*"i toplamaya başlamışlardı. Toplananlar

169 Karabekir, *İttihâd ve Terakkî Cemiyeti*, s. 378.
170 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 12-13.
171 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 116.
172 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 75.

arasında Arnavutluk'un özerkliğini isteyenlerin sayısının bir hayli fazla olduğunu iddia eden yazar, buna bir delil olarak Priştina'daki Sırp Konsolosu'nun konu hakkındaki raporunu da zikretmektedir. Bu rapora göre Sırp Konsolos, Firzovik'te "*toplanan Arnavutlar'da, Arnavutlar tarafından yaşanan bütün bölgelerin desteğiyle, Arnavutluk'un özerkliğinin gerçekleştirilmesi iddiasının yayıldığını açıklıyordu.*" Shuza devamında, burada söz konusu edilen özerkliğin "*Arnavutlar'ın iyiliği, anayasa haklarının hayata geçirilmesi ve toprak bütünlüğünün sağlanmasının en iyi yolu ve garantisi olacağı fikri*"nin anlamına geldiğini belirtmektedir.[173] Dolayısıyla Firzovik Toplantısı'nda Jön Türklere çıkan bu Arnavut desteğinin altında yatan temel nedeni özerklik vaadi olduğu, buradan anlaşılmaktadır.

Skendi de bu konuda benzer tespitleri yaparak Firzovik Toplantısı'nda Jön Türklere ve Kanûn-ı Esâsî'ye destek verilmesinin nedenlerini şöyle sıralamaktadır: "*Arnavutların eski ayrıcalıklarına saygı gösterileceği, silahlarının alınmayacağı, Arnavut okullarının açılacağı ve Sultan'a dokunulmayacağı.*"[174] Skend, farklı olarak Sultan II. Abdülhamid'e dokunulamayacağının garanti edilmesi sözünü gündeme getirmektedir.

Kimlerin niçin ve nasıl başlattıkları kesin olarak bilinmeyen; fakat görünüşe göre, yabancılar tarafından yapılması düşünülen bir eğlenceye karşı gösterilen toplumsal bir tepki neticesinde başlayan Firzovik Toplantısı, Jön Türklerin devreye girmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Başlangıçta siyasî bir renge sahip olmayan toplantının, üçüncü aşamada Galip Bey ile arkadaşlarının müdâhil olmalarıyla ve el altından yaptıkları propaganda faaliyetleriyle birlikte mecrası değişmiş ve Firzovik yönetim karşıtı bir hâl almıştır.

Bu, aynı zamanda Resneli Niyazi Bey'in başlattığı isyana, sınırlı da olsa sivil bir destek anlamı taşımaktaydı. Böylece Makedonya'da askerî kanat, aydın/bürokrat ve sivil kitlenin ittifakı sağlanmış; meşrutî

173 Gazmend Shpuza, "Arnavutlar ve Jön Türkler", Orhan M. Çolak (Yay.), *Orhan Koloğlu Armağanı*, İstanbul 2009, s. 219-220.

174 Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s. 89.

yönetim için II. Abdülhamid'in karşısında bir blok oluşmuştur. Bu blokta yer alanların sayısı az olsa da, Osmanlı toplumunun genel yapısını temsil eden üç önemli zümreyi, Sultan karşısında siyasî bir talep etrafında birleştirmesi bakımından önemlidir. Nitekim 1908 İhtilâli sürecinde böylesine ikinci bir sivil toplantı ve 180 sivil kişinin imzalarının yer aldığı ikinci bir dilekçe yoktur. Bu dilekçede isimleri geçen 14 kişiye bakıldığında; altı müderris, üç hacı, iki şeyh, iki eşraf ve bir müftü gibi şahısların o günkü şartlarda toplumun önde gelen kesimlerinden oldukları görülmektedir. Bunlar o günkü geleneksel Osmanlı toplumunun yönlendirilmesinde etkili olan kesimleri veya kanaat önderlerini temsil etmektedirler. Diğer taraftan toplantıda etkili olan subaylar ve mahallî idareciler, bu aşamada deşifre olmamak için imza atmamış olabilirler.

Firzovik'teki toplantının Jön Türkler lehine neticelenmesinde, Jön Türk olan Galip Bey'in faaliyetleri, Jön Türk karşıtı Mitroviçe Fırkası Komutanı Şemsi Paşa'nın suikastla öldürülmesi ve onun vekili Fevzi Bey'in toplantıya müdahale etmemesi rol oynamıştır. Bu sürecin tamamlanmasında, halkın kazanılmasında ve toplantının Jön Türkler lehine dönmesinde öne çıkan faktörlerden biri de, bölgede halk üzerinde etkili âlimlerin kullanılmasıdır. Yukarıda da geçtiği gibi, Firzovik Camisi'nde yapılan vaazlarda meşrutî yönetimin gerekliliği ve bunun halk üzerinde meşruiyetinin sağlanması Kur'ân-ı Kerim vasıtasıyla olmuştur. İlgili talebin zikredildiği telgrafın altına imza atanlar arasında isimleri geçen 14 kişiden iki şeyh, bir müftü ve üç hacının olması da aynı bağlamda ele alınabilir.

ŞEMSİ PAŞA'NIN KATLİ: İHTİLÂL ÖNÜNDEKİ ÖNEMLİ ENGELİN KALDIRILMASI

Gerek dönemin kaynaklarına ve gerekse konu hakkındaki araştırmaların ortak kanaatine göre, Jön Türk İhtilâli'nin başarılı olmasındaki en önemli gelişmelerden biri Şemsi Paşa'nın öldürülmesiydi. Sultan II. Abdülhamid'in Resneli Niyazi Bey'in isyanına karşı yaptığı en önemli hamlesi olan Şemşi Paşa'nın katledilmesiyle, ihtilâlin önü açılmıştır. Bu başlık altında Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ve bunun

yankıları ele alınmaktadır. Ayrıca bu suikastın Jön Türk çevrelerinde nasıl yankıladığına da temas edilmektedir. Konuya girmeden önce, Şemsi Paşa'nın bölgedeki konumuna ve Jön Türklerle ilişkisine değinilmektedir.

Jön Türklerin Korkulu Rüyası Şemsi Paşa

Mitrovitçe'deki 18. Nizâmiye Fırkası komutanı olarak görev yapan Ferik Şemsi Paşa, bölgede oldukça etkiliydi ve halk arasında sevilmekteydi. Kendisi Jön Türkleri "*çapkın çocuklar*" ve "*yalnız menfaatlerini düşünür kimseler*" olarak adlandırmaktaydı.[175] Dindar olan Paşa, hacda "*Beytullah huzurunda padişah yolunda ölmeyi aht ve peyman ettiğini[...]*"[176] etrafına açıkça söyleyecek kadar da padişaha sadıktı. II. Abdülhamid'in kendisinden aldığı emirleri "*sürat ve gayretle*" yerine getiren Şemsi Paşa'ya karşı olan "*teveccüh ve itimâdı*" oldukça fazlaydı.[177] Şemsi Paşa'nın öldürülmesiyle alakalı Pester Lloyd'da yayınlanan uzunca bir haberde, "*İslâm'a ve hâlifesine bağlı kahraman bir Boşnak*" olarak tanıtılan Şemsi Paşa'nın, Arnavut âsilere karşı "*etkili ve başarılı*" mücadele yürüttüğünün altı çizilmektedir.[178] Böylesi özellikler taşıyan Şemsi Paşa, Jön Türkler karşısında abdülhamidî yönetim adına bölgedeki en önemli dengelerden biri idi.

Nitekim Şemsi Paşa'nın Resneli Niyazi Bey'in takip edilmesi ve yakalanması için görevlendirilmesi, Manastır'daki ve bölgedeki Jön Türkleri bir hayli korkutmuş; endişeye sevk etmişti. Külçe, Şemsi Paşa'nın görevlendirilmesinin Selanik ve Manastır'da cemiyet üzerinde yaptığı etkiyi şu şekilde anlatmaktadır: "*Selanik, Manastır yerinden oynıyordu. Padişaha harp ilân eden cemiyete hükümdar taarruza karar vermiş, çok çetin ve şöhretli bir adamını seçmişti. Şemso!... O, astığı astık, kestiği kestik bir adam tanınmıştı. Herkes titriyordu. Herkesin üzerinde teneffüslerini darlaştıran bir baskı vardı. Selanik, Manastır*

175 Müfid Şemsi, *El Hakku Ya'lu velâ Yu'lâ Aleyh*, s. 8.
176 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 17.
177 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 377.
178 *Pester Lloyd*, "Die Ermordung Schemsi Paschas", 10 Temmuz 1908, Sayı 156, s. 1.

merkez heyetleri korkunç bir kâbus geçirerek kaçacak delik arıyorlardı. İçtimalara kimse gelmiyor, fedailer ortada yok [...]"[179]

Şemsi Paşa'yı katleden Âtıf Bey de aynı şekilde bu görevlendirmeden dolayı Manastır'da cemiyetin reislerinin "*bitkin bir halde ve ruhi bir panik*" içine düştüklerini belirtmektedir.[180] Âtıf Bey, Ohri'de kendisine teşekkür eden Niyazi Bey'e cevap verirken, Şemsi Paşa'nın görevlendirilmesiyle kendisinin de dâhil olmak üzere cemiyet üyelerinin ve hatta namuslu kişiler ile vatanını sevenlerin tamamının hayatlarının tehlikeye girdiğini şu şekilde izah etmektedir: "*[...]bütün efrâd-ı cem'iyet, bütün ashâb-ı nâmus ve hamiyet gibi benim de hayatım muhâtara içinde değil mi idi?*"[181] Musfafa Ragıb da aynı şekilde Şemsi Paşa'nın görevlendirilmesiyle cemiyette "*telaş*" ve "*korku*"nun baş gösterdiğini söylemektedir.[182]

Mevcut yönetim için böylesine bir önemi haiz ve bölgede etkili olan; cemiyete korku salan Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin başarısı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim o sıralarda Ohri Kaymakamlığı'nda görev yapan Süleyman Kâni de, "*cemiyeti büyük felâkete, izmihlâle uğramaktan kurtaran[...]*" gelişmenin, Şemsi Paşa'nın öldürülmesinin olduğuna inanmaktadır.[183] Yine başka bir eserinde, Firzovik Toplantısı hakkında bizzat Galip Bey'le yapmış olduğu bir görüşmede, kendisinin şunları söylediğini belirtmektedir: "*Ancak Şemsi Paşa vurulmuş olmasaydı bu işlerin böyle yürüyemeyeceği muhakkaktı. Meşrutiyet inkılâbını Âtıf'ın parmağına medyunuz!*"[184]

Şemsi Paşa'nın İsyanı Bastırmakla Görevlendirilmesi

Şemsi Paşa, suikasta uğramadan önce Prizren'de meskûn olan Müslümanlar ile Katolikler arasında patlak veren anlaşmazlığı çözmek

179 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 38.
180 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 49.
181 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzi*, s. 155.
182 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 323.
183 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 20.
184 İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler. İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, s. 339.

için görevlendirilmişti. Fakat aynı sıralarda Firzovik'te cereyan eden toplantıdan resmî olarak haberdar edildiği için öncelikle buraya uğrayarak, sonra Prizren'e gitmek istemişti. Bu şekilde Şemsi Paşa, önce Firzovik'e uğramış ve burada kısa bir süre gerekli tahkikatı yaptıktan ve bazı nasihatlerde bulunduktan sonra daha acil olarak gördüğü Prizren'deki meseleyi halletmek için trenle yoluna devam etmişti. 4 Temmuz Prizren'e varan Şemsi Paşa'nın, Yıldız'la haberleşmek için telgraf başına gitmesi istenmiştir. Telgrafhaneye varan paşa, bütün planlarını değiştirecek ve kendisinin öldürülmesine neden olacak süreci başlatan haberi, dolayısıyla yeni görevini Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'dan aldığı 3 Temmuz tarihli[185] şu telgraftan öğrenmişti:

"*[...] Resne'de bulunan 80. Alay'ın 3. Taburu Kolağası Niyazi Efendi nâmında bir şahs-ı lâin ile Resne Belediye Reisi Hoca Cemal ve Vergi Kâtibi Tahsin ve Polis Komiseri Tahir ve Mülâzim Yusuf Efendiler'den ve ahali ve askerden mürekkep takrîben yüz kadar eşhâsın tabur deb-boyunu kırarak mevcut mavzer tüfekleriylerden 100 kadarıyle cephâne ve tabur sandığındaki nukûdu gasp ile İstinye istikametine doğru savuştukları ve Presye'de bulunan aynı tabura mensup iki zâbitin 70 kadar mavzer ve cephane ile Âsuman Karyesi'ne azimetle oradaki ahâli-i İslâmiye'yi teslih ile Resne'ye doğru gittikleri ve etraftan dördü ile mülâzımlardan birinin avdet eylediği arzı hâk-i pa-yı âlî kılınmıştır. Merkûm Niyazi ile rüfekâsının şu hâl ve harekât-ı hâinâne ve nimet-i nâ-âşinânelerine karşı te'dibde müsâraat ile beraber bu makule erbâb-ı mefsedet ve melanetin temâmen derdest olunup bir ibret-i müessire gösterilmesi ve bunlardan oraları tathîr edilmesi ehemm ü elzem bulunduğundan[...] Anadolu'dan tertip olunan bir fırka askerin vürûduna kadar vakit geçirmemek ve bunların vüsulûnda lüzumu kadar taburları istishâb iderek hemen ol tarafa azimet eylemeleri[...]*"[186]

185 Uzunçarşılı, II. Meşrutiyet'in ilânıyla alakalı makalesinde Mâbey'nin bu isyandan 5 Temmuz'da haberdar edildiğini ve bunun üzerine Ferik Şemsi Paşa'nın bu olayla ilgilenmesi için görevlendirildiğini yazmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s. 108.

186 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 131; Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 26-27.

Bu telgrafta, isyanın olduğuna dair haberin aynı gün İstanbul'da duyulması ve bunun üzerine gidilmesi için hemen harekete geçilmesi isteği geçmektedir. Lanetli olarak adlandırılan Niyazi Bey ve adamlarının bu hareketleri ilk günden itibaren takip edilmeye çalışılmıştır. Bunun için öncelikle Şemsi Paşa maiyetindeki askerler harekete geçirildiği devamında ise, Anadolu'dan askerin tertip edilerek buraya gönderilmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir. Buradan Rumeli'deki askerlere pek de güvenilmediği anlaşılmaktadır.

Âni haberi alan Şemsi Paşa henüz daha ne yapacağını tam olarak kararlaştıramadan, takriben yarım saat sonra yine 3 Temmuz tarihli ikinci bir telgrafı Tahsin Paşa'dan almıştı. Bu telgrafta dile getirilen hususlar şunlardı: "*[...]Anadolu'dan sevk ve nakledilecek taburlardan yerine ba'dehu konulmak üzere zat-ı vâlâlarının Metroviçe fırkasından lüzumu miktarı taburları istishâb iderek ve tren-i mahsûsa râkip olarak hemen ve serian Manastır'a azimet ve Niyazi ile ona refâkat eden zâbitan ve neferâtı ve onların rüfekâsını behemâl ahz ü girift içûn [...] kıyâfet-i askeriye altında bulunmak üzere işinize yarar olanlardan emin olduğunuz erbâb-ı şecaatten gönüllü olarak taburlara münasip efrâd[...]*" alınması.[187] Bu telgraftan da aynı şekilde Yıldız Sarayı'nın Rumeli'deki askerî birliklere fazla güvenmediği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Anadolu'dan yeni askerî birliklerin gönderilmesi ve aynı zamanda asker kılığına sokulacak olan güvenilen gönüllülerin istihdam edilmesi gündeme getirilmektedir.

Şemsi Paşa, saraydan aldığı bu yeni emirler üzerine Prizren'e yönelik planını değiştirmiş ve toplananlara, ben "*dönünceye kadar siz meseleyi halletmeye çalışınız. Arnavutlar devlet başına yeni bir gaile*", açmasınlar diyerek yeni görevi için buradan ayrılmıştır.[188]

Şemsi Paşa'nın Niyazi Bey'in isyanının bastırılması için görevlendirilmesinden telaşlanan cemiyet, Selanik teşkilatının reisi Manyasizâde Refik Bey'in evinde gizli bir toplantı düzenleyerek durum değerlendirmesi yapmış ve "*Şemsi Paşa tehlikesinin nasıl yok edileceği*" görü-

187 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 132; Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 30-31.
188 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 32.

şülmüştü. Bu toplantıya katılan Fethi Okyar, Mülâzim Âtıf Bey'in söz alarak şunları söylediğini yazmaktadır: "*Bunun tek yolu Şemsi Paşa'yı öldürmektir. Aksi halde oluk gibi kan akacak, yüzler, hatta binlerce masum vatan evladı heba olacaktır. Üstelik bu hâl, düşmanlarımıza fırsat verecek, çeteler büyük şehirlere bile saldıracaktır. Ben maddî mânevî mesuliyeti üzerime alarak Şemsi Paşa'yı öldürmeyi teklif ediyorum. Sizler bunu kabul ediniz. Ben kararınızı yerine getiririm.*" Âtıf Bey'in bu konuşmasını veren Okyar, devamında ise Manyasîzâde Refik Bey'in yerinden fırlayarak gözyaşları içinde Âtıf Bey'i kucakladığını anlatmaktadır.[189] Mustafa Ragıb ise, bu tür iddialara itiraz ederek, Âtıf Bey'in Şemsi Paşa'nın Manastır'a geldiğini duyunca bu suikastı yapmaya karar verdiğini ileri sürmektedir. Devamında şunları demektedir: "*Ne Terakkî ve İttihat Cemiyeti merkezinden bir emir, ne bir ilham almıştı, ne de cemiyetin Manastır fedaileri arasında bir kura çekilip de bu kura Âtıf Bey'e isabet etmişti.*"[190]

Bütün bu hazırlıklardan habersiz bir şekilde komutasındaki iki tabur askerle birlikte olay mahalline gitmek için Üsküp üzerinden Selanik'e gelen Şemsi Paşa'ya, burada suikast yapılmak istenmişti. Kâzım Nâmi'nin hatıratında zikrettiğine göre, cemiyetten "*arkadaşlar*" Şemsi Paşa'yı Selanik'te öldürmek için çok çalışmışlardı, fakat "*bir türlü fırsatı ele*" geçirememişlerdi.[191]

Süleyman Kâni de, Selanik'teki bu suikast planını doğrulayarak bunun akamete uğraması şöyle izah etmektedir: Şemsi Paşa'nın görevlendirildiği haberini alan Selanik Heyet-i Merkeziyesi ve Merkez-i Umûmisi telaşa düşmüş; Şemsi Paşa'nın vurulmasına karar verilmiş ve iş Fedâî Bölüğü'ne havale edilmişti. Suikastı yapmakla görevlendirilen Yakup Cemil Bey ve diğer fedâîler paşanın geleceği günün sabahına kadar istasyonda beklemişlerdi. Fakat tren gelmeyince, dinlenmek için istasyonu terk etmişlerdi. Şemsi Paşa bildirilenin aksine gündüz gelince, Fedâî Bölüğü Heyeti Yakup Cemil'i aramaya koyulmuş; bü-

189 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 13-14.
190 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 426.
191 Duru, *"İttihat ve Terakki" Hatıralarım*, s. 28.

tün geceyi uykusuz olarak geçirdiği için, onu bir pavyonda uyurken bulmuşlardı. Yakup Cemil ve diğer fedâîler, hemen istasyona hareket etmişlerdi; tren Manastır'a hareket ederken onu vuracaklardı. Fakat istasyona vardıklarında, tren düdüğünü çalarak hareket etmişti bile. Bu şekilde suikast teşebbüsünü anlatan yazar devamında, şayet "*yetişmiş olsalardı Yakup Cemil hattâ vagona binilecek tahtaya basarak vagon içinde Şemsi Paşa'ya ateş edecekti. Fakat olmadı. Bu vazife Manastır'da Âtıf'a kaldı*",[192] demektedir.

Mustafa Ragıb da bu bilgileri teyit ederek, Merkez-i Umumî'nin bu görevi Fedâî Bölüğü'ne verdiğini ve bu iş için 30 fedâînin Selanik Garı'nda toplandığını ve hep birlikte Şemsi Paşa'yı katletmeyi planladıklarını iddia etmektedir. Fakat son anda karar değiştiren cemiyet, buna engel olmuş ve Şemsi Paşa'nın Manastır'a devam etmesini sağlamıştır. Mustafa Ragıb, bu karar değişikliğini, istasyonda çıkabilecek silahlı bir çatışmanın istenmeyen sonuçlar doğurabileceği endişesiyle izah etmektedir.[193] Şemsi Paşa bütün bunlardan habersiz burada üç saat kaldıktan ve bazı görüşmeler yaptıktan sonra hareket etmiş ve 7 Temmuz'da erkenden Manastır'a varmıştı. Doğruca telgrafhaneye giderek gerekli olan haberleşmeleri yapmıştı. Şemsi Paşa, Mâbeyn'le yaptığı ilk yazışmada, "*cemiyetin nerede bulunduğuna dâir hiç kimsenin ma'lûmatı*" olmadığını, yalnızca icra edilen gizli araştırmadan dolayı Binbaşı Enver Bey'in "*tebdil-i kıyafet cemiyet-i fesâdiyeye iltihâk itmek üzere hareket itmiş*" olduğu haberini aldığını bildirmiştir.[194]

Şemsi Paşa'nın bu telgrafı cemiyetin boyutu hakkında somut ve ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre, onun güvenilir kaynaklar vasıtasıyla yaptığı tahkikat neticesinde, "*burada birçok efkâr-ı mefsedetle zihinleri dolmuş kimselerin bulunduğu*" anlaşılmıştır. Şemsi Paşa'nın telgrafı şu şekilde devam etmektedir: "*Bilhassa Manastır'da inzibât-ı askeriyenin pek dûn bir mertebede olduğu nazar-ı teessüfle müşâhede edildi. Teşekkül eden cemiyetin herhangi taraflarda ve ne-*

192 İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler, İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, s. 323.
193 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 328-338.
194 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 39.

relerde bulunduğuna dâir ne vilâyetçe ve ne de kumandanlıkça bir gûnâ ma'lûmat-ı sahîlıa elde edilememiştir. Dün akşam Manastır'ın bazı caddelerine münderecâtı, hezeyândan ibâret bir hayli yaftalarla 23 Haziran 324 tarihli cemiyetin ilân-ı mevcudiyeti yapıştırıldığı ve muhbirden aldığım ma'lûmat ise büyükçe bir cemiyet-i ittihâdiyenin hazırlanmakta olduğu ve cemiyete güyâ büyük zevâttan bazı kimselerin dahi dâhil olduğu bildiriliyor.[...]"[195] Devamında ise, işlerin düzelmesi için sonuna kadar mücadele edeceğini ifade etmektedir. Şemsi Paşa bu telgrafında özellikle de Manastır'da büyük bir cemiyetin bulunduğunu ve buna ileri gelen bazı şahısların da dâhil olduğu ihbarını aldığını belirtmektedir.

Şemsi Paşa'nın Katledilmesi

Bu iki telgrafın ardından Şemsi Paşa sırasıyla önce iki tane Mâbeyn'e, bir tane de Elbasan'a ve son olarak üçüncü bir telgrafı yine Mâbeyn'e çekmiştir. Yazışma işlerini halleden Şemsi Paşa, Resne'ye kendisini götürecek olan kapının önünde bekleyen faytona binmek için telgrafhaneyi terk etmişti. Paşa dışarı çıktığında etraftan "*her cihetten birçok tüfek sesleri işitilmişti.*"[196] Tam bu sırada Şemsi Paşa, arabasına binmeye hazırlanırken ardı ardına üç el silah sesi daha duyulmuştu. Herkeste bir panik başlamıştı. Şemsi Paşa vurulmuştu ve kanlar içinde yere yığılmıştı. Suikastı yapan fedâî, işini bitirdikten sonra panikten istifade ederek kaçmak isterken, muhafızlar onun arkasından ateş etmeye başlamıştı. Fakat suikastçı yaralı bir şekilde kurtulabilmişti.[197] İngiliz belgeleri, Şemsi Paşa'nın katli konusunda oldukça farklı bir bilgiyi ileri sürmektedir. Buna göre, Şemsi Paşa bir subay tarafından değil, aksine 3 subay tarafından öldürülmüştür.[198] Bu konuyla alakalı *Pester Lloyd*'da yayınlanan bir haberde de benzer bilgi, "*adı verilmeyen bir konsolosun raporuna göre 3 subay tarafından*

195 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 124; Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 40.
196 Fâik Bey, "Hürriyet Nasıl Elde İdildi?", s. 19.
197 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 45.
198 Tokay, *Makedonya Sorunu*, s. 171.

katledilmiştir", şeklinde geçmektedir. Yine buna göre, suikastı yapan subaylardan ikisi Manastır Garnizonu'ndan kaçmışlardır.[199]

Suikastın haberini, Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa aynı gün çekmiş olduğu şifreli bir telgrafla Mâbeyn'e bildirmişti. Tahsin Paşa hatıratından, ilgili telgrafı okuduğunda "*meselenin bütün ehemmiyetini kavramakta tereddüt*" etmediğini ifade etmektedir.[200] Bu haberler üzerine Şemsi Paşa'nın öldürülmesinin araştırılması için bir heyet oluşturulmuştur. Şükrü Paşa ve Mazhar Paşa ile bazı memurlardan oluşan heyet, yaptığı araştırmanın neticesinde, Arnavut kıyafeti giymiş bir askerin intikam için cinayeti işlediğinin anlaşıldığını, açıklamıştır.[201] Heyet, isyanın çok kritik bir aşamasında bu cinayeti intikam olarak ilân etmekle, olaydaki siyasî boyutu kapatmak istemiştir.

Bu suikastının nasıl yapıldığı ve Şemsi Paşa'nın nasıl can verdiği hakkında farklı bilgiler ilgili kaynaklarda geçmektedir. Bunlardan Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa'nın 8 Temmuz tarihli raporunda olay hakkında özetle şunlar anlatılmaktadır: Şemsi Paşa'nın vurulması sırasında gerek Arnavut efrâdı ve gerekse orada bulunan askerler kırk elli kadar ateş etmişlerdi. Kurşunların hiç kimseye isabet etmemiş, sadece bir dükkânda bulunan bir şahıs ve suikastı yapan kişi ayağından yaralanmıştır. Yaralı olarak kaçan bu kişi yakalanamamıştır. Devamında bundan başka bir olayın vuku' bulmadığı belirtilmektedir.[202]

Süleyman Külçe'nin tasviri şu şekildedir. "*Şemsi Paşa'ya tevcih edilen üç kurşundan birisi, paşanın sağ omzuna isabet etmiş ve şiryanını kesmişti. Vurulduğunu anlayan paşa, tüfek sadaları üzerine telgrafhanenin üst katından aşağı inen Hüseyin Ağa ile yüz yüze geldi. Ona: -Bir zabit beni vurdu. Korkma, beni, yalnız bırakma, diyebildi. Ve ondan yardım görebilmek için bileğine asılarak telgrafhaneye girdi. Kapı ile merdiven arasındaki boş sandıklardan birine oturdu. Hüseyin*

199 *Pester Lloyd*, "Die Ermordung Schemsi Paschas", 11 Temmuz 1908, Sayı 166, s. 3.

200 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıratı*, s. 377.

201 *Neue Freie Presse*, "Die Ermordung Schemsi Paschas", 24 Temmuz 2008, Sayı 15777, s. 3.

202 İSAM Ktp., HHP, 9/543, 26 Haziran 1324.

Ağa da yanında idi. Yaralı başını Hüseyin Ağa'nın göğsüne dayayarak on dakika sonra öldü."[203] Mustafa Ragıb da, Şemsi Paşa'nın ölüm anını Külçe'nin anlattıklarıyla örtüşür şekilde tasvir etmektedir.[204] Fethi Okyar, Külçe ve Mustafa Ragıb'ın iddialarını tasdik eden şeylerden bahsetmektedir.[205] Hüseyin Ertürk'ün anlattığına göre, Şemsi Paşa adımını faytona attığı sırada Âtıf Bey'in arkadan beş el ateş etmesiyle kanlar içinde arabanın içine "*ruhsuz olarak yıkılmış*" kalmıştı.[206] Galip Vardar ise, postahanenin önünü doldurmuş meraklılar arasından Şemsi Paşa'ya doğrultulmuş bir tabancadan ardı ardına beş el ateş edildiğini, vurulan paşanın "*kanlar içinde faytonun önüne yığıl*"dığını belirtmektedir. Vuran fedâî Atıf Bey ise, "*böğründen yediği kurşunla yaralanmış*" olmasına rağmen kaçmayı başarmıştır.[207]

Suikast sırasında Şemsi Paşa'nın yanında olan kâtiplerinden Mülâzım Fahri Efendi ve Mülâzım Süleyman Ağa'nın ifadelerine göre, halk arasına karışan fedâî, üç el ateş etmiş, bunlardan iki tanesi boşa giderken bir tanesi paşaya isabet etmişti. Şemsi Paşa yaralı olarak sandıkların üzerine oturmuş ve "*kelime-i şehâdet*" getirerek 10 dakika sonra ölmüştü.[208] Müfid Şemsi'nin anlattıklarının Süleyman Külçe'nin anlattıklarından tek farkı, Şemsi Paşa'nın ölürken kelime-i şehâdet getirdiğini belirtmemesidir.

Kâtil Âtıf Bey, Niyazi Bey'le görüşmesi sırasında bu suikastı nasıl gerçekleştirdiğini anlatmıştır. Niyazi Bey'in hatıratında aktardığına göre, Âtıf Bey ve arkadaşları cemiyetin kararını icra etmek için vakit geçirmeden kışladan çıkarak Manastır'daki ilgili telgrafhanenin yanındaki kahvehanelerden birinde beklemeye başlamışlardı. "*Telgrafhanenin kapusı ve civârı muhâfızlar, zâbitlerle işgâl idilmiş idi. Saatlerce bekledim. Hiç bir eser-i heyecân itmedim. Nihâyet saat sekizde iki araba telgrafhâne önünde durdu. Müteâkiben Şemsi Paşa telgrafhâne*

203 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 45.
204 Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, s. 468.
205 Okyar, *Üç Devir Bir Adam*, s. 14-15.
206 Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 25-26.
207 Vardar, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, s. 64-65.
208 Müfid Şemsi, *El Hakku Ya'lu velâ Yu'lâ Aleyh*, s. 25-26.

kapısından göründü. Arabaya girmek üzere idi. Yerimden fırladım. Bir dakika tereddüd itmedim. Asla titremedim. Zîrâ bir hükm-i meşru'u, bir emr-i kudsiyi icrâ idiyordum. Suhûletle ifâ-yı vazife ittim. İşte bu kadar."[209] Âtıf Bey'in, Şemsi Paşa'yı öldürürken "*meşru bir hüküm ve kutsî bir emiri yerine getirdim*", ifadeleri önemli olsa gerekir.

Bu anlatılardan da görüldüğü gibi, Müfid Şemsi'nin kitabında zikrettiği ölüm anı ile bazı Jön Türk yayınlarında tasvir edilenler farklılık arz etmektedirler. Jön Türklerin hatıralarında Şemsi Paşa'nın suikastla vurularak "*al kanlar içinde*" yere düşmesi ve kelime-i şehâdet getirmeden ölmesi, istibdat taraftarı bir kişinin ve dolayısıyla istibdat yönetiminin feci sonu olarak takdim edilmektedir. Nitekim Niyazi Bey de Ohri'de tanıştığı fedâî Âtıf Bey'i selamlarken kendisine şu şekilde hitap etmişti: "*Büyük milletimizin âlî-cenâb ve büyük fedâîsi... Mülâzim Efendi. Şemsi Paşa'nın vücûd-ı mefsedet-âlûdı imhâ iden kahraman.*"[210] Bu hitaptan da anlaşıldığı üzere, Niyazi Bey, Âtıf Bey'i milletin büyük fedâisî ve Şemsi Paşa'nın fesat bulaşmış vücudunu yok eden kahraman olarak adlandırmaktadır.

Bunların tam tersine Müfid Şemsi'nin olayın şahidi iki kâtipten yaptığı alıntı o anı şu şekilde tasvir etmektedir: "*Lanetlenmiş katilin attığı kurşunlardan yalnız biri babamın sağ omuzuna isabet etmiş ve büyük atar damarı zedeleyerek sol kolunda deri ile et arasında kalmış ve babam dahilî kan akışından irtihal eylemiştir. Kurşun büyük atar damarı zedelemekle beraber, âni ölümü neticelendirmemiştir. Babam telgrafhaneye geri dönmüş ve kelime-i şehâdet getirerek sayılı nefeslerini tamamlamış ve yüce cennetlere gitmiştir. Allah sonsuz rahmet etsin.*"[211] Böylece Müfid Şemsi, farklı bir anlatımla, babasının çok metanetli bir şekilde öldüğü tasvirini yapmakla, Jön Türkleri tekzip etmektedir.

Bu arada Süleyman Külçe, Âtıf Bey'e bir mektup yazarak Firzovik hakkında kaleme aldığı eserinde kullanmak üzere bu suikast hakkında bir takım bilgiler istemesiyle Âtıf Bey kendisine cevap göndermiştir.

209 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 155.
210 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 152.
211 Müfid Şemsi, *El Hakku Ya'lu velâ Yu'lâ Aleyh*, s. 26.

Bunun üzerine Âtıf Bey'in anlattıklarına göre, kendisi suikasttan takriben bir yıl önce cemiyete girmiş ve isyanın başlamasının ardından Şemsi Paşa'nın bunu bastırmakla görevlendirilmesi üzerine onu katletmeyi hiçbir yerden bir emir ve telkin almadan kararlaştırmıştı. Fakat silahı olmadığı için, adını belirttiği bir arkadaşı vasıtasıyla İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nden bir silah istemişti, fakat herhangi bir cevap almadan yine adını verdiği bir arkadaşının revolverini alarak Manastır'a gelmiş ve Şemsi Paşa'yı öldürmüştür. Sadece kaçarken yine adını belirttiği bir arkadaşının, muhafızları şaşırtmak için yanlış istikametler gösterdiğini belirtmiştir.[212] Âtıf Bey'in bu ifadeleri, Fethi Okyar'ın yukarıda anlattıklarıyla çelişmektedir. Hatırlancağı gibi Okyar, Selanik'te yapılan gizli bir toplantıda bu suikastın kararlaştırıldığını belirtmişti.

Âtıf Bey'in Süleyman Külçe'ye yazdığı mektupta dile getirdikleri, yani suikastı hiçbir yerden bir emir almadan doğrudan kendisinin kararlaştırması ve harekete geçmesi, bu olaydan 6 gün sonra Ohri'de Niyazi Bey'e anlattıklarıyla da çelişmektedir. Niyazi Bey, Ohri'de bir evin odasında sedir üzerinde yaralı olarak yatan Âtıf Bey'i kucaklayıp yaptığı hizmetten dolayı kendisine teşekkür ettiğinde, Âtıf Bey yaptığı cevabî konuşmada Şemsi Paşa'nın öldürülmesine nasıl karar verildiğini şu şekilde anlatmaktadır: "*Bu muhâtaranın kan dökülmeksizin ber taraf edilmesini te'emmül iden şahs-ı ma'nevî âsâyiş-i cem'iyyetin, sa'âdet-i milletin, selâmet-i vatanın o müfsidin izâle-i vücûduna vâbeste olduğuna kâni' oldu. Kısâsına hüküm etti. İcrâsını şu'bemize havâle etti. Arkadaşlar emrin sûret-i icrâsını müzâkere idince bir sevk-i tabi'iyle atıldım. Bu şerefli hizmet için şahsımı arz eyledim. Memnuniyetle kabul ettiler.*"[213] Bu anlatılardan da anlaşıldığı gibi, Şemsi Paşa'nın Âtıf Bey tarafından katledilmesi onun tercihi değildi, doğrudan cemiyet bu kararı almış ve bunun yerine getirilmesini Âtıf Bey'in dâhil olduğu şubeye tevdi etmişti. Âtıf Bey'in böylesi bir karar almasının nedeni

212 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 49.
213 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 155.

ise cemiyetin; milletin mutluluğunu, vatanın kurtuluşunu bozguncu Şemsi Paşa'nın vücudunun ortadan kaldırılmasına bağlı görmesidir.

Şemsi Paşa'nın bu şekilde henüz daha isyanın başında öldürülmesi; dolayısıyla II. Abdülhamid'in Jön Türkler karşısında en etkili adamını kaybetmesi ve onun yerini bir daha dolduramaması ihtilâlin başarısını doğrudan etkilemiştir. Şemsi Paşa gibi etkili bir kişinin ve bu olayların bastırılmasında "*kuvvetli bir ümid*"in böylesine bir suikastla ortadan kaldırılması, öncelikle Sultan II Abdülhamid'i "*pek ziyâde telaşa*" düşürmüştür.[214] Zirâ II. Abdülhamid'in bu isyan karşısındaki en önemli karşı hamlesi Şemi Paşa'nın görevlendirilmesi olmuştu. Kendisine çok güvendiği Şemsi Paşa'nın henüz daha görev yerine varmadan bir suikastle katledilmesi, Sultan'ı endişelendirmiştir. Cemiyetin böyle bir suikaste cesaret etmesi, onun kuvvetini göstermesi bakımından önemli bir gösterge idi.

Ayrıca Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, Jön Türk taraftarı olmayan diğer yöneticileri de ürkütmüş ve onların ister istemez geri adım atmalarına neden olmuştur. Şemsi Paşa'ya yönelen kurşunlar, kendilerini de pekâlâ hedef alabilirdi. Bu durum tam tersine Jön Türkleri ise bir hayli rahatlamış ve bundan sonra onlara daha emin bir şekilde hareket etme fırsatı vermiştir. Böylece başta isyan eden subaylar olmak üzere, Firzovik Toplantısı'nda kitleyi kendi yanlarına çekmek için gayret gösterenler istedikleri şekilde faaliyetlerini tamamlama imkânı bulmuşlardır. Bütün bunların ötesinde daha da önemli bir tespitle, Uzunçarşılı'nın ifadesiyle, "*Şemsi Paşa'nın katli meşrutiyete doğru atılmış bir adım*" olarak değerlendirilebilir.[215] Nitekim bu gelişmenin ardından rahatlayan İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, gizli toplantılarını artırmış; hatta vilâyet heyeti ve Merkez-i Umûmî birlikte toplanmaya başlamışlardı.[216]

---

214 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 376.

215 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s. 111.

216 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s. 129.

Halil Menteşe ise Şemsi Paşa'nın katledilmesiyle alakalı değerlendirmesini yaparken, çok önemli bir ayrıntının da altını çizmektedir. Menteşe'nin belirttiğine göre, bu suikast öncelikle cemiyet mensuplarının "*maneviyatını*" yükseltmiş ve bu güne kadar "*tereddüt eden bazı yüksek memuriyetli zevatın tereddütlerini izale ederek Cemiyet'e girmelerine sebep oldu ve denilebilir ki, üç vilayetin ileri gelen memur ve zabitleri kâmilen Cemiyet'e girdiler.*"[217] Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Şemsi Paşa'nın öldürülmesinin ardından sıranın kendilerine gelebileceğinden endişelenen bölgedeki yöneticiler cemiyete girmeye başlamışlardır. Metinde geçen "*kâmilen*" tabiri, cemiyete geçenlerin oranının ne kadar büyük olduğuna işaret etmektedir. Kaldı ki sayının bu kadar yüksek olmasına da gerek yoktu. Bu gelişme karşısında birçok idarecinin korkarak cemiyet karşısında sindiğini tahmin etmek zor olmasa gerekir.

Sultan II. Abdülhamid'e gönülden bağlı olan Şemsi Paşa'nın bu şekilde ortadan kaldırılması, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin başarılı bir şekilde sonuçlanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Zîrâ Şemsi Paşa'nın Niyazi Bey'in ve çetesinin başlattığı isyanı bastırmakla görevlendirildiğinin duyulması üzerine, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti mensuplarının nasıl bir korkuya ve endişeye kapıldıkları yukarıda anlatılmıştı. Nitekim endişe edilen Şemsi Paşa'nın cemiyetin kararıyla fedâîlerden Âtıf Bey tarafından katledilmesi, bu kez tam tersine aynı çevrelerde büyük bir sevincin ve dolayısıyla da ümidin başlamasına neden olmuştu. Artık cemiyete ve cemiyet mensuplarına büyük bir güven gelmişti. Henüz daha isyandan üç dört gün geçmeden böyle bir gelişmenin yaşanması, tam tersine abdülhamidî yönetim için mağlubiyetin başlangıcı olmuştur.

EYÜP SABRİ BEY'İN İSYANI VE OSMAN PAŞA'NIN ESİR ALINMASI: İHTİLÂL YOLUNDA SON HAMLE

Eyüp Sabri Bey'in isyanı Jön Türk İhtilâli'nin başarılı olmasında önemli bir yere sahiptir. Onun özellikle de kuvvetlerini Niyazi Bey'le

217 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 124.

birleştirerek ona destek vermesi ve ardından Müşir Osman Paşa'nın Manastır'da esir alınmasındaki rolü, ihtilâle en önemli katkısıdır. Bundan dolayı Eyüp Sabri Bey'in isyanı ayrı bir başlık altında ele alınmalıdır. Bu konulara geçmeden önce, Eyüp Sabri Bey'in görev yaptığı Ohri ile Jön Türk Hareketi arasındaki bağlantıya kısaca temas etmek gerekiyor.

Niyazi Bey'in ihtilâli başlattığı sıralarda Ohri'deki sınıf-ı sâni redif alayı komutanı olarak görev yapan Eyüp Sabri Bey, Jön Türk hareketine mensup genç subaylardan biriydi. Kendisi, Enver Bey'le birlikte 1907 yılında İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin bir şubesini Ohri'de kurmuştu.[218] Oldukça karmaşık bir nüfus yapısıyla dikkatleri çeken Ohri, bu anlamda Jön Türklerin etkin olduğu önemli yerlerin başında gelmekteydi. Başta Ohri Kaymakamı Hüseyin Kâni Bey olmak üzere burada görev yapan veya meskûn olan pek çok mülkî ve askerî zevât Jön Türk Hareketi'ne mensuptu ve bunlar oldukça aktiftiler.[219]

Dolayısıyla Ohri, II. Abdülhamid muhalifliğinin önemli merkezlerinden biri idi. Bunun en güzel göstergesi, askerlerin komutanları tarafından akşamları burada "*padişahım çok yaşa*" yerine, "*yaşasın millet*" diye bağırtılmasıydı.[220]

Eyüp Sabri Bey'in İsyan Etmesi ve Millî Alayın Kurulması

Resneli Niyazi Bey'in isyanını takip eden günlerde, Manastır Heyet-i Merkezi aldığı bir kararla Ohri'de her an harekete hazır bir askerî kuvvetin oluşturulmasına karar vermiş ve bunu Eyüp Sabri Bey'e iletmişti. Bu istek üzerine yapılan bir toplantıda Ohri, İstruga ve İstarova'dan toplanacak bu "*hürriyet mücahidlerinin*" teşkil edecekleri askerî kuvvete "*milliye taburu*" adı verilmesini ve Ohri'nin "*milliye alayı*"nın merkezi kabul edilmesini Ohri Kaymakamı Süleyman Kâni Bey teklif etmişti. Bu istek kabul edildikten sonra, sıra millî tabura bir sancak hazırlanmasına gelmişti. Sancak, yine Süleyman Kâni

218 İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler, İttihâd-Terakkî ve Gizli Tarihi*, s. 389-390.
219 Emine Gümüşsoy, "II. Meşrutiyeti Hazırlayan Merkez: Ohri", *SDÜ Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, Isparta 2008, s. 56-58.
220 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 442.

tarafından 19 Temmuz'da atlastan şu şekilde yapılmıştı: "*Yukarısında birer kenarda (Allah) ve (Vatan) kelimeleri, ortada "Osmanlı Terakkî ve İttihâd Cemiyeti", altta (İnnallahe lâ yuhibbü'z- zâlimin) cümleleri yazılı bir sancak.*" [221]

Bu hazırlıkların ardından, Eyüp Sabri Bey Niyazi Bey'e bir mektup göndererek önemli bir müzakere için onu Ohri'ye davet etmişti. Bunun üzerine Niyazi Bey, 19 Temmuz gecesi çetesiyle birlikte gizlice Ohri'ye gelmişti. Eyüp Sabri Bey, ertesi günü Niyazi Bey'i ziyaret ederek, cemiyetin Manastır'a yürümeleri gerektiği emrini kendisine iletmişti. Bu arada Ohri Redif Alayı terhis edilmiş ve silahları toplanarak bir depoya konulmuştu. Manastır üzerine yürümek için gerekli plan ve hazırlıklar yapıldıktan sonra 20 Temmuz'da Eyüp Sabri Bey isyan için harekete geçmiştir. Kendisine bağlı askerler ve ahaliden teşkil ettiği Ohri Millî Alayı Birinci Tabur'un kumandanı olarak, belirtilen silah deposunu açtırarak, 900 mavzer ve 95 sandık cephaneyi aldırmış ve adamlarına dağıttırmıştır. Ayrıca Ohri Komutanı Hamid Hamdi Bey ve Ohri Kaymakamı Süleyman Kâni Bey'e birer tezkere yazarak, bıraktığı yazıların ilgili yerlere çekilmelerini istemiş ve adamlarıyla birlikte Ohri'yi terk etmişti. Zaten cemiyetle bağlantıları olan Hamid Hamdi ve Kâni Bey bu isteği yerine getirerek ertesi günü, 21 Temmuz'da Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya Eyüp Sabri Bey'in telgrafını şifreli bir şekilde çekmişlerdi.[222]

Benzer bir telgraf Ohri Kaymakamlığı'ndan Umûmî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya da gönderilmiştir. Bu telgrafta özetle, Eyüb Sabri Bey'den başka pek çok zâbitin isimleri sıralanarak bunların da taburlarıyla birlikte isyan ettikleri belirtilmektedir. Burada taburların isimleri ve miktarları tek tek verilmişti. Bunların, Ohri'de Eyüp Sabri Bey'e ve Niyazi Bey'in çetelerine katılmasıyla âsilerin daha da kuvvetlendikleri; bunlara karşı konulamayacağı; İttihâd ve Terakkî

221 İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler. İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, s. 392.
222 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s. 114.

Cemiyeti'nin Kanûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesi için ısrarcı oldukları denilmektedir.[223]

Süleyman Kâni Bey de hatıratında bu konu hakkında benzer şeyleri anlatmaktadır. Buna göre, cemiyet Osman Paşa'nın esir alınması görevini Eyüp Sabri Bey'e vermesi üzerine cemiyetin Ohri şubesinin işlerini kendisine devreden Eyüp Sabri Bey, hazırlıklara hemen başlamıştı. Eyüp Sabri, Ohri Millî Alayı'nın Birinci Taburu ve cemiyete bağlı halktan 450 kişilik bir kuvvet oluşturarak Ohri'den Manastır'a hareket etmişti. Fakat Eyüp Sabri'nin yüksek makamlara gönderdiği telgraflarda, hareket yönünü saklamak gayesiyle Arnavut Komitesi'yle birleşmek için kendisinin güney Arnavutluk'a yollandığını yazmaktadır. İrtem'in devamında belirttiğine göre, Eyüp Bey ve maiyetinin Manastır'a gitmekte olduğunu hükûmetten gizlemek için kendisi "*ne lâzımsa hepsi*"ni yapmıştı[224]

Bu şekilde isyan eden Eyüp Sabri Bey'in Müşir İbrahim Paşa'ya çektirdiği telgrafın girişinde özetle, senelerden beri vatanın maruz kaldığı zilletlerden dolayı Osmanlı milletinin hüzün içinde kavrulduğunu belirtmiştir. Böyle bir miskinlik içinde yok olmasını istemeyen millî haysiyet sahipleri, bu idarenin meşrutiyete geçmesi için Osmanlı İttihâd ve Terakkî "*mukaddes*" cemiyetini kurmuşlardır. Bu "*hizb-i milli ve mukaddese*"ye Hristiyan "*kardeşlerimiz*" dâhil çok miktarda vatandaş katılarak "*liva-yı nusret-intima-yı Osmanî altında ittihâd ve ittifaka*" karar vererek katiyen korkmayacaklarına söz vermişlerdir. Bu telgraf şöyle devam etmektedir:

"*İşbu cemiyet-i mukaddes-i hamiyetin ve her vatanperverin en birinci maksadı ve gaye-i emeli istihsal-i hürriyet ve istikmal-i refah ve rahat-ı milliyettir. [...] Padişahımız efendimiz cülus-ı hümâyunlarında tesis ve küşad eylediği mebusan meclisiyle vaz' ve tatbikini irade buyurduğu Kânûn-ı Esâsîyi her neden ise muvakkaten tatil ve lağv etti; [...] Biz açıktan açığa ortaya atıldık; kitab-ı mukaddesimiz huzurunda icra eylediğimiz yemin, verdiğimiz ahd ü misak bu teşebbüsümüzden*

223 İSAM Ktp., HHP, 9/492, 8 Temmuz 1324.
224 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 33.

matlubumuz olan semaratı iktitaf içün ölünceye kadar çalışmaklığımızı istilzam eylediği cihetle taburumu [...] Hafız-ı hakiki olan Allah'a emanet eyleyerek istihsal-i hürriyete ve her ne surette olur ise olsun mebusan meclisinin teşkiline ve kânûn-ı esâsînin tatbikine muvaffak olmak ve herkese bir nümune-i fedakâri ibraz eylemek maksadı [...] ile bu gece milletin bahşeylediği mezuniyet ve selâhiyetle hareket ettim; muinimiz Allahtır. [...] Padişah efendimizden dahi ricamız, bir an evvel meclis-i mebusanın teşkili ve Kânûn-ı Esâsînin tatbik [...] bunlar verilmezse ilâ ahiri'l-ömür istihsali uğrunda uğraşmağa vakf-ı vücud eylediğimizi [...] Bizden sây, muvaffaku'l-umur bi'l-hayr olan Cenab-ı Hak'tan nusret."[225]

Müşir İbrahim Paşa, bu telgrafı aldıktan sonra durumu saraya bildirmiştir. Telgrafta Eyüb Sabri Bey, vatansever mukaddes cemiyetin ve her vatanseverin birinci amacının hürriyetin kazanılması; ne surette olursa olsun Meclis-i Mebûsân'ın açılması ve Kanûn-ı Esâsî'nin tatbik edilmesinin sağlanması olduğunu belirtmektedir. Padişahtan bunların bir an önce verilmesini isteyen Eyüb Sabri Bey, eğer padişah bunları vermezse ömürlerinin sonuna kadar bu amaç uğruna gayret edecekleri tehdidini yapmaktadır.

Bu şekilde isyan ettiğini ilân eden Eyüp Sabri Bey, Niyazi Bey'le birlikte yaptıkları plan çerçevesinde Manastır'a yapacakları baskın öncesinde kuvvetlerini Lahça'da birleştirmek üzere hareket etmişlerdir. Eyüp Sabri Bey, maceralı ve yorucu bir yolculuktan sonra 1000 kişilik maiyetiyle ikindiye doğru Lahça'ya gelerek Niyazi Bey'le ancak bulaşabilmiş; bu şekilde birleşik çete kuvvetlerinin sayısı 2000'e kadar yükselmiştir.[226]

Müşir Osman Fevzi Paşa'nın Esir Alınması

22 Temmuz'da Malovişte'ye gelen Niyazi Bey'i ve Eyüp Sabri Bey'i çok kritik ve yorucu bir görev bekliyordu: suikastla öldürülen Şemsi Paşa'nın yerine görevlendirilen Müşir Osman Fevzi Paşa'nın esir alın-

225 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s. 162-164.

226 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 192-193.

ması. Bu kararı alan cemiyet, ilgili yazılı metinde "*Müşir Osman Paşa'yı ikâmetgâhından kılına ziyân getirmeyerek sâlimen alarak cemiyete, millete, vatana ikâ' itmesi melhûz olan fenâlıklara meydan vermemekten ibâret [...]*" olan vazifeyi bu iki genç subaya verilmesini uygun görmüştü. Bu emri alan Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey, gerekli planı yaparak emirleri altındaki çete üyelerine de durumu bildirmişlerdir.[227]

Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey hemen harekete geçerek, Resne ve Ohri Millî Taburları ve çeteleriyle birlikte aynı günün gecesi Manastır yakınlarındaki Dölicek'e varmışlar; burada kendilerini cemiyetin Manastır merkezinden zâbitler karşılamışlardı. Burada Osman Paşa'nın esir alınması için gerekli plan yapılarak hemen harekete geçilmiştir. Yapılan plana göre hareket edilerek, çeteleri karşılamaya gelen Yüzbaşı Resneli Osman Efendi ile Mülâzim Esad Efendi'nin yardımıyla Müşir Osman Paşa'nın Dırahor boyunda bulunan evinin karşısında Dırahor'un öbür tarafındaki hükûmet konağı ve merkez komutanlığı dairesi çetelerden tertip edilen millî asker müfrezeleriyle çevrilmiş ve işgal edilmişti. Aynı sırada merkezle irtibata geçilememesi için telgraf telleri kesilmiş; Müşir Osman Fevzi Paşa'nın konağında nöbet bekleyen askerlerin silahları alınmıştır. Bu nöbetçilerden biri silahına davranarak karşı koymak istemiş, fakat hemen etkisiz hale getirilmiştir. Telaştan istifade eden çete mensupları konağa girerek içeride bulunan 10 muhafızın silahlarını almışlardır.

Bu şekilde binada ve çevresinde bulunan askerlerin etkisiz hale getirilmesinin ardından, Resucanlı Emin ile Niyazi Bey'in kardeşi Osman Efendi, Müşir Osman Paşa'nın yatak odasına girerlerken, gürültüden uyanan Osman Fevzi Paşa hiddetle karşılık vermek istemiş, fakat kollarından tutularak buna engel olunmuştur. Ardından telaşa ve hiddete gerek olmadığı kendisine anlatılmıştır. Eyüp Bey ve Niyazi Bey kalabalığı yararak Müşir Osman Fevzi Paşa'nın yanına sokulmuş, kendisine bir şey yapılmayacağını söyleyerek serbest bırakmışlardır. Eyüp Bey ise, Paşa'nın karşısında ciddî ve terbiyeli asker tavrıyla onu selamlamış ve şunları demiştir: "*Müşir Paşa hazretleri! Müsterih olunuz, emin olunuz. İçimizde zât-ı sâmîlerine sûikasd idecek*

227 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 190-191

kimse yokdur. Maksadımız ise gâyet ulvî maksaddır. Vazifemiz zât-ı fehîmânelerini sâlimen buradan alub mu'azzezen Resne'ye götürmek, orada bir müddet için misâfir itmektir. [...]"[228] Eyüp Bey'in konuşmasında, kendisine suikast yapacak kimsenin aralarında bulunmadığı ve amaçlarının kendisini alarak sağ sâlim Resne'ye götürerek misafir etmek olduğu yönünde teskin edici üslup dikkatleri çekmektedir.

Eyüp Sabri Bey, ardından cemiyetin kendisine hitaben hazırladığı mektubu takdim etmiştir. Besmeleyle başlayan mektupta dikkatleri çeken bölümler şunlardır:

"Müşir Devletlû Osman Paşa Hazretlerine. Esselâmu aleykum ve rahmetullah. Hedânallahu ve eyyâküm. [...] Kasaba kenarında intizâr iden 1300 nefer kuvvetindeki maiyetinize zât-ı âlîlerinizi iltihâk ittirmek üzere devlethânelerinize gelmiş olan 800 mihmândara refakât buyurmanız istirham olunur. [...] Ev taht-ı muhâsaraya alındığı gibi yeni mıntıka kumandanlığında bulunan Nakî Paşa ve merkez kumandanıyla kendilerine pek emniyet kılınamayan diğer bazı zevât dahi muhâfaza altına alınmıştır. Kasaba içinde bulunan kuvvânın ümerâ ve zâbitân ve efrâdı huzûr-ı Rabbü'l-âleminde ta'riz-i maksadımız uğrunda fedâ-yı câna ahd ve imân eylemiş ve kasaba ahâlisinden 3000 kişi de cemiyetin bir emriyle harekete mahya bulunmuştur. [...] Evâmire şu saatte itâat idebilecek hiç bir ferd kalmamış olmakla beraber konağımızdaki telgraf telleri dahi kat' olunarak ittisâlât mahv idilmiştir. [...] Ümid ederiz ki devlethânenizde bulunan birkaç silahı millete, ümmet fedâîlerine, 30 senedir nâle-i figân içinde bulunan bu zavallı biçâre kavme, hürriyet uğrunda ölümü göze alarak artık silaha sarılmağa azim etmiş olan zulüm-dîdelere karşı isti'mâle vicdân-ı pâkınız nâil olmaz. [...] Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti Manastır Merkezi."[229]

Mektupta, isyancılar tarafından başta Osman Fevzi Paşa'nın evi olmak üzere kasabanın tamamının kendi kontrolleri altında olduğu ve halkın da yanlarında yer aldığı belirtilmektedir. Devamında ise; millete, ümmet fedâîlerine, 30 yıldır inleyen bu zavallı kavme ve hür-

228 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 197-199.

229 *Neyyir-i Hakîkat*, 11 Temmuz 1324, Sayı 10, s. 3; Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm*, s. 79-82.

riyet uğruna ölümü göze alarak silaha sarılan bu zulüm görmüşlere karşı silah kullanılmasını Osman Paşa'nın temiz vicdanının müsaade etmeyeceğini ümit ettikleri vurgulanmaktadır.

Mektubu okuyan Müşir Osman Fevzi Paşa, kendisine verilen mesajı çok iyi anlamış ve hiçbir itirazda bulunmadan her şeyi kabul etmişti. Böylece başarılı bir şekilde 22 Temmuz gecesi etkisiz hâle getirilen Osman Fevzi Paşa Ahmed Niyazi Bey refakatinde Resne'ye götürülmüştür.[230] Eyüp Sabri Bey ise, padişaha çektiği telgrafla Osman Fevzi Paşa'nın esir alındığını şu şekilde ilân etmiştir: "*Cemiyetin millî alayının çâkerleri kumandasında birinci Ohri taburiyle mezkûr alayın kolağası Niyazi Efendi kumadasında ikinci Resne taburu fevkalâde kumandanı Müşir Osman Paşa hazretlerini misafiretine kabul etti. Paşa hazretleri bu gece saat yediyi çeyrek geçe ikametine tesis olunan mahalle müteveccihen hareket ettiğinin bera-yı malûmat arzına ictisar kılındı ferman.*"[231] Eyüp Sabri Bey bu telgrafta, Milli Alay'ın Birinci Ohri Taburu'nun Kumandanı Kolağası Niyazi Bey, Müşir Osman Paşa'yı "*misafirliğine*" kabul ettiğini ve ikamet edeceği yere bu gece hareket ettikleri belirtmektedir.

Müşir Osman Fevzi Paşa'nın esir alındığının haberi bölgede görevli olan üç önemli yönetici Müfettiş-i Umumî Hüseyin Hilmi Paşa, Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa ve Manastır Valisi Hıfzı Paşa tarafından 23 Temmuz'da başta Mâbeyn olmak üzere, Sadaret, Harbiye Nezareti ve Dâhiliye Nezareti'ne şifreli telgrafla bildirilmiştir.[232] Müşir Osman Fevzi Paşa'nın bu şekilde etkisiz hâle getirilmesiyle, ihtilâlin başarısı önündeki son engellerden biri de ortadan kaldırılmış ve aynı günün sabahı Manastır'da meşrutî yönetime yeniden geçilmiştir.

Aynı gece Selanik'te de önemli gizli bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Halil Menteşe'nin yazdığına göre, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Selanik Merkez-i Umûmî ile Selanik Vilâyet-i Merkezi üyeleri bir

230 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 33.

231 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s.117.

232 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s.118.

araya gelerek gizli bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda, meşrutî yönetimin ilânı ve Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden geçerli olması için "*fiilî teşebbüse*" girişilmesine karar verilmiştir. Buna göre Serez ve Drama'dan İstanbul'a telgraflar gönderilerek Meşrutiyet'e geçilmesi "*şiddetli*" bir şekilde istenecekti.[233] Yine bu toplantıda 23 Temmuz'da meşrutî yönetime geçilmesine de karar kılınmıştır. Ayrıca ertesi günü 23 Temmuz sabahı Manastır'daki İngiltere Konsolosluğu'na haber gönderilerek, "*birkaç saat içinde*" meşrutiyetî yönetimin ilan edileceği ve nedensiz kan akmaması için kamu düzenini sağlamaya kararlı olunduğu bildirilmiştir.[234]

Nitekim 23 Temmuz sabahı Manastır'da meşrutî yönetim ilan edilmiş ve bunun haberi Eyüb Sabri Bey tarafından telgrafla İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Ohri merkezine iletilmiştir. Bunun üzerine Ohri'de ve ardından Selanik'te de "*hürriyet ilân*" edilmiştir.[235] Böylece Eyüb Sabri Bey ihtilâl sürecine katkısını tamamlamıştı.

Eyüb Sabri Bey'in isyanı ve ardından kuvvetlerini Niyazi Bey'le birleştirmesi ihtilâlin başarılı olmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu şekilde ciddî ve düzenli bir askerî kuvvet teşkil edilmişti. Meşrutî yönetime tekrar ulaşmada son hamle, katledilen Şemsi Paşa'nın yerine Manastır ve çevresindeki mevcut sıkıntılı duruma son vermesi için görevlendiren Müşir Osman Fevzi Paşa'nın esir alınması olacaktı. Cemiyetin bu nihaî kararını alan Eyüp Sabri Bey ve Niyazi Bey, meşrutî yönetime geçilmesi yolunda son hamleyi yaparak Osman Fevzi Paşa'nın kaldığı konağı basmışlar ve onu esir almışlardı.

Böylece Resneli Niyazi Bey'in 3 Temmuz'da dağa çıkmasıyla başlayan 1908 İhtilâli süreci, yine Niyazi Bey'in de dâhil olduğu 23 Temmuz tarihli bir baskın hareketiyle başarılı bir şekilde sona ermiştir. Nitekim aynı günün ilerleyen saatlerinde meşrutî yönetim yeniden ilân edilmiştir. Bu arada Müşir Osman Fevzi Paşa'nın Ferik Şemsi Paşa gibi katledilmemesinin nedeni, kendisinin cemiyete yakın durması veya en azından karşıt olmamasıdır.

---

233 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 124.
234 Kansu, 1908 Devrimi, s. 131.
235 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 33.

6
ABDÜLHAMİDÎ YÖNETİMİN İSYAN KARŞISINDA HAMLELERİ VE MEŞRUTİYET'İN YENİDEN İLAN EDİLMESİ

" Mademki milletim şimdi yine mer'iyetini istiyor, ben dahi verdim."

3 Temmuz 1908 tarihinde Resne'de Niyazi Bey liderliğinde patlak veren askerî isyan, takip eden günlerde Selanik-Manastır hattındaki gelişmelerle ihtilâl boytu kazanmıştı. İsyan-ihtilâl sürecindeki ilgili gelişmeler karşısında Sultan II. Abdülhamid'in nasıl hareket ettiğinin ve hangi karşı hamleleri yaptığının tespit edilmesi, ihtilâl tarihi açısından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Zira ihtilâlin başarılı olmasında Jön Türklerin cesaret ve gayretlerinin yanı sıra, yönetimin bu gelişmeler karşısında takip ettiği siyaset ve icraatlar da bir şekilde etkili olmuştur. Bütün bunların bilinmesi ve gündeme getirilmesi, konu bütünlüğü açısından önemlidir.

II. Abdülhamid'in ve yönetimin bölgedeki askerî ile mülkî idarecilerinin ihtilâl karşısında hangi hamleleri yaptığı ve özellikle de merkezî yönetimin Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesi kararını nasıl aldığı gibi konulara, bu bölümde temas edilmektedir. Bunlar ele alınırken, konu bütünlüğünün sağlanabilmesi için yukarıda zikredilen bazı olaylara da kısaca değinilmektedir.

Bu bölüm iki önemli alt başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle isyana karşı yapılan müdahaleler ana hatlarıyla tespit edilmektedir. Devamında ise, meşrutî yönetimin iâde edilmesi kararının nasıl alındığı üzerinde durulmaktadır. Burada başta Sultan II. Abdülhamid olmak

üzere özellikle de Sadrazam ve Heyet-i Vükelâ'nın hâlet-i ruhîyeleri tespit edilmektedir.

İSYANA KARŞI HAMLELERİ

Başarısız Askerî Hamleleri

Niyazi Bey'in 3 Temmuz'daki isyan haberini, Manastır Mıntıka Komutanı Osman Hidayet Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa'ya, İbrahim Paşa ise Yıldız Sarayı'na aynı gün bildirmişti.[1] Gelen bu haber üzerine, Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, fazla vakit kaybetmeden hemen o gün Mitrovitçe 18. Nizâmiye Fırkası Komutanı Şemsi Paşa haberdar ederek, âsilerin üzerine yürümesini istemişti. Ancak 4 Temmuz'da bu haberi alan Şemsi Paşa, saraydan gelen bu emri yerine getirmek için hemen hareket etmişti, fakat olay mahalline varmadan 7 Temmuz'da Manastır'da katledilmişti. Böylece isyanı bastırmak için yapılan ilk hamle başarısızlıkla neticelenmişti.

Şemsi Paşa'nın katledilmesi üzerine, Manastır Mıntıka Komutanı Osman Hidayet Paşa, askere nasihat edilmesi için bir heyetin Manastır'a gelmesini istemişti. Bunun için Üçüncü Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa'ya 8 Temmuz'da bir telgraf çekerek, sözü tesirli yüksek şahsiyetlerden müteşekkil bir nasihat heyetinin hızlı bir şekilde gönderilmesi talebinde bulunmuştu.[2] Bu istek kabul edilerek Şükrü Paşa ve Rahmi Paşa'dan oluşan bir heyet bölgeye gönderilmişti. Bunların Manastır'da dolaşarak nasihatte bulunmasına rağmen, istenilen sonuç buradan da bir türlü alınamamıştı.[3]

Sultan II. Abdülhamid'in isyan karşısındaki bu hamlesinin başarısız olmasının ardından aynı görev bu kez Müşir Osman Fevzi Paşa'ya tevdi edilmişti. Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya 9 Temmuz'da çektiği telgrafta, Şemsi Paşa'nın öldürülmesi üzerine yerine Müşir Osman Paşa'nın görevlendirildiği

1 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", s. 108.

2 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 208

3 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, s. 458.

bildirilmişti. Bu telgrafa göre, "*Rumeli'nin Manastır cihetinde ahâlî ve askerden bazıları tarafından bir takım ahvâle cür'et olunduğu hakkında arz olunan haberler üzerine teftiş-i askerî komisyon-ı âlîsi azâsından Müşir Osman Fevzi Paşa hazretleri Manastır cihetine fevkalâde kumandanlık ünvânıyla ve bu ahvâlin ıslâhı vazifesiyle me'mûr buyurulmuştur.*[...]"[4] Görevlendirme telgrafında geçen ifadelerde bölgedeki isyandan bahsedilmeyerek, bunun yerine halk ve asker arasında çıkan bir takım durumların tercih edilmesi, ilginç bir ayrıntı olsa gerekir. Burada isyan ve ihtilâl kavramlarının tercih edilmemesinin nedeni, daha fazla paniğe yol açılmamak istenmesi olabilir. Devamında ise bu durumun iyileştirilmesi için Osman Fevzi Paşa'nın görevlendirildiği belirtilmektedir.

Makedonya'daki bu isyanın bastırılmasındaki bu hamlelerin etkisiz kalması üzerine bu kez, Anadolu'dan asker sevk edilmesi düşüncesi gündeme getirilmişti. İstanbul'dan gelen talep üzerine üç gün içinde gerekli askerin toplanarak Selanik'e sevk edilmesi istenmişti. Fakat bu da başta maddî imkânsızlıklar olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı istenildiği gibi gerçekleştirilememişti. Örneğin 14 Temmuz'da Ankara ve Kayseri'deki Redif Taburları'ndan 6400 asker Selanik'e gönderilmek istenmesine rağmen, para sıkıntısından dolayı bir türlü sevkiyat yapılamamıştır. Benzer teşebbüs bu kez 16 Temmuz'da Aydın'da ve İzmir'de yapılmak istenmiştir. Fakat asker Selanik'e gidecek olan gemilere binmeyi reddetmiştir.[5]

14 Temmuz'da önemli bir gelişme daha yaşanmıştır. Filibe'de çıkan *Balkân* gazetesinin bir haberine göre, bu günlerde Manastır'a sevk edilen üç tabur asker, "*ihtilâl iden arkadaşları ve ahâlî-i İslâmiye üzerine isti'mâl-i silâh idemeyeceklerini*" bildirmişlerdi. Anadolu'dan gelen redif askerlerle birlikte bunların silah kullanmayı reddetmeleri, merkezî yönetim açısından bir zaafiyet göstergesi olurken, ihtilâlciler için tam tersine çok önemli bir destek anlamına gelmekteydi.[6]

4 Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî*, s. 211.
5 *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 422-423.
6 *Balkân*, 3 Temmuz 1324, Sayı 496, s. 3.

İzmir'den Selanik'te gönderilecek askerlerin sevkiyatının başarısız kalmasında Dr. Nazım Bey'in faaliyetleri de etkili olmuştu. İzmir'e gelen Dr. Nazım Bey, bir tütüncü dükkânı açarak gerekli faaliyetlere başlamıştı. Tütüncü kimliği ile elinde çantasıyla rahatça dolaşarak Selanik'e sevk edilecek redif taburlarının zabitleriyle görüşerek, "*vatan müdafaası için çalışan arkadaşlarının üzerine kurşun atmamalarını telkin*" etmişti. Yine de İzmir'den Manastır'a beş tabur kadar asker sevk edilmesine rağmen, bu kez bunların Ohri bölgesine naklinde sıkıntılar yaşanmıştı. Bu askerler yorgun olduklarını ileri sürerek bir gün dinlenmek istemişlerdi. Israrcı olunması üzerine askerler, "*katiyen bir adım ileri gitmeyeceklerini ve tazyik ederlerse çıkacak vahim neticelerden dolayı mesuliyeti kabul etmeyeceklerini*" kararlı bir şekilde bildirmişlerdi. Bunun üzerine bu askerlerin Selanik'te tutulmasına karar verilmişti.[7]

Yıldız yönetiminin isyan karşısındaki diğer bir hamlesi, Müşir Osman Fevzi Paşa'ya Manastır'daki zâbitlerin isyana katılmasına engel olunmak için gönderilen bir telgrafın 18 Temmuz'da bunlara okunmasıydı. Paşa bu görevi kendi yapmak yerine Livâ Osman Paşa'ya tevdi etmişti. Osman Paşa bunun üzerine zâbitleri kışlada toplayıp bu telgrafı okuduğu sırada genç subaylardan biri silahıyla ateş etmişti. Bu hâdisenin aslı daha sonra şu şekilde ortaya çıkmıştır: İki Osman Paşa'yı karıştıran bir zâbitin Müşir Osman Fevzi Paşa zannederek, Mirlivâ Osman Paşa'yı yanlışlıkla vurmasıdır. Osman Paşa'yı ziyarete giden genç subaylar kendisiyle konuşarak durumu anlatmışlar ve özür dilemişlerdi. Bunun üzerine Mirlivâ Osman Paşa kendilerine şunları söylemişti: "*Afv etdim dünya ve âhiretde bir guna davâm yokdur. İstikbâl-i hürriyet uğrunda akan birkaç damla kanım helâl olsun.*"[8] Başarısız gibi görünen, fakat bize göre başarılı olan bu

7 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", s. 111-112.

8 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi. II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Bayram Kodaman/Mehmet Ali Ünal (Yay.), Ankara 1996, s. 264-265.

suikast denemesiyle, asıl olarak Müşir Osman Fevzi Paşa'ya bir mesaj verilmek istenmişti.

Bu arada Ahmed Ziya'nın Osman Fevzi Paşa hakkındaki ilginç bir iddiayı zikretmek gerekiyor. Buna göre Osman Paşa başlangıçta Selanik'te "*cemiyete karşı fenâ bir harekette bulunmayacağını beyân ve te'min*" etmişti. Fakat Manastır'a gidince hareketlerinde değişme olmasından dolayı cemiyet kendisine karşı derhal harekete geçilmesine karar vermişti.[9] Bununla birlikte Mirliva Osman Paşa'ya yanlışla yapılan başarısız suikastın nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Böylece Müşir Osman Fevzi Paşa ikaz edilmek istenmiştir.

Nitekim bu mesaj yerine ulaşmıştır. 22 Temmuz gecesinde Manastır'a giren Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey direnmeyen veya direnemeyen Müşir Osman Fevzi Paşa'yı esir alarak Resne'ye götürmüşlerdi. Yıldız, Paşa'nın esir alınması haberini Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa'nın 23 Temmuz gecesi çekilen şu telgrafıyla öğrenmiştir: "*Kolağası Eyüp ve Niyazi Beyler'in taht-ı kumandasında olarak ahâli ve efrâd-ı asker-i şâhâneden mürekkeb iki bin yüz kişilik bir kuvve-i müsellah Manastır şehrine gelüb Müşir Osman Paşa hazretleriyle diğer bazı ümerânın ikâmetgâhlarını abluka etmiş ve sekiz yüz kişiden ibâret kuvvet ile müşîr-i müşârün-ileyhi alub götürmüş oldukları ve Manastır'daki kuvâ-yı askeriyenin kâffesiyle ahâliden üç bin beş yüz kişinin gelenlere iltihâk eyledikleri ma'rûzdur.*"[10] Hıfzı Paşa bu telgrafında, Osman Fevzi Paşa'nın Eyüp Sabri Bey ve Niyazi Bey tarafından esir aldınığı anlatmaktadır. Devamın ise Manastır'daki askeri kuvvetlerin tamamının ve halktan 3500 kişinin bunlara katıldıklarını belirtmektedir.

Bu şekilde ikinci önemli askerî teşebbüsün de akamete uğraması ve daha da önemlisi bölgenin en önemli mülkî idarecilerinden olan Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa'nın bu ümitsiz telgrafı üzerine daha fazla ısrarcı olmayan II. Abdülhamid, meşrutî yönetimin iade edilmesi için gerekli hamleleri yapmaya başlamıştı. Ayrıca bu arada Manastır

9 Ahmed Ziyâ, *Meşrûtiyet Uğrunda*, s. 17.

10 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 267.

bölgesinden başka tehdit telgrafları gelmeye devam ediyordu. Bütün bu gelişmeler, Resneli Niyazi Bey'in başlattığı askerî isyan ve ardından başka subayların da katılmasıyla ihtilâl hâlini alan bu gelişmelerin, askerî yollarla kontrol altına alınamayacağını veya bastırılamayacağını göstermiştir. Dolayısıyla Makedonya bölgesinden gelen siyasî taleplerin bir şekilde karşılanması lüzumunu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı fazla beklemeden, âsilerin bu taleplerinin karşılanması için gerekli müzâkerelere başlanmıştır.

Yeni Kabinenin Kurulması ve Uzlaşma Arayışları

Sultan II. Abdülhamid'in geri adım atacağının ilk göstergesi, 21 Temmuz'da eski sadrazamlarından Said Paşa ve Kâmil Paşa'yı Yıldız Sarayı'na davet ederek, Rumeli'den gelen telgrafları okumalarını istemesi ve bu konuda fikirlerini istemesiydi. Bunun üzerine her iki paşa, Mâbeyn Kâtibi Esad Bey'in gelen telgrafları tek tek okumasıyla, bugüne kadar olan bitenden gelişmelerden haberdar olmuşlardı. Ardından II. Abdülhamid, meselenin boyutunu öğrenen bu iki paşadan şahsî fikirlerini mazbata ile bildirmelerini emretmişti. Kâmil Paşa buna olumlu cevap verirken, Said Paşa hastalığını bahane ederek, bunun ertesi gün yapılmasını rica etmesiyle bu gerçekleşememiştir. Ertesi günü, 22 Temmuz'da her iki paşa saraya tekrar gelerek, Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmışlardı. Sultan, Said Paşa'ya sadrazamlık teklifinde bulunmasına karşın Said Paşa hastalığını bahane ederek, bunu kabule yanaşmamıştı. Fakat Kâmil Paşa'nın kendisine yardımcı olacağı sözünü vermesi ve ısrarı üzerine Sadrazamlığı kabul etmişti. [11]

İnal, Said Paşa'nın sadarete getirilmesiyle alakalı bu kabullerle alakalı farklı bir rivayeti gündeme getirmektedir. Buna göre II. Abdülhamid, Said Paşa ve Kâmil Paşa'yı ilk olarak 11 Temmuz'da kabul etmiş ve bunlardan Rumeli'nden gelen telgrafları okunmalarını ve bu şekilde gelişmelerden haberdar olan iki paşadan konuyla alakalı birer mazbata yazmalarını istemişti. Mazbatayı yazan paşalar, bun-

11 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 25-26.

dan 11 gün sonra ikinci kez Yıldız Sarayı'na çağrılmışlar ve bunlara Sadaret görevi teklif edilmişti. Said Paşa ve Kâmil Paşa ise, bu teklif karşısında kendi aralarında görüşerek anlaşmışlar ve Said Paşa Sadrazam olmuştu.[12]

Sultan II. Abdülhamid sonuçları itibarıyla Avlonyalı Ferid Paşa'yı Sadrazamlık'tan alarak, yerine Said Paşa'yı 22 Temmuz tarihinde sadarete getirmiştir.[13] Ferid Paşa'nın Sadaret'ten azledilmesinin nedenini damadı Halil Paşa, yukarıda temas edilen Firzovik'ten gelen ilgili telgrafı alan Ferid Paşa'nın, "*siz kimlersiniz?*" diye sorduktan sonra aldığı, "*İpek ve Yakova kazaları toplandık. Meşrutiyet isteriz*" cevabı üzerine Arnavutça, "*iyi işdir bu. Allah müvaffak etsün*"[14], cevabıyla izah etmektedir.

Nitekim meşrutî yönetime geçilmesinin sonrasında *Servet-i Fünûn*'un kendisiyle yaptığı mülakatta görevden alınmasıyla alakalı olarak tevdi edilen soru üzerine, bunu doğrulayan benzer bir cevap vermiştir. Bu görüşmede Ferid Paşa, Rumeli'nde patlak veren hadisiyle gelinen nokta artık "*kadîm-i sürünceme*" usulünün uygulanamayacağının anlaşıldığını ve padişahın bunu fark ederek Heyet-i Vükelâ'dan meselenin "*olanca ehemmiyetle*" tedkik edilmesini istediğini anlatmaktadır. Devamında ise, padişah ile millet arasına giren "*hâinlerin*" etkisi kırılamadığını ve doğruyu söylemeyi isteyenlerin bu hainlerin etkisinden korkarak sustuklarını; neticede bunların amaçlarının tercih edildiğini belirtmektedir. Sonuçları itibarıyla Ferid Paşa, görevden alınmasında, meselenin böylesine alevlendiği sırada "*ıslahatın*" uygulanmasının gerektiğini beyan ettiğini ve bir gün sonra Mâbeynci Rıza Bey'in kendisini ziyaretine geldiğinde görevden alındığını anladığını ve daha o söze başlamadan sadaret mührünü teslim ettiğini iddia etmektedir.[15]

---

12 İbülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 2, 3. Baskı, İstanbul 1982, s. 1060.

13 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, s. 356.

14 İnal, Son Sadrazamlar, Cilt 3, s. 1617-1618.

15 Ahmed İhsân, "Sadr-ı Esbâk Ferid Paşa ile Mülâkât", *Servet-i Fünûn*, 7 Ağustos 1324, Sayı 4-30, Akşam Nüshası, s. 1.

MEŞRUTÎ YÖNETİMİN İADE EDİLMESİ

Yeni Kabinenin Kurulması ve Kritik Toplantı

Bu şekilde sadaret değişikliği ile birlikte, bugünkü karşılığı Bakanlar Kurulu olan Heyet-i Vükelâ da yeniden oluşturulmuştur. Teşkil edilen yeni heyetin üyeleri şunlardı: Sadrazam Said Paşa, Şeyhülislâm Mehmed Celaleddin Efendi, Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa, Meclis-i Vükelâ Memuru Kâmil Paşa, Hârbiye Nâzırı Ömer Rüşdü Paşa, Bahriye Nâzırı Hasan Rami, Şûray-ı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa, Mâliye Nâzırı Mehmet Ziya Paşa, Ticaret ve Nâfia Nâzırı Zihnî Paşa ve Maarif Nâzırı Hâşimi Paşa.[16] Bu şekilde, Meşrutiyet'i yeniden ilân edecek yeni Heyet-i Vükelâ teşkil edilmiştir.

Bu arada Makedonya'nın çeşitli yerlerinden, yönetim karşıtı ve âsilere destek veren telgrafların gelmesi devam ediyordu. Dönemin Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa, 23 Temmuz'un sabahı gelmeye başlayan bu telgrafların, hız kesmeden geceleyin de "*yağmaya*" devam ettiğini belirtmektedir.[17] Bunlar arasında sadece Vekâyinüvis Abdurrahman Şeref Efendi, saraya gelen ve okunup değerlendirilen telgrafların sayısını net olarak 77 vermektedir.[18] Bunların dışında bölgedeki yöneticilerinden gelen telgraflarda da gelinen noktada durumun hiç de iç açıcı olmadığı net bir şekilde anlatılmaktaydı. Nitekim bunlardan Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa'nın 23 Temmuz sabahı gönderdiği telgrafta Manastır'da meşrutî yönetimin ilân edildiği resmen anlatılmaktaydı. Buna göre kışlanın girişinde yapılan bu merasime bizzat kendisinin yanında, mülkî memurların ve askeriyenin tamamı, ulema, eşrâf, gayrimüslim tebaâdan ileri gelenler, şehirde bulunan yabancı devlet konsolosları, 1000 civarında halk ve asker katılmıştı.[19]

16 Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s.137-138.

17 Mehmed Memdûh, *Esvât-ı Sudûr*, İzmir 1328, s. 78.

18 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 12.

19 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 267.

Bu şekilde gelen telgraflara muttali olan II. Abdülhamid, İkinci Kâtip İzzet Paşa'yı Sadrazam Said Paşa'ya göndererek yeni Heyet-i Vükelâ'nın Yıldız'da toplanmasını istemişti. Bu istek üzerine 23 Temmuz'da akşamdan itibaren Yıldız Sarayı'nda toplanan yeni Sadrazam ve Heyet-i Vükelâ üyeleri, ilk iş olarak mevcut gelişmeleri görüşmeye ve değerlendirmeye başlamışlardı. Toplantıda, başta Üçüncü Ordu olmak üzere Selanik, Manastır ve Kosova'nın çeşitli yerleşim birimlerinden gelen ve II. Abdülhamid'in kâtibi Tahsin Paşa'ya okuttuğu telgraflar, tekrar okunarak değerlendirilmeye çalışılıyordu.[20]

Bu toplantıya iştirak eden Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa'nın ifadesine göre, saraya gelen telgraflarda, Makedonya'daki merkezî yönetimin ciddî olarak zaafa uğradığı ve hatta bazı yerlerde sona erdiği tehdit ifadeleriyle anlatılmaktaydı. Bu telgrafların muhtevasını göstermesi bakımından bir örneği Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa zikretmektedir.

"*Hürriyet ilân idildi. Topları atdık. Kânûn-ı Esâsî ahkâmı yeninden icrâ olunmalıdır. Vilâyâtdaki muhtelif iğtişâşât çetelerinin ru'esâsı dahî bizimle müttehiddir. Teklifimizin kabûlünde tereddüd gösterilürse ordu İstanbul'a gelecekdir ve başka bir tarafa bi'at idilecektir. Henüz cevab-ı kabûl virilmemesi merkez-i saltanatda mevcûdiyet-i pâdişâhîyeyi ihsâs itmiyor. Tecdid-i bi'atın vücûbu ta'ayyün eyliyor.*"[21] Bu telgrafta, Makedonya'da hürriyetin ilân edildiği ve Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğü girmesi istenmektedir. Tehdit olarak ise bölgede bulunan çeşitli komitaların reislerinin de kendileriyle müttefik oldukları belirtilmektedir. Tehdit ise, net ve sertti: Şayet bu teklifler kabul edilmezse İstanbul üzerine yürünecek ve başka birine biat edilecektir!

Memduh Paşa, bu ve benzeri telgrafların gecenin üçte birine kadar okunduğunu ve okunmasının ardından, kendilerinin gönderdikleri cevabî telgraflarda top atılmasının "*irâde-i seniyye*" ile olur denildiğini belirtmektedir. Böylece zaman kazanmak isteniyordu. Fakat karşı taraf geri adım atmıyordu. Atmadığı gibi, cevap olarak daha sert

20 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 365.
21 Mehmed Memdûh, *Esvât-ı Sudûr*, s. 78.

telgraflar göndermekteydiler. Bu yazışmaları aktaran Memduh Paşa devamında, toplantıda hazır bulunan nâzırların aslında istenilen şeyi bildikleri hâlde, bunu ifade etmeye cesaretleri olmadığını; mevcut durumun bu şekilde devam ettiğini ve somut bir adım atılamadığını belirtmektedir. Özellikle de Sadrazam'ın Sultan'ın fikrinin ne olduğunu tahmin edemediği için "*ihtiyâdı elde bırakmamak üzere mecliste müzâkere mecrâsını açtırmadı*", diye yazmaktadır. Memduh Paşa, bu şekilde devam eden toplantıda, artık "*ben dayanamadım*" diyerek araya girdiğini ve şunları söylediğini ifade etmektedir: "*te'hir-i müzâkerenin mûcib-i muhatara olacak. İstenilen şey Kânûn-ı Esâsî'nin tasdîk ve icrâsıdır.*"[22]

Fakat yine de istenilen karar bir türlü alınamıyordu. Başta Said Paşa olmak üzere, diğer üyeler aslında padişahtan gelecek olan işareti veya iradeyi beklemekteydiler. Böylece karşılıklı görüşmeler ve fikir alışverişleriyle herhangi bir karar veya sonuç alınamadan uzun süre beklenilmişti. Bu arada Kâmil Paşa görüşme sırasında, bazı şartlarla Kânûn-ı Esâsî'nin verilebileceğini gündeme getirerek, Memdûh Paşa'nın ifadesiyle, "*yol açmak*" istemişse de, Sadrazam Said Paşa susmaya devam etmişti.[23]

Meşrutî Yönetime Geçilmesinin Kabul Edilmesi

Sadrazam Said Paşa ve hükûmet üyelerini rahatlatan ilk adım II. Abdülhamid'den gelmişti. Sultan, Makedonya'dan gelen talepler karşısında direnmeyeceğini Şifre Kâtibi Esad Bey'e "*suyun akıntısına gideceğim*"[24] demek suretiyle ilk defa ilan etmişti. Sultan'ın bu karar değişikliği oldukça önemliydi ve Heyet-i Vükelâ'nın da işini kolaylaştıracak nitelikteydi. II. Abdülhamid, ikinci kâtip İzzet Paşa'yı huzuruna çağırarak, kesin kararını açıklamadan önce son bir kez Heyet-i Vükelâ'nın "*ne yaptığını*" öğrenmek istemişti. İzzet Paşa, "*Telgrafnâmeleri okuyorlar, daha bir karar vermediler*" cevabını vermişti. Bunun üzerinde belli bir süre düşünen II. Abdülhamid, en sonunda İzzet Paşa'ya hitaben tarihî kararını şu şekilde açıklamıştı:

22 Mehmed Memdûh, *Esvât-ı Sudûr*, s. 78-79.
23 Mehmed Memdûh, *Esvât-ı Sudûr*, s. 79.
24 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 373.

"Kânûn-ı Esâsî'nin ilânı benim zamanımda olmuştur. Bunun müessisi benim; bir müddet hasbe'l-lüzum mer'iyeti tatil edilmişti. Heyet-i Vükelâ'ya gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilânı için mazbatanın yazılmasını irâde ettiğimi tebliğ ediniz."[25] İrtem'in hatırarında bu tarihî kararın daha farklı bir rivayeti şu şekilde geçmektedir: *"Kânûn-ı Esâsî'yi ben tesis etmiştim. Meclis-i Mebusân'ın ikinci devre-i ictimaında tatili lüzumu ihtar kılınmıştı. Öyle yapıldı. Seneler geçti. Âza intihap ve cem olunmadı. Mademki milletim şimdi yine mer'iyetini istiyor, ben dahi verdim."*[26] İzzet Paşa, bu kararı hemen Heyet-i Vükelâ'ya bildirmişti.

Sultan II. Abdülhamid'in bu şekilde gelen taleplerin kabul edilmesi noktasında olumlu karar vermesi, başta Sadrazam Said Paşa olmak üzere vükelâyı büyük bir yükten kurtarmış ve rahatlamıştı. İlgili kararı duyan Sadrazam Said Paşa, Dâhiliye Nâzırı'na dönerek meclis mazbatasını yazmasını istemiştir. Bunun üzerine, Memduh Paşa Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe girmesi konusundaki mazbata taslağını kaleme almıştır.

Hazırlanan ve daha sonra sultana takdim edilen bu mazbatada, öncelikle Manastır, Kosova ve Selânik'ten *"ahali-i umumi"* ve *"üçüncü ordu-yı hümayunun bazı mıntıkalarında bulunan asâkir-i şâhanenin efrâd ve zâbitanın"* son günlerde yaptıkları *"harekât-ı serkeşâne mahiyatına dair vilâyat ve menatık-ı mezkûre vülât ve kumandanlarından veve müfettiş-i umumilikten 8, 9 ve 10 Temmuz sene 1324 tarihlerinde varid olan altmış yedi"* telgrafın geldiğinden bahsedilmektedir. Gelen telgraflara göre, *"ekser mahallerde bulunan ahalinin kıyamı ve mevâki-i kesirede zabitan ve efrad-ı askeriyenin onlara iştiraki ile bazı askerî depolarının kapıları şikest ederek birçok esliha ve cephane ve taburlar sandıklarından mebaliğ-i mevcude ahz ü gasb ve kendilerine muhalefet edenleri eşedd-i ukubat ve itlâf ile tehdid ve nihayeti toplar endahtiyle ve nutuklar iradiyle ilân-ı hürriyet sadedinde bir takım nümayişlerde bulundukları ve dün gece Manastır'da bazı kumandanların ve hattâ Müşir Osman Paşa'nın ikamet ettikleri mevakiyi abluka ederek Osman Paşa'yı ahz u tevkif eyledikleri ve işbu hakerât-ı bağiyânenin Kânûn-ı*

25 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 375.
26 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 53.

Esâsî'nin meriyet-i ahkâmıyle Meclis-i Mebusan'ın ictimaa davet ettirilmesi" istenmektedir.

Mazbatanın devamında, "*bu babta her gûna nasayihi isga etmeyip gittikçe tevsi-i daire-i igtişaş edecekleri anlaşılmış ve gerçi kanun-ı mezkûr mer'i olup meclis-i mezkûrun bir müddet-i muvakkate için tatili ilcaat-ı haliye ve mukteziyât-ı memleketten olmasıyla bir müddeten beri davet ve küşad olunmamış ise de beyne'l-ahali sevk-i dima'ın vuku'unu men etmek ve düvel-i ecnebiyenin müdahâlatına sebeb verilmemek vacibat-ı umûrdan bulunduğundan mezkûr meclisin küşadı zarurî*" olduğu belirtilmektedir.[27]

Mazbatanın girişinde özellikle de Manastır, Kosova ve Selanik vilâyetlerinden son üç günde çeşitli kanallarla gelen 67 telgraftan hareketle yapılan değerlendirmeler dikkati çekmektedir. Bunlarda, bazı subay ve askerlerin katıldığı itaatsizlik hareketlerinden bahsetmekle birlikte, ahâlinin de ayaklandığı ifade edilmektedir. Âsilerin askerî depoları kırarak silahları aldıkları, kendilerine engel olanları ölümle tehdit ettikleri ve Kânûn-ı Esâsî hükümlerinin uygulanması ile Meclis-i Mebûsan'ın toplanmasını istedikleri belirtilmektedir. Bu şekilde mevcudu değerlendiren mazbatada dikkati çeken ilginç nokta, Kânûn-ı Esâsî'nin hâlen geçerli olduğu ve Meclis-i Mebûsan'ın ise belli bir süre için tatil edildiğinin vurgulanmasıdır. Buna rağmen, yapılan nasihatlerin fayda vermediği ve isyanın genişlemesi tehlikesine karşın meclisin açılmasının zorunlu olduğu ifade edilmekle birlikte; halk arasında kan akıtılmaması ve yabancı devletlerin müdahalesine sebebiyet verilmemesi olarak dile getirilmektedir. Böylece Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden resmî olarak ilân edilmesinde yabancı devletlerin, burada söz konusu olan elbette Düvel-i Muazzama'dır, devletin iç işlerine müdahale etmesi endişesi de etkili olmuştur.

Aynı kararın basına bildirilmesi için şu mazbata hazırlanmıştı: "*Tesis-i celil-i cenab-ı hilâfet-penahi olan Kânûn-ı Esâsî'de suret-i teşkili*

27 Kâmil Paşa, *Hâtırât-ı Sadr-ı Esbâk Kâmil Paşa*, Cilt 1, Kostaniyye 1329, s. 51-52; Faik Reşit Unat (Haz.), *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Beyin Fezlekesi*, 2. Baskı, Ankara 1985, s. 108-109; Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s.141-142.

beyan olunan Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davet olunması hakkında bi'l-istizan sadır olan iradenin hükmü bütün vilayetlere telgrafla tebliğ kılınmıştır. Keyfiyetinin İstanbul gazeteleriyle daha resmen ilânı maslahat iktizasından görülmektedir. Ferman-ı hümâyuna muvafık bulunduğu takdirde mektezasının ifası dâhiliye nezaretine havale olunacaktır."[28]

Bu önemli kararı alan Said Paşa kabinesi, isyandan dolayı Rumeli'ye sevk edilen Anadolu askerî kuvvetlerinin terhislerine aynı gece karar vermiş ve bunu II. Abdülhamid'e bildirmişti. İlgili karara göre, "*[...] şimdiki hale göre bunlara lüzum ve ihtiyaç kalmadığından ordu-yı hümayuna vasıl olanların memleketlerinde iş ve güçleriyle meşgul olmak üzere Selânikce yevmiye ve katık bahaları çıkacakları İzmir iskelesinde de birer maaş verilerek heman memleketlerine [...]*" gönderilmesi istenmiştir.[29]

Bu şekilde uzun ve zor bir toplantıyı geride bırakan Heyet-i Vükelâ, almış olduğu iki önemli kararla ve hazırladığı mazbatayla; Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesi noktasında önemli görev ifa etmiştir. Hazırlanan mazbatanın tasdik edilmesi için II. Abdülhamid'e takdim edilmişti. Devamında nelerin yaşandığını Tahsin Paşa hatırasında şöyle anlatmaktadır: "*Çok geçmeden mazbata geldi, okundu. Hünkâr masanın başına oturdu, kalemi aldı ve mutad olan tarih vaz'ı suretiyle mazbatayı tasdik ederek bana verdi, hemen tebliğ olunmasını irâde etti. Bunu müteakıb İzzet Paşa, vükelânın Mâbeyn'de kalmaları mı, yoksa konaklarına dönmeleri mi irâde buyurulduğunu sordu. Hünkâr cevaben: "Gidip Sadrazam Paşa'yı görünüz, Başkâtib şimdi irâde tebliğ edecektir, vükelâ da konaklarına gidebilir"*, dedi.[30]

Hazırlanan mazbatanın II. Abdülhamid tarafından da tasdik edilmesinin ardından, gece geç vakitte dahi olsa meşrutî yönetimin tekrar ilân edilmesiyle uzun bekleyiş sona ermişti. Jön Türk

28 Kâmil Paşa, *Hâtırât-ı Sadr-ı Esbâk Kâmil Paşa*, s. 53; Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 379.

29 Kâmil Paşa, *Hâtırât-ı Sadr-ı Esbâk Kâmil Paşa*, s. 53; Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", s.113.

30 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 375.

İhtilâli'nin en kritik aşaması olan Meşurtiyet'in iâde edilmesi kararının alınması, sadarete getirilen Said Paşa'nın yeni kabinesinin tek, ama uzun süren toplantısında paşaların tereddütleri karşısında Sultan II. Abdülhamid'in devreye girmesi neticesinde alınmıştır. II. Abdülhamid'in ise, bu kararı almada oldukça zorlandığı görülmektedir. Bu karar aşamasına gelinmeden önce, ilk günden itibaren isyana müdahale etmek ve onu bastırmak istemesilmesine rağmen bu teşebbüsler başarısız olunmuştu. Bu şartlar altında isyan karşısında direnmenin faydasız olduğunu fark eden II. Abdülhamid, en sonunda âsilerin isteklerini kabul etmek zorunda kalmış ve meşrutî yönetime geçilmesi için karar alınma sürecini başlatmaktı.

Fakat aynı cesareti ve kararlılığı Heyet-i Vükelâ gösterememişti. 23 Temmuz akşamı Yıldız Sarayı'nda toplanan Heyet-i Vükelâ, meşrutî yönetimin iâde edilmesi kararın alınmasında bir hayli zorlanmıştı. Saatlerce süren toplantı sırasında bir karar almadan, Makedonya'dan gelen ve Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden ilânını talep eden telgrafları okumuşlardı. Gelen telgraflarda, merkeze sorulmadan Meşrûtiyet'in çoktan ilân edildiği belirtilmekteydi. Merkezî otorite hiçe sayılarak yapılan bu eylemler karşısında, Sadrazam ve Heyet-i Vükelâ eli kolu bağlı, II. Abdülahmid'den gelecek işareti beklemişlerdi. Sultan, hükûmet üyelerindeki bu tereddüt hâlini, daha doğrusu beklentiyi görerek en sonunda devreye girmiş ve beklenen kararı vermişti. Bu işareti alan Heyet-i Vükelâ, gönül rahatlığı içinde Meşrûtiyet'in tekrar ilân edilmesi için gerekli mazbatayı kaleme aldırmıştır.

II. Abdülhamid'in bu bekleyiş sırasındaki hâlet-i ruhiyesi üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Gerek yaşının ilerlemiş olmasının verdiği yorgunluk ve gerekse Makedonya'daki gelişmeler karşısında etkili bir çözüm üretilememesinin neden olduğu bir ümitsizlik hâli, kendisinde görülmektedir. Sultan II. Abdülahmid'in içinde bulunduğu bu hâlin en güzel kanıt, "*suyun akıntısına gideceğim*" ifadesi olsa gerekir. Suyun akıntısına gitmek, gelişmeleri olduğu gibi kabul ve ona göre hareket etmek anlamına gelmektedir. Nitekim II. Abdülhamid bundan sonraki süreçte takriben 10 ay, yani tahttan indirilene kadar hep suyun akıntısına göre hareket etmiştir. Aksi bir hamlede bulunmamıştır.

7
1908 JÖN TÜRK İHTİLÂLİ'NİN AVRUPA MATBUATINA YANSIMASI

"Makedonya İhtilâli'nin başarıya ulaşması çok büyük bir tesadüftür. Şansa gerçekleşen hareket, doğru bir psikolojik anı yakalamıştır."

1908 Jön Türk İhtilâli, yabancı basın organlarının ilgisini fazlasıyla çekmiştir. İhtilâl günlerinde İstanbul'da bulunan bazı devletlerin muhabirleri, ilgili gelişmeleri yakından takip etmişler ve günlük olarak mevcut gelişmeleri kendi basın organlarında yayınlamışlardır. Bunlar, 1908 İhtilâli'nin anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde gerek haber ve gerekse yorum bakımından zengin tarihi malzemeleri ihtiva etmektedirler. Hatta duruma göre, yerli kaynaklardan daha da önemli ve farklı noktalara dikkatleri çekebilmektedirler.

Avrupa matbuatı arasında Alman ve Avusturya süreli yayınları diğerlerine göre çok daha fazla önem arz etmektedir. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin ihtilâl öncesinde ve sırasında, Alman İmparatorluğu'yla yoğun münasebetleri dikkate alındığında bunların önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bugünlerde İstanbul'da bulunan Alman muhabirlerin sayısı bu ehemmiyeti göstermektedir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise, Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasından sonra bu bölgeye alaka duymaktaydı. Bundan dolayı ilgili gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Esas olarak bu nedenlerden dolayı bu iki devletin basın organlarının Jön Türk İhtilâli'ni algılamalarının ve bu ihtilâle olan yaklaşımlarının tespit edilmesi önemlidir. Bunlarla birlikte diğer Avrupa devletlerine ait

basın organlarından ilgili haberlere ve yorumlara da yer verilmeye gayret edilmiştir.

Bu başlık altında öncelikle ihtilâlle alakalı bilgilerin gazetelere ve dergilere yansıması tespit edilmektedir. Ardından Meşrutiyet'in iade edilmesinin Osmanlı coğrafyasında meydana getirdiği sevinç ve kutlamalara temas edildikten sonra gazetelerin ve dergilerin ihtilâl hakkındaki yorumlarına yer verilmektedir. İhtilâlin Düvel-i Muazzama tarafından nasıl algılandığı ise son alt başlıkta ele alınmaktadır.

BASIN ORGANLARINA GÖRE İSYAN

İhtilâlin başlamasından takriben altı gün sonra ihtilâl sürecine dair ilk haber, Niyazi Bey'in ardından ortalıktan kaybolan Enver Bey'le alakalı olarak çıkmıştır. Bu habere göre, Enver Bey, hükûmetin kendisi hakkında yaptığı tahkikat ve takipten korktuğu için üç gün önce Selanik'te ortalıktan kaybolmuştur.[1] Niyazi Bey'le alakalı ilk haber ise, dokuz gün sonra 12 Temmuz'da yapılmıştır. Buna göre de Niyazi Bey, maiyetindeki 18 asker, çok sayıdaki çete elemanlarıyla ve pek çok memurla birlikte Resne'den kaçmıştır. İlk gelen bilgilere göre ise, yerli halkı kendi tarafına çekmek için buradan Ohri'ye geçmiştir.[2]

Bu iki haber arasındaki farkın izah edilmesi gerekiyor. Bilindiği gibi, Resneli Niyazi Bey'in maiyetindeki adamlarıyla dağa çıkması, Enver Bey'in Selanik'ten kaçarak Tikveş'te saklanmasından çok daha önemli bir gelişme olmasına rağmen, isyanın başlangıcından altı gün sonra Enver Bey'in kaçışının ardından dokuz gün sonra Niyazi Bey'in haber yapılması çelişkili bir durumdur. Muhabirin, bu haberi Selanik'teki Jön Türk çevrelerinden almış olması ihtimali çok yüksektir.

Öte yandan isyanın Avusturya basınına yansıması ise daha erken olmuştur. 7 Temmuz'da *Neue Freie Presse*'de çıkan bir habere göre, Kolağası Niyazi Bey ile çevre garnizondan iki subay, bazı memurlar, askerler ve pek çok Müslüman'ın teşkil ettiği 200 kişiyle birlikte,

1 *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*, 9 Temmuz 1908, Sayı 189, Zweites Morgenblatt, s. 2.

2 *Frankfurter Zeitung*, 12 Temmuz 1908, Sayı 192, Erstes Morgenblatt, s. 1.

yanlarına 15 sandık cephane ve 600 lira alarak cuma günü gecesi Manastır Vilayeti'ne bağlı Resne'den dağa çıkmıştır. Haberin devamında, bu çıkışın Jön Türk Hareketi'yle bir bağlantısı olup olmadığının henüz anlaşılamadığı yorumu yapılmaktadır.[3] Benzer bir haber Pester Lloyd'da yayınlanmıştır. Pester Lloyd ise farklı olarak 1500 silah ve 650 atın da alındığını belirtmiştir.[4]

Jön Türk İsyanı'yla ilgili ikinci önemli gelişme olan Şemsi Paşa'nın katli haberi de aynı şekilde oldukça geç, takriben olaydan dört gün sonra 12 Temmuz'da yayınlanmıştır. Bu habere göre, Makedonya'da başlayan askerî isyan genişleyerek Jön Türk İhtilâli şeklinde siyasî bir boyut kazanmaya başlamış, hükûmet tarafından isyanı kontrol altına almak ve bastırmak için görevlendirilen Şemsi Paşa "*âsî Jön Türkler*" tarafından öldürülmüştür. Haberin devamında, "*gelinen bu noktayı yorumlayan diplomatik çevreler, bu isyanın yeni sürpriz gelişmelere sebebiyet vereceğini düşünmektedirler*", yorumuna yer verilmektedir.[5]

Avusturya basınında ise bu haber 3 gün önce yayınlanmıştır. *Neue Freie Presse*'de yer alan ilgili habere göre, Mitrovitçe'deki 18. Tümen Komutan Şemsi Paşa, iki tabur askerle âsileri takibe çıktığı sırada Manastır'da bir subay tarafından öldürülmüştür. Haberin devamında, siyasî çevreleri bu cinayetin siyasî bir motifle "*kesinlikle*" işlenmediğini, hâdisenin daha ziyade "*özel*" nedenlerden dolayı patlak verdiği yönündeki yorumu geçmektedir.[6] Aynı gazetede bu konu hakkında çıkan başka bir haberde ise, olaya daha genişçe temas edilmektedir. Buna göre, isyana müdahale etme emrini alan Şemsi Paşa arabasına binerken, biraz uzaktan silah sesleri gelmişti. Herkesin dikkatini o yöne verdiği sırada telgrafhanenin önünde toplanan halk ve subaylar arasında bir zâbit arabaya yaklaşarak doğrudan Şemsi Paşa'ya iki kez ateş etmişti. Vurulan Şemsi Paşa arabada yığılıp kalmıştı. Bu arada polislerin ve askerlerin sağa sola ateş etmeye başlamalarıyla

3 *Neue Freie Zeitung*, 6 Temuz 1908, Sayı 15760, s. 7.
4 *Pester Lloyd*, 7 Haziran 1908, Sayı, 162, s. 3.
5 *Kölnische Zeitung*, 12 Temmuz 1908, Sayı 739, Sonntags Ausgabe, s. 1.
6 *Neue Freie Presse*, "Ermordung Schemsi Paschas", 9 Temmuz 1908, Sayı 15762, s. 5.

telgrafhane müdürü ve askerî okulun müfettişi de yaralanmışlardı. Bu karmaşadan istifade eden Şemsi Paşa'nın katili ise, kurtulmayı başarmıştı.[7]

Pester Lloyd ise, Şemsi Paşa'nın katledilmesi haberine büyük yer ayırmış ve kendi muhabirine dayanarak, haberi manşetten vermiştir. Haberde öncelikle Şemsi Paşa'nın önceki görevlerinden ve şahsiyetinden bahsedildikten sonra, Niyazi Bey'in isyanını bastırmak için bu işle görevlendirildiği, fakat görevine başlamadan bir subay tarafından Manastır'da katledildiği bilgisi verilmektedir.[8]

İhtilâlin önemli gelişmelerinden biri olan Müşir Osman Paşa'nın rehin alınması, Alman gazetelerine haber olarak yansımıştır. 24 Temmuz tarihli bir habere göre, üç taburdan oluşan ve Manastır'a giren âsî askerî birliklere, şehirdeki bütün garnizon katılmış; Müşir Osman Paşa esir alınmış ve ardından top atışları altında anayasa ilân edilmiştir. Haberin devamında, Niyazi Bey'in ihtilâli daha geniş kesimlere yayabilmek ve onları ihtilâle katmak için Ohri'ye bağlı Bulgar, Sırp ve Yunan köylerine mektuplar gönderdiği, yazılmaktadır. Mektuplarda Niyazi Bey, "*Jön Türk Hareketi'nin özgürlük ve barışçıl hedeflerini anlatmış; aynı zamanda Hristiyan nüfûsu, eski özel hedeflerinden vazgeçmeleri konusunda ikaz etmiştir. Bu ikazı yaparken de, Jön Türklerin gerçek amacının her milletin ve dinin serbestiyeti olduğunu da eklemiştir. Farklı milletlere mensup çetelerin gelerek, ortak hareket için birleşmeleri gerektiğini; aksini yapan, yani bundan kaçınan çetelerin ülkeyi terk etmelerini*" istemiştir.[9] Daha sonra çıkan başka bir haberde ise, Manastır baskınını yapanların Niyazi Bey ile Enver Bey oldukları; isyancıların 2000 adamla birlikte anayasayı ilân etmek için şehre girdikleri ve vâliyi etkisiz hale getirdikten sonra 21 pare top atışı yaptıkları ifade edilmektedir.[10]

7 *Neue Freie Presse*, "Details über Ermordung Schemsi Paschas", 12 Temmuz 1908, Sayı 15765, s. 5.

8 *Pester Lloyd*, "Die Ermordung Schemsi Paschas", 10 Temmuz 1908, Sayı 156, s. 1.

9 *Germania*, 24 Temmuz 1908, Sayı 168, Erstes Blatt, s. 2.

10 *Frankfurter Zeitung*, 25 Temmuz 1908, Sayı 205, Drittes Morgenblatt, s. 1.

Alımed Rıza Bey'in Avusturyalı Muhabirle Yaptığı Görüşme

Bu arada 24 Temmuz'da *Neue Freie Presse* gazetesinin Paris muhabiri Ahmed Rıza Bey ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Ahmed Rıza Bey, Jön Türk Hareketi'nin temel amacını şu şekilde çizmektedir: "*Adalet, hürriyet ve nizâm yoluyla vatanımızın yeniden canlandırılması şeklinde tarif ettiğimiz hedefimize ulaşabilmemiz için, Avrupa'nın moral desteğine ihtiyacımız var. Bu desteği, Türkiye'nin dâhilî meselelerine karışmamak suretiyle verilebilirler.*" Ahmed Rıza Bey devamında, Avrupalıların tam tersine Makedonya'da komşu devletlerin kurdurdukları çetelerin köyleri yakmasına ve ahaliyi katletmesine karşı bir teşebbüste bulunmadıklarını belirtmektedir. Şimdi ise Düvel-i Muazzama'nın, "*kendini savunma hakkını kullanarak bunlara karşı dur diyen vatanperverlerin karşısına çıkarak suçlu duruma düşeceklerini*" özellikle de vurgulamaktadır.

Konuşmasının ilerleyen kısımlarında ise sözü bir kez daha Jön Türk Hareketi'nin nihaî amacına getiren Ahmet Rıza Bey, bu konuda şunları söylemektedir: "*Bizim hareketimizin siyasî amacı, 1876 Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden ilân edilmesidir. Hâl-i hazırdaki Sultan tahta çıktığı sırada, anayasaya saygı göstereceğim diye, yazılı ve sözlü olarak söz vermişti. Yine II. Abdülhamid, ilk Türk meclisinin açılışı sırasında, bu anayasanın vatanımızın ihtiyaçlarına uymaktadır, demiştir. Bu anayasa hâlen aynı ihtiyaçları karşılamaktadır.*" Ahmet Rıza'nın açıklamalarının son kısmında bu kez Jön Türklerin hareket tarzı konusu da geçmektedir. "*Bugün Türkiye'de gerçekte cereyan etmekte olan şeyi aslında istemiyoruz. Sosyalist ya da anarşist her fikir Jön Türk Hareketi'nde dışlanmıştır. Devletin yeniden canlanması içten olmalıdır.*"[11] Ahmed Rıza Bey'in bu ifadeleri, Resneli Niyazi Bey ve arkadaşlarının bu hareketlerinden kendisinin haberi olmadığını; bunun daha ziyade şahsî tercihle başlatıldığı izlenimi vermektedir.

İsyanın başarıya ulaşmasının ilk haberi olabilecek gelişme, II. Abdülhamid'in sadrazam değişikliğine gitmesidir. Yine bu haber de

11 *Neue Freie Presse*, "Gespräch mit dem Präsidenten des jungtürkischen Komitees in Paris", 24 Temmuz 1908, Sayı 15777, s. 2.

aynı şekilde takriben iki günlük bir gecikme ile 24 Temmuz'da yayınlanmıştır. Buna göre Sultan, Sadrazam Ferid Paşa'yı azlederek "*reform taraftarı*" olarak kabul edilen Said Paşa'yı bu göreve getirmiştir.[12]

Niyazi Bey'in Alman Muhabirle Yaptığı Görüşme

Frankfurter Zeitung, Niyazi Bey'le yapılan önemli bir görüşmeyi yayınlamıştır. Bu görüşmede yukarıda anlatılan ihtilâlin başlangıcı konusundaki tartışmalara açıklık getirilmektedir. Burada Niyazi Bey'in bildirdiğine göre, Jön Türk Komitası'nın ihtilâl için daha geç hareket edilmesine karar vermesine rağmen, kendisi komita adına "*bir dereceye kadar kendi inisiyatifiyle*" bu ihtilâli başlatmıştı. Niyazi Bey, neden erken hareket ettiğini ise şu şekilde izah etmektedir:

"*Pek çok paşa ve saray casusundan oluşan bir heyetin Selanik'e geldiğini ve pek çok genç subayın tutuklandığını Resne'de öğrenmiştim. Ben ve dava arkadaşlarım gördük ki, eğer Resne'deki gibi ufak bir ağdan jurnal giderse Jön Türklerle olan münasebetlerimiz hemen ortaya çıkabilirdi. Komitenin almış olduğu karara göre hareketin başlaması daha geç olduğu halde, komitenin varlığını tehlikeye sokmamak için, bizler tasfiye edilmeden önce harekete geçilmeliydi. Bütün cesaretimi topladım ve belli oranda kendi kuvvetimle cemiyet adına hareket etmeye başladım. Resne Belediye Başkanı Cemal Bey, Polis Komiseri Tahir Bey, Defterdar Tahsin Bey, vergi memuru Abdullah Bey, Teğmen Osman ve Yusuf'la birlikte bir toplantı yaptık. Burada, anayasanın ilân edilmesi ve hürriyet için dağa çıkmaya karar verdik. Resne'de bulanan askerî birliklerin bizim planlarımızdan haberdar olmaması için 100 komiteciden oluşan bir çeteye katıldık. 180 asker de silahlarıyla birlikte bize dâhil oldular. Hedeflerimize ulaşmak için ölene kadar mücadele edeceğiz diye yemin ettik. 20 Haziran'da*[13]*, 280 adam silahlarıyla birlikte Resne'den ayrıldık*" Niyazi Bey'in bu anlattıkları da yukarıdaki satırlarda geçen Ahmed Rıza Bey'inkilerle örtüşmektedir. İsyan planlı bir hareket olmaktan daha ziyade, ferdî bir çıkışla başlamıştır.

12 *Vorwärts*, 24 Temmuz 1908, Sayı 171, s. 3; Pester Lloyd, 24 Temmuz 1908, Sayı 177, s. 3.

13 Milâdî 3 Temmuz 1908'e tekabül etmektedir.

Niyazi Bey, para meselesini çözmek için taburun kasasından 500 lira aldığını ve yerine bir makbuz koyduğunu belirtmektedir. Bu arada Umûmî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa ve Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa'ya iki mektup yazarak amaçlarını anlatmıştır. 7 Temmuz'a kadar dağda kalan Niyazi Bey, ne askerî birliklerin ne de halkın kendisine karşı bir şey yapamayacağını anlamış ve Starova'ya gelmiştir. Burada yıllardır tanıştığı ve aynı fikirleri taşıyan Arnavut Cercis Bey ile buluşmuştur. Her ikisi kısa süre zarfında anlaşarak, çatışmaların sona erdirilmesi ve hürriyet yolunda mücadele için çevrede bulunan Sırp ve Bulgar çeteleriyle bir anlaşma yapılmıştır.

Aynı haberin devamında geçtiğine göre, Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra Niyazi Bey'e karşı askerî bir hareketin yapılamayacağı anlaşılmıştır. Bu arada Dibra'dan Teğmen Şefik Bey ve adamlarının Niyazi Bey'le buluşmasıyla isyancıların sayıları iyice artmıştır. Üsteğmen Selahaddin ve Yüzbaşı Hasan Bey'ler Kırcova'ya gelmişlerdi. Ohri'den ise Eyüp Sabri Bey'in adamlarıyla gelmesiyle artık hareket iyice şekillenmişti. 8 Temmuz'da Eyüp Sabri'nin kumandası altında Jön Türkler'in fedai sayısı 1200'e çıkmıştı. Niyazi Bey'le birlikte gelen 1000 adamla birlikte sayıları iyice artmıştı. Âsiler, 9 Temmuz'da Manastıra gelerek buradan telgraf bağlantılarını kesmişler ve şehrin önemli yerlerini işgal etmişlerdi. Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey, Osman Paşa'nın evine giderek onu esir almışlardı.14 gün esir tutulan Osman Bey, serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüştür.[14] Bu konuyla alakalı olarak *Wiener Zeitung*'da çıkan habere göre ise, Niyazi Bey birkaç bin adamıyla birlikte Manastır'a girerek Müşir Osman Paşa'yı kan dökmeden kaçırmıştır.[15]

Sadrazam Ferid Paşa'nın görevden alınarak yerine Said Paşa'nın tayin edilmesi, Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesinden önceki son önemli hâdise olarak 24 Temmuz 1908'de gazetelerde yer almıştır.[16]

---

14 *Frankfurter Zeitung*, "Eine Darstellung Niasi Beys", 15 Ağustos 1908, Sayı 226, Zweistes Morgenblatt, s. 1.

15 *Wiener Abendzeitung*, 24 Temmuz 1908, Sayı 169, s. 1.

16 *Pester Llyod*, 24 Temmuz 1908, Sayı 177, s. 3.

1908 Jön Türk İhtilâli ve ilgili gelişmeler, başta Alman ve Avusturya olmak üzere Avrupa matbuatında, fazlasıyla alaka görmüştür. *Kölnische Zeitung* ile *Frankfurter Zeitung*'un İstanbul'da bulunan muhabirleri, ihtilâlle alakalı gelişmeleri gazetelerine doğrudan geçerek gerekli yorumları yapmışlardır. Bu alakaya rağmen ihtilâlin başlangıcı hakkındaki haberler, aslında oldukça geç yayınlanmıştır. Örneğin Niyazi Bey'in isyanının başlaması 9 gün, Enver Bey'in ortadan kaybolması ise 6 gün sonra gazetelerde yazılmıştır. Böylesine bir gecikmenin nedeni, bu iki subayın başlattıkları hareketin daha önceden gerçekleşen siyasî olmayan sıradan askerî isyanlardan bir yenisiyle yeniden karşı karşıya bulunulduğunun zannedilmesi olabilir. Siyasî bir amaç taşıyan isyanla karşı karşıya olunduğunun henüz daha ilk hafta içinde hissedilmemesi, bir neden olarak gösterilebilir. Nitekim bu çıkışın siyasî amaçlı olduğunun anlaşılmasıyla beraber, haberler artık daha sıkça ve fazla gecikme olmadan yayınlanmaya başlanmıştır.

Gazetelerdeki haberlere bakıldığında, ihtilâlle alakalı bazı bilgilerin mevcut tarihî verilere göre doğru olmadığı görülmektedir. Bu türde yanlış haberlerin yayınlanmasının nedeni, olayların henüz daha netleşmediği sıralarda o günkü şartlarda kulaktan kulağa yayılan rivayetlerin pek fazla elekten geçirilmeyerek yayınlanması olabilir. Günümüzde dahi, böylesi kitlesel siyasî olaylar hakkında yapılan ilk haberlerde aynı şekilde birçok yalan-yanlış rivayetler basın organlarında bolca görülmekte; çok ciddî bir bilgi ve yorum kirliliğine maruz kalınmaktadır.

Resneli Niyazi Bey'in doğrudan bir Alman muhabirine anlattığı bazı bilgilerin, daha sonra kendisi tarafından kaleme alınan hatıratıyla çeliştiği ortaya çıkmıştır. Böyle bir çelişkinin nedeninin, o günkü şartlarda propagandaya yönelik ifadelerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. İhtilâlin kahramanları hakkında çıkan haberlerin Enver Bey ile alakalı olanlarında belli bir yoğunluk göze çarpmaktadır. Niyazi Bey kendisinden önce dağa çıktığı halde, ilk haberin Enver Bey hakkında yapılması ve daha sonraki gelişmelerde rolü olmadığı hâlde yine Enver Bey'in, Manastır'da Müşir Osman Paşa'nın esir

alınması gibi, olayların içinde zikredilmesinin, basit bir gazetecilik hatasından öte yönlendirmeyle çıkan bir durum olduğu söylenebilir. Böylesi bir yanlış kurgunun ortaya çıkmasının iki izahı olabilir: Birincisi, muhabirler Selanik'ten aldıkları bilgiler doğrultusunda haber yaptıkları için buradaki belli çevreler, Enver Bey hakkındaki bu yanlış bilgileri kendilerine vermiştir. Niyazi Bey'in yerine Enver Bey'in öne çıkması ve ihtilâlin kahramanı olması bunlar tarafından istenmiş olabilir. İkincisi, Enver Bey'in Almanca bilmesi ve Alman çevreleriyle tanışması bu haberlerin kaynağı olarak da zikredilebilir.

MEŞRUTİYET'İN YENİDEN İLANI VE SEVİNÇ GÖSTERİLERİ

Meşrutî yönetime yeniden geçilmesi neticesinde Osmanlı memleketlerinde yapılan sevinç gösterileriyle alakalı haberler, Alman ve Avusturya basınında fazlasıyla yer bulmuştur. Muhabirler bizzat şahit oldukları bu kutlamaları çok canlı bir şekilde tasvir etmektedirler.

İstanbul'daki Kutlamalar ve Coşku

Bununla ilgili ilk haberde, 24 Temmuz'da II. Abdülhamid'in Kânûn-ı Esâsî'nin ilânını tasdik etmesinin ardından başşehir İstanbul'da halk arasında "*tarif edilemez büyük bir sevincin meydana*" geldiği ve şehrin baştan aşağı bayraklarla süslendiği belirtilmektedir.[17] İstanbul'daki kutlama merasimleri ve halkın durumuyla alakalı teferruatlı haberler 28 Temmuz'da görülmektedir. Anayasanın ilân edilmesiyle birlikte İstanbul'da oluşan olumlu hava ve sevinç gösterileri şu şekilde tasvir edilmektedir:

"*Öncelikle şehrin her tarafından arabayla, atla, bisikletle ve yürüyerek gelenlerin iştirakleriyle Yıldız Sarayı önünde büyük bir gösteri düzenlenmiştir. Gösterilere katılanların büyük bir kısmı orta ve dar gelirliler olmakla birlikte, pek çok subay, kadın ve okul çocukları da katılmışlardı. Müslümanlar'ın yanı sıra Hristiyanlar da meydandaki yerlerini almışlardı. Gurubun başında ise, din adamları yer almaktaydı ve bunlar iştirakçileri teşvik etmekteydiler. Gösteri sırasında ya bayraklar ya da pankartlar taşınmaktaydı. Pankartlardan bazılarında*

17 *Frankfurter Zeitung*, 24 Temmuz 1908, Sayı 204, Abendblatt, s. 2.

"Sultanım Çok Yaşa!", "Yaşasın Hürriyet", "Yaşasın Anayasa" ibareleri yer almaktaydı."[18]

Yıldız Sarayı'nın önündeki gösterilerde göstericiler ile Sultan II. Abdülhamid arasında ilginç bir konuşma konuyla alakalı haberlere yansımıştır. Buna göre, II. Abdülhamid, bizzat kendisi pencerenin camını açarak, ne istediklerini sormuştur. Bunun üzerine kalabalık, "*sizin sağlığınızdan başka bir şey istemiyoruz, efendimiz. Padişahımız çok yaşa*", demişti. Sultan ise bunun üzerine şu cevabı vermiştir: "*Evlatlarım, tahta çıktığımdan beri vatanımın kalkınması ve selameti için gayret ettim. Benim en büyük arzum, kendi çocuklarım kadar bana yakın olan tebaamın iyiliğidir. Allah şahidimdir ki, şu andan itibaren istikbaliniz garanti altındadır. Sizlerle birlikte çalışacağım. Evet, kardeşlerim, hürriyetinizle yaşayın. Sizlerin bana gösterdiğiniz teşekkür ve güvenden memnunum. Eve gidiniz ve istirahat ediniz.*"[19]

İstanbul'daki gösteri merkezlerinden biri de Bâb-ı Âlî idi. Kânûn-ı Esâsî'ni ilan edilmesinin ardından burada görülen hareketliliği *Frankfurter Zeitung*'un muhabiri şu şekilde tasvir etmektedir:

"*Aralarında kadınlarında bulunduğu kalabalık bir insan gurubu Bâb-ı Âlî'nin avlusuna dolmuştu. Göstericiler binadan içeriye ve ardından sadrazamın çalışma odasına girerek çok ilginç isteklerde bulunmuşlardı. Örneğin kasaplardan bir heyet loca başkanlarının görevden alınmasını talep etmişlerdi. Serbest bırakılan bazı siyasî mahkûmlar ise, teşekkür etmek için sadrazama gelmişlerdi. Subaylar, gazetelerin yazı işlerine giderek itidalli tutumlarını protesto etmekteydiler. Sokakta gazete satan çocuklar caddelerde dolaşarak yüksek sesle gazeteleri, özel baskılarını, broşürleri, el ilânlarını; kokartlar, atkılar ve sadrazamın resimlerini satıyorlardı.*"[20]

---

18 *Vorwärts*, 28 Temmuz 1908, Sayı 174, s. 1-2.

19 *Frankfurter Zeitung*, 29 Temmuz 1908, Sayı 209, Erstes Morgenblatt, s. 3

20 *Frankfurter Zeitung*, 29 Temmuz 1908, Sayı 209, Drittes Morgenblatt, s. 1.

Kânûn-ı Esâsî'nin tekrar ilân edilmesinden dolayı, Düvel-i Muazzama'nın İstanbul'daki temsilcileri Bâb-ı Âlî'yi tebrik etmişlerdi.[21] Avusturya ve İtalya elçileri ise, sadrazamı bizzat ziyaret ederek, anayasanın "*tam*" olarak uygulanması nokta-i nazarında "*garanti*" istemişlerdi.[22]

Bu olumlu havadan İstanbul'daki Ermeni cemaati de etkilenmiş ve Ermeniler sevinç gösterilerine katılmışlardı. Ayrıca Ermeni kilisesi, "*hürriyet yolunda şehit düşen Türkler için dinî bir ayin*" icra etmiş, bu ayine binlerce insan katılmıştı. Daha sonra papazın, rahiplerin ve Türk askerî bandosunun katıldığı bir dinî alay düzenlenmişti. Bu alayla birlikte büyük bir insan kitlesi yürüyüş yapmıştır. Bir konuşmanın yapıldığı bu yürüyüş sırasında, askerî orkestra Ermeni millî marşını da çalmıştır.[23]

Selanik'teki İhtilâl Merasimleri

Anayasanın ilân edilmesi diğer bir önemli şehir Selanik'te de muazzam bir sevince neden olmuştur. "*Subaylar ve siviller şehirde cadde cadde dolaşarak Jön Türklerin hedeflerini halka heyecanlı bir şekilde anlatıyorlardı. Bunlar, halktan büyük alaka görüyorlardı.*"[24] *Frankfurter Zeitung*'un muhabirinin Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesinin hemen ardından bizzat şahit olduğu Selanik izlenimleri şu şekildedir: 24 Temmuz günü Selanik ve Makedonya halkında büyük bir sevinç yaşanmaktaydı. Geç vakitlere kadar halk sokaklarda "*yaşasın vatan*", "*yaşasın hürriyet*" ve "*yaşasın ordu*" diye gecenin sessizliğinde yüksek sesle bağırmaktaydılar. Fakat bu millî bayram gününün sabahı kanlı bir eylemle başlamıştı. Sultan II. Abdülhamid döneminden dört ajan Jön Türklerin eline düşmüşler ve "*merhametsizce*" kurşuna dizilmişlerdi. Bunlar; biri piyade, bir süvari yüzbaşısı ve iki sivilden oluşmaktaydı. Cesetleri süngülerle korkunç bir şekilde delik deşik edilmiş, halk taşlamış ve üzerlerine tükürmüştü. Sadrazamın Kânûn-ı

21 *Neue Freie Presse*, 28 Temmuz 1908, Sayı 15871, s. 4.
22 *Germania*, 29 Temmuz 1908, Sayı 172, Erstes Blatt, s. 3.
23 *Frankfurter Zeitung*, 14 Ağustos 1908, Sayı 225, Zweites Morgenblatt, s. 1.
24 *Frankfurter Zeitung*, 25 Temmuz 1908, Sayı 205, Drittes Morgenblatt, s. 1.

Esâsî'nin yeniden ilân edildiğine dair telgrafı dün gece buraya ulaşmış, sabahleyin özel baskıyla sokaklarda satılmaya başlanmıştı. Telgrafın metni şu şekildeydi:

"*Halkın Selanik Umûmî Müfettişi'ne ilettiği isteğiyle ve sultanın emriyle 11-23 Aralık 1876'da ilân edilen ve bilinen nedenlerden dolayı ertelenen Kânûn-ı Esâsî tekrar yürürlüğe girmiştir. Meclis-i Âyân ve Meclis-i Mebûsan kanunların ön gördüğü şartlarda birleşebilirler. Sizlerden, bu telgrafı halka ilân etmenizi rica ediyorum. Sadrazam Said.*"

Haberin devamına göre, saat 9'dan sonra halk, subaylar ve askerler Umumî Müfettiş Hilmi Paşa, İkinci Ordu Komutanı İbrahim Paşa ve diğer ileri gelenlerin bulundukları konağa gelmişlerdi. Devamında buradaki atmosfer şu şekilde tasvir edilmektedir:

"*Burada 50 000 kişi toplanmasına rağmen, kalabalığa tam bir sükûnet ve düzen hâkimdi. Hüseyin Hilmi Paşa'nın yukarıda geçen telgrafı okumasından ve kısa bir konuşma yapmasından sonra, sürekli tekrar eden büyük bir alkış tufanı kopmuştu. Subaylar, ateşli bir şekilde tezahüratta bulunmuşlar, birbirlerine sarılmışlar ve öpüşmüşlerdi. Bu arada karadan ve denizden top atışları yapılmış ve müzikler çalınmıştır. Fakat "Hamidiye Marşı" çalınmamış ve "çok yaşa padişahım" diye bağırılmamış; bunların yerine sadece "vatan" ve "ordu" lehine tezahüratta bulunulmuştur. Şehrin tamamı bayraklarla süslenmiş ve şehre tam bir bayram havası hâkimdi. Öğleden sonra ise, guruplar kendi bayraklarıyla şehirde yürüyüşler yapmışlar ve tezahüratta bulunmuşlardı. Masonlar, Mason locasına ait bayraklarla, reform jandarmaları kırmızı ve yeşil bayraklarıyla katılmışlardı. Arnavutlar ve Rumlar gösteriler sırasında özellikle de alkışlanmışlardı. Türk kadınlar arabada görülmelerinden sonra büyük alkış aldılar. Akşamleyin caddeler aydınlatılmıştı. Hareketin önderlerinin akşam yemeği için toplandığı parka binlerce insan da gelmişti. Orkestra ise sık sık Marseyez'i çalıyordu.*" Bu tasvirleri yapan *Frankfurter Zeitung* muhabiri, Selanik'teki ve hatta Osmanlı Devleti'ndeki bütün bu gösterileri ilk etapta "*çocukça*" nitelemesine

rağmen, yine de anayasanın "*çok az*" kan akıtılarak kazanılmasından dolayı kutlamaları yerinde bulmuştur.[25]

Selanik gösterilerine katılanlar arasında Sandansky ve Panitza gibi iki önemli komita lideri de bulunmaktaydı. Uzun süre Osmanlı hâkimiyetine karşı silahlı mücadele yürüten bu iki azılı çete lideri, gösteriler sırasında Enver Bey tarafından halka tanıtılmıştır. Halkın büyük teveccüh gösterdiği komita reislerinden Sandansky, bir konuşma yaparak mevcut rejimin sona ermesinden ve devam eden kardeşlikten dolayı duyduğu sevinci ifade etmiştir.[26]

Kutlamalar sırasında Enver Bey de bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, son yıllarda vatanın içinde bulunduğu üzücü durumun nedeni olan mevcut sisteme son verilmesinin artık kesin olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Devamında ise, şunları söylemiştir:

"*Vatanımızı çökmekten kurtaracak olan tek yol, bütün milletleri birleştirecek hürriyeti vermektir. Osmanlı ittifakı, bu kutsal amaç hizmetinde ortaya çıkmıştır. Bu yolda hürriyeti bütün milletler arasında yaymak için, uzun yıllardan beri çalışmaktadır. Bugün artık açıkça söyleyebiliriz ki, bu ittifak vatanımızı mutlak olan felaketten kurtarmıştır. Bütün Osmanlı milletleri ulaşılan bu hedef için sevinmektedir. Hürriyetin zevkini çıkaran herkes şimdi mutludur. Fakat görevimiz henüz daha bitmedi. Amacımız bu sükûneti sürekli olarak garanti altına almak ve hürriyeti korumaktır. Bu görevin, sadece belli insanlara ait olduğuna inanmayın. Hayır. Bu asil görevin tamamlanması için, bütün millet gayret etmelidir.*"[27]

Daha sonraki günlerde yine Selanik'ten yazan *Frankfurter Zeitung* muhabiri, Osmanlı kadınlarının kutlama merasimlerinde nasıl aktif olduklarını ele alan bir değerlendirmede bulunmuştur. Yazının girişinde, Türk kadınları hakkında Avrupa'daki genel kanaati eleşti-

25 *Frankfurter Zeitung*, "Ein türkisches Nationalfest", 28 Temmuz 1908, Sayı 208, Ertes Morgenblatt, s. 1.

26 *Neue Freie Presse*, "Sandansky und Panitza in Salonichi", 30 Temmuz 1908, Sayı 15783, s. 5.

27 *Pester Lloyd*, 28 Temmuz 1908, Sayı 180, s. 2.

rerek, Türk kadınlarının "*pek çok alanda, haksız olmamakla birlikte, Avrupa'da küçük görüldüğünü*" belirterek şu tespitleri yapmıştır:

"*Fakat son yıllarda gerek eğitim kurumları ve gerekse özel alınan eğitimle birlikte kadınların seviyesi bugün çok yükselmiştir. Özellikle de Makedonya'daki kadınlar bağımsız hareket etme konusunda İstanbul'dakilere göre çok daha farklıdırlar. Bu bağlamda sadece iyi eğitim almış İzmir kadınları daha ileridedirler. Kocalarının ve kardeşlerinin meseleleri kendi meselesi olmuştu. Kadınlar, hürriyet için çok önemli hizmet icra etmektedirler.*"

Muhabir bu tespitleri yaptıktan sonra Cevdet Paşa'nın kızı Emine Hanım'ı örnek bir Türk kadını olarak zikretmiştir. Seres Mutasarrıfı Reşid Paşa'nın hanımı olduğunu belirttiği Emine Hanım'ının bu gösteriler sırasındaki hareketlerini şu şekilde anlatmaktadır:

"*Hürriyetin ilânını müteakiben Selanik'teki sevinç gösterilerine katılarak elinde bayrakla yürüyüp, "Yaşasın millet!", "Yaşasın vatan!" ve "Yaşasın hürriyet!" diye bağırıyordu. Emine Hanım, toplanan kadınlara şunları söylemiştir: "Güzel haberi aldınız. Hürriyet 30 yıldan fazla bir süredir engellenmişti. Fakat şimdi kurtarıldı. Nihayet kafamızı kaldırıp hayatın yüzüne bakabileceğiz. Mukaddes Kur'ân'da, beşikten mezara kadar ilim öğrenmemiz gerektiği yazıyor. Bunu anlayan her akıllı kadın, pratik hayatında uygulamalıdır. Sihirli kelime "hürriyetin" mânâsını bugün anlayacaksınız. Kutsal İslâm olan faziletten ayrılmaksızın, sevincimizi bütün milletimizin sevinciyle birleştireceğiz. Kalplerimiz birleşiyor.*"[28]

Selanik'teki kadınların yapılan şenliklerdeki etkinliği *Kölnische Zeitung* muhabirinin de dikkatini çekmiştir. Muhabir, yüzlerce Türk kadınının özel tiyatronun bahçesini doldurduklarını ve burada Dr. Nâzım Bey'in yaptığı konuşmayı dinlediklerini belirtmektedir. Nâzım Bey bu konuşmasında Jön Türk Harekâtı için kadınların ne kadar önemli olduklarını, anayasanın ve nüfûzlarının kamu hayatındaki rollerini anlatmaktadır. Muhabir bu bilgileri verdikten sonra burada

28 *Frankfurter Zeitung*, "Eine türkische Patriotin", 4 Ağustos 1908, Sayı 215, Zweites Morgenblatt, s. 1.

hazır bulunan kadınların kıyafetlerini ve davranışlarını şu şekilde tasvir etmektedir:

"Kim tesettürlü ve peçeli kadınların katılacakları bir gösterisi olacağını düşündüyse, yanılmıştır. Buna katılan Türk kadınlarının yarısından fazlası tesettürlerini atmışlar, üzerlerine tamamen modern bir kıyafet almışlardı. Bu kadınlar Dr. Nâzım Bey'in açıklamalarını büyük bir dikkatle dinliyorlardı ve tezahüratta bulunuyorlardı."[29]

Neue Freie Presse de, benzer haberleri vererek, Selanik'teki gösterilerin 3 gün sürdüğünü; Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanların birlikte anayasanın ilânını kutladıklarını yazmaktadır. Hatta Hristiyan kadınlar yaptıkları tezahüratlarla ve gösterdikleri alakayla Osmanlı subaylarını bunaltmaktaydılar. Haberde şehirdeki yabancı konsoloslukların hepsinin tıpkı diğer binalar gibi bayraklarla donatıldığı da belirtilmektedir.[30]

Diğer Osmanlı şehirlerinde de benzer sevinç gösterileri yaşanmıştır. Bunlardan belli bölgelerdeki şehirlerden bazı örnekleri burada zikretmek kâfi olsa gerekir. İzmir, Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden ilân edilmesinden dolayı gösterilerin yapıldığı önemli şehirlerden biriydi. İzmir'de binlerce Türk ve Rum caddelere çıkarak sevinç gösterilerinde bulunmuş; bandolar Türk ve Yunan marşlarını çalmıştı.[31] Meşrutî yönetime geçilmesi Kahire'de halk arasında büyük alaka görmüştü. Sevinç gösterilerinde dikkatleri çeken husus ise, "*sokaklarda toplanan Türkler ve Ermeniler arasında dostluk manzaralarının*" görülmesiydi.[32] Makedonya'daki ulemânın önemli kısmı tamamen Jön Türkler'in tarafındaydılar. Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesinden dolayı da bütün camiler ve minareler aydınlatılmıştı.[33] Önemli şehirlerden Üsküp'teki şenlikler sırasında farklı inanca mensup olanlar arasında "*kardeş olma*" merasimi yapılmıştı. "*Her sınıf insan topluluğuna büyük bir*

29 *Kölnische Zeitung*, 5 Ağustos 1908, Sayı 827, Zweite Morgen Ausgabe, s. 1.
30 *Neue Freie Presse*, 27 Temmuz 1908, Sayı 15780, s. 3.
31 *Pester Lloyd*, 29 Temmuz 1908, Sayı, 181, s. 3.
32 *Kölnische Zeitung*, 27 Temmuz 1908, Sayı 794, Morgen Ausgabe, s. 2
33 *Frankfurter Zeitung*, 31 Temmuz 1908, Sayı 211, Zweites Morgenblatt, s. 1.

heyecan hâkimdi. Şehir aydınlanmış; tren istasyonu ve trenler süslenmişti. Her tarafı büyük bir sevinç kaplamıştı. Her dilde konuşmalar yapılıyor, büyük alkışlar alıyordu. Her tarafta, "yaşasın hürriyet, eşitlik ve kardeşlik!" sesleri yükselmekteydi."[34]

Bütün bu anlatılanlardan da görüldüğü üzere, meşrutî yönetime geçilmesi Omanlı toplumunun her kesiminde büyük bir teveccüh görmüştür. Halk, geniş katılımlarla büyük gösteriler yaparak Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesini kutlamıştı. Müslim, gayrimüslim fark etmeden her kesimden ve her yaştan insanlar sokaklar dökülmüştü. Gösteriler sırasında en çok duyulan ifadeler, "*hürriyet*", "*vatan*" ve "*millet*" kelimeleri idi. *Frankfurter Zeitung* muhabiri, bu gösterileri "*çocukça*" adlandıracak kadar, coşkulu geçmişti. Gösteriler sırasında gazetecilerin dikkatlerini çeken hususlardan biri, kadınların kutlama merasimlerine aktif olarak katılmaları idi. Bunlara katılan kadınların bir kısmının ise, tesettür kıyafetlerini attıkları ilgili haberlerde geçmektedir. Yine bu gösteriler sırasında Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte sevinç gösterileri yapmaları da ilgili haberlerde üzerinde durulan diğer bir husustur. Bu gösteriler sırasında farklı dinlere mensup Osmanlı milletleri arasında dostluk manzaralarına sık sık rastlandığı kayıt edilmektedir.

İHTİLÂLİN GENEL YORUMLARI

Henüz daha ihtilâlin ilk günlerinde *Neue Freie Presse*'de yayınlanan bir yorumda, subaylar ve askerler tarafından başlatılan bu isyanın sadece Bâb-ı Âlî değil, Düvel-i Muazzama indinde de önemli bir etkiye neden olduğu fikrine yer verilmektedir. Devamında ise, bunun bugüne kadarki "*ilk büyük*" Müslüman çete hareketi olduğu; Sultan II. Abdülhamid'in işinin bundan sonra daha da zorlaştığı ve padişahın Hristiyan çetelerle birlikte bir de şimdi Müslüman çeteyle mücadele etmesi gerektiği görüşüne temas edilmektedir. Subaylar ve askerlerden oluşan bu çete hareketinin nedeni ise, Rus-İngiliz reform planlarından dolayı cesaretlenen Bulgar ve Yunan çetelerinin Türklere

34 *Kölnische Zeitung*, 27 Temmuz 1908, Sayı 794, Morgen Ausgabe, s. 2.

karşı yaptıkları saldırılar karşısında yönetimin zayıf kalmasının zor şartlarda hizmetlerini yapmaya çalışan Osmanlı subay ve askerî çevrelerinde ortaya çıkardığı memnuniyetsizlik olarak gösterilmektedir. Bu durum subayların ve askerlerin ümitsiz bir kararı almasına neden olmuş ve bu âsi askerler Müslüman nüfusun yoğun olmasından dolayı rahat hareket alanı bulacakları bu bölgede "*kurtuluşlarını Hristiyan örneklerinden etkilenerek çete hayatında aramaya başlamışlardır.*"[35]

Kölnische Zeitung'ta çıkan bir yorumda, Makedonya'da cereyan eden hadislerin Avrupa ölçülerine göre anlaşılmasının imkânsız olduğu belirtilmektedir. Yorumda bu tezin desteklenmesi için, 1907 yılında askerî birlikler ve kışlalarda resmî olarak patlak veren 17 büyük isyanın ve sayısız ufak çapta olayın yaşandığı ifade edilmektedir. Bu olayların pek çoğunda subaylar âsî askerlere sempatiyle yaklaşmışlar veya bazen de bunlarla birlikte hareket etmişlerdir. Bunlar arasında en önemli olanı ise, 1907 Mayıs ayında Selanik'teki Üçüncü Ordu'ya Anadolu'dan getirilen 8000 redif asker arasında yaşanmıştır. Bunlar Selanik'e getirilirken, üç veya dört ay içinde terhis edilecekleri sözünü aldıkları hâlde, terhis edilmemeleri üzerine isyan etmişlerdi. Aynı şekilde nisan ayı sonunda Üsküp'te yine vaat edilen terhis yerine getirilmediği için isyan patlak vermiş ve bu isyan bastırılmıştı. Yorumda ifade edildiğine göre, Resneli Niyazi Bey'in başlattığı son isyan diğerlerinden şu şekilde ayrılmaktadır:

"*Askerlerin içinde bulunduğu sefalet ve bu şekilde tezahür eden rahatsızlık siyasî gizli bir tertibata zemin hazırlamış; bu ise, şimdiki isyanda belirleyici unsur olmuştur. Manastır, Resne ve Üsküp'de isyan eden askerler gerçi sultana telgraf çekmişlerdi; fakat bu maddî bir takım taleplere yönelik değil, aksine siyasî bir hedef taşımaktaydı. Subaylar Batılı Büyük Devletler karşısında hükûmetin acizliğine bir son vermek ve özellikle de anayasanın ilân edilmesini istemektedirler.*"[36] Bu şekilde 1908 Jön Türk İhtilâli'nin, siyasî bir talep merkezli olarak patlak verdiği iddia edilerek, diğerlerinden ayrıldığı düşüncesi işlenmektedir.

35 *Neue Freie Presse*, 9 Temmuz 1908, Sayı 15765, s. 5.
36 *Germania*, 21 Temmuz 1909, Sayı 168, Erstes Blatt, s. 1.

İhtilâlin devam ettiği sıralarda Pester Lloyd'da yayınlanan bir yorumda Jön Türk Hareketi'nin kapsamı sorgulanmaktadır. Yorumun başında, Jön Türk Hareketi'nin Üçüncü Ordu'daki "*çapının ve derinliğinin ne Yıldız, ne Bâb-ı Âlî ve ne de diplomatlar tarafından bilindiği*" iddia edilmektedir. Yorum devam eden satırlarında, gelen haberlerden anlaşıldığı kadarıyla hareket pek de "*genele*" yayılmadığı gibi, oturmuş bir teşkilata ve "*bilinen bir başkana*" da sahip olmadığının anlaşıldığı fikrine yer verilmektedir. Ayrıca isyan sırasında yapılan suikastlar ve gösteriler sonrasında harekete mensup üyeler kendilerine olan güvenlerini kazandıkları ve bu şekilde hareketin çapının artmaya başladığı, iddia edilmektedir.[37]

Jön Türk Hareketi'nin ve İhtilâlin Sosyo-İktisadî Analizi

Vorwärts gazetesinde Jön Türk Hareketi'ne dair önemli tespitlerin yer aldığı dikkat çekici bir yorum yayınlanmıştır. Yorumun girişinde, son günlerde Türkiye'den gelen ve gazetelerde yayınlanan haberlerde, askerî ihtilâllerde hemen hemen sadece subayların yaptıkları suikastlardan bahsedilmekte ve bu eylemlerde halkın bir desteğinin olmadığı üzerinde durulmaktadır. Yazının devamında ihtilâl halk desteği konusu şu şekilde açılmaktadır:

Fakat "*ilginçtir, gazetelerden hiç biri Türk halkının geniş halk tabakasının bu harekete olan katkıları ve rolleri konusunda haber vermemekteler. Görünüşe göre halk kitleleri bu harekete katılmamış, düşmanca olmasa da lâkayt kalmışlardır. Halkın bu davranışı siyasî bir ilgisizliğe değil, aksine Jön Türk Komitesi'nin karakterine bağlıdır. Jön Türklerin hedeflerinde başlangıçtan beri geniş kitlelerin menfaatlerine çok az yer verilmiştir. Halkın iktisadî durumunu iyileştirecek herhangi bir talepleri olmamıştır. Siyasî bakış açısına göre de komite, kesinlikle demokratik değildi. Komitenin halka vaat edebileceği tek şey, vergilerin belli oranda indirilmesiydi. Zaten daha fazlasını vaat edemezdi, çünkü kendisi yüksek sınıfların partisiydi. Halk yığınlarının desteğini almak için bu talep çok yetersizdi.*" Bu şekilde gerek Jön Türk Hareketi'nin ve

37 *Pester Lloyd*, "Die türkische Bewegung", 20 Temmuz 1908, Sayı,164, s. 2.

gerekse bunların gerçekleştirdikleri ihtilâlin elitist bir özelliğe sahip oldukları ana düşüncesi işlenmektedir.

Devamında seçkin bir zümreye mensup bir hareketin gerçekleştirdiği devrimin, halkın desteğinden mahrum olmasının neden olduğu hususlar üzerinde şu şekilde durulmaktadır:

"*Komite halkın desteği olmadan, subaylar ve memurların bir kısmı ile medrese talebelerine dayanmıştır. Bu kuvvetlerden büyük bir devrimin beklenemeyeceği çok açıktı. Jön Türkler bu hakikati çok iyi bildiklerinden hedeflerine ulaşmanın yolunu askerî ihtilâller ve saray devrimlerinde görmüşlerdir. 1876 yılında da bu yoldan giderek zafer kazanmışlardı. Jön Türkler, askerî bir ihtilâle bağlı saray devrimi ve medrese talebeleri isyanıyla Sultan Abdülaziz ve birkaç gün sonra halefi V. Murad'ı tahttan indirerek yeni sultana meşrutiyetin ilânını zorlamışlardı. İlân edilen meşrutî yönetimde çok fazla bir şey değişmemişti. Halk tıpkı devrim öncesinde olduğu gibi, sırasında ve sonrasında da gelişmelere çok lâkayt kalmıştı. Nitekim Sultan II. Abdülhamid meclisi tatil etmişti. Jön Türkler, bu yüksek tecrübeden bir sonuç çıkararak askerî ihtilâl ve saray devrimiyle sadece bir hükümdar değiştirilebilir. Bu yol, gerçek bir siyasî devrime ve devamında devlette hakikî ve sürekli siyasî münasebetleri değiştirmeye yeterli olmayacaktı. Böylesine bir devrim ancak geniş halk kitlelerinin iştirakiyle sağlanabilir.*"[38]

Janko Sakasow, *Sozialistische Monatshefte* dergisindeki makalesinde *Vorwärts*'in tersine, "*Türk ihtilâlinin*" Şark devletlerindeki alışılmış saray ihtilâllerinden ve yine ayrı bir partinin iktidara gelmesine yardım eden ihtilâllerden biri olmadığını; aksine tıpkı İngiltere, Fransa, Almanya tarihinde ve 1905 yılında Rusya'da yaşanan büyük orta sınıf ayaklanmalarına benzediğini iddia etmektedir. Yazara göre bu ihtilâl, yükselen orta sınıf ile bunların yardımcısı çiftçiler, zanaat sahipleri ve işçiler ile mutlakıyetçi feodal bürokrasiye dayanan kuvvet arasındaki toplumsal çatışmadan dolayı patlak vermiştir. Sakasow bu iddialı tespitini ispat edebilmek için Jön Türklerin Türk İmparatorluğu'ndaki bütün milletlerin yükselen orta sınıfının ideologları olduklarını be-

38 *Vorwärts*, 24 Temmuz 1908, Sayı 171, s. 1-2.

lirtmektedir. Devamında ise, sanayicilerden ve tüccarlardan oluşan millî Türk orta sınıfından bugüne kadar çok az şey duyulduğunu; Jön Türkler arasında ya çiftçiler ve küçük toprak sahipleri ya da din adamları, memurlar ve askerlerin; çok az da zanaat erbabı ve bakkal bulunduğunu söylemektedir. Bu yüzden Jön Türkler, bütün nüfus arasında modern taleplerin temsilcisi ve modern devlet fikrinin taşıyıcıları olmuşlardır.

Devamında ise, Jön Türk Hareketi'nin yıllardan beri var olduğunun, fakat Jön Türklerin Cenevre, Paris ve Bulgaristan'da görüldüklerini belirterek; hareketi meydana getirenlerin aydın memurlar, askerler ve üniversite öğrencileri olduklarının altı çizilmektedir. Sakasow'un görüşüne göre, "*bunların hedeflerinden Türk nüfusunun çoğunluğu yabancıydı. Belki İstanbul istisna olarak tutulursa, Türkler arasında yükselen bir orta sınıf hiçbir yerde görülmemekteydi. Ve şimdi askerler tarafından taşınan ve halk tarafından desteklenen mükemmel bir hareket ortaya çıkmış ve hürriyet, kardeşlik ve eşitlik sloganıyla böylesine bir orta sınıf ihtilâlini gerçekleştirmiştir.*" Yazar, bu ilginç makalenin sonunda ise, "*özgür meşrutî Türkiye'nin Şark Meselesi'nin en iyi çözümü*" olduğu görüşüne de yer vermektedir.[39]

Neue Freie Presse, Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesinin ertesi günü birinci sayfasında oldukça uzun bir yorum yayınlanmıştır. Makalede, anayasanın tekrar ilân edilmesi dünyayı "*sallayan önemli bir hâdise*" olarak değerlendirilmektedir. Makalenin girişinde Sultan II. Abdülahmid'in Bâb-ı Âlî'yi tasfiye ederek tesis etmiş olduğu mutlakî yönetime ve ilgili gelişmelere temas edilmekte ve devamında ise Jön Türk Hareketi'nin bu yönetim tarzına tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Devamında ise Osmanlı coğrafyasında cereyan eden bu gelişmelerin, Avrupa'da yeterince takip edilemediği ve bilinemediği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda özellikle de şu soru tevdi edilerek, buna bir cevap verilmektedir:

39 Janko Sakasow, "Die türkische Revolution", *Sozialistische Monatshefte*, Sayı 12/2, Berlin 1908, s. 1037-1040.

"Türk meseleleri karşında yeteneksiz kalan gururlu Avrupa, Müslümanların iç dünyasını nasıl görüyor ve ne biliyor? Avrupa'nın çeşitli merkezleri tarafından yayınlanan mavi, sarı, kırmızı, beyaz ve diğer bütün renkli kitapların sayfalarının karıştırılması durumunda bunlarda Jön Türkler hakkında kaç notanın geçtiği görülecektir? Belki de bir tane bile olmayacak! Yayınlanan belgelerde Jön Türkler en azından diplomatik olarak geçmiyor. Ama Jön Türkler şimdi her şeyi parçalıyor; Mürzsteg, Reval, sultanın keyfiliğini ve bu fakir millete haksızca yapılan her şeyi."[40]

Osmanlı Devleti'nde uzun süre görev yapan, fakat ismi verilmeyen bir diplomatın ihtilâlle alakalı yorumu *Neue Freie Presse*'de yayınlanmıştır. Söz konusu Diplomat, Sultan II. Abdülhamid'i "*sistem değişikliğine*" zorlayan Jön Türk Hareketi'nin daha önceden "*bilinmediğini*" iddia etmektedir. Devamında bu diplomat, "*Jön Türklerin yurtdışından Türkiye'ye yönelik propaganda yaptığını; fakat II. Abdülhamid'in orduya dayanmasından dolayı, bunun pek fazla bir önemi haiz olduğu pek tahmin edilmiyordu. Bunun böyle olmadığı ancak şimdi görülmüştür*", yorumuna yer verilmektedir.[41]

Kânûn-ı Esasî'nin ilânı üzerine *Kölnische Zeitung*'da yayınlanan başka bir değerlendirmede, Sultan II. Abdülhamid'in anayasayı beklenenden erken ilan ettiği iddia edilmektedir. II. Abdülhamid'in bu şekilde hareket etmesinin nedeni olarak, Makedonya'daki kuvvetli Jön Türk Hareketi gösterilmektedir. Ayrıca şayet isyan başka askerî birlikler tarafından desteklenmesiydi ve birkaç subay ile birkaç yüz askerin isyanı söz konusu olsaydı, bunun "*kolayca*" bastırılabileceği, iddia edilmektedir. Yine bu değerlendirmeye göre, bütün gelişmeler göstermiştir ki, "*askerî birlikler âsîlere sempatiyle bakıyorlar ve bunları askerî tedbirlerle bastırmak artık düşünülemezdi. Bu şartlar altında sultan, akıllıca davranarak yapabileceğinin en iyisini yaptı ve asilerin isteklerini yerine getirdi.*" Bu tespitlerin ardından, muhtemel bir tavizin isyanın sona ermesi için yeterli olup olamayacağı üzerinde de

40 *Neue Freie Presse*, "Wien 24 Temmuz", 25 Temmuz 1908, Sayı 1578, s. 1-2.
41 *Neue Freie Presse*, 25 Temmuz, Sayı 1578, s. 3.

durulmaktadır. Buna göre, "*âsi subayların bu güne kadar yaptıkları açıklamalarda Sultan II. Abdülhamid'in şahsına karşı bir itirazları olmadığı ve sadece Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesini arzu ettiklerini*"; dolayısıyla meşrutî yönetimin ilânının yeterli olacağı denilmektedir. Değerlendirmenin devamında şu görüşe yer verilmektedir: "*Anayasanın ilân edilmesinin ardından, II. Abdülhamid'in diğer talepleri de yerine getireceği görünmektedir. Böylelikle bu ağır krizin ardından sükûnet ve düzenin tekrar hâkim olması ümit ediliyor.*"

Yorumda dikkati çeken diğer bir nokta ise, âsî subaylar ve Jön Türklerin anayasaya aşırı önem yüklemelerinin abartılı bulunmasıdır. Bunların, Kânûn-ı Esâsî'yi adalet ve düzenle aynı gördüklerinin altı çizilerek, son gelişmelerin aslında bu fikrin çok da doğru olmadığını gösterdiği belirtilmektedir. Makalede, Türk anayasasının başarılı olması istenilerek, bunun "*zorla*" değil de, "*hükûmetler tarafından hayata geçirilmesi*" arzu edilmektedir. Bu tespitlerin ardından son isyanın patlak vermesiyle alakalı nedenler şu şekilde sıralanmaktadır: Maaşların ödenmemesi, askerlerin zamanında terhis edilmemesi, İstanbul'dan yapılan jurnaller, Makedonya'da bir türlü sonu gelmeyen çete olayları ve Türkiye'nin dâhilî meselelerine dış müdahalelerle devletin itibarının küçük düşürülmesi.

Makalenin son kısmında ise, her şeyin normale dönmesi için Sultan II. Abdülhamid'e ve Osmanlı hükûmetine önemli görevler düştüğü belirtilerek, "*Düvel-i Muazzama'nın da eski siyasetlerini gözden geçirmeleri gerektiği*" de ifade edilmektedir. Ayrıca, Avrupalı Büyük Devletlerin bugüne kadar ki siyasetlerinin "*iflas*" ettiğine ve mevcut siyasetlerinin her şeyi daha "*tehlikeli*" bir yola soktuğu, dolayısıyla "*Makedonya'daki isyanın hem Avrupa siyaseti hem de sultan için ciddî bir ikaz*" olduğunu vurgulanmaktadır.[42]

Meşrutiyet'in tekrar ilân edilmesinin ertesi günü *Reichspost*'tun birinci sayfasında yayınlanan tam sayfalık yorumda dikkati çeken en önemli nokta, 24 Temmuz 1908 tarihinin, İngiliz-Rus reform

42 *Kölnische Zeitung*, "Eine Türkische Verfassung", 25 Temmuz 1908, Sayı 787, Morgen Ausgabe, s. 1.

programlarının, özellikle de Mürzsteg ve Reval'in "*mezarı*" olduğu şeklindeki tespittir. Yeni dönemle birlikte dışarıdan yapılan her türlü müdahalenin reddedilmesi isteği, bu tespitte öne sürülenlerin en önemli dayanak noktasıdır. Ayrıca sultanı "*rahatlıkla kumanda*" eden Düvel-i Muazzama'nın artık meclisi aynı rahatlıkla idare edemeyeceği görüşüne de yer verilmektedir.[43]

Yine aynı gazetede çıkan ayrı bir yorumda ise, sarayın iyi teşkilatlanmış istihbarat hizmetine sahip olmasına rağmen, ihtilâli önceden öğrenememesine dikkat çekilmektedir. Jön Türklerin aynı şekilde Makedonya'da görev yapan konsoloslar, reform memurları, sivil ajanlar ve Batılı jandarma subaylarına da herhangi bir "*sır*" vermedikleri de belirtilmektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında gerek hareketin sürekli olarak belirginleşen siyasî karakteri ve Niyazi Bey gibi âsîlerin soğukkanlı hareketleri, gerekse subay ve onlara bağlı hareket eden takımların dayanışmaları tam bir sürprizdi. Yazar, bu şekilde hiç kimsenin dikkatini çekmeden patlak veren Jön Türk İhtilâli'nin, 1907 Aralık ayında Paris'te Jön Türk, Arap ve Yahudi reform komitalarının ortaklaşa yaptıkları kongre ve burada alınan karara dayandığını ifade etmektedir.[44]

Alfred Funke makalesinde, Jön Türk Hareketi'nin tıpkı eskiden olduğu gibi, bugünkü kuvvetinin de orduya istinat ettiğini belirtilerek, ileride "*genç anayasanın bir gün vahim sonuçlara*" neden olabileceği tehlikesini gündeme getirmektedir. Yazar bu tezini ispatlamak için, anayasayı ve seçimleri ilân etmenin kolay bir iş olduğunu, fakat gerçekte faydalı işler yapabilecek insanları bulmanın ve seçmenin çok zor olduğunu belirtmektedir. Özellikle de Rusya ve İran'ın son başarısız denemelerini de gündeme getirerek, daha dikkatli olunması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca yazar Avrupa tarihindeki başarılı eski meclis örneklerine rağmen orada da bir takım olumsuzlukların yaşandığını belirttikten sonra Türk Meclisi için şu tavsiyelerde bu-

43 *Reichspost*, "Die Türkei-Verfassungsstaat", 25 Temmuz 1908, Sayı 203, s. 1.
44 *Kölnische Zeitung*, 29 Temmuz 1908, Sayı 803, *Mittags Ausgabe*, s. 1.

lunmaktadır: "*Birinci derecede önemli olan yeterli derecede eğitime ve adaletli iknâ gücüne sahip olanların meclise girmeleri gerekiyor.*"[45]

Kölnische Zeitung'da yayınlanan konuyla alakalı bir makalede, Jön Türk İhtilâli'nin beklenilenden daha erken patlak verdiğinin ve bu duruma Jön Türk Hareketi'nin Paris'teki yurtdışı idarî kanadının da şaşırmış olduğunun altı çizilmektedir. İddiaya göre Paris'teki komita, ihtilâlin başlamasını yılsonu olarak kararlaştırılmıştı. Fakat Makedonya'daki mahallî kanat, gizli planlarının ortaya çıkmasından endişe ettiği için zamanından önce harekete geçmişti. Aynı yazıda bunun hâricinde geçen ikinci bir iddiaya göre ise, İstanbul'da yaşanan son gelişmelerin Anadolu'daki halk üzerinde derin bir etkiye neden olduğuna dair haberler alınmamıştır. Bundan hareket eden gazeteye göre, "*Makedonya İhtilâli'nin başarıya ulaşması çok büyük bir tesadüftür. Şansa gerçekleşen hareket, doğru bir psikolojik anı yakalamıştır.*"[46]

Kölnische Zeitung'un İstanbul muhabiri, Osmanlı milletinin "*büyük hareketi*"nin yaptığı ihtilâl olarak adlandırdığı 1908 İhtilâli'ni Avrupa tarihinde cereyan eden bazı ihtilâllerle kıyaslamaktadır. Buna göre, Batı Avrupalılar mutlakıyet yönetimi altında yaşayan bir milletin ayaklanma yoluyla yönetimin değişmesi konusunda payına düşeni yerine getirmesini tabiî görmektedir. 1789 Fransız İhtilâli, 1848 Batı Avrupa İhtilâlleri ve Rusya'daki gelişmelerden hareket ederek benzer şeylerin Türkiye'de de cereyan edebileceğine de inanmaktadırlar. Fakat yazar, bu durumun bazı Batı Avrupa milletleriyle kıyaslanmasını doğru bulmamaktadır. Buna göre, siyasî, sosyal ve kültürel alandaki tarihî gelişmelerin etkilerinin her devlette farklılık arz ettiğini belirterek şunları yazmaktadır:

"*Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa'ya göre en önemli eksikliği bir orta sınıfın olmamasıdır. Nitekim Batı Avrupa'da parlamentoculuğu mümkün kılan en önemli faktör burjuva sınıfının varlığıydı ve bunun için mücadele etmesiydi. Osmanlı Devleti'nde bu talepleri gündeme*

45 Alfred Funke, "Oriantalische Verfassungskonflikte", *Konservative Monatsschrifft*, Sayı 65/2, s. 1092.

46 *Kölnische Zeitung*, 30 Temmuz 1909, Sayı 805, *Erste Morgen Ausgabe*, s. 1.

getirenler toplumda çok az bir orana sahip memurlar ve subaylar olmuşlardı."

Muhabirin üzerinde durduğu diğer bir husus ise, Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesinden sonra en fazla sevinç gösterisi yapılan şehirlerin büyük liman şehirleri, özellikle de İstanbul ve Selanik olduğu şeklindedir. Devamında şunları demektedir:

"Selanik'te önemli oranda bulunan Yahudilik'ten İslâm'a geçen ve "Dönme" diye adlandırılan; ticaret ve zanaatta önemli bir rol oynayan Yahudî elitler ve Hristiyan olanlar arasında hareket içinde etkili olan önemli bir kesim bulunmaktadır. Şehirdeki Müslümanlar arasında ise az oranda etkili tüccar bulunmaktaydı. Aynı şekilde serbest meslek sahiplerinin miktarı da çok azdı. Doktorlar, mühendisler, avukatlar gibi meslek sahiplerinden Müslümanların sayısı yetersizdi. Bunların haricinde bir de bilimsel eğitim almış Müslüman çiftçilerin sayısı da aynı şekilde azdı. Bundan dolayı büyük toprak sahipleri devamlı olarak fakirleşmeye başlamışlardı. Topraklarını terk ederek şehirlere göç ediyorlardı. Ayrıca son yıllarda patlak veren çete saldırıları da bu süreci hızlandırmıştır. Özellikle de Manastır Vilayeti'nde bu şekilde topraklarını Bulgarlara satan pek çok bey bulunmaktadır. Hatta Selanikli Dönmeler dahi bu şekilde bayağı mülk edinmişlerdi. Bu şekilde buralarda da toprağa dayalı Türk unsurlar adım adım gerilemişlerdir."

Yazının son kısmında ise muhabir, subayların Jön Türk Hareketi'ne katılmalarının nedenlerini izah etmektedir. Buna göre bu durumun asıl nedenini, bunların Kânûn-ı Esâsî'ye olan "*teorik heyecan*"ında değil de daha başka etkenlerde aramak gerekmektedir:

"Keyfi sürgün ve görevden atılma gibi varlıklarının önünde olan engellerden kurtulma; saraya hafiyelik yapan subayların haksız terfi etmeleri ve Avrupa'nın dâhilî meselelere karşımalarına son vermek. Yabancı subayların yabancı üniformalarla sanki efendileriymiş gibi memleketlerinde dolaşmaları ve yine yabancı memurların, reformlar adı altında yönetimi kontrol etmeleri bunların gururunu çok kırmaktaydı. Çetelerin sonu gelmeyen saldırıları karşısında etkisiz kalınması da büyük tepkiye neden olmaktaydı. Çeteler komşu devletlere sığındıkları

ve onlardan destek buldukları için, bunlarla etkili bir şekilde mücadele edilemiyordu. Ayrıca yabancı jandarma subayları maaşlarını hemen aldıkları halde, yerli subaylar kendilerine bir ödemenin yapılması için aylarca beklemekteydiler."[47]

Frankfurter Zeitung'un muhabiri Üsküb'e giderek topladığı bilgilere istinaden Jön Türk İhtilâli'nin nedenlerini izah etmektedir. Muhabir yazının girişinde, 1900'lü yıllardan beri Paris, Londra ve İsviçre'den gazetelerin gizlice Osmanlı Devleti'ne sokulduğunu; bunların hararetli bir şekilde okunduğunu ve böylece ihtilâl için bir zemin hazırlandığını belirtmektedir. Muhabirin iddiasına göre, sarayın ajanlarından korkulduğu için hiç kimse konu hakkında konuşmak için bir başkasına güvenmemekteydi. Takriben 1905'den beri hareket subaylar arasında sağlam bir dayanak bulmuştu. Yavaş yavaş memurlar da harekete alınmaya başlanmıştı. Daha da önemlisi posta ve telgraf memurları harekete dâhil olmuşlardı.

Yazıdaki iddiaya göre, bu şekilde merkezin bütün şifreli haberleşmeleri elde edilmekteydi. Ajanlar veya adamları tarafından saraya gönderilmek istenen pek çok mektup ve telgraf komita tarafından ele geçirilmekteydi. Hareketin Balkanlar'daki en önemli sıçraması ise Arnavutların taraftar olarak kazanılmasıydı. Bu şekilde Jön Türk Hareketi'ne katılanların sayısı her geçen gün artmaktaydı. Bunların yanı sıra sarayla işbirliği yapanlar ise önce ikaz edilmekte, bundan vazgeçemeyenler ise hemen kurşuna dizilmekteydi. Bu şekilde Manastır ve Selanik'te cereyan eden bu tür hâdiselerin büyük bir korkuya neden olmasıyla buralarda tam bir hâkimiyet sağlanmıştı.

Bu bilgileri veren muhabir, Jön Türk İhtilâli'nin aslında ağustos ayı sonlarında patlak vereceğinin tahmin edildiğini iddia etmektedir. Fakat Enver Bey'in tutuklanmasının emredilmesi, bunun üzerine onun firarı, Şemsi Paşa'nın görevlendirilmesi ve ardından katledilmesi gibi nedenlerle erkene alındığını belirtmektedir.

47 *Kölnische Zeitung*, "Die Moslim und der Umschwung in der Türkei", 2 Ağustos 1908, Sayı 817, *Sonntags Ausgabe*, s. 1.

Bu uzun değerlendirmede dikkatleri çeken diğer bir nokta ise, bizzat yazarın kendisinin yerinde müşahede ettiği Balkanlar'da sükûnetin sağlandığı iddiasıdır. Yazarın, belirttiğine göre, ihtilâlle birlikte Balkanlar'da mükemmel bir düzenin hâkim olup, buna karşı her türlü tecavüz çok sert bir şekilde cezalandırılmaktadır. Hatta kendisinin görüştüğü kişiler, Türkiye'de geçmişte kendilerini hissetmedikleri kadar güvende olduklarını belirtmişlerdir. Bu olumlu gelişmeyi zikrettikten sonra yazar, Türk halkının ve ordusunun içindeki iyi çekirdeğin tanınmadığının veya tanınmak istenmediğini yazmaktadır. Balkanlar'daki rahatsızlıkları asıl kışkırtanların Hristiyanlar olduğunu; bunun neticesinde meydana gelen olayların bir kısmının da Balkanlar'daki küçük devletlerin kışkırtması, geri kalanlarının ise Düvel-i Muazzama'nın cesaretlendirmesiyle patlak verdiğini iddia etmektedir.

Yazar ayrıca bazı istisnalar haricinde pek çok çete reisinin millî nedenlerden değil, şahsi hesaplarla hareket ettiğini bilindiğini söylemektedir. Nitekim bu tür eylemler neticesinde, daha önceden mal varlığı olmadığı halde, bir yıl içinde zengin insanlar olarak memleketlerine dönenlerin; arsa ve toprak satın alan pek çok kişinin bulunduğunu da eklemektedir. Bunların para kaynakları araştırıldığında ise, bu kaynakların Türkiye'deki dindaşlarının yaptıkları bağışlardan veya çaldıkları paralardan oluştuğunu yazmaktadır. Jön Türklerin, Hristiyan çetelerin hareketlerinin şiddet yoluyla bastırılmasının çok daha zararlı olacağını bildikleri için bunlara hürriyet vermek suretiyle bu çetelerden kurtulduğunu, böylece Balkanlar'ın rahat bir nefes almasını sağladıklarını iddia etmektedir.

Yazar bu yorumlardan sonra bu kez Düvel-i Muazzama'nın İstanbul'daki temsilcilerinin bazı davranışlarının Jön Türk Hareketi için nasıl olumlu bir zemin hazırladığına da temas etmektedir. Onun bu bağlamdaki ilk tespiti, bütün bu yaşananlardan en fazla sıkıntı çekenlerin Türklerin kendilerinin olduğu; vatanlarında hâkim olmadıkları ve çok sık olarak iç işlerine müdahaleye maruz kaldıkları yönündedir. Bu müdahale öylesine bir boyut almıştı ki, memurların tayin edilmesini dahi kendileri yapamamaktaydı. Eğer yabancı bir

konsolos isterse, ilgili elçiliğe şikâyette bulunarak herhangi bir araştırma yapılmadan yüksek bir devlet memurunu hemen görevinden aldırabiliyordu. Ayrıca Batılı Büyük Devletlerin bazı temsilcilerinin davranışları genç subayların öfkesini çekmiştir. Yazar bu tesbitinden sonra bizzat şahit olduğu bir olayı şöyle zikretmektedir:

"*Rus konsolosu Maschkow, kendisini tanımayan ve selam vermeyen nöbetçi bir askeri bir at kamçısıyla dövmüştü. Yine aynı konsolos, tercümanını tanımadığı ve tren istasyonu engelinden bırakmadığı için başka bir askeri, saat 12'de yüzlerce insanın gözü önünde sağ ve sol yanağından tokatlamıştır. Şikâyet üzerine Maschkow 14 gün kısa hapis cezası almasına rağmen, aynı şeyi yine yapmıştı. Akıllı Osmanlı subayları, Düvel-i Muazzama'nın Balkanlar'la alakalı reform yapılmasına dair projelerinin Osmanlı Devleti'nin dağılması anlamına geldiğini biliyorlardı. Bir de Avusturyalı subayların bu reformlar kapsamında kendi devletlerinin üniformasıyla dolaşmaları ve Türk jandarmasını teftiş etmeleri de dikkatlerinden kaçmıyordu. Hızlı bir müdahaleyle hasta adamın kurtarılabileceğinin Avrupa'ya gösterilmesi zamanı gelmiştir. Türkiye'nin acil olarak iyileşmesini arzu ediyoruz.*"[48]

Preussische Jahrbücher'de çıkan bir makalede Jön Türk İhtilâli sonrasında Osmanlı tebaası arasında ortaya çıkabilecek muhtemel ayrılıkçı hareketlenmelere işaret edilmektedir. Buna göre, gayrimüslimler kendilerine eşitliği vaadeden Jön Türklerle birlikte hareket etmişlerdi; "*fakat eğer eşitlik ciddîye alınıp pratiğe aktarılırsa, bu ittifakın son bulması ve aralarındaki iç kavganın başlamasıyla, ayrılıkçı hareketler bütün şiddetiyle hemen patlak verecektir. Araplar, Rumlar ve Bulgarlar Osmanlı Devleti'nin bir üyesi olarak kalmayı neden istesinler; Bulgarlar, Bulgar devletine ve Rumlar Yunanistan'a katılmayı; Araplar ise kendi devletlerine sahip olmak istiyorlar.*"[49]

---

48 *Frankfurter Zeitung*, "Ursprung und Entwicklung", 14 Ağustos 1908, Sayı 225, *Zweites Morgenblatt*, s. 1.

49 *Preussische Jahrbücher*, "Das türkische Parlament", Berlin 1909, Cilt 135, s. 567.

1908 Jön Türk İhtilâli hakkında Alman matbuatında yapılan yorumlarda, Osmanlı-Alman münâsebetlerinin ve Alman menfaatlerinin geleceğinden duyulan endişeler de görülmektedir. Bu süreçteki yayınlarda Almanlarca tam olarak II. Abdülhamid'in gözden çıkarılmadığı ve onun aleyhinde çok negatif yayın yapılmadığı, Jön Türk İhtilâli'nin kahramanlarının Alman subaylarının rahle-i tedrisinden geçtiği de vurgulanarak bunlara da sahip çıkılmaktadır. Böylece ileriye yönelik bütün ihtimallere açık "pragmatist/faydacı" bir yayın siyaseti takip edilmiştir. Gazeteler ve dergilerdeki yorumlar ise, daha ziyade ilgili organların sahip oldukları siyasî görüşe göre farklılık arz etmektedir.

Avusturya yayınları, hâdiseleri daha ziyade Osmanlı bağlamında ele alırken, ihtilâlinin Düvel-i Muazzama arasındaki dengelere etkisi üzerinde hemen hemen hiç durulmamıştır. İhtilâlin özellikle de Avusturya'nın gelecekteki Osmanlı veya Balkan siyasetine olabilecek muhtemel etkileri hakkında herhangi bir yorum yapılmaması dikkat çekicidir. Bu arada Avusturya yayınlarının ihtilâlin patlak vermesini, Makedonya'da meskûn olan Müslüman ahalinin Avrupalı devletlerin taraflı siyasetlerine bir tepki olarak değerlendirilmesi de önemlidir. Ayrıca Jön Türk Hareketi'nin sınırlı üye sayısına rağmen böyle bir başarı göstermesinin Avrupalı pek çok çevreyi şaşırttığına yer verilirken; Jön Türk İhtilâli olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

İHTİLÂL VE AVRUPALI DEVLETLER

Bu başlık altında özellikle de Almanya ve İngiltere üzerinde durulmaktadır. Malum olduğu üzere bu iki devlet, Osmanlı Devleti'nin modern dış siyasetinde birbirlerinin rakibi olarak önemli fonksiyon görmüşlerdir. Fakat özellikle de II. Abdülhamid döneminde İstanbul'daki Alman nüfuzu daha da artmış ve Almanya, Osmanlı Devleti'nin bu yıllardaki en önemli müttefiki olarak sahne almıştı. Bu arada İngiltere İstanbul'da belli bir ağırlığa sahip olmaya devam etse de, Almanya'ya göre ikinci planda kalmıştı. Bundan dolayı öncelikle bu devletin 1908 İhtilâli karşındaki tutumlarının ve devlet adamlarının ihtilâl hakkındaki açıklamalarının tespit edilmesi önemlidir.

Almanya'ya ve İngiltere'ye Göre 1908 Jön Türk İhtilâli

Bu başlık altında öncelikle genel itibarıyla Alman ve İngiliz basın organlarında 1908 İhtilâli'nin kendi devletleri açısından ne anlama geldiğine dair yorumlar ele alınmaktadır. Bununla birlikte ilgili devletlerin siyasîlerinin de ihtilâl hakkındaki değerlendirmeleri de tespit edilmektedir. Ayrıca ileri gelen Jön Türklerin de bu süreçte yaptıkları bazı açıklamalarda Almanya ve İngiltere hakkındaki görüşlerine de yer verilmektedir.

Almanların Gözüyle İhtilâl: "Hürriyet rejimi altındaki Türkiye, dünya siyasetinde önemli bir güç olacaktır"

Kölnische Zeitung, Alman Başbakanı Fürst Bülow'ün Jön Türk İhtilâli ve Jön Türkler'le alakalı bir konuşmasını haber yapmıştır. Bülow, Jön Türk Hareketi'nin ileri gelen subaylarının eğitimlerini Alman subaylarından ve Alman ordusundan aldıklarını ve akıllı olduklarını belirtmekte; bu subayların Almanlara ve Alman devletine "*samimî sadakatlerini koruduklarına*" inanmaktadır. Yine kendisine yüksek saygı gösteren pek çok Jön Türk'ü tanıdığını; bunların "*ütopya sahibi değil, aksine vatanperver*" insanlar olduklarını eklemektedir. Başbakan, bu arada bazı çevrelerde Alman siyaseti hakkında gerçek olmayan sözler dolaştığını; Alman İmparatorluğu'nun eski rejimle iyi ve dostâne münasebetlere sahip olmasından dolayı, bu hareketin karşıtı olarak görüldüğünü iddia edenlerin bulunduğunu söylemektedir. Fakat kendisi bu iddiaların hepsini reddetmekte; yabancı bir devletin "*iç işlerine müdahale etmenin, siyasetin bir görevi olmadığı*"nın altını çizmektedir. Nitekim Bülow, Almanya'nın bir karış Osmanlı toprağını almadığını ve de böyle bir hak iddia etmediğini de vurgulamaktadır.

Bülow devamında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti karşısında şu sıralarda takip ettiği siyasetin "*dostâne olmasına sevinenlerin*" başında Almanların olacağını; Almanya ile İngiltere'nin İstanbul'da "*rekabet mücadelesi*" vermediklerini söylemektedir. Başbakan Bülow konuşmasını şu şekilde tamamlamaktadır: "*Tekrar ediyorum, bizim siyasetimiz*

basit ve net: Alman menfaatlerini koruyacağız ve müttefiklerimiz ile dostlarımızın tarafını tutacağız."[50]

Jön Türk İhtilâli'nin Almanların Osmanlı Devleti'ndeki durumunu "*olumsuz*" olarak etkileyeceği konusunda *Alldeutsche Blätter* endişe duymaktadır. Dergide yayınlanan bir yoruma göre, bu ihtilâlle birlikte Sultan II. Abdülhamid'in dönemi artık "*bitmiş, bir daha geri gelemez ve hatta geri getirmek için buna teşebbüs*" dahi edilemez. Daha da önemlisi bu söz konusu yorumda, Türkiye'deki kamuoyunu "*Almanlar aleyhine çevirebilmek için İngiltere'nin her şeyi deneyeceği*" iddia edilmektedir. Dergide, Türk basınında çıkan haberlerde diğer Büyük Devletlere karşın Almanya'nın "*otokrat II. Abdülhamid'i desteklediği için Jön Türklerin Alman karşıtı oldukları*" konusunun her yerde işlendiğini belirtilmektedir. Bu duruma karşı getirilen çözüm ise, Alman siyasetinin bundan sonra "*sadece II. Abdülhamid'le değil, meclisle de ilgilenmesi*" teklifidir.[51]

Pester Lloyd, son gelişmelerden dolayı Almanya'nın Türkiye ile olan münasebetlerinde bir kırılma yaşanabileceği yönündeki şeklindeki yorumların doğru olmadığını belirtmektedir. Ayrıca, Jön Türklerin Almanya'ya karşı sempatiyle bakmadıkları tarzındaki haberlerin aksine, Türkiye'deki bütün gurupların "*Alman dostu*" olduğu üzerinde durmaktadır. Gazete devamında şunları demektedir: "*Düvel-i Muazzama arasında sadece Almanya ve Avusturya-Macaristan Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesini ve devamını istemektedir. Aksine İngiltere'nin görünen teveccühüne karşı şüpheci yaklaşmak gerekiyor. Hürriyet rejimi altındaki Türkiye, dünya siyasetinde önemli bir güç faktörü olacaktır. Sultanın bu noktadaki iyi niyetinden şüphe edilemez.*"[52]

Kölnische Zeitung'ta yayınlanan bir yorumda, Jön Türk İhtilâli'yle birlikte Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfûzunun azalacağına dair ortaya atılan bir takım iddialara cevap verilmiştir. Bu yazının girişinde, "*küçük düşünen bazı muasırların*" sözde kuvvetli Alman nüfûzunun

50 *Kölnische Zeitung*, 8 Aralık 1908, Sayı 1287, Morgenausgabe, s. 1.
51 *Alldeutsche Blällter*, Sayı 18/22, Berlin 1908, s. 271.
52 *Pester Lloyd*, "Die Jungtürken und Mächte", 31 Temmuz 1908, Sayı 183, s. 3.

"*sonunu getirmek*" için uygun zamanın geldiğini ifade ettikleri görüşü dile getirilmektedir. Yazıda, Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler karşılıklı menfaatler ekseninde şu şekilde izah edilmektedir:

"*Alman askerî sanayiî Türk paralarını boşuna almıyor; bunun karşılığı olarak kullanışlı toplar ve silahlar verilmekte; Anadolu'daki demiryollarını % 5 hisseyle pek çok alanda Türkiye'nin menfaatine sunulmaktadır. Ayrıca Goltz, Auler ve arkadaşları gibi adamlar Türkiye'ye çok şey vermişlerdir. Son gelişmelerin de gösterdiği gibi, burada Türkiye kazanan taraftır. Ardımızda bıraktığımız son gelişmelerin de gösterdiği gibi, gerek yabancı düşmanlığı ve gerekse Alman düşmanlığı kesinlikle söz konusu edilemez.*"[53]

Jön Türk İhtilâli sonrasında kurulan yeni rejimin Alman İmparatorluğu karşıtı olduğu yönündeki yorumlara bir cevap vermek amacıyla, *Kölnische Zeitung* Almanya'da bir süre kalan bir Türk subayıyla Üsküp'te bir röportaj yapmış ve bunu yayınlamıştır. Adı verilmeyen bu Türk subayı, öncelikle ihtilâl sonrasında kurulan yeni rejimin Almanya'ya karşı "*nefreti*"n söz konusu olmadığının ve ileride de olmayacağının altını çizmektedir. Devamında bunun nedenini şu şekilde izah etmektedir:

"*Çünkü başarılarımızı doğrudan Almanya'ya borçluyuz! Sizlerin bu hareketi doğrudan bizzat tesbit etme fırsatı bulduğunuz gibi, bu hareketi ortaya çıkaran ve idare eden Türk birliklerinde demir gibi bir disiplin hâkimdir. Bizler bu disiplini Almanya'dan Goltz Paşa'dan öğrendik ve bütün subaylara öğrettik. Bu disiplin üzerine dayanarak bu zor görevi üstlendik ve kazandık. Yine göreceksiniz ki, gerek İstanbul ve gerekse diğer bölgelerde en önemli görevlere; vâliler ve kolordu komutanları ya Almanya'dan ya da doğrudan Goltz Paşa'dan eğitim almış subaylardan tayin edilecektir. Böylesi insanlardan Almanya karşıtlığı beklemek, ahmaklıktır.*"[54]

---

53 *Kölnische Zeitung*, 11 Ağustos 1908, Sayı 847, *Erste Morgen Ausgabe*, s. 1-2.

54 *Kölnische Zeitung*, 2 Eylül 1908, Sayı 928, *Erste Morgen Ausgabe*, s. 1.

İstanbul'daki izlenimlerini makalesinde yazan Fritz Braun da ittihâlle birlikte Almanya'nın Türkiye'de itibar kaybına uğradığı görüşünü işlemektedir. Braun'un bu konuda dile getirdikleri şunlardır:

"*Jön Türkler bizi az seviyorlar. Bunlardan bazılarının Alman askeri heyeti üyelerine çok saygı duymaları gerçeği değiştirmiyor. Hatta Üçüncü Ordu'nun bazı subayları von der Goltz'ü İkinci Muhammed olarak adlandırsalar da, Jön Türklerin ekserisinin sevgisi ve sempatisi Almanya'ya değil, Fransa'ya aittir. Bunlar Fransa'da mülteci olarak bulunmuşlar, orada gazete çıkarmışlar ve yarı Fransız olmuşlardı. Makedonya'daki Türk hâkimiyetini bitirme yolunda olan İngiltere Büyükelçisi'ni heyecanlı şekilde alkışlayan Jön Türkler'in bu davranışı, bizim için anlaşılması çok zordur. Ve bu durum halen devam ediyor.*" Yazar devamında, bu tesbiti daha da somutlaştırmak için Osmanlı gazetelerinde daha ziyade İngiltere ve Fransa'dan gelen açıklamalara yer verilirken Almanların açıklamalarına hemen hemen hiç rastlanmadığını yazmaktadır.[55]

Jön Türk hareketi içinde Alman karşıtlığı konusuyla alakalı tartışmalar *Kölnische Zeitung*'ta ayrı bir makalede de ele alınmaktadır. Makalenin girişinde, etkili Jön Türk çevrelerinde Almanya, Almanya'nın resmî siyaseti ve Almanlar için "*olumlu*" fikirlerin mevcut olduğu üzerinde durulmaktadır. Devamında, halkın ümidini taşıyan subayların; yüksek ve en yüksek komutanların Alman İmparatorluğu'na karşı "*dostça*" fikirler taşıdıklarının kimse tarafından inkâr edilmediği belirtilmektedir. Fakat yine az da olsa Jön Türklerin sivil kanadında aynı fikre sahip olmayanların bulunduğu ifade edilmektedir. Sivil kanattaki bu farklılığın nedenleri şu şekilde izah edilmektedir:

"*Bunlardan bazıları, Almanya'nın ve özellikle de II. Wilhelm'in şahsi olarak Sultan II. Abdülhamid'e teveccüh gösterdiğini ve onun sırtını sıvazladığını unutmayacaklardır. Yine bunlara göre Almanya'nın bu kesimi ve hatta bazen Alman basını da sultanı Türkiye ile karıştırmıştır. Bunlar arasında, sultanın müstebit olduğunu ve Türkiye'nin kuvvet-*

55 Fritz Braun, "Türkische Verfassung", *Alldeutsche Blätter*, Berlin 1908, Sayı 18/33, s. 273.

lenmesi ve devamlı olarak Türkiye'nin devamını arzu eden Alman hükûmeti gibi bir hükûmetin olduğunu bilen pek çok anlayışlı insan bulunmaktadır.[...]Türkiye'nin İngiltere'yle gelişen dostâne ilişkilerinde Almanya'nın tehdit gördüğü bir yanılgıdır. Türkiye çok geniştir ve herkes için yeterli yere sahip bulunmaktadır. İlerleme için ne kadar canlı bir şekilde çalışılır, ne kadar fazla yabancı kapital ülkede yatırım yaparsa, Düvel-i Muazzama'nın Türkiye'nin yaşamasının devamına ve barışa olan ilgi daha da artacaktır. Almanya'nın ve Türkiye'nin, kültürel faaliyetlerin şark barış birliğinde İngiltere'ye üçüncü olarak ihtiyaçları bulunmaktadır. Bundan dolayı Alman siyasetinde bir değişikliğe lüzum yoktur. İngiltere katıl bize."[56]

Preussische Jahrbücher'de ihtilâlden aylar sonra yayınlanan bir yorumda, "*değişen Türk oyunu*" olarak adlandırılan 1908 İhtilâliyle birlikte Almanya'nın "*bugün itibarıyla hemen hemen devre dışı*" kaldığı görüşüne yer verilmektedir. Devamında ise, Jön Türkler'in İngilizler'le olan çok iyi münasebetlerinin şu andaki Alman nüfuzunu azalttığı; fakat bu durumun sadece bir "*geçiş*" olarak değerlendirilmesi gerektiği ve bunun "*gelecek aylarda hızlı bir şekilde tamamen tekrar değişeceği*" belirtilmektedir.[57] Bu yorum, patlak vermeden takriben sekiz ay öncesinden 31 Mart Vak'ası'nı haber vermesi bakışından ilginç olsa gerekir. Bu bir kehanet mi, Osmanlı Devleti'ndeki iç dinamiklerin çok iyi tanınmasına dayanan bir tespit mi yoksa başka bir şey mi?

İngilizlerin Gözüyle İhtilâl: "Şu andaki gelişmeleri sempati, fakat ihtiyatlı bir davranışla müşahede etmeliyiz."

Frankfurter Zeitung, Enver Bey'in İngiltere kamuoyunu rahatlatmaya yönelik İngiliz gazetesi *Daily News*'e yaptığı bir açıklamayı haber yapmıştır. Buna göre, Enver Bey Jön Türk Komitesi'nin bütün Osmanlı Devleti'nin tamamına hâkim olduğunu belirtmektedir. Enver Bey, devamında İngiliz gazetesine, kendileri tarafından gündeme getirilen bütün taleplerin sultan tarafından kabul edileceğinden Jön

56 *Kölnische Zeitung*, 11 Eylül 1908, Sayı 960, Erste Morgen Ausgabe, s. 1.
57 *Preussische Jahrbücher*, "Das türkische Parlament", Berlin 1909, Cilt 135, s. 567.

Türklerin emin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, bu gelişmeler sırasındaki İngiliz halkının davranışının komita tarafından büyük bir sevinçle karşılandığını ve "*komitenin şu anda liberal devletlere müracaat etmeyi gerekli görmediğini ve şayet böyle bir ihtiyaç hâsıl olursa, şüphesiz ilk olarak İngiltere'nin düşünüleceğini*" eklemektedir.[58]

İhtilâlle alakalı olarak İngiliz Hâriciye Müsteşarı Edward Grey'in Lordlar Kamarası'nda yaptığı açıklama, *Germania* tarafından haber yapılmıştır. Grey bu konuşmasının girişinde, Makedonya'daki gelişmelerin "*çok anî olması ve büyük bir boyut kazanmasından*" dolayı genel değerlendirme yapamayacağını belirtmektedir. Fakat yine de bu olayların temelinde "*kötü ve zayıf yönetimin*" yattığını ifade etmektedir. Grey'e göre, Osmanlı Hükûmeti düzeni sağlamada kendini yeterli hissetmediği gibi, düzeni koruyabilmek için tarafsız davranacağı yerde milletleri birbirlerine karşı kullanmaya kalkışmıştır. Buna ve hükûmetin bu siyasetine karşı "*Batılı Büyük Devletler olarak bizler karşı çıktık. Şimdi aniden, görebildiğimiz kadarıyla da beklemediğimiz bir anda Türk Ordusu ve Müslüman halktan tepki gelmiştir. Bu durumda alışılmamış olan şey, bu olayların karmaşıklığa neden olacağı yerde, belli bir süre için belli bir oranda güvenlik ve sükûneti sağlamasıdır.[...]*" Konuşmasının son kısmında ise, Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesinden dolayı Sultan II. Abdülhamid'i ve anayasanın ilân edilmesine yol açan heyecandaki kuvveti tebrik etmektedir. "*Teyakkuzumuzu bırakmadan ve hedeflerimizi gevşetmeden, bütün kuvvetimizle, Makedonya'nın daha da gelişmesini teşvik edeceğiz. Şu andaki gelişmeleri sempati, fakat ihtiyatlı bir davranışla müşahede etmeliyiz.*"[59]

Kölnische Zeitung'un İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre, İngiltere'nin yeni Büyükelçisi Sir George Lowther İstanbul'a geldiğinde Jön Türkler'den oluşan kalabalık bir kitle tarafından büyük bir heyecanla karşılanmıştı. Kalabalık arabanın etrafını çevirerek, şu tezahüratlar altında binaya kadar arabaya eşlik etmişlerdi. "*Yaşasın İngiltere! Yaşasın Birinci Büyükelçi!*" gazetede bu haberi yorumla-

58 *Frankfurter Zeitung*, 30 Temmuz 1908, Sayı 210, *Abendblatt*, s. 2.
59 *Gemrania*, 29 Temmuz 1908, Sayı 172, *Erstes Blatt*, s. 3.

nırken bu şekilde "*hiç bir büyükelçinin karşılanmadığı*" ifadesi kullanılmaktadır.[60]

Sultan II. Abdülhamid'in Meşrutiyet'i ikinci kez ilân etmeden kısa bir süre önce sadrazam değişikliğine gitmesi, *Vorwärts* tarafından Osmanlı'nın Alman-İngiliz siyasetinin değişmesi bağlamında ele alınmıştır. Buna göre, II. Abdülhamid Alman Siyah Kartal madalyası taşıyan ve Alman taraftarı olan Ferid Paşa'yı azlederek, yerine İngiltere taraftarı Said Paşa'yı bu göreve getirmiştir.[61] Reuters'in İstanbul'daki muhabiri de *Vorwärts*'e paralel bir şekilde, sadrazam değişikliğini Düvel-i Muazzama arasındaki ilişkiler bağlamında yorumlamaktadır. Bu değişikliğin asıl nedeni, İngiliz devlet kurumlarının, özellikle de İngiltere'nin "*kuvvetli*" konumudur. Devamında ise, İngiltere'nin "*halkın yanında yer alırken, Almanya'nın ise eski düzenle özdeşleştiği ve yeni düzenin başlamasıyla daha önceden hâkim olan Alman nüfûzunun sona erdiği*" yazmaktadır.[62]

1908 Jön Türk İhtilâli ile alakalı bu yorumlarda Alman tarafından belli bir endişenin taşındığı hissedilmektedir. Özellikle de bu dönemde klasik Alman siyaseti gereği Sultan II. Abdülhamid'e ve yönetimine destek verilmesinin, ihtilâlle birlikte başlayan yeni dönemde sorgulanmasına neden olabileceği endişesi işlenmiştir. Burada Almanya resmî olarak mutlakî yönetimle işbirliği yaparken, İngiltere bu yönetimin muhalifi siyasî hareketi desteklemişti. Dolayısıyla yeni yönetimi, bunun hesabını sormak için Almanya karşısında İngiltere'yi destekleyebilirdi. Bu tehlike, Alman matbuatında ciddî olarak gündeme getirilmiştir. Hatta son sadrazam değişiklikleri dahi bu bağlamda değerlendirilmişti. Böylesi bir tehlikeye karşı tek tesellileri ise, ihtilâl yapan askerî kadroların Alman subaylar tarafından yetiştirilmesiydi.

Bu konuda İngiltere'nin daha rahat olduğu görülmektedir. İngilizler, yeni yönetimin kendileriyle daha yakın ilişkilere gireceği beklentisine sahiptiler. Bu beklentiyi destekleyen en önemli gös-

60 *Kölnische Zeitung*, 31 Temmuz 1909, Sayı 211, *Zweites Morgen Ausgabe*, s. 2.
61 *Vorwärts*, 24 Temmuz 1908, Sayı 171, s. 2.
62 *Kölnische Zeitung*, 29 Temmuz 1908, Sayı 801, Erste Morgen Ausgabe, s. 2.

tergeler İngiltere Büyükelçisi'ne gösterilen alaka ve Enver Bey'in açıklamalarıdır.

1908 İhtilâli'nin henüz daha ilk günlerinden itibaren gerek Almanya ve gerekse İngiltere cephesinden böylesine yoğun açıklamaların gelmesi ve yorumların yapılması, Osmanlı Devleti'nin kendileri için ne kadar önemli olduğu; dolayısıyla buradaki yönetim değişikliklerine ilgisiz kalmayacaklarını göstermektedir. Bu ihtilâldeki dış dinamiklerin varlığının ilgili devletlere ait basın organları tarafından dolaylı da olsa gündeme getirilmesi bu ilgiyi göstermektedir. Kaldı ki yakınçağ Osmanlı tarihinde cereyan eden bu tür ihtilâllerdeki dış fakörler eskiden beri bilinmektedir. Kaynaklarda bu türden tartışmalar fazlasıyla yer almaktadır.

Bilindiği üzere, ele alınan dönemde Osmanlı Devleti üzerinde etkili iki önemli dış dinamik bulunmaktaydı: Almanya ve İngiltere. Nitekim II. Abdülhamid döneminden itibaren Osmanlı üzerinde ciddî bir Alman-İngiliz rekabeti yaşanmıştır. Bu rekabet, bir şekilde 1908 Jön Türk İhtilâli'nde kendisini hissettirmiştir. Dolayısıyla 1908 İhtilâli'nin bu hâliyle sadece Osmanlı iç dinamikleriyle izah edilemez; işin içine dış dinamiklerin de mutlaka katılması gerekiyor. Özellikle de daha sonra patlak veren 31 Mart Vak'ası da, bu denklem dâhil edildiğinde, bu tür yorumlarla birlikte daha da bir anlam kazanmaktadır. Yukarıda da geçtiği gibi, bazı yorumlarda ihtilâl sonrasında çıkabilecek muhtemel bir takım iç çatışmalara işaret edilmişti. Gerçekten de aradan fazla zaman geçmeden, takriben 10 ay sonra iç çatışmalar patlak vermiş ve ardından vuku' bulan 1909 İhtilâli nitecisinde Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmişti.

Avrupalı Diğer Devletler ve 1908 Jön Türk İhtilâli

Burada başta Avusturya ve Rusya olmak üzere Balkan devletlerine ait gazetelerde 1908 Jön Türk İhtilâli hakkında yapılan değerlendirmlerine yer verilmektedir.

Rus gazetesi *Rowaje Wremja*'da, Jön Türk Hareketi'nin "*millî karakterinden*" endişe ettiğini belirtilerek, Rusya'nın ve diğer Hristiyan Büyük Devletlerin Makedonya'yı, "*eski veya yeni olsun fark etmez*"

Türk yönetiminin "*kötü fiillerinden*" koruma yetkisine "*hâlen*" sahip olduğunun altını çizilmektedir. Devamında ise şunlar denilmektedir:

"*Makedonya'nın Slav nüfusunun sadece bir anayasaya değil, aksine Müslümanlarla eşit haklara ihtiyacı vardır. Bundan dolayı, Makedonya'ya geniş bir kendi kendini yönetme hakkını garanti edecek, yönetimle alakalı reformlara acilen ihtiyaç duyulmaktadır. Şayet Jön Türkler Makedonyalıları hâkimiyetleri altına alınmış bir millet olarak görüyorsa, Makedon Meselesi değişmeden devam ediyor demektir.*"[63]

Wiener Zeitung'ta çıkan bir habere göre, Yunan basın organlarının tamamı Türk siyasetindeki beklenmeyen son değişikliği olumlu karşılamaktadırlar. Buna göre, yeni kurulan liberal rejimin gerçek anlamda hâkim olması durumunda, Rumların durumunun daha da iyileşmesine neden olacağına inanmaktadırlar.[64]

Pester Lloyd'da çıkan bir habere göre Bulgar siyasî çevreler, Türkiye'deki son gelişmelere "*şüpheli*" yaklaşmaktadırlar. Buna göre Resmî Bulgar gazetesi *Wreme*, şu yorumu yapmıştır: "*Bulgaristan, barutunu hazırlayarak gözünü İstanbul'a tutmalıdır. Çünkü meşrutî bir Türkiye, endişesiz bir Bulgaristan anlamına gelmemektedir.*"[65]

63 *Neue Freie Presse*, 26 Temmuz 1908, Sayı 15779, s. 8.
64 *Wiener Zeitung*, 26 Temmuz 1908, Sayı 171, s. 8.
65 *Pester Lloyd*, 26 Temmuz 1908, 179, Sayı s. 5.

8
JÖN TÜRK "İNKILÂBI" MI YOKSA "İHTİLÂLİ" Mİ?

"Aydın, iki yüz yıldan beri yenilik peşinde. Bu kara sevdanın "ekânim-i selâse"si: İhtilâl, inkılâp, devrim."

1908 Jön Türk İhtilâli'ni adlandırmak için kullanılan kavramlar, ilgili kaynaklarda çok farklı olarak kullanılmaktadır. Resneli Niyazi Bey'in başlattığı, daha sonra bazı Jön Türk subaylarının katılmasıyla genişleyen askerî isyanı ve devamındaki gelişmeleri bir bütün halinde ifade etmek için, inkılâp ve ihtilâl gibi kavramlar telaffuz edilmektedir. Nitekim muasır eserlerde daha ziyade, özellikle de Jön Türk çevrelerinin yayınlarında "*İnkılâb-ı Kebir*" tercih edilirken, ilerleyen yıllarda ve günümüzde yapılan çalışmalarda ise "*Jön Türk İhtilâli*"; nadiren de olsa son dönemlerde "*Jön Türk Devrimi*" ifadesi ön plana çıkmaktadır. Bu üç tercihten hangisi doğrudur? Bu sorunun cevabını verebilmek için, ilgili kavramların tahlilini yapmak gerekiyor.

"*Değişme, bir halden, başka bir hale dönme*"[1] anlamına gelen "*inkılâb*" kelimesi, Arapça "قلب/*kalb*" kökünden türetilmiştir. Kelime Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde de benzer anlamda, "*bir durumdan başka bir duruma geçiş, dönüşüm*"[2] olarak kullanılmaktadır. خلل Arapça/*hall*" kökünden türetilen "*ihtilâl*" kelimesi ise, "*bozulma, karışıklık, düzensizlik*"[3] anlamlarına gelmektedir. Bu kavramın, Türk

1 Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 439.
2 *Türkçe Sözlük*, s. 1087.
3 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 24. Baskı, Ankara 2007, s. 429.

Dil Kurumu sözlüğünde kelime anlamı dışında daha geniş bir karşılığı şu şekilde geçmektedir: "*Bir devletin siyasî, sosyal ve iktisadî yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla hukuk kurallarına ve kanunlarına uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketi, devrim.*"[4]

Bu iki kavramın yerine daha yeni ve Türkçe bir mefhum "*devrim*" 1960'lardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Devrim, Sosyoloji Sözlüğü'nde "*isyan*" kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Buna göre sözcük; "*Tüm toplumsal ve siyasal düzenin genellikle şiddet içeren araçlarla alt üst edildiği ve yeni liderlerle birlikte yeni ilkeler üzerinde yeniden kurulduğu, görece ender rastlanan ama tarihsel bakımdan çok büyük önem taşıyan olaylar*"[5], şeklinde tarif edilmektedir. Bu üç kavramın dayandığı kaynak kelime ise, Latince kökenli "*Revolution*"dur.[6] Revolution, "*kuvvet kullanarak mevcut siyasî ve sosyal düzenin devrilmesi; anî değişim ve yenileşme*"[7] anlamlarına gelmektedir.

Açıklanan üç kavramdan biri olan inkılâp, Niyazi Bey ve diğer Jön Türk subaylarının o günkü meşru otorite ve hukuk kurallarına karşı çıkıp, meşru siyasî otoriteye isyan ederek başlattıkları süreçteki gelişmeleri karşılamamaktadır. İnkılâbın taşıdığı uzun süreli, aynı zamanda geniş boyutlu bir değişim ve dönüşüm anlamı, bu hareketin getirdiği sonuçlarla kesinlikle örtüşmemektedir. Nitekim bunun neticesinde ne devlette ne de toplumda radikal bir dönüşüm yaşanmıştır. 1876 yılında "tatil edilen" meclis "tekrar" açılmış ve eski anayasa "yeniden" yürürlüğe konulmuştur. Bu şekilde, takriben 30 yıl önceki yönetim alanında "eski" uygulamalara tekrar geri dönülmüştür. Devam eden süreçte, devletin kurumlarının bir bütün

4 *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu (Yay.), 9. Baskı, Cilt 9, Ankara 1998, s. 1054.

5 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay/Derya Kömürcü (Trc), Ankara 1999, s. 353-354.

6 Meriç, *Mağaradakiler*, s. 111.

7 Duden, *Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache*, 2. Baskı, Mannheim 1989, s. 591.

hâlinde yeniden şekillendirilmesine, toplumsal dönüşüme ve değişime yol açabilecek geniş çaplı bir faaliyetler zinciri herhangi bir şekilde yaşanmamıştır. Bütün bunlara rağmen muasır çalışmalarda ve hatıratlarda "İnkılâb-ı Kebir" tabirinin tercih edilmesinin nedeni, bu ihtilâle yüklenmek istenen abartılı anlam veya buna verilmek istenen aşırı ehemmiyettir. Dolayısıyla gerek olayda dahli bulunan Jön Türklerin ve gerekse günümüzdeki araştırmacıların bir kısmı, bu tarihî hâdisenin büyüklüğünü göstermek ve vurgulanmak için böylesine bir tercihte bulunmuşlardır.

Aslında bunlar arasında sıklıkla tercih edilen ihtilâl kavramı, Jön Türk Hareketi'nin söz konusu eylemini adlandırmaya daha uygun düşmektedir. Nitekim gizlice teşkilatlanan ve belli siyasî hedefleri olan bir gurup, askerî kanadının eliyle kitlesel sivil bir destek olmadan gayr-i hukukî yollardan hâl-i hazırdaki meşru yönetime karşı, zor kullanarak müdahale etmiş ve böylece meşrutî yönetime tekrar geçilmiştir. Ardından bu sürecin bir devamı olarak iktidar değişikliği yaşanmıştır. Bu durum, yukarıda tanımı yapılan ihtilâle uymaktadır. Bu tespiti yapmakla birlikte, ihtilâl kavramına itiraz edilecek noktaların da bulunduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekilde zikredilebilir:

İlk olarak belirtilmesi gereken husus, Jön Türk İhtilâli neticesinde elde edilen sonucun, aslında yönetim bazında bir "yenilik" olmayıp, aksine ara verilen "eski" bir uygulamaya geri dönüş olmasıdır. Nitekim 1908 yılında cereyan eden bu ihtilâl hareketi neticesinde, II. Abdülhamid tarafından daha önceden ilân edilen, fakat uygulanmasına yine kendisi tarafından ara verilen Kânûn-ı Esâsî yeniden yürürlüğe konulmuş ve böylece, meşrutî yönetime kalındığı yerden devam edilmiştir.

Özellikle de bunun üzerinde duran Danişmend, birinci ve ikinci Meşrutiyet tabirlerinin "*fiilen*" doğru olmakla birlikte, "*hukukî*" olarak doğru olmadığına inanmaktadır. Danişmend, bu tespitini izah ederken, Meclis-i Mebûsan'ın tatil edildiğini sırada Meşrutiyet'in ilga edilmediği ve Kânûn-ı Esâsî'nin devlet salnâmelerinde her yıl

muntazaman yazıldığını belirtmektedir. Ayrıca "*kayd-ı hayat*"la tayin edilen Meclis-i Âyân üyelerinin toplanmamasına ve ölenlerle birlikte üye sayısının azalmasına rağmen, meclisin mevcudiyetinin "*resmî*" olarak devam ettiğini ifade etmektedir. Buna delil olarak ise, hicrî 1236/ miladî 1908 tarihli ve 64 numaralı salnâmede Heyet-i Âyân'ın üç üyesinin isimlerinin geçmesini göstermektedir. Danişmend, bu düşüncesini şu şekilde bağlamaktadır:

"*İşte bundan dolayı hukuken meşrutiyet şekli nazarî olarak devam etmiş, yalnız birinci ve ikinci meclisler arasında otuz seneden fazla bir fâsıla geçmiş demektedir. Bu vaziyet Kânûn-ı Esâsînînin ilgası değil ihlâlidir!*"[8]

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise, ihtilâl neticesinde elde edilen değişikliğin sadece yönetimle sınırlı kalması; siyasî, iktisadî ve toplumsal düzeni kapsayacak bir dönüşüm hâlini alamamasıdır. 1789 Fransız İhtilâli örneğinde olduğu gibi, ihtilâl kavramı çok daha geniş anlamda yenilikleri ve devamında toplumsal anlamda ciddî değişimleri/dönüşümleri ihtiva etmektedir. Dolayısıyla ihtilâl kavramının tam anlamıyla gerçekleşmiş olabilmesi için, mevcut siyasî ve toplumsal düzenin bütün aygıtlarıyla birlikte alaşağı edilerek, yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. 1908 yılında elde edilen netice, bu boyutta gerçekleşmemiş ve sadece yönetimle sınırlı kalmıştır. Bu şekilde Osmanlı toplumda ciddî bir sosyo-iktisadî-siyasî bir değişimin yaşanmamasından dolayı, ihtilâl kavramıyla da aslında örtüşmemektedir. Kaldı ki, Jön Türk Hareketi böylesi bir değişimi yapabilecek genişlikte ne siyasî bir görüşe ne de programa sahipti. Jön Türklerin böylesi bir programı ortaya koyacak ideologları yoktu. Dolayısıyla yapılan, eski bir uygulamayı geri getiren askerî bir isyandı. Fakat mevcut kanaat ihtilâl kavramı etrafında yoğunlaştığı için, biz de bunu tercih ettik.

Son olarak, ihtilâl kavramının izahında da denildiği gibi bu ihtilâlde geniş bir halk desteğinin olup olmadığına temas etmek istiyoruz. Sınırlı sayıda bir tarihçi gurubu ihtilâlin başarılı olmasında böylesi kitlesel bir halk desteğinden bahsederken, tarihçilerin

8 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 356.

ekserisi belli bir subay gurubunun kendi inisiyatiflerini kullanmak suretiyle bunu gerçekleştirdiklerine inanmaktadır. Mevcut bilgiler ışığında ikinci görüş daha makul görünmektedir. Nitekim bilindiği gibi, Jön Türk Hareketi'ne mensup ve sayıları hâlen kesin olarak belli olmayan subaylar, devletin içinde bulunduğu bir takım siyasî, iktisadî ve sosyal sorunları gündeme getirmişler ve bunun propagandasını el altından ustaca yaparak yönetim karşıtı belli bir zümre oluşturmasını bilmişlerdi. Bunlar, neticesinde arkalarında geniş bir halk desteği olmadan yönetime karşı isyanı başlatmışlardı. Bölgedeki başta askerî olmak üzere bazı mülkî memurların desteği ile isyan belli bir süre sonra ihtilâle dönüşmüş ve isyancıların taleplerinin Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesiyle hareket başarılı bir ihtilâl olarak tarihteki yerini almıştır.

Bütün bu süreçte ihtilâl için söz konusu edilebilecek somut tek sivil destek Firzovik Toplantısı'dır. Muhtevasına aşağıda teferruatlı bir şekilde temas edildiği gibi, kimler tarafından ve nasıl başlatıldığı tam olarak belli olmayan bu toplantı, Jön Türklerin devreye girmesiyle belli bir süre sonra yönetim karşıtı bir hal almıştı. Toplantıya katılanlar, Jön Türklerin Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesi yönündeki siyasî talepleri doğrultusundaki isteklerini yazılı olarak telgrafla İstanbul'a göndermişlerdi. Böylece kısmen de olsa ihtilâle sivil bir destek sağlanmıştır. Firzovik'in dışında başka bir kitlesel gösteri ve dolayısıyla da destek vuku' bulmamıştır. Şükrü Hanioğlu da, 1908 Jön Türk İhtilâli'ni değerlendirirken, ihtilâlin "*kitlesel bir eylem*" ve "*halk hareketi*" olmadığı gibi "*biriken toplumsal tepkinin patlamasıyla*" da ortaya çıkmadığının altını çizmektedir.[9]

Bütün bunların ışığında kısaca tekrar vurgulamak gerekirse, Jön Türk İhtilâli toplumsal bir altyapıdan ve geniş kitlesel taleplerden yoksun olarak "*millet için ve millet adına*" yapıldığı iddia edilen "*askerî*" bir isyan olarak başlamış; daha sonra belli bir "*elit*" gurubun "*sınırlı taleplerini*" gerçekleştiren bir ihtilâl hâlini almıştır.

9 Şükrü Hanioğlu, "Bir Asır Sonra İnkılâb-ı Azim", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 94, Ankara 2008, s. 8.

ÖZET VE SONUÇ

Tarihî hadiseler "*yatay*" ve "*dikey*" olmak üzere iki boyutta cereyan ederler. Yatay boyutta uzun bir süreçte vuku' bulan ve birbirinden bağımız gibi görünen bazı iç ve dış gelişmeler, belli bir süre sonra patlak veren tarihî olayların nedenlerini meydana getirirler. Hâdisenin sebepleri uzun bir süreçte yatay boyutta oluşurken, olayın kendisi daha kısa bir zaman diliminde dikey boyutta doğrudan gerçekleşir. Böylece ortaya çıkan her vak'a, bir şekilde kendinden sonra gelişecek diğer bir hâdisenin nedeni/nedenleri olmaktadır. Başka bir ifadeyle cereyan eden her olay, bir sonraki muhtemel hâdisenin de nedenlerini kendi bünyesinde taşıyor. Başlangıçtan günümüze kadar süre gelen olaylar yumağının teşkil ettiği tarihî süreç, böylece genel olarak "*sebep-sonuç-sebep*" ekseninde akıp gitmektedir.

Bu tespit, genel olarak tarihî olayların ele alınmasında uygulanabilecek bir şablondur. Buna bir örnek olarak, çalışmamızda mevzu ettiğimiz Osmanlı Modernleşmesi, abdülhamidî yönetim, Jön Türk Hareketi ve 1908 İhtilâli verilebilir. Bunlar arasındaki bağlantı "*yatay-dikey*" kurgusu ile şu şekilde izah edilebilir:

Osmanlı Modernleşmesi ve bununla alakalı olarak uzun bir süre zarfında gelişen bir takım iç ve dış hâdiseler, Sultan II. Abdülhamid yönetiminin oluşmasında ve Jön Türk Hareketi'nin ortaya çıkmasında yatay boyutta fonksiyon görmüş ve bunlara bir şekilde zemin hazırlamıştır. Yatay boyutta cereyan eden bütün bu gelişmeler bir araya gelerek ve olgunlaşarak belli bir süre sonra, dikey boyut olarak nitelendirdiğimiz düzlemde 1908 Jön Türk İhtilâli'nin patlak verme-

sine neden olmuşlardır. 1908 İhtilâli, bütün bunların bir bileşkesi ve sonucu olarak cereyan etmiştir.

Bu girişin ardından tekrar başa dönerek, yukarıda ele alınan konuların kısmen özetleriyle birlikte yorumlarını yaparak çalışmamızı tamamlamak istiyoruz.

Burada bir kurgu içinde ele alınan konuların başlangıcı, 1683 yılındaki başarısız Viyana Muhasarası'na kadar geri gitmektedir. 1683, kum saatinin Osmanlı Devleti için tersine döndüğü yıl olmuştur. Bu kuşatmanın neden olduğu askerî mağlubiyetlerin neticesinde ortaya çıkan dış tehdit algısı ve korkusu, askerî merkezli klasik Islahat Faaliyetleri'nin başlamasına yol açmıştır. Kaynağı içeride ve kadîm gelenekte aranılan bu çözümün, istenilen sonucu vermemesi üzerine klasik *Islahat Faaliyetleri*'nden ümitler kesilmeye başlanmıştı. Neticesinde *Geçiş Dönemi*nin ardından, *Batı Avrupa Tarzında Yenileşme Faaliyetleri*ne girişilmişti. Devletin modernize edilmesindeki bu değişiklik, hem genel anlamda Osmanlı tarihi hem de ele aldığımız konu açısından 1683 Viyana Kuşatması'ndan sonraki ikinci önemli gelişme olmuştur.

Böylece girilen modernleşme sürecinde icra edilen ilgili faaliyetler muhteva ve boyut olarak zenginleştikçe ve derinleştikçe, başlangıçta tasarlanmayan toplumsal ve siyasî bazı sonuçlara yol açmıştır. Bunlardan biri, kadîm siyasî ve toplumsal aktörlerin değişmesi ve dönüşmesidir. İşte Osmanlı tarihindeki toplumsal aktörlerdeki bu değişim ve dönüşüm mevzumuz açısından üçüncü önemli husus olmuştur. Ayrıca çalışmamızın çekirdeğini, bu değişim ve dönüşümün neden olduğu gelişmeler oluşturmaktadır.

Bu süreç zarfında, kadîm Osmanlı'daki geleneksel devlet aygıtını uhdesinde tutan klasik "*kalemîye*", "*seyfiye*" ve "*ilmîye*" zümreleri kademeli olarak çözülerek, bunların yerlerini "*sivil bürokrat*", "*sivil aydın*" ve "*modern subay*" gibi üç yeni sınıf almıştır. Her şeyiyle "yeni" olan bu üç zümre, selefleri olan üç kadîm sınıfın öteden beri icra ettiği eski görevleri "devletin kurtarılması" geleneği çerçevesinde uhdelerine alarak, bunun gereklerini içinde bulundukları zamanın ve zeminin

icapları çerçevesinde devam ettirmişlerdir. "Devletin kurtarılması" amacı, bu anlamda Osmanlı tarihinde kesintiye uğramayan kadîm bir gelenektir. Aktörler değişse de, onların kadîm amaçları devam etmiştir. Bu noktada yapılması gereken diğer bir tespit ise, devletin kurtarılması gibi oldukça çetin bir mücadelede dış tehditlerden daha ziyade, tüm dikkatlerin içeride var olduğuna inanılan düşmanlara karşı verilmesidir. Düşmanı içeride arama da, tıpkı devletin kurtarılması misalinde olduğu gibi, gerek kadîm tarihte ve gerekse yakın tarihte değişmemiştir.

Toplumsal aktörlerinin değişmesini takip eden diğer önemli gelişme, devletin varlığını tehdit eden sorunların müsebibi olarak Osmanlı hükümdârı ve yöneticilerinin görülmesiyle alakalı eski düşüncenin, modern fikir akımlarının etkisiyle birlikte değişmesiydi. Bundan böyle bu tür meselelerin kaynağı yönetimi elinde tutanların şahıslarını aşarak çok daha farklı bir boyut kazanmış; Osmanlı padişahının klasik hâkimiyet telakkisine şüpheyle bakılır olmuştur. Buna kısaca klasik sistemin "sorgulanması" da diye biliriz. Bu sorgulama süreci devamında "klasik sistem" hedef hâline gelmiştir. Mevcut sıkıntıların kaynağı eski sistem olduğuna göre, buna bir şekilde müdahale etmek gerekiyordu. Burada model, Batı Avrupa idi. Bundan sonra sultanın mutlak hâkimiyet alanının, tıpkı modern Batı Avrupa'da olduğu gibi, meşrutî yönetim model alınarak "millet" adına sınırlandırılması talepleri önce dönemin aydınları tarafından gündeme getirilmiştir. Öteden beri devletin başını ağrıtan kronik meselelerin çözümü için meşrutî yönetim, bu çevrelerde bir sabite şeklini almıştır.

Modern Osmanlı bürokrat, aydın ve subaylarının padişahın hâkimiyetinin kısıtlanmasını ve meşutî yönetime geçilmesini talep etmelerinin nedenini, bir Batı taklitçiliği olarak görmemek gerekiyor. Ekseriyetle meşrutî idarelerle yönetilen Batı Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasî, iktisadî, askerî ve sosyal şartlar ortadaydı; bu durumun neden olduğu olumsuz sonuçlarla Osmanlı Devleti zaten fazlasıyla yüzleşmekteydi. Dolayısıyla devletin bekâsı için yapılması gereken şey, Avrupa'da olduğu gibi hükümdârın otorite alanın bir anayasa ve meclis yoluyla sınırlandırılmasıydı. Böylesi bir meşrutî idarenin

Osmanlı Devleti'nde de tesis edilmesi artık kaçınılmaz görülüyordu. Bunun gereğinin yapılması ve devletin çöküntüden kurtarılması için çok yönlü mücadele etmek gerekiyordu. Böylece başlayan uzun soluklu mücadele, hiç bitmemişti; dolayısıyla devlet de bir türlü kurtarılamamıştı.

Bu sürecin şekillenmesinde Sultan II. Abdülhamid'in rolü ne olmuştur? Bu sorunun cevabı, aslında II. Abdülhamid'in Osmanlı modernleşmesindeki yerinin de belirlenmesi bakımından oldukça önemlidir. II. Abdülhamid'in bu süreçteki rolü şöyle izah edilebilir:

Öncelikle seleflerinden Sultan II. Abdülhamid dedesi II. Mahmud'un başlattığı Batı Avrupa tarzındaki yenileşme faaliyetlerinin kurumsallaşması ve daha da önemlisi somut ürünlerini ortaya koyması bakımından çok önemli faaliyetlere imza atmıştır. Eğitim, askerî ve ulaştırma gibi alanlarda yapmış olduğu icraatlarla, modern Osmanlı kurumlarının ve toplumunun şekillenmesine yardımcı olmuştu. II. Abdülhamid bunları yaparken, aslında modernite ile geleneğin bir sentezini yapmaya çalışmış ve bunda da belli oranda başarı sağlamıştı. Kurumsal ve altyapı anlamında Batı Avrupa'nın muasır seviyesine çıkmaya çalışmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ni ve toplumunu geleneksel temellerinden koparmamaya gayret etmişti.

Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında, Genç Osmanlı Hareketi'nin bir devamı olarak ortaya çıkan ve Jön Türk Hareketi'ni meydana getiren bürokrat, aydın ve subayların teşkil ettiği yetişmiş yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. Nitekim bunlar, devleti kötü yönettiğine ve dolayısıyla da devleti yıkılma eşiğine getirdiğini iddia ettikleri II. Abdülhamid'in "istibdâd" yönetimine karşı uzun soluklu bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu mücadele sırasında ortaya konan muhalif örgütlenme şekli, kazanılan örgüt elemanları, mücadele metotları ve yayınlar yoluyla gündeme gelen siyasî tartışmalar önemli bir birikim meydana getirmiştir.

Böylece II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında, hem modern anlamda kurumsallaşılmış, hem bunları ayakta tutacak kadrolar ve entelektüel çevreler yetiştirilmiş ve hem de bir takım zorluklara rağmen

modern siyasî fikirlerin bu çevrelerde tartışılmasıyla ihtilâle ciddî bir entelektüel alt yapı hazırlanmıştır. II. Abdülhamid'in bu şekilde takip ettiği siyaseti, aslında kendi iktidarını devirecek kadroların yetişmesine neden olmuştur.

Bu şekilde ortaya çıkan muhalif Jön Türk Hareketi'nin II. Abdülhamid'e karşı mücadelesi, "propaganda" ve "ihtilâl" gibi iki aşamada cereyan etmiştir. Birinci aşamada, Jön Türkler çıkardıkları onlarca gazete ve yayınladıkları sayısız el ilânları yoluyla II. Abdülhamid'in gerek kötü yönetimi ve gerekse doğrudan kendi şahsı hakkında yoğun bir propaganda yapmışlardı. Dönemin şartlarına göre gazete ve dergilerle yazılı, karikatürlerle görsel ve kulaktan kulağa işitsel propaganda araçlarından fazlasıyla istifade etmişlerdi. Özellikle de yurt dışında basılan yayınlar, Osmanlı sınırlarının içinde faaliyette bulunan yabancı postahaneleri, konsolosluklar ve iş yerleri vasıtasıyla her tarafa gizlice ulaştırılmıştır. Jön Türkler bu şekilde, propagandayı en etkili kullanan siyasî muhalif hareketlerden biri olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Jön Türklerin propaganda araçlarına bakıldığında gündeme getirilen hususlar, öncelikle II. Abdülhamid'in kötü yönetiminin neden olduğu sıkıntıların dile getirilmesi şeklindeydi. Düvel-i Muazzama'nın iktisadî ve siyasî olarak Osmanlı dâhilî işlerine müdahale etmeleri de sıklıkla işlenen konular arasında yer almaktadır. Ayrıca o tarihlerde cereyan eden bir takım gelişmeler, Osmanlı Devleti'yle bağlantılı olarak gündeme getirilerek bunların ileride neden olabileceği kötü sonuçlara erkenden dikkatler çekilmekteydi. Örneğin Reval Görüşmesi'nde Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda kesin bir karar alınmadığı halde, bu görüşmede sanki Osmanlı mirası İngiltere ile Rusya arasında nihaî olarak paylaşılmış gibi işlenmiştir. Döneme şahitlik etmiş olan pek çok Jön Türk hatıratlarında buna atıfta bulunmuştur.

Jön Türk propagandasında iki özellik dikkatleri çekmektedir: İlk olarak, yayınlarında veya gizli toplantılarında II. Abdülhamid'in şahsı veya yönetimi hakkında ciddî ajitasyon ve manipülasyon yapılmıştır. Bu ajitasyon ve manipülasyon çerçevesinde bugün dahi tarihî olarak

ispat edilemeyen bir takım iddialar, o günkü Jön Türk neşriyâtında ve Jön Türk çevrelerinde telaffuz edilmekteydi. II. Abdülhamid'in adamları tarafından öldürülüp denize atılanlar, hapishanelerde ve sürgünlerde öldürülenler, devletin paralarının çarçur edilmesi gibi hususlar sıklıkla gündeme getirilmekteydi. Bu şekilde ortaya atılan bu iddiaların çoğunun tarihî olarak hiçbir karşılığının bulunmadığını belirtmek gerekiyor.

İkinci olarak; yapılan propagandalarda, dinî araçlar ve islâmî terminoloji yoğun bir şekilde kullanılmaktaydı. Yazılan makaleler ve yapılan konuşmalarda başta Kur'ân-ı Kerim'den olmak üzere diğer islâmî kaynaklardan bir takım deliller devşirilerek, hem II. Abdülhamid yönetimi altında yapılanların İslâm'ın tasvip etmediği icraatlar olduğu üzerinde durulmakta; hem de II. Abdülhamid'in istibdâd yönetimine karşı alternatif olarak gündeme getirilen meşrutî yönetim gibi uygulamaların İslâm'la örtüştükleri anlatılmaya çalışılmaktaydı.

Nitekim yukarıda da anlatıldığı gibi başta Resneli Niyazi olmak üzere, Enver Bey ve diğer âsî Jön Türkler, bu hareketlerinin dinen meşrû olduğunu anlatmaya çalışmışlardı. Firzovik Toplantısı misalinde, gerektiği zaman hocalardan da istifade edilmişti. Yapılan propagandalarda muhteva hitap edilen kitleye göre değişmekteydi. Geniş halk kitlesine yönelik konuşmalarda, II. Abülhamid'in şahsı doğrudan hedef alınmayıp, onun etrafında bulunan art niyetli ve kötü devlet adamları tarafından yapılan suistimallar üzerinde durulmaktaydı. Buna karşın yazılı basın yoluyla yapılan propaganda ise ki, bu doğrudan Jön Türkler veya sempatizanları gibi daha sınırlı çevrede kalmaktaydı, II. Abdülhamid'in şahsını doğrudan hedef alan çok olumsuz ifadeler kullanılmaktaydı. Jön Türkler, gerek ihtilâl öncesinde ve gerekse sonrasında yaptıkları II. Abdülhamid karşıtlığı merkezli propagandayı bu şekilde oldukça etkili bir şekilde kullanmışlardır.

Jön Türklerin II. Abdülhamid'le mücadelelerinin ikinci aşaması olan ihtilâl yapma fikri benimsemeleri, protesto merkezli gençlik hareketlerini kendilerine model olarak almalarıyla olmuştur. Bu tür hareketlerin merkezi ve esin kaynağı ise, yine Batı Avrupa idi. 19.

yüzyılda Avrupa'da başlayan bu tür ihtilâlci gençlik hareketlerini temelde üç guruba ayırmak gerekiyor:

Birinci guruptakiler, belli bir devlete sahip olan gençlerin oluşturdukları hareketi ki muhalif gençler, devleti kötü idare ettiğine inandıkları yönetime karşı örgütlenerek mücadele etmekteydiler. Örneğin Fransa'da 1789'dan itibaren başlayan ihtilâller bu bağlamda zikredilebilir. Avusturya hâkimiyetine karşı isyan eden Macarlar misalinde olduğu gibi ikinci guruptakiler, bir devletin hâkimiyeti altında yaşayanlar, kendi millî devletlerine sahip olmak için mevcut yönetime karşı meşru gördükleri her türlü araçla çok sert bir şekilde mücadele etmekteydiler. Üçüncü guruptakiler ise, bir millete ait farklı devletleri tek çatı altında birleştirmek için örgütlenmişlerdi. Buna örnek olarak ise, İtalyan ve Alman örgütlenmeleri verilebilir. Bu üç gurup gençlik hareketi Avrupa coğrafyasında farklı bölgelerde yerleşik düzenlere karşı mücadele etmişler ve neticede de önemli başarılar elde ederek Avrupa siyasî rengini âdeta yeniden şekillendirmişlerdi. Bu renk daha sonra, dünyanın diğer coğrafyalarını da cazibesi altına almıştı. Aslında bu cazibenin bugün de devam ettiği söylenebilir.

Jön Türkler de, tıpkı bu hareketler gibi, yanlış ve kötü olduğuna inandıkları belli bir gidişe dur demek için ortaya çıkan tipik protest gençlik hareketlerinden birini icra etmişlerdir. Fakat Jön Türkler, Avrupa'daki örneklerinden farklı bazı özelliklere sahiptiler. Bu farklılıklara geçmeden önce, farklılıkların kaynağı olan Osmanlı Devleti'nin kendine has yapısını belirtmek gerekiyor:

Çok milletli ve dinlî bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin sınırlarında belirtilen üç türlü gençlik hareketinin hepsi aynı anda veya farklı zaman dilimlerinde var olmuşlardır. Millî devletlerini kurmak için Osmanlı hâkimiyetine karşı kurulan farklı milletlere mensup gayrimüslim örgütlenmeler ve Osmanlı toprağını, ana devlet olarak kabul ettikleri komşu bir devletle birleştirmek için yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde görülen yine gayrimüslim oluşumlar, ilk iki gençlik hareketidir. Üçüncü olarak ise, devletin kötü yönetildiğine inanan ekseriyetle Müslüman gençlerin mevcut yönetime karşı kurdukları

gizli cemiyetler, aynı sıralarda Osmanlı meşrû yönetimine karşı her türlü araçla mücadele etmekteydiler. Osmanlı devlet adamları, böylesine geniş bir yelpaze teşkil eden ve faaliyetlerini gizli veya açık bir şekilde aynı anda yürüten bu türlü pek çok komitaya, çeteye veya anarşist örgüte karşı durmaya; bir şekilde mevcut kamu düzenini ve meşrû yönetimi korumaya ve devletin toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışmaktaydılar. Osmanlı Devleti açısından bu mücadeleyi daha da zorlaştıran diğer bir husus ise, bu oluşumların hepsinin, maddî ve manevî her türlü açık veya gizli desteği Avrupa'dan görmeleriydi.

Jön Türk Hareketi gizli bir siyasî yapı olarak, bu üç türlü gençlik örgütlenme tecrübesinden istifade ederek ortaya çıkmış ve şekillenmiştir. Bu hareketlerin örgütlenme biçimi, hareket tarzı, ideale ulaşabilmek için anarşi yapma, adam öldürme ve kitleleri kazanmak için sözlü veya yazılı propaganda yapma gibi ortak özelliklerinin olduğu müşahede edilebilmektedir. Nitekim hareketin başarılı olmasının nedenlerinden biri, bu şekilde gerek Avrupa'daki ve gerekse Osmanlı sınırlarındaki gizli örgütlerin tecrübelerinden yararlanılmasıdır.

Tam bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise, Osmanlı sınırları dâhilindeki gayrimüslim gençlik komitalarının ve çetelerinin Osmanlı hâkimiyetine ve devletine karşı; nihaî olarak devleti yıkmak için çok çeşitli araçlarla ve dış yardım alarak ayaklanmaları; Jön Türklerin ise bunun tam tersine devleti yıkılmaktan kurtarmak için mücadele etmeleridir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu tür yabancı örgütlenmelerden esinlenerek kurulan Jön Türk Hareketi, tıpkı diğer gayrimüslim örgütler gibi, belli dış çevrelerden destek ve yardımlar alarak, Osmanlı Devleti'ni felâkete ve çöküntüye götürdüğüne inandıkları II. Abdülhamid yönetimine karşı, yine gayrimüslim gençlik hareketleri ve örgütlerinin metotlarıyla mücadele etmekteydi.

Jön Türklerin mücadelelerinde iki aşamalı hedefleri vardı: Öncelikle, II. Abdülhamid tarafından tatil edilen Meclis-i Mebûsan'ın yeniden açılması ve uygulamadan kaldırılan Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle bu "müstebit" hükümdârın hâkimiyet alanının daraltılması. İkinci olarak ise, Osmanlı milletlerini birbi-

rine düşüren Sultan II. Abdülhamid'in hâkimiyetine nihaî olarak son verilmesi. Devlet ve millet ancak bu şekilde muhtemel bir kötü sondan kurtarılabilirdi.

II. Abdülhamid ise, Jön Türkler dâhil bütün bu örgütlenmeleri devletin kamu düzenini bozan ve onun varlığını ortadan kaldırmaya gayret eden yapılanmalar olarak görmekteydi. Devleti bunlardan korumak için bunlara karşı çeşitli tedbirler alınarak mücadele edilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid'in bu mücadelesindeki temel endişesinin salt kendi tahtı ve iktidarı olmadığını düşünüyoruz. Şüphesiz bunlar da belli oranda etkili olmakla birlikte, tıpkı Jön Türkler gibi, onun asıl endişesi devletin istikbâli, yani geleceği idi. Böylece karşımıza çözülmesi gereken çok bilinmeyenli şu "*tarih denklemi*" çıkmaktadır:

Bu denklemde II. Abdülhamid için "korunması", Jön Türkler için "kurtarılması"; gayrimüslim oluşumlar için toprakları "paylaşılması" gereken bir devlet ve bu amaçlar için mücadele eden farklı üç cephe bulunmaktaydı. Devleti koruma, devleti kurtarma ve devletin topraklarını paylaşma/kendi devletini kurma mücadelesi, bu şekilde II. Abdülhamid'in saltanatı yıllarında üç cephede yoğun bir şekilde sürmüştür.

Bu arada bunları tamamlayan ve bütün bunların üzerinde dördüncü bir cephenin de göz ardı edilmemesi gerekiyor. Avrupalı Büyük Devletler. Bu devletler çok önemli bir dış faktör olarak yeri ve zamanı geldiğinde Osmanlı iç işlerine fütursuzca doğrudan müdahalede bulunmaktaydılar ve bu oluşumların hepsine şöyle veya böyle bir şekilde destek vermekteydiler. Buna en son örnek olarak Makedonya zikredilebilir. Düvel-i Muazzama, yeri geldiğinde burası için doğrudan devreye girmişler, yeri gelmiş bölgede bulunan konsolosluklarıyla veya diğer kurumlarıyla doğrudan bu tür oluşumlara yardımda bulunmuşlardır. Böylesi dış müdahaleler, maalesef Sultan II. Abdülhamid'in işini daha da zorlaştırıyordu.

Çok cepheli bir mücadelede yönetimin işi çok zordu ve II. Abdülhamid buna karşı daha fazla direnemezdi. Nitekim böyle de olmuş-

tur. Sultan II. Abdülhamid'in bu noktada yapabileceği fazla bir şeyi kalmamıştı. Bunu gösteren en önemli gelişme, Makedonya bölgesinde bulunan askerî ve sivil yöneticilerin hemen hemen tamamına yakınının Jön Türk tarafına geçmesi ve ihtilâle destek vermesiydi. Nitekim kuvvetle ihtimal, bölgedeki en önemli Osmanlı idarecisi olan Müfettiş-i Umûmî Hüseyin Hilmi Paşa, Resneli Niyazi Bey'in isyan hazırlıklarını ve isyanın günü ile saatini çok önceden öğrendiği hâlde buna engel olmak için teşebbüste bulunmamıştır. Yine isyanın merkezi Manastır Vâlisi Hıfzı Paşa'nın aynı şekilde cemiyet aleyhine hareket etmeme noktasında ikna edildiği, yukarıdaki sayfalarda anlatılmıştı. Bölgedeki askerî erkânının pozisyonu hatırlatmaya zaten gerek yoktur. Bütün bunlar gösteriyor ki, olaylara müdahale etmesi gereken Makedonya'daki yöneticilerin kâhir ekseriyeti "üç maymunu" oynamışlardır. Yani bir şey "görmediler", "duymadılar" ve "bilmiyorlar".

Sonuçları itibarıyla devleti mutlakî bir padişahın "keyfî" yönetiminden; dolayısıyla da devleti dağılmaktan kurtarmak için yola çıkan ve amansız bir mücadeleye girişen Jön Türkler, istediklerine en sonunda ulaşmışlar ve Osmanlı Devleti'ni meşrutî yönetime tekrar kavuşturmuşlardı. Böylesine önemli bir başarıya imza atan Jön Türkler, bundan sonraki süreçte çok farklı bir şekilde etkin olmaya devam etmişlerdir. "Mutlakî abdülhamidî" yönetime son veren ve kazandıkları bu siyasî zaferle yetinmek istemeyen Jön Türkler, bu kez "*mutlakî jön türkî*" yönetimi tesis etme hevesine ve heyecanına kapılmışlar; gayretine girişmişlerdi. Bu heveslerini tatmin etmek için yapılması gereken icraatları fazlasıyla yerine getirmişlerdi.

Sonrasında ne mi oldu? Bu sorunun cevabını *Selanik İstanbul'a Karşı: 31 Mart Vak'ası ve Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi* çalışmamızda alabilirsiniz.

HÂDİSENİN KRONOJİSİ

1876

-31 Ağustos,

Sultan II. Abdülhamid'in cülûsu.

-23 Aralık,

Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesi ve meşrutî yönetimin başlaması.

1878

-İmzalanan Berlin Kongresi'nde, Makedonya'da reformların yapılmasının madde olarak geçmesi ve Düvel-i Muazzama'nın buna istinaden Osmanlı Devleti'ne müdahalelerde bulunması.

1889

-2 Haziran,

İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'de kurulması ve Jön Türklerin teşkilatlanmasının başlaması.

1892

-II. Abdülhamid'in bu cemiyetten haberdar olması.

1895

-İstanbul'daki Ermeni Hâdiselerinden dolayı Jön Türklerin ilk el ilânlarını dağıtması ve varlıklarını ilân etmesi.

1896

-Jön Türklerin, II. Abdülhamid'i tahttan indirip, yerine Şehzâde Mehmed Reşad'ı geçirecekleri ihtilâl planlarının ortaya çıkması ve Sultan'ın Jön Türkler üzerindeki baskının başlaması.

1896

-II. Abdülhamid yönetiminin tutuklamaları baskısından dolayı Jön Türklerin önemli isimlerinin yurt dışına kaçması.

1897

-Yurt dışındaki Jön Türklerin geri dönemleri için II. Abdülhamid'in teşebbüs etmesi ve bir kısım görevler karşılığında bazılarını ikna ederek dönmelerini sağlaması.

1900

-İtalyan Mason Büyük Üstadı E. Nathan'ın yardımcısı Ferrari'nin, "*Türkiye'deki locaların uykularından uyandırılması*" için İstanbul, İzmir ve Selanik'i ziyaret etmesi ve Makedonya locasının yeniden canlandırılması.

1902

-4-9 Şubat,

Birinci Jön Türk kongresinin Paris'te yapılması; metot anlaşmazlığından dolayı Jön Türklerin ikiye bölünmesi: Ahmed Rıza'nın liderliğindeki milliyetçiler ve Prens Sabahaddin liderliğindeki serbestîler.

1903

-Prens Sabahaddin'in II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için İngilizler ve bazı çevrelerden aldığı destekle yapmak istediği ihtilâl teşebbüsünün başlamadan bitmesi.

-2-3 Ekim,

Avusturya İmparatoru I. Josef ve Rus Çarı II. Nikola arasında Avusturya'da Mürzsteg'te buluşması ve Makedonya'da yapılması gereken reform programının hazırlanmasına karar verilmesi.

1904

-Mürzsteg Programı mucebince Makedonya'nın asayişinin sağlamasında beş Avrupa devletine ait subaylar ve memurların bölgeye gelerek görevlerine başlaması.

1906

-Jön Türk İhtilâli'nin patlak vermesinde en önemli kilometre taşlarından biri olan ve askerî kanadı etrafında toplayacak olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik'te kurulması.

1907

-27 Eylül,

Paris'teki İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmeleri; böylece II. Abdülhamid karşısındaki muhalif askerî ve sivil cephenin ittifakının sağlanması.

-27-29 Aralık,

II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadele birçok muhalif örgütün de katılımıyla ikinci Jön Türk kongresinin Paris'te gerçekleştirilmesi ve II. Abdülhamid'e karşı ihtilâl yapmak için her türlü araçla harekete geçilmesinin kararlaştırılması.

1908

-9-12 Haziran,

Rus Çarı II. Nikola ile İngiltere Kralı VII. Edward'ın Reval Görüşmesi'nde Makedonya'da yapılması gereken reform meselesini de görüşmesi.

-11 Haziran,

Şehirdeki Jön Türkleri ortaya çıkarmak uğraşan Selanik Merkez Komutanı ve Enver Bey'in eniştesi Nâzım Bey'in Jön Türkler tarafından öldürülmesine karar verilmesi ve bu suikastın başarısızlıkla neticelenmesi.

-12 Haziran,

Nâzım Bey'e Jön Türkler tarafından yapılan başarısız suikastı araştırmak için bir heyetin İstanbul'dan Selanik'e gönderilmesi ve Jön Türk mensuplarının bu tahkikattan ciddî olarak endişelenmesi.

-Haziran,

Emanuel Karasu ve Talat Bey'in Selanik'ten İstanbul'a gizlice gelmesi ve bazı çevreleri ziyaret etmesi.

-14 Haziran-20 Temmuz,

3 000-30 000 arasında değişen Arnavut'un, ecnebilerin yapacakları bir eğlenceyi protesto etmek için Kosova'da Firzovik'te toplanması ve gösteri yapması.

-25 Haziran,

Enver Bey'in Nâzım Bey suikastından dolayı yapılan tahkikattan endişe ederek Selanik'ten Tikveş'e gizlice giderek belli bir süre burada saklanması ve daha sonra isyana katılması.

-28 Haziran,

Kolağası Resneli Niyazi Bey'in, Resne'de güvendiği arkadaşlarıyla yaptığı gizli toplantı neticesinde, bu kötü gidişe dur diyebilmek için isyan etme kararını alması.

-1 Temmuz,

Müfettiş-i Umûmî Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu isyan kararından ve hazırlıklarından haberdar olması.

-3 Temmuz,

Resneli Niyazi Bey'in, Manastır'daki teşkilatın tasdikini aldıktan sonra 150 kişilik askeri ve adamlarıyla birlikte Resne'yi gizlice terk ederek isyanı başlatması.

-3 Temmuz,

Yıldız Sarayı'nın bu isyandan haberdar olması ve aynı gün bununla alakalı olarak gerekli görevlendirmeleri yapması.

-4 Temmuz,

Mitrovitçe'deki 18. Nizâmiye Fırkası Komutanı Şemsi Paşa'nın Resne'deki isyanın bastırılması konusundaki 3 Temmuz tarihli görevlendirme telgrafını Prizren'de alması ve isyan bölgesine hareket etmesi.

-6 Temmuz,

Selanik'e gelen araştırma heyeti üyelerinden Hakkı Bey, Manastır Polis Müfettişi Sami Bey ve Topçu Alay İmamı Mustafa Efendi'nin Jön Türk fedâîler tarafından katledilmesi.

-7 Temmuz,

Şemsi Paşa'nın bir Jön Türk fedâîsi Atıf Bey tarafından Manastır'da postahanenin önünde katledilmesi.

-8 Temmuz,

Kosova Vâlisi Mahmud Şevket Paşa'nın Jön Türk Hareketi'ne mensup olan Galip Bey'i, Firzovik'teki toplantıyı mütalaa etmesi için görevlendirilmesi.

-9 Temmuz,

Müşir Osman Paşa'nın, isyanı bastırması için Şemsi Paşa'nın yerine görevlendirilmesi.

-20 Temmuz,

Galip Bey ve arkadaşları tarafından Firzovik'te toplananların Jön Türkler lehine kazanılması ve 180 imzalı bir telgrafı İstanbul'a çekilerek, Kânûn-ı Esâsî'nin iade edilmesinin istenmesi.

-20 Temmuz,

Eyüp Sabri Bey'in Ohri'de isyan etmesi ve Resneli Niyazi Bey'le kuvvetlerini birleştirmek için hareket etmesi.

-20 Temmuz,

Niyazi Bey'in Ohri'de Kolağası Eyüp Sabri Bey ve cemiyetin ileri gelenleriyle gizlice bir toplantı yapması; asî askerler ve sivillerden oluşan Ohri Millî Taburları'nın kurulması.

-22 Temmuz,

Cemiyetin isteği üzerine, Müşir Osman Paşa'nın Resneli Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey'in milis kuvvetleri tarafından Manastır'da esir alınması ve Resne'ye gönderilmesi.

-22 Temmuz,

Avlonyalı Ferid Paşa'nın sadrazamlık görevinden alınması ve Küçük Said Paşa'nın yerine getirilmesi.

-23 Temmuz,

Küçük Said Paşa başkanlığında yeni kabinenin Yıldız Sarayı'nda toplanması ve Makedonya'daki gelişmeleri takip etmesi.

-23 Temmuz,

Müfettiş-i Umûmî Hüseyin Hilmi Paşa'nın Osman Paşa'nın esir alındığını Yıldız Sarayı'na bildirmesi.

-23 Temmuz,

Görevini yerine getiren Niyazi Bey'in Resne'ye geri dönmesi.

-23 Temmuz,

Manastır başta olmak üzer Selanik gibi yerlerde Meşrutiyet'in ilân edilmesi.

-24 Temmuz,

Kabine tarafından hazırlanan mazbatanın II. Abdülhamid tarafından tasdik edilmesiyle Meşrutiyet'in resmen iade edilmesi.

KAYNAKÇA

ANA KAYNAKLAR

Bundes Deutsche Militaerarchiv.

Die Britischen Amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898-1914, G. P. Gooch/Harold Temperley (Yay.), Cilt 5, Berlin/Leipzig 1931.

Die Grosse Politik der Euroäischen Kabinette 1871-1914, Johann Lepsius/Albrecht M. Bartholdy/Friedrich Thimme (Yay.), Cilt 25, 2. Kısım, Berlin 1927.

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi. II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), Bayram Kodaman/Mehmet Ali Ünal (Yay.), Ankara 1996.

Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 20. Baskı, Selânik 1325.

TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı.

HATIRAT

Kitaplar

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir. 40-Tetimme*, Cavid Baysun (Yay.), 2. Baskı, Ankara 1986.

Ahmed Refik, *İnkılâb-ı Azîm (11 Temmuz 1324)*, Dersaâdet 1324.

Ahmed Sâ'ib, *Târih-i Meşrutiyet. Şark Mesele-i Hâzîrâsı*, Dersaadet 1324.

Ahmed Ziyâ, *Meşrûtiyet Uğrunda*, İstanbul 1327.

Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım, 1872-1942*, İstanbul 1946.

Ali Said, *Saray Hatıraları*, Ahmet Nezih Galiptekin (Haz.), İstanbul 1994.

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988.

Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım. Millî Mücadeleye Gidiş*, Cilt 1, İstanbul 1967.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 1973.

Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979.

Cevdet Paşa, *Tezâkir (13-20)*, Cavit Baysun (Yay.), 2. Baskı, Ankara 1986.

Cevrî [Mehmed Reşid], *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, Mısır 1909.

Cullagh, Francis Mc, *Abdülhamid'in Düşüşü, Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önol (Çev.), 2. Baskı, İstanbul 2005

Danışman, Zuhurî (Yay.), *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1997.

Demirbaş, Bülent (Yay.), *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul 1988.

Duru, Kâzım Nâmi, *"İttihat ve Terakki" Hatıralarım*, İstanbul 1957.

Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, Şemsettin Kutlu (Yay.), İstanbul 2006.

Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908), Hali Erdoğan Cengiz (Yay.), İstanbul 1991.

Ertürk, Husameddin, *İki Devrin Perde Arkası*, Semih Nafiz Tansu (Yay.), İstanbul 1957.

Fesch, Paul, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, Erol Üyepazarcı (Trc.), İstanbul 1999.

Georgevitz, Vladan: *Die türkische Revolution un ihre Aussichten*, Leipzig 1908.

Hartmann, Martin, *Umpolitische Briefe aus der Türkei*, Leipzig 1910.

İbrahim Temo, *İttihad ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vatanıye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım*, Mecidiye 1939.

İrtem, Süleyman Kâni, *Yıldız ve Jön Türkler. İttihat-Terakkî Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 1999.

------: *Meşrutiyet Doğarken. 1908 Jön-Türk İhtilâli*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 1999.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, Adnan İsmailoğulları/Rubin Huxsa (Trc.), İstanbul 2009.

Kadri, Hüseyin Kâzım, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, İsmail Kara (Haz.), 2. Baskı, İstanbul 2000.

Kâmil Paşa, *Hâtırât-ı Sadr-ı Esbâk Kâmil Paşa*, Cilt 1, Kostaniyye 1329.

Karabekir, Kâzım, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti 1896-1908*, İstanbul 1993.

Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düsturu'l-amel li-ıslahi'l-halel)*, Ali Can (Haz.), Ankara 1982.

Knight, Edward F., *The Awakening of Turkey. A History of the Türkish Revolution 1908*, Boston 2005.

Kuran, Ahmet Bedevî, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, İstanbul 2000.

Külçe, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir 1944.

Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakkî Ne İdi*, Bülent Demirbaş (Yay.), İstanbul 1991.

Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat, Târih-i Mahmud Celâleddin Paşa*, Cilt 1, İstanbul 1326.

Mehmed Memduh, *Tanzimattan Meşrutiyete*, Ahmed Nezih Galitekin (Yay.), Cilt 2, İstanbul 1995.

Mehmed Memdûh, *Esvât-ı Sudûr*, İzmir 1328.

Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, Ahmet Fidan (Yay.), İstanbul 2005.

Mehmed Selâhaddin, *Bildiklerim. İttihâd ve Terakkî Cem'iyyeti'nin Maksadı, Te'sis ve Suret-i Teşkili ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin Sebeb-i Felâketi ve İnkisâmı*, Kahire 1918.

Müfid Şemsi, *El Hakku Ya'lu velâ Yu'lâ Aleyh*, [?] 1919.

Mustafa Ragıb, *Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, Rahşan Aktaş (Yay.), İstanbul 2007.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt 1-2, İstanbul 1967.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir İnsan*, Cemal Kutay (Yay.), İstanbul 1980.

Osman Nurî, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, Hayât-ı Husûsiye ve Siyâsiyesi*, Cit 3, İstanbul 1327.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul 1986.

Resneli Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî Yahûd Târihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmâniden Bir Sahife*, İstanbul 1324.

Stern, Bernard, *Jungtürken und Verschwörer. Die innere Lage der Türkei unter Abdul Hamid II.*, 2. Baskı, Leipzig 1901.

------: *Der Sultan und seine Poitik, Erinnerungen und Beobachtungen eines Journalisten*, Leipzig 1906.

Syndacoff, Bresnitz von: *Aus dem Reiche Abdul Hamids, Ein offenes Wort über die mazedonische Frage und die türkische Shreckensherrschaft*, 2. Baskı, Leipzig 1903.

Sorgun, Taylan, *Halil Paşa, İttihad ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, 2. Baskı, İstanbul 2003.

Şeyh Muhsin Fânî, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyicî*, İstanbul 1326.

Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, Ali Ergenekon (Yay.), 4. Baskı, İstanbul 1996.

Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Ankara 1981.

Turan, Mustafa: *Taşkışlada 31 Mart*, İstanbul 1964.

Faik Reşt Unat (Haz.), *İkinci Meşrutiyetin İlâlnı ve Otuzbir Mart Hâdisesi. II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Beyin Fezlekesi*, 2. Baskı, Ankara 1985.

Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3. Baskı, Ankara 1999.

Vardar, Galib, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, Samih Nafiz Tansu(Yaz.), İstanbul 2003.

Makaleler

Ahmed İhsân, "Sadr-ı Esbâk Ferid Paşa ile Mülâkât", *Servet-i Fünûn*, 7 Ağustos 1324, Sayı 4-30, Akşam Nüshası, s. 1.

Ali Fahri[Ağababa], "Şeref Kurbanları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 4, İstanbul 1963, s. 10-11.

Balkan, Fuat: "İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul [?], s. 5-8.

Fâik Sabrî, "Hürriyet Nasıl Elde Edildi?", *Resimli Kitâb*, Sayı 1, İstanbul 1324, s. 12-24.

"Galip Paşa'nın Hâtıraları", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 6, İstanbul 1966, s. 4-11.

Hubka, Gustav: "Die Reformation in Mazedonien in den Jahren 1320-1324 (1904-1908)", *Streffleurs Militärische Zeitschrift*, Sayı 1, Viyana 1909, s. 913-926.

Receb Cudî Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 25, s. 581-583.

------: "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 26, s. 609-611.

------: "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 27, s. 638-640.

------: "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperveranesi", *Beyânu'l-Hâk*, Sayı 28, s. 659-660

------: Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatpervarensi", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 42, İstanbul 1327, s. 558-559.

"Selim Sırrının İttihatçılığı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul [1962], s. 189.

Yöntem, Ali Canip: "Selanik'te 10 Temmuz Sabahı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul [1962], s. 257-259

------: "Benim Bildiğim Talât Paşa", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, İstanbul [1962], s. 161-262.

------: "Selânik'te Toplanan Gençler İstibdada Karşı Bir Fikir Hareketine Nasıl Başladı bu Hareketi Yürüttüler", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, İstanbul 1962, s. 3-5.

İKİNCİ ELDEN KAYNAKLAR

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, İhsan Catay (Trc.), İstanbul 1996.

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktay (Trc.), İstanbul 1985.

Ahmed Salahaddin Bey, *Makedonya Mes'elesi ve Balkan Harb-i Ahiri*, Dersaadet 1331.

Akgün, Mehmet, *Materyalizm'in Türkiye'ye Giriş ve İlk Etkisi*, Ankara 1988.

Akşin, Sina, *Şeriatçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. Baskı, Ankara 1994.

Ali Nouri, *Abdul-Hamid in Karikatur, Intimes aus Yildiz-Kiosk in Wort und Bild*, Zürih 1905.

Alkan, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992.

Alkan, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara 2000.

Alkan, Necmettin: *Deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse 1890-1909*, Münster 2003.

------: *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, İstanbul 2006.

------: *Selanik İstanbul'a Karşı. 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*, İstanbul 2011.

Almut, Höfert, *Den Feind beschreiben. Türkengefahr und europäisches Wissen über das osmanische Reich 1450- 1600*, Frankfurt 2003.

Anastassiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Işık Ergüden (Ter.), 2. Baskı, İstanbul 2010.

Anduze, Eric , *La Franc-maçonnerie de la Turquie Ottomane 1908-1924*, Paris 2005.

Apak, Kemalettin, *Ana Çizgilerle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul 1958.

Armstrong, H. C., *Bozkurt, Kemal Atatürk'ün Yaşamı*, Gül Çağalı Güven (Ter.), 6. Baskı, İstanbul 1998.

Arslantürk, Zeki, *Nâima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, Ankara 1989.

Avcı, Halil Ersin, *İngiliz Gizli Raporu, Türkiye 1908*, İstanbul 2005.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt 1, 5. Baskı, İstanbul 199.

Barth, Hans, *Türke, Wehre Dich!*, 2. Baskı, Leipzig 1898.

Winfried Baumgart, *Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830-1878*, Münih 1999.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 1, 4. Baskı, Ankara 1991.

------: *Atatürk Hayatı ve Eserleri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Cilt 1, Ankara 1990.

Baer, Marc David, *Selanikli Dönmeler, Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*, Sevinç Kayır (Trc.), İstanbul 2011.

Bartl, Peter, *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)*, Wiesbaden 1968.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.

Beymen, Klaus von, *Politische Theorien im Zeitalter der Ideologien 1879-1945*, Wiesbaden 2002.

Bıyıklı, Mustafa (Yay.), *Türk dış Politikası/Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri*, Mustafa Bıyıklı (Yay.), Cilt 2, İstanbul 2008.

Blaisdell, Donald C., *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi, Düyunuumimiye*, Ali İhsan Dalgıç (Trc.), İstanbul 1979.

Burke, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Mehmet Küçük (Trc.), İstanbul 2002.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, Fikri Yavuz/İsmail Özen (Haz.), Cilt 1, İstanbul [?], s. 1-4.

Leyla Coşan, *16. Yüzyılda Almanların Türklerden Korunmak İçin Yazdığı Dualar, Tanrım Bizi Türklerden Koru*, İstanbul 2009.

Collingwood, R. G., *Tarih Tasarımı*, Kurtuluş Dinçer (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 1996.

Çavdar, Tevfik, *Talât Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara 1995.

Çiçek, Hikmet, *Dr. Bahattin Şakir. İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul 2004.

Çiçek, Kemal/Oğuz, Cem (Yay.), *Osmanlı*, Ankara 1999.

Çolak, Orhan M. (Yay.), *Orhan Koloğlu Armağanı*, İstanbul 2009.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, İstanbul 1955.

------: *31 Mart Vak'ası*, İstanbul 1961.

Davies, Norman, *Avrupa Tarihi*, Burcu Çığman/Elif Topçugil/Kudret Emiroğlu/Suat Kaya (Trc.), Ankara 2006.

Delumeau, Jean, *Angst im Abendland. Die Geschichte kollektiver Aengste im Europa des 14. bis 18. Jahrhunderts*, Hamburg 1985.

Demirci, M. Ziyaeddin, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan Olundu*, Kastamonu 1968.

Demirel, Muammer, *II. Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, Ankara 1990.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, 3. Baskı, İstanbul 2007.

Diefenbach, Dieter, *Stendhal und die Freimaurei*, Tübingen 1991.

Ebermann, Richard Ebermann, *Die Türkenfurcht*, Halle 1904.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.

Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Zülal Kılıç (Trc.), İstanbul 2007.

Galante, Abraham, *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*, Erdoğan Ağca (Ter.), 4. Baskı, İstanbul 2006.

Göllner, Carl, *Turcica. Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, Cilt 1-3, Bükreş/Baden- Baden 1978.

Georgeon, Franzçois, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Alev Er(Trc.), 2. Baskı, İstanbul 1996.

------: *Sultan II. Abdülhamid*, Ali Berktay (Trc.), İstanbul 2006.

Güzel, Hasan Celal/Çiçek, Kemal/Koca, Salim(Yay.), *Türkler*, Ankara 2002.

Gwynne, H. A., *Derin İhtilal, "Küresel Entrikanın İçyüzü"*, İlker Özyaşar (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2007.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Die Jungtürken und die Mazedonische Fraga (1890-1918)*, Münih 2003.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1885.

Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, Cemil Meriç (Trc.), İstanbul 1980.

Hobsbawam, Eric, *Devrim Çağı 1789-1848*, Bahadır Sina Şener (Trc.), 4. Baskı, Ankara 2005.

Hubka, Gustav, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, Wien 1910.

İacovella, Angelo, *Gönye ve Hilal, İttihâd-Terakkî ve Masonluk*, Tülin Altınova (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2005.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Cilt 2, 3. Baskı, İstanbul 1982.

Kalman, M., *Batı Ermenistan(Kürt İlişkileri) ve Jenosid*, İstanbul 1994.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, İstanbul 1995.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),* Cilt 5, 5. Baskı, Ankara 1988.

------: *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1856-1861,* Cilt 6, 3. Baskı, Ankara 1983.

------: *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* Cilt 8, 2. Baskı, Ankara 1983, s. 513.

------: *Osmanlı Tarihi. İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı,* 2. Baskı, Ankara 1999

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi,* Akile Zorlu Durukan/Kaan Durukan (Trc.), İstanbul 2002.

------: *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk,* Recep Boztemur (Trc.), Ankara 2004.

------: Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması,* Şiar Yalçın (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2005.

Kars, H. Zafer, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği,* 2. Baskı, İstanbul 1997.

Kaya, Gökhan, *İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Basın Yayın Faaliyetleri (1876-1908),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yükseklinsans Tezi, Ankara 1999.

Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti 1896-1909,* İstanbul 1993, s. 37.

Kinross, Lord, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* 12. Baskı, Aralık 1994.

Kodaman, Bayram, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi,* Ankara 1988.

Koloğlu, Orhan, *İttihatçılar ve Masonlar,* İstanbul 1991.

------: *Avrupa Kıskacında Abdülhamit,* İstanbul 1998.

------: *Abdühamit Gerçeği,* 3. Baskı, İstanbul 2002.

Korlaelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi,* İstanbul 1986.

Köse, Osman Köse (Yay.), *İlk Adımdan Cumhuriyet'e Milli Mücadele,* Samsun 2008.

Kuran, Ahmed Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele,* İstanbul 1956.

Kutay, Cemal, *Prens Sebahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihad ve Terakki,* İstanbul 1964.

------: *31 Mart İhtilalinde Abdülhamid,* İstanbul 1977.

Küntzer, Karl, *Abdul Hamid II, und die Reformen in der Türkei,* Dresden/Leipzig 1897.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri I (1580-1838),* Ankara, 1974.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Metin Kıratlı (Trc.), 3. Baskı, Ankara 1988.

Luther, Martin, *Schriften wider Juden und Türken,* Walter Holbsten (Yay.), München 1938.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi,* Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder (Der.), 4. Baskı, İstanbul 1995.

------: *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908,* 5. Baskı, İstanbul 1996.

------: *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* Mümtaz'er Türköne/Fahri Unan/İrfan Erdoğan (Trc.), İstanbul 1966.

Matuz, Josef, *Das Osmanlische Reich, Grundlinien seiner Geschichte,* 3. Baskı, Darmstadt 1996.

Okyar, Osman/İnalcık, Halil İnalcık (Yay.), *Türkiye'nin Sosyal Ekonomik Tarihi (1071-1920),* Ankara 1980.

Meriç, Cemil, *Mağaradakiler,* 9. Baskı, İstanbul 2003.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* İstanbul 1998.

------: *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 17. Baskı, İstanbul 2004.

Öke, Mim Kemal, *Saraydaki Casus, Gizli Belgelerle Abdulhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery,* 4. Baskı, İstanbul 1991.

Öz, Mehmet, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, 2. Baskı, İstanbul 2005.

Özcan, Ayla Ekkazan, *Aykırı Bir Jön Türk: Hoca Kadri'nin Siyasal ve Toplumsal Düşünceleri,* İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Özyüksel, Murat, *Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları,* İstanbul 1988.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913,* 3. Baskı, İstanbul 2005.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler,* Mazlum Beyhan/Ayşe Hacıhasanoğlu (Trc.), İstanbul 1974.

Pleticha, Heinrich (Yay.), *Weltgeschichte, Fürstenhöfe und Fabriken,* Cilt 10, Gütersloh 1996

Polk, William R./L. Cahmbers, Richard (Yay.), *Ortadoğu'da Modernleşme,* İstanbul 1995,

Potjomkin, W. P. (Yay.), *Die Geschichte der Diplomatie, Die Diplomatie der Neuzeit (1872-1919),* Cilt 2, Moskova 1947.

Ramsaur, Ernst, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli,* Nuran Yavuz (Trc.), İstanbul 2007.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı,* Ankara 2011.

Schöllgen, Gregor, *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die oritalische Frage 1871-1914,* Münih 1984.

Sorgun, Sorgun, *İttihat ve Terakki, Devlet Kavgası,* İstanbul 2001.

Sosnosky, Theodor von, *Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns Seit 1866,* Cilt 2, Stuttgart/Berlin 1914.

Soysal, İlhami, *Dünyada ve Türkiyede Masonluk ve Masonlar,* 3. Baskı, İstanbul 1980.

Sönmez, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefet,* İstanbul 2007.

Spohn, Margret, *Alles getürkt. 500 Jahre (Vor)urteile der Deutschen über die Türken,* Oldenburg 1993.

------: *Her Şey Türk İşi, Almanların Türkler Hakkında 500 Yıllık (Ön) Yargıları,* Leyla Serdaroğlu (Trc.), İstanbul 2000.

Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* Mehmet Harmancı (Trc.), Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Tanzimat, Komisyon (Yay.), 2. Baskı, Ankara 1999.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif, *İlân-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han,* İstanbul 1960.

------: *Sultan Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılık,* 5. Baskı, İstanbul 1992.

Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu. Jön Türk İhtilalinin Kökler (1903-1908),* İstanbul 1996.

Tuğay, Asaf, *İbret, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler,* İstanbul 1935.

Tunçay, Mete/Zürcher, Eric Jan (Yay.), *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Sosyalizm ve Milliyetçilik(1876-19123),* 3. Baskı, İstanbul 2004.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakkî Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, Cilt 3, İstanbul 1984.

------: *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, 2. Baskı, İstanbul 1995.

------: *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 2004.

Wallahc, Jehuda L., *Anatomie einer Militärshilfe, Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düssledorf 1976.

Wallerstein, İmmanuel, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek, 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, Taylan Doğan (Trc.), İstanbul 1997.

Walsh, W. H., *Tarih Felsefesine Giriş*, Yusuf Ziya Çelikkaya (Trc.), Ankara 2006.

Wichtl, Friedrich, *Weltfreimaurei, Weltrevolution, Weltrepublik, Eine Untersuchung Über Ursprung, Verlauf und Fortsetzung des Weltkrieges und das Wirken des Freimaurerbundes in der Gegenwart*, 13. Baskı, Münih/Berlin 1938.

Yorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 5. Cilt, İstanbul 2005.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1995.

------: *Milli Mücadele ve İttihatçılık*, Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İstanbul 1995.

ROMANLAR

Ahmed Midhat Efendi, *Jön Türk*, İstanbul 1326.

Murad Bey, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, İstanbul 1308.

MAKALELER

Adanır, Fikret, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Sorunu", Mete Tunçay/Erik Jan Zürcher (Yay.), *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-19123)*, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 33-72.

Altıntaş, Ahmet, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Afyon 2005, s. 69-91.

Akbayar, Nuri, "Osmanlı Yayıncılığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1985, s. 1680-1696.

Akün, Ömer Faruk, "Bursalı Mehmed Tâhir", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 453-461.

Alkan, Necmettin, "Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul'daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD'deki 11 Eylül Saldırıyla Bir Mukayese)", *Türk Yurdu*, Cilt 26, Sayı 225, Ankara 2006, s. 73-81.

------: "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e 1839-1908", *Türk dış Politikası/Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri*, Mustafa Bıyıklı (Yay.), Cilt 2, İstanbul, 2008. s. 465-523.

------: "Emanuel Karasu Biyografisine Katkı I. Karasu ve II. Abdülhamid ile İlişkisi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 170, İstanbul 2008, s. 64-68.

------: "Emanuel Karasu Biyografisine Katkı II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 172, İstanbul 2008, s. 22-28.

------: "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi", *DoğuBatı*, Sayı 51, Ankara 2010, s. 51-67.

Artuç, Nevzat, "Meşrutiyet'in İlânı", *DoğuBatı*, Sayı 11/45, Ankara 2008, s. 65-82.

Beydill, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dâir", *Osmanlı Araştırmaları*, (Ayrı Basım 9), İstanbul 1989, s. 77-98.

Birinci, Ali, "Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnâmesi (1895)", *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 401-409.

Bilim, Cahit, "Tercüme odası", *OTAM*, Sayı 1, Ankara 1990, s. 30-43.

Bippart, G., "Junges Europa", *Allgemeine Encylopädie der Wissenschaften und Kunste*, Zweite Section, Leipzig 1852, s. 1-8.

Bridge, Francis Roy, "Die jungtürkische Revolution aus österreihisch-ungarischer Sicht", *Österreichische Ostheft*, Sayı 38/1, Viyana 1996, s. 23-52.

Dumont, Paul, "Yahudi-Sosyalist Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", Mete Tunçay/Erik Jan Zürcher(Yay.), *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-19123)*, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 73-111.

Ebuzziyâ Tevfik, "İtalyan Farmason Locaları", *Mecmû'a-i Ebuzziyâ*, Sayı 121, 25 Zilka'de 1329 [17 Kasım 1911], s. 129-134.

Eyicil, Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *Türkler*, Cilt 13, Ankara 2002, s. 229-232.

Fermâyâ, Hafız Fermân, "19.yy İran'ın Modernleşme Güçleri: Tarihi Mütalaâ", *Ortadoğu'da Modernleşme*, William R. Polk/Richard L. Cahmbers (Yay.), İstanbul 1995, s. 169-213.

Gencer, Mustafa, "Jön Türkler ve Mustafa Kemal Paşa (1908-1926)", Osman Köse (Yay.), *İlk Adımdan Cumhuriyet'e Milli Mücadele*, Samsun 2008, s.47-53.

Georgeon, François, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 266-273.

Goltz, C. Freiherrn v. d., "Die innerpolitische Umwälzung in der Türkei", *Deutscher Rundschau*, Sayı 35/4, Berlin 1909, s. 1-17.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Selânik", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, Eskişehir 1997, s. 337-345.

Gümüşsoy, Emine, "II. Meşrutiyeti Hazırlayan Merkez: Ohri", *SDÜ Edeniyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, Isparta 2008, 53-70.

Gürel, Seyfettin, "Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı*, Cilt 3, Ankara 1999, s. 389-399.

Hanioğlu, M. Sükrü, "Notes on the Young Turks and the Freemasons", *Middle Eastern Studius*, Londra 1989, Cilt 25, s. 186-197.

------: "Der jungtürkische Kongress von Paris (1902) und seine Ergebnisse", *Die Welt des Islams*, Sayı 33, 1993, s. 23-65.

------: "Enver Paşa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul 1995, s. 261-264.

------: "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 584-587.

Hanioğlu, M. Şükrü, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 476-484.

------: "Bir Asır Sonra İnkılâb-ı Azim", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 94, Ankara 2008, s. 7-15.

İmhoff, D., "Die Entstehung und der Zweck des comtes für Einheit und Fortschritt", *Die Welt des İslams*, Cilt 1, Sayı 3-4, 1913, s. 167-177.

İpşirli, Mehmet, "Hayri Efendi, Mustafa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 62-64.

Kodaman, Bayram, "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", *Osmanlı*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 275-285.

Koloğlu, Orhan, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, Sayı 24, İstanbul 1985, s. 368-371.

Kramers, J. H., "İran", *İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 5/2, Ankara 1997, s. 1013-1030.

Moreau, Odile: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Misyonları", *Osmanlı,* Cilt 2, Ankara 1999, s. 335-344.

------: "Fransız Belgeleri Işığında 1908 Jön Türk Devrimi ve Askerî Reformlar", *XII. Türk Tarih Kongresi,* 12-16 Eylül 1994, Ankara 1999, Cilt 3, s. 1-10.

Küçük, Abdurrahman, "Dönme", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 9, İstanbul 1994, s. 518-520.

Küçük, Cevdet/ Ertüzün, Tevfik, "Düyûn-ı Umûmiye", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 10, İstanbul 1994, s. 58-62.

Öke, Mim Kemal, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. Osmanlılar 3,* Cilt 12, İstanbul 1989, s. 201-281.

Önsoy, Rıfat, "Muharrem Kararnâmesi ve Düyûn-u Umumiye İdaresi", *Osmanlı,* Cilt 3. Ankara 1999, s. 400-414.

Saatçi, Meltem Begüm, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler,* Cilt 13, Ankara 2002, s. 111-115.

Scheibert, Peter, "Das Petrinische Kaiserreich", *Fischer Weltgeschichte. Russland,* Cilt 31, Frankfurt 1989,s. 175-270.

Scholem, Gershom, "Die Krypto-jüdische Sekte der Dönme (Sabbatianer) in der Türkei", *Numen,* Cilt 7, Sayı 2, s. 93-122.

Schreiber, Georg, "Politische Entwicklungen", *Weltgeschichte, Fürstenhöfe und Fabriken,* Heinrich Pleticha (Yay.), Cilt 10, Gütersloh 1996, s. 122-133.

Sphuza, Gazmend, "Arnavutlar ve Jön Türkler", Orhan M. Çolak (Yay.), *Orhan Koloğlu Armağanı,* İstanbul 2009, s. 211-229.

Sungu, İhsan, " Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat,* Cilt 2, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 777-857.

T. H., "Dönme", *İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 3, Eskişehir 1997, s. 6646-650..

Tekeli, İlhani/İlkin, Selim, "İttihat ve Terakki Hareketi'nin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyicisi", *Türkiye'nin Sosyal Ekonomik Tarihi (1071-1920),* Osman Okyar/Halil İnalcık (Yay.), Ankara 1980, s. 351-382.

Uçman, Abdullah, "Mizancı Murad", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 214-216.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyeti Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, Cilt 20, Sayı, 77, İstanbul 1956, s. 103-174.

Üstün, İsmail Safa, "İran, Saraviler'den Günümüze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 400-404.

Vámbéry, H., "Türkische Reformen seit Vierzig Jahren", *Cosmopolis*, Sayı 15, Berlin 1897, s. 873-534.

GAZETELER

Balkân

Frankfurter Zeitung

Germania

İkdâm

Kölnische Zeitung

Neue Freie Zeitung

Neyyir-i Hakîkat

Pester Lloyd

Reichspost

Şûrâ-yı Ümmet

Vorwärts

Vossische Zeitung

Wiener Abendzeitung

DERGİLER

Afyon Kocatepe Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Alldeutsche Blällter

Belleten

Beyânu'l- Hak

Cosmopolis

Deutscher Rundschau

Die Welt des İslams

DoğuBatı

Hayat Tarih Mecmuası

Konservative Monatsschrifft

Mecmû'a-i Ebuzziyâ

Middle Eastern Studius

Osmanlı Araştırmaları

OTAM

Österreichische Ostheft

Preussische Jahrbücher

Resimli Kitâb

Servet-i Fünûn

Streffleurs Militärische Zeitschrift

Tarih ve Toplum

Toplumsal Tarih

Türkiye Günlüğü

Türk Yurdu

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Yakın Tarihimiz

ANSİKLOPEDİLER VE SÖZLÜKLER

Ali Cevâd Bey, *Memâlik-i Osmânîyenin Târih ve Coğrâfyâ Lugâti*, Cilt 2, Dersaadet 1313.

Allgemeine Encylopädie der Wissenschaften und Kunste

Allgemeine Deutsche Real-Encyklopädie

Atatürk Ansiklopedisi

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 24. Baskı, Ankara 2007.

Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Duden, *Das Herkunftswörterbuch, Etymologie der deutschen Sprache*, 2. Baskı, Mannheim 1989.

NECMETTİN ALKAN

Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi

Marschall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay/Derya Kömürcü (Trc), Ankara 1999.

Osmanlı

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu (Yay.), 9. Baskı, Cilt 9, Ankara 1998.

Türkler

İNTERNET

http://www.1911encyclopedia.org/Carbonari, 27 Temmuz 2008.

İNDEKS

I. Franz Josef (Avusturya- Macaristan İmparatoru) 155
I. Josef (Avusturya İmparatoru) 350
II. Abdülhamid 13, 19, 20, 21, 23, 32, 37, 39, 44, 47, 48, 51-54, 56-58, 62, 63-66, 69, 70, 72, 73, 75-93, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 108, 119, 124, 127, 129, 134, 136, 141, 145, 146, 147, 157, 167-170, 174, 175, 177, 178, 179, 193, 197, 200, 201, 205, 209, 248, 250, 252, 255, 257-260, 271-273, 281, 282, 285, 286, 287, 289, 290-294, 299, 303-305, 310, 313, 315, 316, 323, 325, 327, 329, 330, 331, 335, 337, 339, 342-344, 346, 347
II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi 39
II. Mahmud (Sultan) 32, 36, 43, 46, 77, 98, 144, 342
II. Meşrutiyet 24, 48, 95, 145, 262, 284, 355, 361, 367
II. Nikola (Çar) 108, 155, 164, 173, 350, 351
II. Osman (Sultan) 31
II. Viyana Muhasarası (1683) 29
III. Ahmed (Sultan) 32
III. Selim (Sultan) 32, 36, 43, 83, 144
3 Temmuz 1908 23, 165, 281, 300
IV. Mehmed (Sultan) 31
V. Murad 89, 313
VII. Edward (İngiltere Kralı) 164, 172, 173, 351
18. Nizâmiye Fırkası 260, 282, 352
31 Mart Vak'ası 13, 39, 67, 205, 328, 331

A

Abdi Bey (Mülâzım-ı Sânî) 224
Abdullah Cevdet 50, 54, 70
Abdurrahman Ağa (Ustugra Belediye Reisi) 221
Abdurrahman Paşa (Adliye Nâzırı) 288
Abdurrahman Şeref Efendi (Vekâyinüvis) 284, 285, 288, 355
abdülhamidî yönetim 27, 80, 123, 179, 260, 272, 339
Abdülmecid (Sultan) 34, 37, 77
Abdülvahap Paşa 184
adem-i merkeziyetçilik 55
Ahmed Bedevî Kuran 25, 50
Ahmed Refik 240, 247, 249, 250, 253, 254, 278, 355
Ahmed Rıza Bey 50, 62, 63, 70, 299, 300, 350, 356
Ahmed Sâib (Tarihçi) 167, 178, 246
Ahmed Salahaddin Bey 148, 157, 359
Ahmet Eyicil 63, 367
Ahmet Mithat Efendi 48
Ali Birinci 50
Ali Canip Yöntem 130
Ali Cevâd Bey 136, 371
Ali Fethi Bey 232
Ali Haydar 57, 58, 355
Ali Kemal 54

Ali Paşa (Mirlivâ) 37, 234
Âlî Paşa (Sadrazam) 45, 46
Ali Rıza 96, 196
Ali Said Bey 195
Ali Suavî 45
Alldeutsche Blätter 26, 325, 327
Alman Askerî Arşivi 24
Alman Bartl 211
Alman Dışişleri Arşivi 24
Alman İmhoff 247
Alman İmparatorluğu 173, 176, 295, 324, 326, 327
Almanya 4, 11, 14, 26, 83, 84, 105, 149, 156, 160, 168, 171, 313, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331
Altın Çağ 31
Anadolu 28, 49, 65, 88, 96, 97, 98, 111, 112, 113, 114, 119, 146, 147, 181, 186, 187, 210, 262, 263, 283, 293, 311, 318, 326, 364
Anastassiadou 136, 360
Ankara 31, 32, 33, 34, 38, 43, 47, 49, 50, 63, 64, 66, 70, 71, 80, 82, 84, 86, 88, 89, 94, 95, 98, 103, 104, 110, 112, 120, 121, 122, 146, 158, 164, 169, 172, 175, 176, 178, 186, 251, 283, 284, 292, 333, 334, 337, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372
Armstrong 122, 142, 360
Arnavut Cercis Bey 301
Arnavut Çetesi 222
Arnavutluk 56, 58, 148, 211, 256, 258, 275
Arnavut Toska Komitası 210
Asaf Turgay 81
Âtıf Bey (Mülâzım) 116, 217, 261, 264, 268, 269, 270, 272
Atina 58, 139, 161, 197
Atina Maşrıklığı 139
Avdetî 140
Avlonyalı Ferid Paşa 287, 353
Avrupa 4, 13, 20, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 45, 46, 50, 53, 63, 68, 69, 72, 73, 75, 78, 79, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 123, 131, 132, 133, 136, 137, 144, 146, 148, 149, 153, 154, 156, 158, 159, 162, 167, 168, 170, 172, 176, 185, 189, 295, 299, 302, 307, 308, 311, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 322, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 350, 360, 361, 363
Avusturya 26, 37, 67, 132, 149, 153, 155, 156, 162, 171, 176, 241, 243, 244, 245, 247, 250, 256, 295, 296, 297, 302, 303, 305, 323, 325, 331, 345, 350
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 37, 295
Ayastafanos Anlaşması 149
Aydın 7, 187, 283, 333
Aykut Kansu 26, 133, 182

B

Bâb-ı Âlî 51, 52, 145, 146, 155, 167, 224, 304, 305, 310, 312, 314
Balkân 26, 109, 232, 283, 370
Balkanlar 28, 70, 111, 112, 116, 121, 136, 137, 146, 148, 149, 150, 295, 320, 321, 322, 363
Balkan Savaşları (1912-1913) 37
Balta Limanı Anlaşması (1838) 33, 36
Baron Hirş Hastahanesi 59
Batı Avrupa İhtilâlleri (1848) 318
Batı Avrupa Tarzında Yenileşme Faaliyetleri 45
Bâyezid 95
Bektaşî 71, 72, 132
Belgrad 29, 30, 161
Berlin 44, 48, 69, 82, 84, 89, 128, 143, 147, 149, 151, 152, 157, 161, 162, 314, 322, 325, 327, 328, 349, 355, 365, 366, 368, 370
Berlin Kongresi (1878) 147, 149, 151, 349
Bernard Lewis 32, 93, 122
Bernard Stern 44, 72
Beş Çınar Bahçesi 59

Beşike 57
Beşinci Ordu 95
Beyânü'l-Hak 26
Beyazkule Bahçesi 130
Beyoğlu 94
Bismarck (Almanya Başbakanı) 149
Bitlis 186, 187
Bosna 4, 37, 210
Boşnak Hoca Kadri 71
Bresnitz von Sydacoff 72
Brezişte 224
Bulgar 49, 54, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 148, 149, 150, 151, 152, 156, 157, 200, 206, 216, 217, 220, 255, 298, 301, 310, 322, 332
Bulgaristan 37, 148, 149, 151, 156, 314, 332
Bulgar Kilisesi 148

C
Cavid Bey 70
Celâleddin-i Harzemşah 51
Cemal Efendi (Belediye Reisi) 201, 202, 206
Cemal Kutay 56, 119, 239, 357
Cemal Paşa 122
Cenevre 52, 124, 314
Cercis 210, 211, 220, 222, 301
Cevdet Paşa 146, 175, 308, 355, 356
Cihan Harbi (1914-1918) 37, 49
Cumhuriyet Türkiyesi 21, 49

Ç
Çanakkale Boğazı 56
Çernova Köyü 217, 219
Çit Köşkü 197

D
Daily News 328
Damad Mahmud Paşa 57
Debre 211, 213, 221
Debreli İlyas Paşazâde Rıza 221
Değirmenlik 217, 223
Delafojde Köyü 213
devrim 7, 313, 333, 334
Diyarbakır 187
Doğu Avrupa 28
Dölicek 277
Dönme 70, 135, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 319, 369
Drama 135, 280
Dr. Bahâeddin Şâkir 63
Dr. Nazım Bey 284
Duyûn-ı Umûmî 175, 176
Düvel-i Muazzama 35, 111, 131, 145, 147, 149, 160, 161, 162, 173, 224, 292, 296, 299, 305, 310, 316, 317, 321, 322, 323, 325, 328, 330, 343, 347, 349

E
E. Ferrari 126
E. Nathan (İtalyan Mason Büyük Üstadı) 126, 350
Ebuzziya Tevfik 45, 126, 356
Edip Servet Bey 59
Edirne 94, 140, 164
Edward Grey (İngiliz Hâriciye Müsteşarı) 171, 329
Ege Denizi 148
Ekim Manifastosu 108
Elbasan 266
Elhamra Gazinosu 130
Emanuel Karasu 23, 70, 122, 128, 189, 190, 191, 192, 197, 351, 367
Emine Hanım (Ahmed Cevdet Paşa'nın küçük kızı Emine Semiye Hanım) 308
Emniyet İstihbaratı 128
Enver Bey 10, 23, 25, 114, 116, 158, 192, 194, 195, 199, 216, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 265, 273, 296, 298, 302, 303, 307, 320, 328, 331, 344, 351, 352
Enver Paşa 60, 114, 115, 138, 158, 165, 177, 228, 235, 356, 360, 368
Ermeni İsyanları 37
Ermeni Olayları 51, 149
Ernst E. Ramsour 26
Erzurum 95, 96, 132, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 357, 361

Erzurum Hâdiseleri 184, 186
Esad Bey (Mâbeyn Kâtibi) 286, 290
Estland 164
eşitlik 104, 310, 314, 322
Eşraftan Hacı Ağoş 253
Eşraftan Hacı İbrahim 253
Eşraftan Yaşar 253
Eyüb Sabri Bey (Kolağası) 10, 23, 59, 60, 222, 223, 224, 225, 231, 237, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 285, 301, 353

F

Fahri Efendi (Mülâzım) 268
Fâik Sabrî 168, 358
Faik Süleyman 122
Faroz Ahmad 26
Fazlı Bey 56
Fedâî Bölüğü 264, 265
federalizm 55
Fehmi Caner 107
Ferid Paşa (Sadrazam) 254, 287, 300, 301, 330, 353, 358
Ferik Ali Rıza Paşa 96
Ferik Şemsi Paşa 207, 233, 260, 262, 280
Ferrari (İtalyan mason) 126, 127, 131, 350
Fethi Okyar 118, 119, 120, 165, 166, 247, 257, 264, 268, 270
Fevzi Bey (Mitrovitçe Fırkası Komutan Vekili) 257, 259
Fevzi Çakmak 257
Fikret Adanır 64, 148, 171
Filibe 109, 232, 283
Firzovik Camii 242
Firzovik Toplantısı 10, 25, 67, 116, 199, 207, 233, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 268, 270, 271, 337, 344, 357
Frankfurter Zeitung 26, 134, 191, 200, 201, 232, 233, 296, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 320, 322, 328, 329, 370
Fransa 36, 37, 54, 94, 102, 104, 105, 106, 139, 144, 153, 156, 159, 170, 176, 179, 313, 327, 345
Fransa Enstitüsü 54
Fransız Anduze 123
Fransız İhtilâli (1789) 9, 102, 103, 104, 107, 113, 318, 336
Freiherr von Marschall Bieberstein (Alman Büyükelçi) 161
Freiherr von Ostman (Alman Konsolosu) 207
Fritz Braun 327
Fuat Balkan 116, 117, 358
Fuat Bey (Mülâzım) 229
Fürst Bülow (Alman Başbakanı) 324

G

Galante 141, 362
Galata 132
Galib Vardar 60, 61, 115, 231, 268
Galip Bey (Miralay) 239, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 258, 259, 261, 353
Garinçarî 224
gayrimüslim 36, 55, 63, 103, 113, 145, 147, 219, 225, 227, 288, 310, 345, 346, 347
Genç Avrupa 105
Genç İtalya 105
Genç Osmanlı Hareketi 45, 46, 342
Genç Osmanlılar (1865-1876) 9, 42, 44, 45, 46, 47, 90, 105
Germania 26, 110, 187, 188, 298, 305, 311, 329, 370
Gırlıçeli Hacı Şaban 250
Girit İsyanı (1866-1867) 37, 149
Giuseppe Mazzini 105
Gizli Bir Bulgar Raporu 151, 152
Goltz Paşa 84, 143, 326
Gostivar 252
Gökhan Kaya 47, 53, 86
Görüce 218, 221
Grant Orient Ottoman 128

Grek İsyanları (1821) 111
Grençar Köyü 225
Gustav Hubka (Avusturyalı Binbaşı) 134, 151, 239
Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu (1839) 34
Gül Tokay 171

H

H. Arminius Vámbéry 82
H. Zafer Kars 182
Hacı İsmail Hakkı Bey (Şehremaneti Meclis Üyesi) 195
Hacı Mustafa Efendi (Şerif Bey Medresesi Müderrisi) 221
Hakkı Baha Bey 59
Hakkı Bey 139, 195, 352
Halıcıoğlu 132
Halil Bey 114, 138, 139, 229
Halil Ganem 70
Halil Menteşe 62, 230, 231, 272, 279, 280, 357
Halil Paşa 138, 139, 229, 287, 358
Hamid Hamdi Bey (Ohri Komutanı) 274
Hamidiye Alayı 187
Hamidiye Camii 244
Hardinge (İngiliz Hariciye Müsteşarı) 170, 173
Hareket Ordusu 39, 206
Hasan Amca 231
Hasan Fehmi Paşa (Şûra-yı Devlet Reisi) 288
Hasan Rami (Bahriye Nâzırı) 288
Hasan Rıza (Topçu Miralay) 196, 234
Hâşimi Paşa (Maarif Nâzırı) 288
Hâtıra 96
Hersek İsyanı (1875) 37
Hıfzı Paşa (Manastır Vâlisi) 60, 224, 267, 279, 285, 288, 301, 348
Hikmet Bayur 26, 49, 66, 71, 191
Hilmi Efendi (Teğmen) 245
Histoire de la Turquie 159
Hoca Mehmed Kadri Nasih 81
Hubka 134, 151, 155, 156, 157, 237, 239, 256, 358, 362
hürriyet 45, 50, 51, 52, 54, 55, 59, 80, 104, 109, 114, 118, 123, 142, 199, 226, 231, 249, 252, 273, 275, 278, 280, 284, 291, 299, 300, 301, 305, 308, 310, 314, 321
Hürriyet Beyannâmesi 226
Hüseyin Heyin Hilmi Paşa 207
Hüseyin Hilmi Paşa (Umûmî Müfettiş) 24, 61, 134, 150, 155, 178, 194, 195, 196, 203, 204, 205, 206, 221, 228, 234, 248, 274, 279, 282, 301, 306, 348, 352, 354, 355
Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı 24, 203, 355
Hüseyin Kâni Bey (Ohri Kaymakamı) 273
Hüseyin Kâzım Kadri 67, 153
Hüseyin Tosun Bey 95, 184, 185
Hüseyin Ulvi Bey 132

I

Islahat Faaliyetleri 340
Islahat Fermanı 34, 35, 89, 145, 363

İ

İacovella 127, 362
İbrahim Beyzâde İhsan Namık (Müftü) 236
İbrahim Müteferrika 32
İbrahim Paşa (Üçüncü Ordu Müşiri) 187, 196, 205, 207, 274, 275, 276, 279, 282, 306
İbrahim Temo 25, 44, 49, 50, 51, 70, 107, 133, 356
İç Makedon Devrimci Örgütü 64
İgnatiyev (Rusya Olağanüstü Elçisi) 145
İhsan Sungu 105
ihtilâl 19, 21, 23, 25, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 75, 84, 85, 87, 89, 91, 93, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 115, 118, 119, 131, 134, 135, 144, 154, 164, 165, 166, 174, 178, 179, 181, 182, 184, 186, 189, 190, 192, 193, 196, 197, 199, 200, 202, 206,

208, 227, 228, 235, 238, 280, 281, 283, 286, 295, 296, 300, 312, 313, 318, 320, 323, 324, 326, 330, 331, 333, 335, 336, 337, 343, 344, 349, 350, 351
İkdâm 26, 193, 232, 247, 370
ilân-ı hürriyet 226, 291
İlbasan 221
İlber Ortaylı 169
İngiliz Dışişler Arşivi 24
İngiltere 11, 33, 56, 57, 121, 149, 153, 156, 162, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 178, 190, 280, 313, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 343, 351
inkılâb 24, 179, 197, 333
İnkılâb-ı Kebir 118, 333, 335, 357
İpek 287
İran 108, 109, 110, 171, 173, 317, 367, 369, 370
İsa Boletin 248, 249
İshak Sükûtî 50, 54
İsiodos 129
İslâm 30, 33, 34, 42, 46, 50, 70, 71, 78, 80, 82, 86, 106, 110, 136, 140, 141, 153, 159, 176, 208, 218, 228, 255, 260, 308, 319, 344, 363, 366, 368, 369, 370, 371, 372
İsmail Canbolat 59, 122, 192
İsmail Hakkı Bey 139, 195
İsmail Hakkı Uzunçarşılı 24, 164
İsmail Kemal Bey 25, 54, 56, 57, 58, 356
İsmail Paşa (Priştina Mutasarrıfı) 244
İspanya 105, 143
İspanyol Maşrıkı 139
İstanbul 2, 4, 5, 13, 23, 28, 31, 32, 34, 35, 39, 42-60, 62-64, 67, 68, 70-73, 78, 79-81, 84, 86, 88, 89, 91-93, 96-98, 103, 105, 106, 109, 110, 112, 114, 115, 117-119, 121-125, 127-130, 132-141, 143, 145, 147, 148, 153, 157, 158, 160-162, 164, 165, 168, 169-172, 176, 182, 183, 186-193, 195-197, 201, 204, 205, 206, 215, 229-234, 236, 239, 241, 247, 251, 253, 254, 258, 263, 280, 283, 287, 289, 293, 295, 301-305, 308, 314, 316, 318, 319, 321, 323, 324, 326, 327, 329, 330, 333, 337, 349-353, 355-370
İstarova 210, 219, 221, 222, 273
istibdâd 53, 98, 167, 342, 344
İstroga 213, 217
İstrova 224
İsviçre 105, 320
İswolski (Rus Hariciye Nâzırı) 170, 171, 172
İşkodra 59, 164
İştip 188
İtalya 37, 105, 106, 107, 124, 128, 153, 156, 170, 305
İtalya Grand Orient 128
İtalyan Mason Locası 126
ittihâd 52, 220, 221, 222, 275
İttihâd ve Terakkî Cemiyeti 9, 25, 26, 42, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 61, 62, 66, 67, 68, 71, 80, 117, 119-121, 125, 126, 127, 129, 133, 137, 138, 142, 143, 159, 160, 168, 172, 179, 189, 193, 196, 199, 205, 214, 215, 220, 223, 227, 229, 238, 246, 249, 250, 255, 257, 270-274, 278, 279, 280, 351, 362, 363
İzavorda 224
İzmir 67, 126, 179, 283, 284, 288, 293, 308, 309, 350, 357
İzzet Paşa (İkinci Kâtip) 289, 290, 291, 293

J

Josef Matuz 66
Journal de Salonique 124
Jön Türk 2, 3, 11, 13, 19-27, 37, 39, 41-45, 47-49, 51, 52, 54, 58, 59, 61, 63, 65, 67-73, 75-77, 79, 80-83, 85, 87, 89-93, 96, 98, 100, 101, 103, 101-108, 110, 113, 117, 119-123, 125, 127-129, 131-135, 137, 139-144, 147, 149, 154, 158-160, 164-167, 170, 171, 174, 175, 178, 181, 182, 184, 185, 187-190, 194, 199, 201, 211, 217, 227, 228, 232, 234, 237-239, 245, 249, 256, 259-261, 269, 271-273, 293, 295-300, 302, 308, 311, 312, 314, 315, 317-328, 330, 331, 333-

337, 339, 342-344, 346, 348, 350-353, 364-366, 369
Jön Türk Devrimi 178, 333, 369
Jön Türk Hareketi 13, 23, 26, 27, 39, 42-45, 47-49, 54, 58, 59, 68, 69, 70, 73, 76, 77, 79, 80-83, 85, 87, 89, 90, 93, 96, 98, 100, 101, 103, 106-108, 110, 113, 117, 119, 120-122, 125, 128, 129, 131, 133-135, 139-144, 164, 174, 178, 232, 238, 273, 297, 298, 299, 312, 314, 315, 317-321, 323, 324, 331, 335-337, 339, 342, 343, 346, 353
Jön Türk İhtilâli (1908) 2, 3, 11, 19, 21-25, 27, 37, 39, 59, 61, 75, 76, 108, 110, 120, 122, 123, 127, 131, 135, 137, 147, 149, 154, 158, 160, 164, 167, 170, 175, 181, 182, 184, 187-189, 199, 227, 228, 237, 238, 259, 261, 272, 293, 295, 297, 302, 311, 317, 318, 320, 322-326, 330, 331, 333, 335, 337, 339, 351
Jön Türk Kongresi 54, 58, 63, 113

K

Kahire 57, 91, 92, 309, 357
Kâhya İslâm Ağa 218
Kalkandelen 252
Kalkandelenli Emin Bey 245, 246, 248
Kâmil Paşa (Meclis-i Vükelâ Memuru) 286, 287, 288, 290, 292, 293, 356
Kânûn-ı Esâsî 46, 56, 89, 90, 100, 196, 197, 208, 209, 213, 215, 216, 218, 221, 222, 247, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 258, 275, 276, 280, 289, 290, 291, 292, 294, 299, 301, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 314, 316, 319, 329, 335, 346, 349, 353
Kânûn-ı Kadîm 31
Karacaova 234
Karadağ 247
Karadeniz 4, 148
kardeşlik 104, 310, 314
Karlofça Anlaşması (1699) 29
Kars 182, 185, 186, 187, 363
Kastamonu 96, 186, 361
Kâtip Çelebi 31, 357
Katranî 224
Kayseri 283
Kâzım Karabekir 60, 87, 116, 117, 166, 176, 257, 363
Kâzım Nâmi Duru 25, 51
Kemal Beydilli 157
Kemalettin Apak 122, 123
Kemal Karpat 121
Kırım 30, 34, 35, 37, 175
Kırım Harbi (1853-1856) 34, 35, 37, 175
Kışrânî 222, 226
Kızıl Sultan 53
Kosova 67, 133, 150, 164, 188, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 254, 289, 291, 292, 352, 353, 359
Kosova Savaşı 242
Kovo 141
Köllnische Zeitung 26
Köprülü 188, 236
Köstence 57
Kritâl Gazinosu 129
Kroşişte Karyesi 212
Kroşişte Köyü 212
Kur'ân-ı Kerim 46, 221, 236, 250, 259, 344
Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu 29
Küçük Said Paşa (Sadrazam) 353

L

Laboniştе Köyü 216
Labor e Lux 139
Lahça 222, 223, 224, 276
Lahçe Köyü 206, 210
Lâle Devri 32
Lamouche 159
L'Avenir de L'Orient 139
Leskovikli Mehmet Rauf 50, 51, 80, 94, 357
Livâ Osman Paşa 284
Londra 57, 84, 109, 129, 320, 368
Lordlar Kamarası 329
Lütfullah Efendi (Erzurum Müftüsü) 183

M

M. Lefevre-Politalis 54
M. Mermi 130
Macedonia Risorta 123, 124
Mac Farlane 42, 43
Madrid 92
Mahir Efendi (Polis Komiseri) 207
Mahmud Nedim Paşa 46
Mahmud Raif 32
Mahmud Şevket Paşa (Kosova Valisi) 244, 245, 248, 353
Mahmut Paşa 132
Makedonya 10, 37, 61, 63-67, 84, 94, 112-119, 122-125, 127, 128, 131-134, 143, 146-158, 160-178, 181, 185, 197, 210, 235, 247, 258, 266, 283, 286, 288-290, 294, 295, 297, 299, 305, 308, 309, 311, 315-318, 323, 327, 329, 332, 347-351, 353, 358-360, 365, 366, 367, 369
Makedonya Hâdiseleri 37
Makedonya Meselesi 148, 149, 150, 154, 156, 164, 167, 168, 170, 171, 172, 173
Malovişte 225, 276
Malta Adası 56
Manastır 51, 59, 60, 61, 67, 114, 115, 136, 150, 156, 164, 168, 174, 189, 190, 194, 195, 199, 202, 206, 207, 208, 210, 212-215, 217, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 229, 231, 233, 235, 239, 241, 244, 255, 260, 261, 263-268, 270, 273-286, 288, 289, 291, 292, 297, 298, 301, 302, 311, 319, 320, 348, 352, 353, 354, 357
Manastır Garnizonu 267
Manyasizâde Refik 263
Masonluk 106, 120, 121, 122, 123, 127, 128, 360, 362, 365
Mazhar Paşa 267
Meclis-i Mebûsan 46, 100, 292, 306, 335, 346
Mehmed Ali Paşa İsyanı (1832-1839) 37
Mehmed Arslan Bey (Müftü) 245
Mehmed Celaleddin Efendi (Şeyhülislâm) 288
Mehmed Niyazi Efendi (Dirce Nâhiyesi Müdürü) 225
Mehmed Reşad (Şehzâde) 52, 90, 91, 349
Mehmed Reşid 49, 50, 52, 80, 159, 167, 356
Mehmed Selâhaddin 91, 97, 172, 177, 357
Mehmed Tahir Bey 59
Mehmet Hacısalihoğlu 170
Mehmet Ziya Paşa (Mâliye Nâzırı) 288
Mekteb-i Harbiye 80, 83, 184
Mekteb-i Mülkiye 80, 94
Mekteb-i Tıbbiye 50, 80, 95, 135, 185, 349
Melamî 70, 72
Memduh Paşa (Dâhiliye Nâzırı) 160, 288, 289, 290, 291
Mendelik Kazası 93
Menfada 96
Merhale 96
Mesih 140
meşrutiyet 24-26, 48, 49, 59, 62, 67, 90, 95, 96, 100, 116, 119, 120, 125, 145, 163, 167, 178, 186, 191, 195, 236, 238, 239, 246, 247, 248, 250, 251, 255, 256, 261, 262, 275, 279, 280, 281, 284, 286, 287, 288, 291, 293, 296, 316, 330, 335, 337, 354, 355, 356, 357, 359, 361, 363, 367
Meşveret 73, 96
Mısır 36, 37, 49, 52, 57, 65, 144, 356
Mısır Meselesi (1839-1841) 37
Millî Tabur 223
millî uyanış 78
Mim Kemal Öke 72, 106
Mirliva Nazmi Paşa 207
Mişledocde 217
Mithat Paşa 46, 57, 89, 100
Mithat Sertoğlu 172
Mithat Şükrü Bey 59, 128
Mithat Şükrü Bleda 25, 59, 62, 94,

122, 229
Mitrovitçe 224, 240, 244, 252, 257, 260, 282, 297, 352
Mizancı Murad 50, 54, 70, 370
Moşe Levi (Hahambaşı Kaymakamı) 141
Murtaza Bey (Mülâzım-ı Evvel) 224
Mustafa (Manastır Alay Müftüsü) 25, 71, 95, 114, 115, 122, 124, 168, 174, 191, 192, 193, 194, 195, 202, 206, 210, 221, 230, 231, 234, 235, 261, 264, 265, 268, 352, 357, 358, 361, 367, 368
Mustafa Efendi (Topçu Alay İmamı) 221, 352
Mustafa Kemal Atatürk 71
Mustafa Necip 122, 192
Mustafa Nedim Bey (Adliye Müfettişi) 234
Mustafa Ragıb 25, 114, 115, 168, 174, 193, 194, 195, 202, 206, 210, 231, 261, 264, 265, 268, 357
Mustafa Turan 124, 191
mutlakî jön türkî 348
Muzafferüddin Şah 109
Müfid Şemsi 25, 248, 260, 268, 269, 357
Münir Baba 132
Mürtaza Bey 223
Mürzsteg Anlaşması (1903) 133
Mürzsteg Kararları (1903) 10, 147, 154, 156, 157, 158, 239
müsavat 158, 216,
müstebit 20, 327, 346
Müşir Osman Paşa 225, 226, 273, 277, 279, 282, 285, 291, 298, 301, 302, 353

N

Nâki Bey 59
Nâmık Kemal 44, 50
Napolyon Savaşları 106
Nâzım Bey (Selanik Merkez Komutanı) 62, 63, 192, 193, 194, 195, 197, 228, 229, 230, 237, 308, 309, 351, 352
Nâzım Paşa 23, 183, 193, 201
Necati Bey (Nahiye Müdürü) 243
Necip Draga Bey 60, 239, 245, 246, 248, 251, 256
Neklüdov (Rus Maslahatgüzarı) 119
Neue Freie Presse 26, 55, 163, 233, 267, 296, 297, 298, 299, 305, 307, 309, 310, 311, 314, 315, 332
Neyyir-i Hakikat 26, 278, 370
Niyazi Bey (Kolağası, Resneli) 23, 25, 59, 60, 100, 102, 113, 118, 165, 166, 179, 188, 195, 199-204, 206-208, 210-228, 230, 231, 233-237, 247, 248, 256, 258-261, 263, 268-270, 272-274, 276, 277, 279-282, 285, 286, 296, 298-303, 311, 317, 333, 334, 348, 352-354
Nizamettin Nazif 112, 123, 124, 365
Nizâmiye Taburu 224
Nüzhet Bey 60

O

Odesa 57
Ohri 49, 60, 210-213, 215, 217, 218, 221-226, 231, 261, 269, 270, 273-275, 277, 279, 280, 284, 296, 298, 301, 353, 368
Ohri Millî Taburları 277, 353
Ohri Redif Taburu 223
Ohri ve Resne Millî Taburları 225
Oktis Köyü 216
Orta Avrupa 28, 136
Orvlov (Rus Konsolos) 67
Osman Cevdet (Mülâzım-ı Evvel) 202, 203, 204, 206, 207
Osman Efendi 203, 220, 277
Osman Fevzi Paşa (Müşir) 10, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285
Osman Hidayet Paşa (Manastır Mıntıka Komutanı) 207, 282
Osmanlı Bankası 63, 64, 367
Osmanlı Devleti 13, 23, 27-31, 33-39, 47, 55, 68, 71-73, 75, 78, 81-83, 89, 90, 98, 99, 101, 103-105, 108, 110, 111, 117, 128, 131, 133-137, 143, 147, 149, 151, 154, 155, 157, 160, 165, 168-174, 176, 179, 181, 295, 306, 315,

318, 320, 322-325, 328, 331, 340-343, 345, 346, 348, 349, 360, 367, 368
Osmanlı Gazetesi 47
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 59, 60, 61, 62, 122, 127, 158, 159, 351
Osmanlı Modernleşmesi 23, 27, 30, 31, 32, 37, 38, 45, 77, 78, 339, 363, 367
Ostraga 224

Ö

Ömer Naci Bey 59
Ömer Rüşdü Paşa (Hârbiye Nâzırı) 288

P

Pallavicini 67, 162
Panitza 307
Paris 35, 45, 50, 52-57, 60, 62-64, 84, 119, 123, 124, 132, 134, 145, 184, 185, 299, 314, 317, 318, 320, 350, 351, 360, 368
Paris Anlaşması (1856) 35, 145
Paris Sefareti 53
Pasinler 183
Persepe 224
Perserverantzia 139
Pester Lloyd 26, 173, 246, 260, 266, 267, 297, 298, 300, 307, 309, 312, 325, 332, 370
Petrosyan 49, 53, 65, 67, 97, 108, 119, 182, 364
Philippos 139
Pierre Qillard 69
Potgoriçe Köyü 216
Prens Sabahaddin 54, 55, 56, 57, 58, 70, 129, 350
Prespe 116, 213
Prespe Gölü 116
Preussische Jahrbücher 26, 322, 328, 371
Prizren 238, 244, 250, 261, 262, 263, 352
propaganda 52, 65, 77, 85, 87, 88, 111, 174, 179, 184, 215, 227, 236, 237, 248, 249, 257, 258, 315, 343, 344, 346
Pürsıçan 94

R

Rahmi Paşa 282
Ramsour 26, 66, 97, 107
Rasim Haşmet 130
Recep Cudî Bey (Manastır Müftüsü) 240, 241
Recep Paşa 56, 58
Reichspost 165, 172, 173, 247, 316, 317, 370
Resimli Kitâb 26, 168, 358, 371
Resne 25, 118, 197, 201, 202, 206-209, 212, 213, 221, 223-226, 232, 235, 237, 262, 266, 277-279, 281, 285, 296, 297, 300, 311, 352, 353, 354
Resucanlı Emin 277
Reşid Paşa (Seres Mutasarrıfı, Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiye Hanım'ın eşi) 308
Reval Görüşmesi 10, 87, 162, 164, 165, 167, 168, 169, 174, 191, 200, 201, 221, 241, 343, 351
revolution 67, 162, 165, 247, 314, 334, 356, 357, 367
Rıfat Efendi 221
Rıza Nur 120, 121, 231
Rıza Paşa (Harbiye Nâzırı) 96, 177, 197
Rifat Paşa (Atina Elçisi) 197
Romanya Milli Büyük Locası 139
Rowaje Wremja 331
Rufaî 72, 253
Rum 49, 52, 62, 113, 116, 119, 137, 146, 148, 150, 158, 220, 309
Rumeli 60, 67, 97, 98, 102, 116, 136, 149, 161, 167, 168, 177, 191, 196, 197, 208, 210, 220, 235, 248, 263, 282, 283, 286, 287, 293
Rus Harbi (1877-1878) 36, 37, 148, 151, 174
Rus İhtilâli (1905) 66, 108, 109
Rus Konsolosluğu 132
Rusya 108, 109, 110, 145, 148, 149, 153, 155, 156, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 184, 185, 313, 317, 318, 331, 343

S
Sabataist 140
Sabatay Sevi 140, 141
Safvet Paşa (Hâriciye Nâzırı) 145
Said Paşa (Sadrazam) 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 300, 301, 330, 353
Sami Bey (Manastır Polis Müfettişi) 195, 352
Sanayi İnkılâbı 33
Sancak 252, 273
Sandansky 307
sansür 20, 87
Sarayşta 240
Sarı Mehmed Paşa (Defterdar) 31
Sarı Saltuk Keşişhânesi 210
Scholem (Tarihçi) 70, 141, 142, 369
Selanik 4, 10, 13, 23, 39, 59, 62, 93, 94, 114, 121-130, 132, 133, 135-143, 150, 164, 178, 181, 185-190, 192-197, 201, 206, 207, 209, 228-231, 233-237, 242, 255, 260, 263-265, 270, 279-281, 283-285, 289, 292, 296, 300, 303, 305-309, 311, 319, 320, 348, 350, 351, 352, 354, 359, 360
Selanik Garı 265
Selanik Merkez Heyeti 235
Selim Sırrı (Tarcan) 67, 117
Serez 135, 154, 156, 280
Servet-i Fünûn 26, 287, 358, 371
Sırbistan 151, 156, 232, 247
Sırp İsyanı (1815-1817) 36, 37, 148
Sina Akşin 169
Sir Gerard Lowther (İstanbul'daki Büyükelçisi) 121
Skraybin (Erzurum Başkonsolosu) 185
Slav 210, 332
Sozialistische Monatshefte 26, 313, 314
Starova 210, 301
Steaoa Salonicului 139
Sudi Bey (Priştine Belediye Başkanı) 253, 254
Suriye Olayları 37
Süleyman Ağa 268
Süleyman Kâni Bey (Ohri Kaymakamı) 96, 121, 125, 195, 231, 232, 256, 261, 264, 273, 274, 275, 356
Süleyman Külçe 25, 67, 116, 239, 240, 246, 253, 256, 257, 267, 268, 269, 270
sürgün 20, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 105, 184, 319
Sütlüce 132

Ş
Şah Abbas Mirza 109
Şam 95
Şark Meselesi 55, 148, 314
Şehsuvar Bey (Belediye Başkanı) 244, 253
Şemsi Paşa (Mitrovitçe Fırkası Komutanı) 10, 25, 116, 199, 207, 216, 217, 219, 223, 225, 233, 239, 244, 245, 248, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 276, 280, 282, 297, 298, 301, 320, 352, 353
Şerif Efendi 250
Şerif Mardin 26, 46, 68, 79, 127
Şevket Bey 56
Şevket Pamuk 34
Şevket Süreyya Aydemir 114, 177
Şûrâ-yı Ümmet 108, 109, 370
Şükrü Hanioğlu 26, 42, 49, 50, 54, 63, 66, 68, 91, 228, 337
Şükrü Paşa 267, 282

T
Tahir Efendi (Polis Komiseri) 71, 201, 361
Tahsin Efendi (Vergi Kâtibi) 207
Tahsin Paşa (Mabeyn Başkâtibi) 92, 125, 169, 191, 192, 194, 196, 197, 207, 248, 249, 260, 262, 263, 267, 271, 282, 289, 290, 291, 293, 358
Tahsin Uzer 94, 134, 167
Talat Bey 23, 59, 94, 169, 189, 190, 191, 192, 197, 227, 232, 234, 237, 238, 351
Talat Paşa 71, 94, 128, 191

Tanzimat Dönemi 148
Tarık Zafer Tunaya 45, 132, 247
Taşnaksutyun Örgütü 64
Taylan Sorgun 139, 169, 170, 230
Tebriz 109
Temps 128
terakki 54, 177
Tercüme Odası 43, 46
Tevfik Çavdar 94, 190, 191
Tibet 169
Tikveş 216, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 296, 352
Trablusgarp 37, 96, 184
Trablusgarp Savaşı (1911-1912) 37
Trabzon 14, 187
Tunalı Hilmi 54, 81, 92
Tuna Nehri 148
Tümgeneral Bäck 84
Türk Meclisi 317

U

Ulah N. Constanin Batzaria 70
uhûvvet 109

Ü

Üsküp 60, 66, 188, 233, 238, 240, 243, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 264, 309, 311, 326

V

Vambery 72, 364
Vardar Vadisi 136
Vechan Köyü 216
Vehip Bey 226, 227
Veritas 122, 139
Vilâyet-i Selâse 61, 68, 147, 150, 159
Viyana 28, 29, 67, 139, 151, 162, 340, 358, 367
Voleşte 216
von Kiderlen (Alman Elçi) 48
Vossische Zeitung 26, 151, 152, 154, 156, 173, 370

W

Wiener Abendzeitung 26, 301, 370

Y

Yahudi cemaati 140
Yahya Kemâl Beyatlı 47, 69, 71, 356
Yakova 287
Yakub Hananya (Selanik Hahambaşısı) 141
Yakubiler 141
Yakup Cemil Bey 264
Yakup Efendi (Hoca) 62
Yanya 164, 222
Yaş Anlaşması 30
Yemen 187, 188
Yenice 234
Yeniçeri İsyanları 38
Yeni Osmanlılar 45, 105, 356, 369
Yıldız Sarayı 24, 92, 196, 207, 248, 263, 282, 286, 287, 289, 294, 303, 304, 352, 353, 354
Yonyo 129, 130, 138, 232
Yonyo Birahanesi 138
Yunan Harbi (1897) 37, 149
Yunanistan 132, 133, 146, 147, 151, 156, 322
Yunan İsyanı (1821-1830) 37, 148
Yusuf Efendi (Mülâzim) 207
Yusuf Hikmet Bayur 26, 49, 66, 71
Yusuf Kemal Tengirşek 50, 81

Z

Zeki Paşa (Tophane Müşiri) 288
Zihnî Paşa (Ticaret ve Nâfia Nâzırı) 288
Zitvatorok Anlaşması (1606) 29
Ziya Efendi (Yüzbaşı) 218
Ziya Paşa 45, 288